

ISTORIA
LIMBEI SI LITERATUREI ROMÂNE

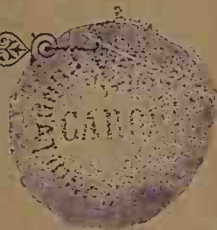
DE

AR. DENSUSIANU

Profesoru la Universitate.

EDIȚIUNEA A DÓUA

I A S I.

TIPO-LITOGRAFIA H. GOLDNER Str. PRIMĂRIEI No. 17.

1894.

ISTORIA
LIMBEI ȘI LITERATUREI ROMÂNE

Inu. A. 34.240

DR. TEODORU

ISTORIA

17938

LIMBEI ȘI LITERATUREI ROMANE

DE

AR. DENSUȘIANU

Profesoru la Universitate.

23673

EDIȚIUNEA A DOUA

23673

DONAȚIUNE

I A S I.

TIPO-LITOGRAFIA H. GOLDNER Str. PRIMĂRIEI No. 17.

1894.

CONTROL 1955

17938

1961

D

Tóte drepturile rezervate. Esemplarele care nu vorú
purta semnătura autorului vorú fi urmárite conformú legei.

Ardeusianu

B.C.U. Bucuresti

C23673

P R E F A Ț Ă.

Edițiunea de față nu se deosebesce ca fondă întru nimicū de cea dintăiū. Cu atătū mai vĕrtosū amū trebuitū sĕ păstrămū și sistema, care s'a recunoscutū de toți, ca cea mai bună pentru a infățișa o iconă limpede a evoluțiunei nōstre literare și culturale. In acestū scopū și caracteristica periōdelorū amū trecut'ō la capitolele speciale din partea generală, căștigândū astū-felū o mai mare omogenitate și concentrare, precum și o mai mare limpedime in espunere. Amū ținutū ca partea generală s'ō turnămū de nouū introducēdū cestiuni nōuē și lămurindu-le tōte mai pe largū ca in ăntăia edițiune. In partea specială amū făcutū adaugerile și intregirile necesare.

In generalū ne-amū ocupatū și cu acēstă ocăsiune cu scriitorii pănă la 1860, și cu cei care nu mai sūtū in viētă. In aprețiarea scriitorilorū amū preferitū și acum caracterisări *scurte și precise*, căre se imprimă multū mai bine in memoria fie-căruia, de cătū lungi analise. Acēsta amū putut'ō face cu atătū mai multū, căci asupra scriitorilorū mai însemnați, cum și asupra altorū cestiuni de însemnătate din istoria literaturēi române noi amū publicatū deja studii și analise critice amēnunțite in *Cercetări literare* (Iasi 1887) și in *Revista critică-literară*, ér' pentru ușurare amū arătātū la fie-care cestiune și scriitorū studiile speciale făcute mai inadinsū și publicate de noi și de alții. In chipulū acesta amū inlesnitū informațiunile și studiile speciale pentru orī-cine și mai alesū pentru profesori.

Pentru a ușura consultarea s'a adausū la fine unū *Indice* de lucruri și altulū alū scriitorilorū.

Acastă a doua edițiune îmbunătățită în multe privințe, sperăm că va întimpina celū puțin aceeși primire de care s'a bucuratū ântâia edițiune, care, peste așteptarea noastră, a fostū bine primită nu numai de presa română, dar și de cea străină, și atâtū în țeră, câtū și în străinătate, în scrieri seriose referitoare la literatura română, s'au primitū vederile espuse de noi.

Dacă, precum se vede, cercetările și aprețierile noastre au fostū drepte, credemū că acesta avemū s'o mulțămimū și impregiurării, că noi în lôtă vieța noastră de scriitorū nu ne-amū amestecatū în nici o coterie literară, în cari de regulă se cultivă particularismulū și multe alte rele deprinderi, care mărginescū orisonulū ideilorū, corumpū bunulū simțū, întunecă judecata seū o forțeză în direcțiuni false.

Rămânendū noi în chipulū acesta cu totulū independenți, amū pututū în cercetările și aprețierile noastre să urmămū neturburați principiile sciintifice, care singure trebuie să ne conducă, dacă nu voimū să rătăcimū înșine și să rătăcimū și pe alții.

Nimicū nu ne trece mai puținū prin minte, de câtū că amū fi fără greșeli, când se scie că materia este destulū de grea și că amū fostū nevoiți să batemū noi cei dintâiū această cale anevioasă. Pentru aceea vomū primi cu mare mulțămire observările și indreptările, care arū putē să îmbunătățescă o a treia edițiune, când amū ajunge s'o facemū, căci bine scimū că progresulū atâtū celū individualū, câtū și celū generalū nu se pôte face de câtū prin selecțiunea și primirea ideilorū și achisițiunilorū mai bune. Și precum noi ne ținemū fericiți a face această, avemū dreptulū să ceremū s'o facă și alții—pentru binele nostru alū tuturorū!

Iasi, Augustū 1894.

Autorulū.

TABLA DE MATERII

	<u>Pagina</u>
Prefața
Partea generală.	
Originea și formațiunea limbii	1
Teritoriul și nomenclatura	36
Dialectele limbii române	45
Epoca formațiunii și cele mai vechi urme de limbă.	51
Influențele: pasive	65
" active	83
Unitatea limbii	90
Scrierea limbii	97
Amortirea și deșteptarea limbii	106
Credințe, datine, instituțiuni	110
Momente istorice în viața l. române	120
Moravuri și cultură	128
Perioadele	158
Partea specială.	
Literatura populară	159
" " nescrisă	160
" " scrisă	180
<i>Prosa</i> : prospectu istoric	184
Literatura bisericască	187
Istoria: epoca I.	203
Cronice anonime	204
Epoca II a cronicarilor	208

	Pagin
Epoca III a istoricilor	237
<i>Filologia</i> : prospectu istoric	251
Léxicografia	256
Gramatica	258
Filosofia	264
Jurisprudența	267
Elocința	272
<i>Poesia</i> : prospectu istoric	275
« liric	285
« narativ	305
« dramatic	312
« didactic	320
« Nuvelă, Romanu	328
Literatura dialectelor	331
Indreptări și Intregiri	336
Indicele lucrurilor	337
« scriitorilor	344

PARTEA GENERALA

CAPITOLŪ I.

Originea și formațiunea limbei române.

Limba română s'a născutū din graiulū vechiulū Poporū-Romanū, sēū, mai dreptū vorbindū, este o continuare a acestūi graiū. Faptulū, prin care limba română 'și ie o pozițiune a sa deosebită și cu timpulū 'și crează o vieță proprie, este învingerea totală a Dacilorū la 107¹⁾ d. Ch. de cătră Traianū, împēratulū Romanilorū. Învingētorulū nu se mulțamește a preface Dacia în provincie romană, ci în urma rēsboiulū îndelungatū rēmānēndū țēra gōlă de locuitori, totū-odată o și colonisēzā²⁾, va sē dīcā o romanisēzā, pentru-ca sē devinā romanā nu numai de dreptū, dar și de faptū, prin însăși originea locuitorilorū.

Până când Dacia s'a aflatū sub Romanī, și limba coloniei a statū sub influința limbei latine și a graiulū vulgarū romanū, atātū prin legăturile de administrațiune publică și militară, cātū și prin comerciū și peste totū prin legăturile sociale. Dreptū-aceea limba coloniei nu putea sē-se deosebēscā într'unū modū simțitū de graiulū generalū alū Poporulū-Romanū. Tōtā deosebirea ce s'a pututū face în acestū timpū, este, că graiulū coloniei, prin separațiune de patria-mamā, s'a abstrasū

1) Mommsen, Corp. I. Lat. III n. 550.—Gooss, Studien zur Geographie und Geschichte des Traianischen Daciens. Hermannstadt. 1874. p. 53

2) Eutropius. VIII, 3: victa Dacia, ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat, ad agros et urbes colendas. Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta.

incătu-va din curentulū celū mare alū graiului romanū, a intratū in o viētā mai linā, mai puținū agitatā, și prin urmare trebuia sē remānā in desvoltarea lui mai conservativū de cātū graiulū generalū romanū. D'aici provinū o sumā de vechi particularitāți, cari limba romānescā le-a conservatū din graiulū vechiū romanū, pe cānd cele-l-alte limbi neo-latine le-aū perdutū in parte sēū de totū.

Limba coloniei incede o viētā a sa proprie și independentā numai atunci, cānd patria-mamā o părăsesce retrāgēndu-și pe la a. 274 protecțiunea și administrațiunea. Acesta este punctulū din care colonia incede a se specifica ca poporū deosebitū ; de atunci limba, legile și elementele sale, începū a se desvolta in unū modū alū sēū propriū, conformū nōuei patrie, conformū impregiurārilorū și trebuințelorū ce i se impueaū. Colonia romanā incede a deveni *Poporū-Romānū*, graiulū romanū *limbā romānescā*. Pentru-ca sē ne putemū lāmuri asupra evoluțiunei limbei romāne, trebuie sē precisāmū mai de aprōpe elementulū din care ea a eșitū, și in ce stare de evoluțiune se afla acesta cānd limba romānā s'a despărțitū din elū.

Limba latinā clasicā n'a fostū graiulū Poporului-Romanū, ci limba clasei culte, limba statului și cu deosebire a scriitorilorū. Limba latinā incā s'a nāscutū din graiulū popularū de tōte dīlele perfecționāndu-se și poleindu-se in modū măestritū sub influința și dupā modelulū limbei grecesci. Prin acēsta latina cultā s'a depărțatū mai multū sēū mai puținū de trunchiulū din care a eșitū. Dreptū-aceea pentru limba romānescā, in linia āntāie și de unū deosebitū interesū, suntū urmele ce aū pututū scāpa și ajunge pānā la noi din graiulū vulgarū alū Poporului-Romanū, cātū și din vechile dialecte italice, care aū participatū la alcātuirea graiului romanū.

Pentru a lāmuri insē pozițiunea limbei romāne față cu graiulū vulgarū romanū, trebuie sē arātāmū, in trā-

săturii generale, cum s'a formată limba română din acestu graiū și în ce s'a deosebitu de elu.

În fonetică particularitățile principale ale limbei române sânt :

- 1) sunetele obscure *ă* (Ѥ) și *â* (Ѧ),
- 2) șuerătorele *ce, ci* ; *ge, gi* ; *đ, ț, ș, z* (din *j*).
- 3) tocirile desinențelor cu deosebire la temele în *u* (o).

ă, â.

În privința acestorū sunete este de însemnatu, că ele se află constantu în toate cuvintele curatu românesci, prin urmare sântu foarte vechi, mai vechi de câtu orice cuvinte străine introduse în limbă. Afară de acésta, cuvintele atâtu străine, câtu și noue, sântu în generalu refractare față cu aceste sunete, ceea ce indică atâtu vechimea câtu și proprietatea și particularitatea lorū eminentemente românescă. Aceste două sunete, ce esistă ađi deosebite în limba română și în dialectele macedo-românū și istriianū³⁾, în monumentele vechi până cătră finele sec. XVII nu se deosebeau în scriere unulū de altulū, pentru aceea le aflămū scrise de-amesteculū cu Ѥ și Ѧ. Acésta însă nu probéză că sunetele în graiū nu se deosebeau, ci arată numai neîndemânarea de a scrie ortograficū pe acele timpuri, ceea ce se întemplă mai rarū cu aceste sunete chiar și astăđi, ba unii credū, foarte greșitū, că ar' fi numai unū sunetū obscurū *ă*. Probabilū într'unū timpū îndepărtatū sunetulū obscurū

3). Este absolutū falsū ce susținū unii, că în dialectulū istriianū ar' lipsi sunculū *â* (Ѧ). Adevăratū testele și glosarele publicate până acum nu sântu lămurite căci în unele cuvinte este semnatū *â*, în altele unde ar' trebui să fie, nu e însemnatū, sēu e semnatū cu *ă* (Ѥ). *Itinerarulū* lui I. Maiorescu, așa cum s'a publicatū, este cu totulū impropriū pentru studiū filologice, testele și glosariulū lui Miklosich, ceva mai cu îngrijire dar' nu-sū scutite de confusiuni și nesiguranțe. Din publicațiunile de până acum se vede că este mai rarū, dar este. Despre existența lui *â* în dialectulū din insula Veglia veđi Ascoli, *Archivo glottolog v. I. 438.*

a fostă numai unul, care apoi s'a variat și bifurcat cu timpul. Că acestă timpă a trebuit să fie foarte îndepărtat ne probază faptul, că amândouă sunetele se află și în cele două dialecte m.-român și istrian, care și-a rupt legăturile cu limba română din Dacia-Traiană înainte de anul 1000 d. Ch. (v. cap. II).

În vechile dialecte italice și chiar în limba latină există sunete obscure. În dialectul umbric și oscic adese ori *a* neaccentuată în silabele finale se întunecă într'un sunet reprezentat în inscripții prin un *u* cu punct de-asupra, va să dică un sunet între *o* și *u*, de exemplu :

umbric : *panta* muta și *etantu* mutu.

„ *quanta* resp. *tanta* muta.

„ *veskla* și *vesklu*.

„ *arvia*, *arviu*, *aryio* ⁴⁾.

oscic : *viu uruvu molto* = *via curva multa* ⁵⁾.

O întunecare a lui *a* în *e* o constată și vechii gramaticii latini : *tarterum* în loc de *tartarum*, *fetigati* în loc de *fatigati*, *secratum* în loc de *sacratum* ⁶⁾. În limba latină destongulă *ae* în sine și după aceea trecerea acestuia, începând încă din timpul cel mai vechiu, în *e* ⁷⁾, precum și vacilanța între *i* și *e* ⁸⁾, *i* și *u* (*maximus* și *maximus*) ⁹⁾; toate acestea proveniau din cauză, că era un sunet obscur pentru care nu exista un anumit semn grafic spre a-l putea fixa, precum nu avem nici noi anumite litere pentru *ă* și *â*. Decă vom considera, că asemenea

4). Huschke. Die Iguv. Tafeln p. 532 și 534.

5). Enderis, Osk. Formenlehre p. LVII.

6). Consentius, ed. K. V. 392. 17: barbarismus si quis dicat tarterum pro tartarum.—Probus, de nom. ed. K. IV. 212, 4: fetigati aut fatigati? melius fetigati, quod fetigo dicatur et fessi.

7). Schuchardt. Vocalismus. II. 1—91.

8). Quintilian I, 4, 8: „in herē neque ē plane neque ī audire.

9) Veliu Longu: „I scribitur et paene u enuntiatur“.

sunete există și în dialectele italiene moderne¹⁰), vomă trebui să admitem că aceste sunete obscure (*ă*, *â*) sunt o veche moștenire în limba română. Prin urmare părerea aceloră, cari susțin că aceste sunete ar fi o moștenire din vechia limbă ilirică¹¹), merită cu atât mai puțină atențiune, căci limba ilirică este cu totul necunoscută.

ce, ci.

Deja în dialectul umbrić k (c) înainte de *e* și *i* se slăbise într'unu sunet șuerătoru reprezentat acum cu *ç* acum cu *s*: *Çerfic*, *Saçe* (lat. *Sancius*), *puniçate* și *punisiater*, *vestiça* pe lângă *vesticia* și *vestisa*, *açetus*, *tacez* (de la *taceo*), *pase* și *pacer*, *façia* și *façiu* (de la *facio*), oscien: *fasia*¹²).

În inscripțiunile latine asemenea reprezentat prin *z*, *s*, *ss* și *tci*, *tci*:

Luziae (Muratori 1704, 3).

Muzzie (*z=t* séu *c*?) ibid. 1892, 12.

Lissinia (Ephem. epigr. II. 602).

Felissiosa (Renier I. A. 2358).

Urbitcius (Gruter 1059 III¹³).

În *Tsierna* (statio *Tsiernensis* C. I. L. III 1568) din o inscripție din Dacia dela a. 157 d. Chr. este evidentă același sunet a lui *c* în aceeași localitate alu cărei nume a rămasă totu acolo la Mehadia în riul *Cerna*.

10). Papanti. *I parlari italiani*. p. 322: „Le vocali *a*, *e*, sulle quale posa l'accento circonflesso (*â*, *ê*.) și pronunciano come l' *e*u dei francesi, ma temperato al quanto; così in *Sânt* (santo) l' *a* si risolve quasi in tritongo. (Saeunt). e il suono si assomiglia a quello d'una campana fessa. ér la pag. 618: Indico con *ei* quel suono misto (non distongo), che sta tra l' *e* e l' *i*. prevalendo però l' *i*: è quel suono che l' *Archivo Glott.* vol I. 443 in nota. rappresenta col segno *ei* od *ii*; ed a pag. 447... con *ê* ed al uscita *êi*.

11). Dr. Fr. Miklosich. *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialecte*. Vocalismus. I. Wien 1881 p. 9

12). E. Huschke, op. cit. p. 557—560 Enderis. op. cit. p. XXXI.

13). Cf. Seelmann, die Aussprache des Latein p. 324.

ge, gi.

Deși *g* înainte de *e* și *i* urmate de vocale și mai ales în casul când *e* și *i* sunt urmate de vre-o consoanantă, nu ne oferă exemple numeroase de slăbire sau sibilare, cu toate acestea, ori câtă de puține, dar exemple sunt. Deja în dialectul oscic avem *maiui, mai,* dela *magius maius*; *maie-magis, maimas-maximae*¹⁴), precum din *magis* rom. *maș*, francesă *mais*, lat. *maiestas* din *magestas, maior-maius* din *magior-magius, inienium* din *ingenium, veienti* din *viginti* m.-română *șinști*. Asibilat în :

Giove	în locu de Iove I R N. 695
Genoarias	„ „ „ Ianuarias (C I L. XII, 934 3189).
Genarius	} Seelmann op. cit. 239
Genaria	
Cogiunta	

đ.

Pe *đ* slăbit în *đ* (*z*) l'afășăm în :

Osciculă *zico*, — zicelei, — zicolom — ziculud (lat. *dice* după Huschke, ér' după Zvetaieff *dies*).

Sabinică : *Clausus* = *Claudius*; marsică : *aisos* = *aïdios*.
lat. *z* = *zes* = *dies*, (C I L. V. + 1667).¹⁵

Zebus = *diebus* (Muratori 1571, 1).

Oze = *hodie*, (C I L. VIII. 8424).

Zi = *dies* (Rossi 400, a. 392 d. Chr.).

Kalenzonis = *Kalendionis* (C I L. VIII. 9114).

Zaconus = *Diaconus* (C I L. III 2654).

Zonisius = *Dionisius* (C I L. VIII 7933).

t.

În inscripțiunile latine *ti* urmată de vocală este adeseori asibilată și reprezentată prin *tz, z, ts, si, ss, s* :

14). I. Zvetaieff. Sylloge Inscript. Osc. Petropoli. 1878 p. 37 și Ph Ed. Huschke, Die oskischen u. Sabell. Sprachdenkmäler. Elberfeld 1856 p. 35. 64 și 289.

15). Ph. Ed. Huschke op. cit 299 - 300.

- Caritze=Caritia (Fabretti VIII, XXIV).
Bonizza=Bonitia (Ibid. X 473).
Aequisia=Aequitia (I R N 5727).
Crescentsiam (Gruter p. 128 VII. 1. a. 140 d. Chr.).
Consiensia=Conscientia (Le Blant I G. 428).
Bansae=Bantiae, oscicū Th. Ed Huschke op. cit. 300.
Vessius=Vetius (Renier I A. 1283).
Sepsies=Septies (Le Blant I G. 411).
Diposio=depositio (Ibid. 458 r).
Terensus=Terentius (C I L. VIII, 9927).
idus Marsas=idus Martias (Renier 3480).

ș, j (z).

Încâtă pentru ș, în monumentele graiului latină pân'acum nu s'aũ aflată urme reprezentate prin anumite semne diacritice. Dar între nenumăratele afecțiuni ale lui s de care ne vorbescă vechii gramatică latină nu-ı cu neputință să fie existată și acestă sunetă și pôte numai greutății de a se face evidentă sunetulă în scrisă este a se atribui lipsa oră-cărei urme despre ună asemenea sunetă. În această credință ne întâlăescă ună pasagiă din Quintiliană, care vorbescă de sunetele dulci și plăcute ale lui s¹⁶⁾, și fără îndoielă ș este ună asemenea sunetă. În dialectele italiene¹⁷⁾ încă există ș, și în altă locă (capit. IV). 'lă vomă vedă și în limba română foarte vechiă.

Alte fenomene fonetice, care pară la prima vedere particularităă ale limbei române, suntă asemenea vechi moșteniri din graiulă romană. Așa este z din j în *zaco* (*jaceo*) întocmai ca în graiulă romană :

Zunior (=junior) Le Blant I G. 11.

Ko^zove (=coniux) C I L. X. 719.

Zesu (=lesu) Gruter p. 1858, 6.

16). Quint. Instit. I. 11.6 : „Ne illas quidem circa s literam *delicias* hic magister feret.

17). Biondelli, Saggio sui Dial. Gall.-ital. pag. 198.

Zanuaric C I L. X 2466.

Zovliae C I Gr. 6710.

Vacilanța între *e* și *i* și între *o* și *u* este asemenea moștenită din graiul român.—Alte fenomene caracteristice :

In limba română :

In graiul vulg. român :

- fii fijos=filios C I L. VI. 667, fies=filiis C I L. VI 5183.
- fieși fae, Muratori, 1185, 12.
- viu vius C I L II 2988 3070, XII 2707, 4123
Ephem. IV 359. V+1741.
viu C I L. III 4586.
- noș noum C I L. II. 4969, 3.
- ajutorș aiutor C I L. III 1967.
- bêtrânș Betranus C I L (Auct.) Nr. 491.
- vieșă Viatia=Vivatia C I L. II. p. 450.
- sântș Santo C I L. VI. 736. V 8136, santa Le
Blant I G. II. 178. santorum C I L. VIII
9285.
- braș bracio C I L. I 198, 52.
- părete paretem, paretis C I L. VI. 3714.
- deș Dieo C I L. VIII 9181.
- omș omo C I L. VIII 6442.
- ospe ospite C I L. III 2013.
- oste ostes C I L. III 3800.
- cătra cotra C I L. V+1716,+6249
- êrbș erba C I L. III 6108.
- avere abere C I L. V. 4488.
- mêsăș mesa C I L. VIII+2189 8767 a. 8769, 8770,
8871. VI 3722, mesam VI. 1685+6249.
- marturș martura C I L. I. 909
marturibus Le Blant I G. 412.
- Troianș Troia(no) Ephem. epigr. IV. 781. Troian(o-
poli) IV. 894 d. 30 Troianus Decius C I
L. V. 1163.

Gladū (nu- Cladio C I L. II 4638.
me propriū Cladius C I L. VI. 667
istoricū) Cladius și Claudio C I L. VI 15055.

Trecendū la evoluțiunile flesionare, mai însemnate suntū următorele fenomene: în flesiunea nominală s'aū perdutū tôte desinențele consonantice și în specialū -*m* și -*s* ca cele mai dese. Acésta însă s'a întemplatū și în graiulū românū și încă din timpurile cele mai vechi, cum se vede din tôte inscripțiunile dela cele mai vechi până la cele mai nouē :

Sub republică.

s omisū în nominat. : (în epitafulū unū Scipionū : Cornelio (I L. I. 31). Sexto, Ușoro. Roscio, Opio, Lorelano, Trebonio, Herenio (C I L. 127, 143, 190, 158, 124—127, 111. 29, 31, 115). Albinu, Floru, Secundu, Theodoru, Longinu, Mariu, belissimu, optandu, barbaricu (Corssen, Ueber Aussprache etc. I. 291—292). — Antiocu, locu, tectu (C I L. 1023, 1095, 1313).

m. omisū atâtū în nominat. câtū și acc. : epit. Scipionilorū : Hunc *oino* consentiont *optumo* fuise *viro*.—pater regem *Antioco* subeget. — te în gremiu recepit terra. (C I L. I, 32, 35, 33), în montem Lemurino infumo (Ibid I. 149), donu, dat și donu dant (Ibid. I. 168, 1175).

în acc. : Taurasia Cisauna cepit, cepit Corsica Aleriaque urbe.—magna sapientia... posidet. (C I L. I. 30, 32, 34).

Sub imperiū.

s omisū : ampliu (C I L. V. 4488). Crescentinu (Ibid. V+6203).

- Mukianu (ibid. V. 3555).
Severu (ibid. V. 2039).
Veteranu (ibid. VIII 504).
Suru (ibid. VIII. 9493).
maritu (ibid. VIII 3613).
bonu, minu, titulu, anno, pieta (ibid. X. 4539).
unu (ibid. X. 5939).
m. omisū : donu (C I L. XIV. 2891, 3562, 25).
longu (ibid. XIV. 3002, 1427).
anu (ibid. XIV. 691. annu V.+5189).
circu (ibid. XIV. 1866).
Concessa (ibid. XIV. 1456).
cu (ibid. XIV 1868. co ibid. III. 2072).
cura agere (XIV. 102, 462, 2258).
dece (ibid. XIV 1646 bis).
donatu (ibid. XIV. 692).
coru (ibid. XIV. 209, 581, 583).
fabroru (ibid. XIV. 299).
latu (ibid. XIV. 644, 1427).
meu (ibid. XIV. 1236).
sacru (ibid. VI. 10848. XIV. 1490).
septe (C I L. II 4331. V+1646, 4148. VIII.
1040. 4076.+8639. 9126. XIV 2148).
septe (ibid. XIV. 3344).
monumentu (ibid. XIV, 1153 bis, 1417).
nemine (ibid. XIV 553).
su =sum (ibid. XIV. 914).
testamentu (ibid. XIV. 2934).
unu (ibid. XIV. 795. V+6257).
dece (ibid. VIII, 1040).
dece et septe (Rossi 14. a. 279 d. Ch.).
undeci anos (C I L. V+1745).
Quindecim (ibid. II 4331).
Sedeci (ibid. VI. 7260).
Mense unu { (ibid. V.+6257
Consulatu { (a 409 d. Ch.).
longitudine (ibid. VI. 10241. a. 136 d. Ch.).

onore (ibid. IV. 1396).
salute (ibid. IV. 1237, 1593, 1684).
ventre (ibid. IV. 1391).
aliu (ibid. IV. 2070).
plenu (ibid. IV. 1391).
sinceru (ibid. IV. 2776).

Acéastă disparițiune a lui *m* și *s* finală nu era numai în graiul vulgară, ci și în ală clasei culte¹⁸⁾.

Tocirea lui *-us* *-um* s'a impusă în multe cuvinte chiar și în latina clasică, în câtă unele cuvinte au rămasă numai cu forma tocită : liber, faber, minister, cancer, caper, ager etc., altele s'au susținută mai multă seă mai puțină cu amândouă formele :

socer și socerus
puer și puerus
uter și uterus
exter și exterus
infer și inferus
super și superus
hexameter și hexametrus
famulus și famul
cornicen și cornicinus
oscen și oscinum¹⁹⁾
fidicen și fidicinum.

18). Cicero, Orator 48. 161 : quin etiam, quod iam subrusticum videtur olim aurem politius eorum verborum. quorum eadem erant postremae duae litterae quae sint „in optimus” postremam litteram detrahebant, nisi vocalis insequeretur. Cf. Quintilianus I. 9. 38. Er' despre *m* finală Quintil. IX. 4. 39 : etiamsi scribitur, tamen parum exprimitur — Câtă de generală și puternică era disparițiunea lui *m* și *s* finală se vede și mai limpede din împregiurarea, că în poesia arhaică latină *s* finală nu forma pozițiune necesarmente, er' *m* finală în totă evoluțiunea poesiei latine precesă de vocală și urmată de ună cuvântă începătoriă cu vocală seă *h*. forma hiată. O împregiurare acésta din cele mai caracteristice pentru tocirea străvechie a lui *m* și *s* finală în graiul romană.

19). Fr. Neue, Formenlehre der lat. Sprache I². 75 seqq. II² 4 seq. — Corssen op. cit. II 593.

Trecându la flesiunea nominală, mai întâiu trebuie să ne întrebăm : nominativul substantivelor în limba română cu care casă corespunde din limba latină ? S'a admis în general, că nominativul în limbile române, ca formă, corespunde cu acusativul singular latin lăsându-se afară *-m*. Această regulă se constată mai bine la temele în *-e* : sorte (sorte-*m*), morțe (mor-te-*m*), pesce (pisce-*m*), frate (fratre-*m*), însă într'alte apare când nominativul : găt (guttu-*r*), sânge (sangu-*s*), pept (pectu-*s*), timp (tempu-*s*), lume (lume-*n*), mare (mare), jude (jude-*x*), șerpe (serpen-*s*), vultur (vultur) dar și vulture, arbor (arbor) dar și arbore, om (homo), leu (leo), când ablativul : miere (melle), fiere (felle), lapte (lacte)²¹). În cât pentru temele în *-a* și *-o* s'eu decl. 1 și 2, s'a vădit din cele de mai înainte că atât *-s* și *-m* în nominativ, cât și *-m* în acusativ, deja în cele mai vechi monumente ale limbii latine se tocise deja, s'eu cu alte cuvinte, în limba populară latină încă din epoca străvechie acusativul adese-ori nu se deosebia de nominativ, și apoi decă acesta se află deja în monumente scrise, care totu-de-una sunt supuse unor reguli mai artificiale și mai conservative, apoi ce a trebuit să fie în graiul vii ? Și după-ce în totă poesia latină *-m* final urmărit de un cuvânt începător cu vocală s'eu ca *h* se lasă afară în rostirea versului dinpreună cu vocala premergătoare, er' în poesia arhaică se lasă afară și *s* final înaintea unui cuvânt începător cu consonă, conclusiunea logică nu p'ote fi altă de cât că *-m* și *-s* erau mai mult o pompă grafică, de cât un sunet real, cum adese ori s'a întâmplat și se întâmplă până azi în scrierea limbilor d. e. grăcă, francesă, englesă, germană etc. De-aici rezultă, că limbile române, prin urmare și

20). Este de observat că există și forme populare *lacte*, *sanguen-*

21). E. Seelmann, Aussprache des Latein p. 314 seqq. și 356 seqq.

româna, în evoluțiunea loră populară ascendentă, în totu timpul istoric apară egalizându nominativul și acusativilu, pentru aceea, după părerea noastră, formarea nominativului romanicu dela acusativilu latinu, admisă ca regulă generală, are o premisă greșită, căci ea se întemează pe presupunerea, că nominativul romanicu s'ar' fi formatu din latina așa cum se află scrisă în carte, pre când chiar susținătorii acestei regule admitu evoluțiunea limbilor romanice din graiul popularu latinu.

Trebue să recunoscem de altă parte, că limbile romanice din apusă fiindu supuse influinței latinei scrise atâtu în biserică până adă, câtu și în viața publică în totu timpul evului mediu, naturalminte s'aū asemănatu mai multu cu formele latinei scrise în ceea ce privesce nominativul formatu său influințatu de acusativilu latinu, limba română însă, care n'a fostu supusă în aceeași măsură și atâtu timpu la influința latinei, a continuatū mai curată, mai nealterată și în această direcțiune evoluțiunea graiului popularu romanu. Prin urmare o sumă de ipoteze fonologice, ce s'aū întemeiatu la noi pe pretinsa influință a lui -m din acusativilu latinu asupra vocalei premergătoare, s'aū născutu din necunoștința evoluțiunei istorice și pentru aceea trecū în domeniul fantasiei.

În privința casurilor constatăm, că limba română, dintre toate limbile romanice, a păstratū mai multe forme flexionare. Pe când celelalte limbi romanice pentru flexiunea nominală aū generalminte numai două terminațiuni, una pentru sing. și alta pentru plur., limba română are cinci, și anume trei pentru sing: nom.-acus. genit.-dat. și voc., ér' două pentru plur: nom.-acus., genet.-dat., vocativul se alătură la aceste două. Între acestea este caracteristică păstrarea sufixului *e* în vocativu, pe când în toate celelalte limbi romanice a dispărutū.

Cea mai caracteristică deosebire în flexiunea nomi-

nală între limba română de o parte, ér' d'alta între graiul român și limbile neolatine, se crede a fi punerea articolului înderptul substantivului. Limba grecă care numai mai târziu și-a pus articol și înaintea cuvântului, precum și limba latină, avea desinențele flesionare înderptul cuvântului. În deosebire latina literară n'a întrebuințat nicădată articol înaintea cuvântului, ci acesta se aședă în propozițiune numai prin schimbarea desinenței. Graiul român a început a perde foarte de timpuriu desinențele flesionare. Limba română a continuată și mai departe această operațiune până și le-a perdut aproape de tot. Dreptu-aceea pentru-ca limba să nu cadă în paralizie totală, geniul ei a reparat această pierdere pe altă cale. În locul desinenței flesionare vechi, care o perduse, substitue totu în același loc, adică la finele cuvântului, o altă desinență flesionară, seș așa numitul articol de aș. De óre-ce în limba română cuvântul slăbise și primise așa dîcendă o rană la fine, era naturalu ca totu acolo să se pună și leacul.

Dacă celelalte limbi romănice au pus articolul înaintea cuvântului, ér' nu înderptu ca noi, acesta a provenit din o caúsă foarte naturală. Celelalte limbi romănice nu-și tocise de totu desinențele când au început a întrebuința articolul, și dreptu-aceea în tocmai ca și vechia limbă grecă, pentru a mai releva în câtu-va înțelesul cuvântului, au pus articolul înaintea cuvântului, căci dacă 'lă puneau înderptu, cuvântul devenia prea lungu și neufonicu.

În fine evoluțiunea limbilor ne arată, că unu ramu alu aceleiași limbi pune articolul înainte și altul înderptu, d. e. limba scandinavă cu art. înderptu și mamă-sa germană înainte; ér' Negri dîcă *batala*, franceza: *le bateau* ²²). Limba română, punendă articolul înderptul cuvântului nu numai a procesu după legea

22). Diefenbach, Völkerkunde Osteuropas, I, p 33.

naturală și necesitatea psihologică de a întări cuvântul unde era slăbit, dar ceea ce este mai însemnat, ea totu-odată a rămasă mai credincioasă geniului vechi al graiului roman și peste tot al limbilor indo-europene, cari sunetele ce determină relațiunea (adecă articolul) 'lă lipescă la finele rădăcinei, nici-odată la început²³).

Să vedemă decă în graiul vechi roman nu aflăm urme de articol.

Din timpul cel mai vechi până târziu în latina bisericăscă, aflăm întrebuințat pe *unus* ca articol nedefinit :

- Plaut. Truc. II. 1, 39 : est huic *unus* servus violentissimus.
 „ Pseud. V. 1, 38 : ibidem *una* aderat mulier lepida.
 „ Merc. arg. II. 2 : *unius* ancillam hospitis.
 Terențiu, Andr. I. 1. 90 : inter mulieres quae ibi aderant forte *unam* aspicio adolescentulam.
 Cicero. Ad. fam. I. 9 : de *uno* acerrimo viro.
 „ De oratore I. 29 : sicut *unus* paterfamilias his rebus desiderat.
 „ Pilipp. I. 3, 7 : tamquam mihi cum M. Crasso contentio esset, non cum *uno* gladiatore nequissimo.
 Curtius, IV. 54 : Alexander *unum* animal est.

In latina bisericăscă :

- Io. 6, 9 : est puer *unus* hic qui habet etc.
 Mt. 26, 69 : accessit ad eum *una* ancilla.
 Mc. 12, 42 : cum venisset autem *una* vidua pauper.

23). Schleicher, Compendium der vergl. Gram. der indogerm. Sprachen ed. 4. p. 379.

Totū asemenea aflămū întrebuintatū ca articolū pe *hic, ipse, și is* ²⁴⁾.

Fiindū-că la noi articolulū s'a formatū din *ille*, arhaicū *ollus* și *illus*, ne interesază fōrte multū sē vedemū decă nu cumva deja în graiulū romanū avea înclinațiunea de a deveni articolū. Dar tocmai când nu amū afla urme în limba latină, din faptulū că din *ille* s'a formatū articolulū în tōte limbile romanice, resultă că elū trebuie sē fie esistatū în graiulū romanū cu multū înainte de colonisarea provinciilor romane în afară de Italia și la tōtă întēplarea articolulū trebuie sē fi esistatū desvoltatū destulū de bine în epoca colonisării Daciei, căci decă coloniile lui Traianū nu l'arū fi adusū deja atunci în graiulū lorū ajunsū într'unū stadiu de desvoltare, mai târziū nu l'arū mai fi pututū primi, prea fiindū isclați de Italia și în fine cătră capetulū sec. III-lea tăiați cu totulū.

În limba latină nu aflămū pe *ille* cu funcțiune de articolū, de nu cumva se simte o asemenea înclinațiune în espresiuni ca: *dies ille...*, *annus ille... quo*. O particularitate prețiosă însă care lū prepară pe *ille* pentru articolū și mai alesū în limba română, este de-o parte scurtimea prosodică a lui *i* (*ille*) cu care se află adeseori aplicatū la Plautū și Terențiu, și enclitizarea lui în combinare cu *en* sēu *ecce*: *ellam, ellum* ²⁵⁾. Dar înclinațiunea lui *ille* de a deveni articolū o aflămū fōrte bine pronunțată în latina bisericăscă:

Luc. 15, 12: cito proferte mihi stolam *illam* primam et induite *illum*.

Luc. 15, 23: et aducite vitulum *illum* saginatum et occidite (eum).

Io. 14, 22: Iudas non *ille* Scarioth (ὁ Ἰσκαριώτης).

24). Rōnsch, Itala und Vulgata

25). Corssen, op. cit. II², 624 seqq. C. Müller,—Plaut. Prosod. p. 282 seqq.

- Io. 18, 17 : dicit (dixit) ergo Petro *illa* ancila (*ἡ παιδίσκη*) ostiaria.
Io. 20, 4 : et *ille* alius (*ὁ ἄλλος*) discipulus prae-
cucurrit citius Petro.
Io. 21, 8 : *illi* alii (*οἱ δὲ ἄλλοι*) discipuli navigarunt.
Gol. 2, 13 : in *illa* (*τῆ*) simulatione.
Erech. 26, 17 : civitas *illa* (*ἡ*) laudabilis.
Baruch. 3, 36 : gigantes nominati *illi*. 6, 18. *illa* vasa aurea ²⁶).

La unŭ scriitorŭ latinŭ din secolulŭ alŭ VI-lea aflămŭ : mediolum illud, Trucanti illi, species illa, illa faba, illa aqua ș. a. în care *ille* are funcțiune de articolŭ ²⁷).

Din tŭte acestea rezultă, că *ille* posedea deja din vechiŭ în graiulŭ popularŭ romanŭ tŭte calitățile de a deveni articolŭ în limbile neo-latine și în specialŭ în limba română ca encliticŭ sŕu postpusŭ ²⁸). Pentru enclitizarea și postpunerea lui *ille* mai există și alte fenomene ale acestui pronume, care l'au predeterminatŭ la această funcțiune.

În latina literară, dar' mai alesŭ în graiulŭ vulgarŭ același cuvântŭ se deosebia în privința energiei și precisiunii înțelesului după accentulŭ ce i se da. Așa *iste*, *ipse*, *ille* cu înțelesŭ deicticŭ și ținŭ accentulŭ regulatŭ pe întâia silabă, ăr' determinatorŭ sŕu cu nuanță de articolŭ se accentuează pe silaba ultimă : *isté*, *ipsé*, *illé* ²⁹). În chipulŭ acesta slăbindŭ silaba întâie cu timpulŭ, a cădută cu totulŭ, și *ille* în limbile romanice cu excepțiune lui *il* a devenitŭ *le*, *lo* (*lu*), *la* (*a*), ăr' *ipse* în unele dialecte italiene (Sardinia) ca articolŭ *so*, *sa*.

26) Rŭnsch, Itala u Vulgata p. 419 - 423.

27). Epistola Anthimi de observat. ciborum ad Theodoricum regem. citată la Dr. I. Iung, Die rom. Land. p. 475.

28). În unŭ testŭ vechiŭ dealectalŭ italianŭ (genovesŭ se află articolulŭ fem -a postpusŭ. Papanti, op. cit p 21, 23 nota 15.

29). E. Seelmann, op. cit. p. 49 50

27

2

În conjugățiune limba română a conservat unele particularități, cari le-au pierdut celelalte surori, d. e.: în impf. și plus-qpersf. indic. a păstratut sulixele personale în *-m*, perfectul în *-ui*, vechiul perfect cond. în *-rem*, la Macedo-Români usitată și ađi în *-rim*; supinul și forma participială în *-toriu* usitată cu funcțiune verbală, cu deosebire în cărțile vechi. În fine sufixul *-m* în *sum* și *am*, care-lu aflăm întocmai și în dialectul brescian³⁰⁾.

Ce se ține de timpurile compuse seü ausiliare, acestea craü o necesitate, după ce limba română ca și surorile sale, a pierdut multe din timpurile simple. Dar și usulă ausiliarulă l' aflăm deja în limba latină, căci și ea formeză o sumă de timpuri cu ausiliarulă *sum*. Limba română, ca și surorile sale, și-a mai înmulțit nu numai timpurile ausiliare, dar a mai formată afară de *sum* și alte două ausiliare, pe *am* și *voiu*. Pe amândouă acestea, *habeo* și *volo*, le aflăm deja în limba latină întrebuintate ici coela cu funcțiune ausiliară, d. e. Plaută,

Pseud. 581 : *illa omnia missu habeo, quae ante coepi.*

„ Stich. 362 : *imo omnes res relictas habeo...*

„ Bach. 550 seqq. : *Me... accuratum habuit quod posset mali facere in me.*

Hieronymus, Ep. 26, 1 (Ed. Vallarsi și Maffei) : *ipsa quaesisti, quid ea verba, quae ex Hebraeo in Latinum non habemus expressa apud suos sonarent.*

Volo cu infinitivă, ca la noi, în sensă de viitoră :

Hieronym. Ep. 27, 2 : *scitote, cum ista legeris... meum, si fieri potest, os digito velle comprimere (=compresurum).*

30). Gabrielle Rosa, Dialetti, costumi e tradizioni delle provincie di Bergamo e di Brescia, Bergamo 1855 p. 12 : „Am—dobbiamo, in questo modo *am de'n da*=dobbiamo andare... *Am* poi più frequente si usa per noi così *am se*=noi siamo.

Hieronym. Ep. 119, 12: *volens* ad alias questionculas *respondere* (=responsurus)... a fratre Sisinio admonitus sum, ut et ad nos et ad ceteros sanctos fratres... *litteras scriberem*.

” Ep. 119, 11: haec celeri sermone dictavi, quid eruditi viri de utroque sentirent loco, et quibus argumentis suas *vellent probare* sententias etc.

Ca în română aflăm și în latina vulgară infinitivalul prepositională cu *ad*, rom. *a.*:

Io. 6, 52. quomodo potest hic nobis carnem dare *ad manducare*.

Sirac. 45, 20: ipsum elegit ab omni vivente *ad offere* sacrificium deo ³¹).

Sufixele personale *-s* și *-t* au dispărut, s'a păstrat însă *-m* (inus) din 1. pers. plur.

În a doua pers. sing. pasivă *-s* dispăruse în graiul vulgar latină deja din timpurile cele mai vechi, și forma tocită în *-re* din *ris* s'a impus și în literatură în toate timpurile, ceea ce arată energia acestui fenomen în graiul viu ³²). În câtă pentru *-t* din a 3-a pers. sing. și *-nt* 3 pers. plur. se află nu tocmai rară cădută în inscripțiunile latine:

în a 3-a pers. sing. :	ama	} C I L. IV. 1173
	vota	
	peria	
	valia	
	nosci	

31). Rönisch op. cit. p. 430. *Habeo* și *volo* se află desu și la clasic cu nuanță de auxiliare; număröse exemple a se vedé la Dr. R. Kühner. Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache. Hannover 1878 II. p. 528 și 571.

32). Dr. R. Kühner, op. cit. I. p. 441.

e (=est) Rossi 48 a. 338 a. Chr.
Orelli 5043.

es (=est) C I N. IV. 1234.

dete (=dedit) C I L. I. 62, 169, 180

de(de)e (=dedit) C I L. V. 926.

fece (=fecit) C I L. V. 926.

posi (=posuit) C I L. V.+1685.

vixi (=vixit) C I L. VIII.+52.

nt în a 3-a pers. plur. : feceru C I L. V. 1325.

(d)edero C I L. XIV. 2891.

În privința sintaxei, decât amă lua de normă sintaxa latinei clasice, naturalmente amă afla o mare deosebire. lucrul se schimbă însă cu totul când vomă lăsa la o parte sintaxa măestrită și grecisată a clacisității latine și ne vomă îndrepta atențiunea la sintaxa graiului vulgară. Adevăratu graiulă vulgară nu-lă cunoșcemă de câtă în urnele ce s'au străcuratū în unii scriitori și în inscripțiuni. Pentru cestiunea năstră însă aceste urme suntū de-ajunsū spre a ne lămuri asupra pozițiunei limbei române față cu sintaxa graiului romană. Limba latină arată multă măestrie în aplicarea casuriloră, timpuriloră și a moduriloră. Tăte acestea făceaū ca stilulă să fie deasemenea fărte măestrită, alcătuită cu multe finețe, impletituri și întorsuri care numai cu anevoie se puteaū înțelege de cei fără sciință de carte. Aceste măestrii n'au esistatū însă nici în scrierile latine mai vechi, când adecă graiulă populară nu fusese cu totulă năbușitū, precum acēsta se vede din poezii cōmici și mai alesū din Plautū și din prōsa lui Cato celū bătrānū în opera *De re rustica*, — nici în unele scrieri din timpulă decadenței, când adecă graiulă populară ajunsese érāși sē-și eserciteze influința asupra limbei scrise, și astū-felū în așa numiții *scriptores historiae augustae*, în Petroniu Arbiter, precum și în așa numitele *Itinerariū* aflămū unū stilū naturalū, simplu și ușorū. Stilulă celū mai popularū 'lă aflămū în scriitoriī creștini și mai alesū

în fragmentele bibliei latine *Itala* și *Vulgata*. În inscripțiunii aflăm asemenea nenumărate și prețioase urme de simplitate sintactică.

Un fenomen important sintactic în general pentru limbile neo-latine și în special pentru limba română față cu latina, este forma, numărul și regimul prepozițiilor. În latina literară prepozițiile erau mult mai puține și cu funcțiuni mult mai restrinse, în graiul popular roman însă ele erau mult mai numeroase și aveau o viață mult mai puternică și mai variată. Așa aflăm un mare număr de prepoziții compuse, care au trecut și în limba română:

depost — de-apoi
deretro — în-dereptă
inpost — în-apoi
deforis — de-afară
aforas, aforis — afară
deintus — dintru
deinter — dintre
decontra — de cătră
insuper — inspre (moldov.)
desuper — despre
asuper, adsuper, asupra — asupra
desupra — desupra, de-asupra
desubtus — desubtu
desub — de sub
deprope — de-aprópe
aprope — aprópe
perin — prin, arch. prein
inante — înainte³³).

În câtă se atinge de elementul lexical al limbei române față cu limba latină și cu limbile neo-latine, tre-

33). Archiv für lat. Lexicographie und Grammatik. V. 321—368
VII. 408. — Rünsch *Itala* und *Vulgata* p. 231, 235.

bue să observăm, că după starea actuală a cunoștinții materialului lexical al limbii române, comparațiunea, din punctul de vedere al cantității elementului romanic, lasă încă de dorit, căci s'ar' părea și unii aș și susținut'o, că elementele străine ar' fi multă mai număröse de câtă fondulă latină.

Asupra acestelă cestiuni se va vorbi mai în jos. Cu această ocașiune punem în vedere următoarele :

Elementulă lexicală nu s'a adunat încă din graiulă viu, nici chiar din monumentele scrise. Indată ce sgândărimă ceva mai adâncă în graiulă viu ală poporului și în monumentele vechi dămă peste-o avuție neașteptată de cuvinte latine, din care alegemă în următoarele ună mică specimenă ³⁴).

Acera, vultură (S. Fl. Mariană, Ornit.).

Aciră, (M. Etimolog.) ceră, preindă, așteptă, (acquirō).

† *Adăvășescă*, risipescă, cheltuescă (Varlaam, Dositeiă);
convasare=adună, la Ter. Phorm. 192., prin urmare de la *ad-de-vasare*.

Agestă, ieziură, zăgază (aggestus, Tacită, Aur. Vict.).

Agetă, (M. Etim.), dorință, tendință, (agito).

† *Agru*, (P. CV.) ogoră (ager).

† *Albugine*, (C.) albăță.

† *Arină* (Ps. Cv.), nasipă (arena).

† *Auă* (A), strugură (uva).

Bală, fără, (belua).

Baltă, legătore, chiotore, baeră, (bulteus).

Bellă, frumosă, blondă, (bellus).

Bibană, beutoră mare, lacomă (bibō, Firmicus Maternus).

34). Cuvintele însemnate cu (†) sântă din monumente vechi și a-
nume: Ps=Psaltirea Scheiană; CV=Cod. voronețiană, P=Cipariu,
Principia, A=Analecte; C=Cuvinte din Bătrâni. Cele semnate cu
stea (*) sântă din Frâncu-Candrea, *Româniă din munții apusenți*, care
dimpreună cu cele fără semnă sântă tôte din graiulă viu.

Bostanū, (V. Hațeg.) locū unde stau boii de améři (Isidor. Gloss *bostar*, locus ubi stant boves).

* *Căpară*, arvună (capere arram).

Cărete, verme din brânză (carietem).

† *Căróre*, căldură (calor), la Cipariū.

Cércănū, cerculū de aburī in giurulū luneī; cerculū negru in giurulū ochilorū. (*Circanea* dicitur avis quae volans circuitum facit, Festū).

Cobêrnă, casă in pământū (Column. 1. Traianū 1876 No. 5 (2) p. 93. dialect. Bănatū)

* *Contra* (a), a contradice (lat. contra).

Corfă, coșū, panerū (corbula, Cato R. R. 33).

Covata, gavata (Isid. XX, 4, 11).

† *Cura*, (Ps), a curăți.

Cutescū, batū, alungū vițelulū de la vacă (lat. cutere, obvine numai compusū).

Dăunosū, lacomū. lat. damnosus (Terențiu).

† *Deregū* (Ps), indreptezū, orientezū (dirigo).

† *Deșirū* (Ps), dorescū; + *deșideratū* (Ps), dorință (desidero, desideratum).

† *Despunū* (P), stăpânescū (dispono).

Dolorescū (Crisū), zacū in dureri mari.

Dorônțe (V. Hațegului), perseci tari, lat. *duracinus* C-I L. III Edict. Dioclet.—uba ibid. 6.59, 6, 80. Isidor XVII 7.7. dela *duro*, *durantia*.

Feregă, lat. filix.

Fiulare, spetêza ce lęgă policióra cu jugulū, la fiecare jugū suntū două fiulări lat. fibulare.

† *Funicelū* (C), ulceratiune (fungus).

Gaiū și *sgaiū*, de: ișū, tufișū, spinișū, (Gaium, Du Cange).

Gărgăloșū, gâtlegiū (lat. Gargalio, Du Cange).

† *Ghintū* (Ps), gintă (gens).

† *Incărescū* (C V). încăldescū, incalesco).

Iie, mólele sólelui la vite (ilia).

Imū, necurație (limus).

Infărtătescū (refl) = me facū frate de cruce seū făr-tatū. In Tablele Iguvine *fratreca* = ad fratres pertinente, *fratrecate* = collegio fratrum, Huschke p. 306, 684.

† *Intortū* (P), sucitū, perversū (intortus).

Inturvinatū (V. Hațeg.), ațitatū, iritatū, măniosū (torvus).

Invescū și *investiū* (P), imbracū (investio).

Involbū (P). învēcscū (involvere).

Libră, femeie depravată (liber).

Lucină, poenă luminosă în pădure (S. Fl. Marianu, Ornit).

† *Lucóre* (CV. Dositeiu) lucire.

† *Lucru* (C), căștigū, în țicerea : fără lucru = de-a-geba, în deșertū, (lucrum).

† *Lume* (PS), lumină (lumen).

Macru, slabū (macer).

Mărceđū, slabū, topitū (murchidus, S. Aug.).

Matronă-ă, bētrănū (matrona). Tribuna 1890 nr. 83. 95

* *Meriđusă*, Oltenia : *meriđū*, - loculū unde staū vitele vėra de amėđi (meridiēs).

† *Mescū*, tornū vinū (misceo).

† *Meserū*, *meserescū*, *meserezū*, *meseretate*, *meseră-ciuine* lat. miser etc. (fōrte deșū).

* *Mete*, semnulū ce desparte hotarele (meta).

Mócă, femeie prōstă (maccus. Apuleius).

Móre, zamă de varđă (muria).

Morōnțe (V. Hațegului), perseci cari se cocū tārđiū și suntū tari. (Festus : *Moracias nuces*. Titinius duras esse ait unde diminutivum moracillum). Dela lat. morror, morantia = întārđietóre.

Mucóre, mucēđelă, lat. mucorem.

Numenescū (A), numescū (nominare).

† *Opū* (A. P. Ps), nevoe, necesitate (opus est).

† *Oratoriū* (P), cuvēntătoriū, solū (orator).

Pălancū, gardū de scânduri (planca, Festus).

Panētū, suferință, năcazū ; *pănētezū*, sufērū, mă năcă-jescū, (lat. poenitere).

Păstură, mîncarea trîntorilor în stup. lat. pastura.
Pausă, sacrificiul, darul pentru odihna sufletului (pau-
sus).

u *Pecuină*, oi, și în specialul cu lapte (pecus).

Pêrluescu, spălă, opăresc, ferbă albiturile lat. perluo.

Plăseză (Ps), a aplauda (plaudo, plausum).

Răcănelă, brotăcelul verde, buratec, lat. racanare
= a orăcăi.

Rametă, larmă, vuetă (lat. adrumat = rumore facit
Festă).

† *Rapă*, răpesc (rapio).

Rênă, regiunea rărunchilor (renes).

Rură, mergă în rură = la câmp (Gaz. Trans. 1891 No.
167, și 1887 N. 261 — Revista crit.-lit. II No. 2. p
96, (dialect. Năseud).

† *Sărută* (CV), salută (saluto).

Scand (Crișă), scaun (scando)

* *Scôre*, șgură (scoria).

† *Seva* (CV), seă (sive).

† *scriptă* (P), lat. scriptum.

Sicrătă, singuratate, pustietate (secretum).

† *Șistariă* (V. Haț.), vasă de mulsă (sestarius Cato
R R. 158).

* *Șole*, opincă (solea, pop. sola).

Stercă (A), gunoă (stercus).

Sună rot. sură (PS), sunetă (sonus).

Tășilă (V. Hațeg.) traistă de piele, lat. tascula la
Festă.

Têmplă, în graiul populară însemnă părătele de
lemnă care desparte altarul de restul bisericei, Dict.
de Buda: frons altaris, die Fronte oder Vorderseite des
Altars; Lauriană-Massimă: fațada sanctuariului pe care
staă icônele (*εικονοστάσις*). La Festus ed. C. Müller p.
367 cetimă: Templum significat et aedificium deo sa-
cratum, et tignum quod in aedificio transversum ponitur.

† *Temore* (Ps), tēmă (timor).

* *Têră*, urdăla învêtită pe sulă, lat. tela.

† *Tără* (Ps), țerină (terra).

Tergolescū (mă), mă dau pe spete, mă svêrcolescū pe locū cu spatele (lat. tergum).

Terțiiū și tretinū, de trei ani (vite).

Testū, căpacū mare de pētră sub care se cōce și se frige (lat. testu).

Toriū (Bănatū), remășiță de fēnū și tulei, v. Revista crit. lit. I. (1893) p. 559, *torenescū*, gunoescū cu acele remășițe (turio, odraslă la Columella 12, 50), de-aici: *turjanū*, tuleū (Gazeta Trans. 1887 No. 26).

Tronū, coșciugn, sicriū. lat. strunnus, locus, fere-trum (Du Cange).

Usură (Trans. nord.) camătă (lat. usura).

Va, Veți! du-te, plecați (vado).

Voșmētār și hosmētār (V. Hațegului), cărnurile de la unū porcū tăiatū, lat. hostimentum dela hostio, a lovi, ucide.

† *Vestitū* (Dositeiū) îmbrăcatū (vestitus).

Vincū (Ps), învingu (vinco).

Viptū (P), fructū, bucate (victus).

Cuvintele următore suntu unele latine populare, ér' altele, deși latine clasice, aū însē și unele accepțiuni populare, și tōte se află în limba română.

Accapitare, capētu (ml. Diez).

Adaeque, adecă (Plautū, Apuleiū).

Adjutare, ajuta (Terențiu, Lucretiū, Varro ș. a.).

Admissarius, armăsariū (Script. R R).

Alveus, albie (Cato R R 81. 87).

Appropiare, apropia (Sulpiciū Severū, S. Hieronimū, Vulgata).

Buthrum, vatră (C I L. III 2072).

battualia și batalia, bătaie (Adamantinus la Cassiodor p. 2300 ed. P. : quae vulgo battualia dicuntur, exercitationes militum vel gladiatorum significant).

Berbez, berbece (Petroniū).

Bietus, bietū, slabū, amăritū. (Rhein. Mus. t. Philolog, N. Folge XIV. 325).

Bisacium, desagă (Petroniu), cuvântul român de la o formă *disagium*.

Bombizatio, bombăi, (Festus : est sonus apium).

Bount, vuescū (Riebbek. Pac. 223).

Branca, brâncă (Lachmann p. 309, Diez).

Caldarea, căldare (Greg. de Tours).

Camara, cămară (Varro, R R. I. 59).

Camisia, cămeșă, (Isidor. XIX. 22, 29. Hier. Ep. 64.

11. Solent militantes habere lineas, quas camisias vocant.

(ex) *Cambiare*, schimba (Siculus Flaccus, Apuleiū, Charisius).

Caminus, căminū (Cato R R. 37).

Canna, cană (Du Cange).

Capere, în-căpé (Vulgata).

Carricare, încărca (Hier. la Du Cange).

Casa, casă (*casa* est agreste habitaculum palis atque virgultis arundinibusque contextum, Isidor).

Ctus (felis), m. rom. cătușă, (Palladiū, Anthologie).

Cutare, căta (Isid. XII. 238 : catat id est videt).

Caviae, Festus, 57: Caviares hostiae dicebantur quod caviae. id est pars hostiae cauda tenus, dicitur. În Valea Hategului *cobie* însemnă la paseri partea dela aripă până la codă, care se numește și «bucătura popii». Găinele se numesc în general și *cobii*.

Cellarium, celariu, pivniță (Rönsch, Itala u. Vulgata).

Circare, cerca (Gloss. Isidor.).

Clingere, închinga (calulū), chingă (Gloss. Isidor).

Collocare, a se culca (Terentius, Eun. 3. 5, 45 : Deinde eam in lectum illae collocant. Catullus, 61, 188).

Conventare, cuvânta (Solinū).

Cooperimentum, coperemântū (Aul. Gelliu).

Cors, curte (Cato. R R. 38. Var. R. R. I. 13).

Cossi, coși (Festus).

Credere, împrumuta, lua, da în credință (Plautū).

Cucus pro *Cuculus*, cucu (Plautū).

Curator fani, curatorū bisericeii (C I L. I. 603).

Cusire, a cöse (Gloss. Isidor).

Directum adecă *jus*, dreptă, dreptate (Form. Marculf).

Discoperire, a descoperi (Luc. 5. 19 et discoperuerunt tectum. Rönsch op. cit. 207. Hier. in Is. XVI ad. 57, 9 =discooperio).

Doga, dógă (Vopiscus).

Domus, mormântă (C I L III 3171, 2165); cosciugulă și la noi pe unele locuri se dice *casă*.

Ducere se, a se duce : *duc te, duxit se foras, ducat se*, la Plaută și Terențiu și Itala et Vulgata p. 361.

Eradicare, arădica, rădica (Plaută, Terențiu, Varro).

Esca, escă (Isidoră XVII 14. 18)

Excaldare, scăldă (Vulcatius Gallicanus, Apicius, Marcellus Empiricus).

Extraneare, a străina și înstrăina (Apuleiă ?).

Facere se, a se duce, pleca, depărta (Apuleiă, Tertull.), *facessere* cu același sensă (Terențiu, Liviu); *facere*, cu sensulă de a petrece : am făcută Pascile la țeră, mi-am făcută copilăria în scolă : ut diem Pentecostes *faceret* Ieroso lymis : pueritiam omnem in domo parentis Pinarii fecit. (Hieronym).

Ficatum, ficată (Gloss. Isidoră ; Edict. Dioclet. (C L. III. 4. 6).

Filiaster, fiastru (arch), fiă vitregă (Inscripțiuni).

Focacius, *focacia*, pogace. (Isidor XX. 2, 15).

Forfices, forfecă (C I L. III 1952).

Galbanus, galben (Gloss. Philox).

Galgulus, grangură (Pliniă H. Nat.)

Gavia, gaie (Plin. H. N).

Grossus, grosă (Vulgata, Sulp. Sev.).

Gulerum, guleră (Du Cange).

Hibernum și *hiberna*, iernă (Tertul. Mart. Totus annus hibernum. Minuc. Felix 34. 11 : arbores in hiberno).

Hirrio, hiriă (Sidon. Ep. 73 ; 9, 10).

Homo (?) pro *servo*, ca la noi omă=servitoră, C I L. I. 166).

Hostis in locū de *exercitus*, óste (Leg. barb. Greg. celū Mare).

Iejunare, ajuna (Tertulianū).

Impedicare, împedeca (Amm. Marcelinū).

Incrassare, ingrăşa (Tortulianū).

Insufflare, însufla (Hier., c. Ioan. 21 : insuflatum est spiraculum vitae in faciem eius Did. Sp. Sct. 2 : cum insuflasset in faciem discipulorum).

Leoşteanū, o plântă (Levisticum, Vegetiu 3, 42).

Luminare, luminare (Hier. in Is. III ad. 6, 4 : Sublatum luminare Templi).

Mamma, mamă (Varo la Noniu).

Manducare, mânca (lat. târzie).

Manere, a mâné peste nópte, a poposi, a sălăşlui. Lamp. Heliog. 30, 4 : manere in palatio. Hier. Ep. 47, 3 ; 77, 8.

Manicare = mane surgere, a mâneca, a pleca de dimineţă (Hier. Vulg. Luc. 21, 38 : et omnis populus manebat ad eum in templo audire eum.—Schol. Iuv. ad I, 79.

Mansus : Venies in Gabinianum pro mansu (C I L. IV. 1314) = vei veni de *msū* în (Gabinianū).

Masticare, mesteca (Apuleiū, Theod., Priscianū, Macer.)

Medus, miedū (Isidor XX. 3. 13).

Mensurare, a măsura (Vegetiu ; S. Hier. in Ierem. III. ad. 13, 24 seqq. : in qua enim mensura mensuraverit, remetietur illi).

Merenda, (merinde) atiqui dicebant pro prandio, quod scilicet medio die caperetur. Festus 123 v. Nonius p. 28, 22. Isidor. XX, 2, 12. Varro L L. VI 4. Glossar. Labb : Merenda, ἄριστον δειλιόν δειλιή).

Minare, a mēna. (Festus, Apuleiū, ér' in Exod. : quoquunque minasset gregem ad interiora deserti ; — stravitque asinam et praecepit puero : Miña et propera ! — S. Ila Sulpiciu Severiu).

Momar, Festū : *Momar* Siculi stultum appellant ; românesc : *momârlanū*, prostū, bădăranū.

Morsicare, murseca, morsoca. (Apuleiū).

Morticinus, mortĕcină (Varro R R. II. 9).

Mulier, soție, ca pop. muiere (C I-L. II 4084 : Minerve Aug. Mercurius et *mulier* ex voto).

Murcidus, mărcedū (St. Augustinū).

Musio, mășu (Isidor. XII. 2, 38. v. Diez Etym. Wrtb. I. 3. 276).

Necare, *negare*, a neca, inneca (L. Burg. et Alam. la Diez) a ucide.

Nixurare, nĕsui (Nigidius la Noniu).

Pausare, rĕ-păusa și rĕ-posa=a muri (C I L. III 3257 XII 483, 673, 965 1739, 2111).

Pensa, pĕnză (Isidor. XIX. 29, 4 : *pensa* et *impensa* netum).

Petiolus, piciorū (Afraniu la Noniu, Celsū, Columella).

Pilare, pili (despoia. fura) la Amm. Marcellinū.

Pisare, pisa (Varro R R. I. 63).

Pila, piuă (Isidor. IV 11. 4).

Plecto, îm-pletescū (Vulgata).

Porca, *porculetum*, porcoiū, porculete, (Festus p. 239 : «porcas, quae in agris fiunt, ait Varro dici, quod porrigant frumentum», ér' la p. 103 : Imporcitor, qui porcas facit arando. Porca autem est inter duos sulcos terra eminens. Pliniu H. N. 17, 22, 35. § 171).

Qudenaeus, gutăiū, gutăniū in V. Hațegului. (Edict. Dioclet. C I L. III 6, 73, 74).

Rancor, răncóre (Palladiu, Marc. Emp., Heronimus, Isidor).

Rostrum, rostū (Plautū, Luciliu, Varro, Petroniu).

Rudis=rudă (Catto R R. 79).

Rumigare, rumega (Apuleiū).

Sappu, sapă (Rönsch, Gröbers Zeitschrift f. rom. Philolog. I. 420).

Scrofa, scrófă (Varro R R. passim).

Septimana, sĕptĕmănă (Varro L L. VI. 27. Vulgata).

Stare (despre opiniuni — acĕsta nu stă, n'are valóre (Hier. : sic stare potest illa sententia.—non mihi videtur sermonis stare contextus).

Striga, strigă, strigóie (Petroniu, Apuleiū, Isidor),

Sufferentia, suferință (Rönsch It. u. Vulg., 50).

Tabanus, tăună (Varro R R. II. 5).

Tata, tată (Varr. ap. Non. 81 : cum cibum ac potionem *buas* ac *pappas* vocant, et matrem mammam patrem *tatam*.—Orelli 2813, 2814.—Gruter, 605, 5.—Fabr. 142, 152 *tatulus*).

Termonem (Ennius), țermure.

Tornare, a se înturna (Sulpiciu Severu).

Tragula, trăgula seu pompă cu care se scóte vinu (Varro, Pliniu).

Transpungere=străpunge (Rönsch : It. u. Vulg. 202).

Verres, vieru (Script. r. r.).

Volentia, voință (Apuleiū, Solinū).

Din vechile dialecte italice ne-au rămasu unu materialu lexicalu foarte restrinsu, cu tóte acestea din cele urmátore ne putemu convinge, că limba română a păstratu cuvinte și din acele străvechi dialecte.

Din dialectulū umbricū :

Fratrecate=colegio fratrum, înfărtătescu (Cuv. din bētr.)=a se face frate de cruce, fãrtatu. (v. p. 24).

Hondra prep. contra ; romãnesce în Valea Hãtegului : hõndrã, cẽrtã ; omũ certãrețũ ; *hondromãnescũ*, mẽ certũ³⁵).

Peiu, *peia*, piceus ; Laurianũ—Massimũ : *peiu* s. m. se dice de unũ calũ : badius, spadix, gilvus.... galbinũ roșieticũ.

Pelmner=pulmentarii, romãnesce în Valea Hãtegului *pelmũ*=fãinã finã (pollin Cato R R. 157).

Sorsos, acervus, globus, rom. Dict. Buda : Surzuescũ, adaugũ, augere, adaugeo, addo, superaddo.

Sve, oscicũ *svae* și *svai*, lat. si, seu, rom. arhaicũ *sẽvai*.

35) Pe la Clujũ : *contra*, cẽrtã. sfãdã : ciondromãnescũ mẽ certũ, mẽ mãncũ în vorbe (Columna lui Traianũ 1876 No. 5 (2) p. 93.

Spanti, coxa, rom. spate.

Struhela și *Strucla*, struicula, strues, struix, rom. grămăjoră, = *strușu*, gramajoră, legătură, buchetu de flori.

Tefrom, oscicu teturum, sacrificium, de unde rom. terfaru. ³⁶⁾.

Termnos, terminus, Festus : *termonem* Ennius terminum dixit ; rom. țermure ³⁶⁾.

Din dialectulă oscicū :

Perek și *perca*, lat. pērtica, rom. pērghie din una diminutivū percula.

Passtata, porticum, rom. postată.

Terum, terra, ager ; rom. tērimū.

Kavla, lat. caula ; în Valea Hațegului *haulă*, odae mare gólă ; casă părăsită și ruinată.

Mais, magis, mai : *maimas*, maximae.

În o inscripțiune etruscă se află unū cuvēntū imprutatū de la Romani anune *mezu* (din *metium* dela *meta* ³⁷⁾), cu înțelesū de semnū de hotarū, care la noi se află în cuvēntulă *mezuină*.

Cele înșirate pân' aici an o deosebită însemnătate în originea limbei din punctū-de-vedere alū formei și alū materialulū lexicalū, ér' idiotismii și proverbele de mai josū ne arată cum limba română a moștenitū și chipulū de a cugeta și a vedé lucrurile, și ceea-ce adese orī te pune în mirare este fără îndoielă că la Romani s'aū păstratū nu numai ideile, dar adese orī chiar și cuvintele seū sinonimele lorū.

36). Despre cuvintele umbrice a se vedé E. Huschke Die Iguv. Tafeln, Glossar și Enderis, Versuch einer Lehre der oskischen Sprache. Despre *tefrom* a se vedé și Revista crit.-lit. I p. 194.

37) Pentru dialectulă oscicū a se vedé Ph. E. Huschke. Die Oskischen und Sabellischen Sprachdenkmäler.—I. Svetaieff, Sylloge Inscript. Oscar. prs prior.

38) Corssen, Beiträge zur italischen Sprachkunde p. 294.

A ajunsu la sapă de lemnă=ad rastos res rediit. (Terentiu, Haut. v. 931).

A pune uleiū in focū=oleum addere camino (Horatju, Sat. II. 3, 321).

Udū ca unū șorece=udi tanquam mures. (Petroniu, Sat. c. 51).

Se imflă ca o bróscă=inflat se tanquam rana. (Idem c. 78).

Omū intre ómenī=homo inter homines (Idem, c. 39, 57, 74).

A unge ochiī cui-va=os alicui sublinere. (Plautū, Miles v. 110).

Capulū rélelorū=scelerum caput. (Idem, Miles v. 495).

Te máncă spatele=ita dorsus totus prurit. (Idem, Miles, v. 398).

A atinge pe cineva unde-lū dóre s. la bubă=ulcus tangere. (Ter., Phorm. v. 690).

Ca sē nu-ī pótū ajunge aū sēmēnatū meiū pe cale (in povești)=moram quaeres, sparge milium (C I L. IV 2069).

A tăia fuga=viam secare (Virgiliu, Eneida VI. 900).

Décă nu-ī capū la ce suntū bune piciórele=lanquente capite, membra incasum vident.

A-și da cóste=femori conserere femur. (Tibulū, I. 8, 26)

A fugi máncăndū pământulū=viam vorare (Catul. 38. 7)

A-ī mánca cui-va poména=credidi silicernium eius me esse esurum (Festū p. 295).

A sálta s. sári de bucurie=gaudimonio dissilire (Petroniu).

I-a maī plăcutū lui d-đeū ! se dice despre cine-va care a muritū tinérū=placita Deo. (Grelli, 4657).

Ai nimerit'o ca cu aculū=rem acu tetigisti (Pl., Rud. 5, 6, 19).

Are ochi și in cefă=in occipitio quoque habet oculos (Plautū, Aul. I, 1, 25).

A-ī lua cui-va bucătura din gură=bolum eripere e faucibus (Terentju, Haut. 673).

I-a ajunsă funia la gîtu=ad restim res redit. (Ter. Phorm. 686).

Paserea pe limba ei pere=ipsa sibi avis mortem creat (Fragm. inc. Bipont. 190)

A trăi din seulă seū=suo sibi suco vivont (Plautū, Capt. 81).

Numai oșe și pele=ossa atque pellis (Pl. Aul. 3, 4, 17).

Din tălpī până în creștetū=ab unguiculo ad capillum summum (Plautū. Ep. 5, 1, 17).

Sēmēnă ca două picături de apă=neque aqua aquae... similius (Plautū, Men. 5, 9, 30).

Vai de căpulū tēu=Vae capiti tuo (Plautū, Amph. 74. Curc. 314. Men. 3, 2, 47. Rud. 375. Capt. 885).

A scôte mielulū din gura lupului=lupo agnum eripere (Plautū, Poen. 3, 5, 31).

A vorbi cu morții s. cu dușii din lume=verba facere emortuo (Plautū, Poen. 4, 2, 18).

A căra apă cu ciuru=imbrem in cribrum ingerere (Plautū, Pseud. 102).

Vorbă multă sărăcie=verba sine penu et pecunia (Pl. Capt. 472).

N'are nici capū, nici piciore=neque pes neque caput cumparet. (Pl. Capt. 614. As. 729).

În o mână bucătura—in alta sburătura=altera mana fert lapidem, panem ostentat altera (Pl. Aul. 2, 2, 18).

De unde nu-i focū nu iese fumū=flamma fumo est proxima (Plautū. Curc. 1, 1, 13).

Lucrulū are unū cârligū=haeret haec res: (Pl. Pseud. 4, 2, 28 etc.).

S'a înglodatū=in lato haeret (Pl. Pers. 4, 3, 66).

Pe cine-lū iubescē d-deū mōre curēnd=quem dii diligunt, adolescens moritur (Pl. Bacch. 816).

A atârna de unū firū de ată=a fi în pericolū=Tenui pendere filo. (Ov. P. 4, 3, 35. V. Max. 816).

Îi suntū spiuū în ochi=stimulus sum tibi (Pl. Cas. 2, 6, 8).

Din firū în pērū=de filo ad pilum.

A căuta nodū în papură=nodum in scirpo quaerere.
(Pl. Men. 2, 1, 22).

Cantare in alio=a descânta în aiū (Cato R R. 160).

Prin cele desfășurate pân'aici s'a lămuritū și pozițiunea ce ocupă limba română atâtū față cu limba latină, câtū și cu limbile neo-latine.

Față cu limba latină, limba română represintă graiulū popularū romanū, din care latina s'a desvoltatū măestritū și sub influința limbei grecesci. Ținēndū apoi samă, că elementulū din care aū eșitū Romāniī s'a ruptū din marele corpū alū Poporului-romanū la începutulū sec. II d. Chr. când graiulū romanū nu fusese încă năbușitū de elemente străine, naturalminte că acelū elementū colonialū a adusū cu sine în Dacia unū graiū popularū încă vechiū și curatū. Acestū graiū apoi mai târđiū, pe la finele sec III-lea d. Chr, s'a isolatū de ori-ce influință a graiului generalū alū Poporului-romanū urmāndu-și desvoltarea sa independentă până la incheierea formațiunei sale prin sec. VI-lea după Chr. (Cap. IV).

Prin urmare limba română este reprezentantulū celū mai vechiū și mai autorisatū alū graiului popularū romanū. Pentru-aceea în evoluțiunea ideomelorū romane, limba română forméză veriga între vechiulū graiū romanū și evoluțiunea ulterioară a limbilorū neo-latine, și, în acēstū calitate, în cestiunile grele ale filologiei romane, limba română forméză elementulū de controlū.

Multe cestiuni din cele mai grele și mai importante, din cauza necunoscinții limbei române, aū rămasū încă nelămurite ori interpretate greșitū. Este de ajunsū să amintimū asibilarea lui *c, d, t.*, căci din esistența asibilării lorū în limba română rezultă că esistaū cu multū mai din vechiū în graiulū romanū, de cum se admite în generalū.

CAPITOLŪ II.

Teritoriulŭ și nomenclatura etnică.

Teritoriulŭ limbei române este ađi multŭ mai res-trinsŭ de cum a fostŭ odată. Acestŭ teritoriŭ 'lŭ putemŭ împărți în două mari regiuni deosebite fie-care atâtŭ prin configurațiunea geografică, câtŭ și prin vicisitudinile istorice prin cari a trecutŭ fie-care, anume în regiunea de-adrépta și cea de-astânga Dunărei sêu așa numita Dacie și Peninsula tracică-ilirică.

Romaniŭ începură a face cuceriri pe țărmurii ilirici de pe la 229 a. Chr. La 168 a. Chr. Iliriculŭ fu prefăcutŭ în provincie romană. Augustŭ ocupă Mesia (Ser-bia și Bulgaria) între anii 35—39 a. Chr., ér' între anii 41—54 d. Chr. Claudiu cuceresce Tracia Prin aceste cuceriri s'a întemeiatŭ succesivŭ graiulŭ romanŭ între Adriatica, Dunăre și Marea-négră. În urmă Romaniŭ cucerindŭ și Dacia și colonisând'o se puse temelulŭ elementului romanŭ în răsăritulŭ Europei.

Câtŭ de compactŭ și de puternicŭ a trebuitŭ să de-vină elementulŭ romanŭ în acestŭ mare teritoriŭ, în câtŭ pentru Dacia, probéză locuitoriŭ ei de ađi, Popo-lulŭ-românŭ, ér' pentru Peninsula tracică-ilirică ne vorb-scŭ următorele fapte istorice: *ântăiŭ*, s'a vê-dutŭ a fi elementŭ destulŭ de numerosŭ și puternicŭ pentru ca, prin împărțirea vechiului imperiŭ romanŭ, sê-se constituie în răsăritŭ o împărăție romană deose-bită; *a doua*, elementulŭ romanŭ, chiar și după-ce Grecii puseră mâna pe domnie, nu încetă a avé mare însemnătate istorică, formândŭ în unire cu Bul-gariŭ unŭ statŭ independentŭ; *a treia*, după cum ni-lŭ descriŭ chiar istoricii greci-bizantini, elementulŭ ro-manŭ era per excellentiam elementulŭ răsboinicŭ în Peninsula tracică-ilirică, căci elementulŭ grecŭ nu era

de nici o trébă pentru răsboiū¹⁾; *a patru*, pe acestū teritoriū esistă până ađi numerosū elementū românū, cu datinele și limba lui proprie.

Continuitatea geografică a elementului românū a suferitū între secolii 4—9 prin invasiile barbarilorū mari spargerī.

Slavii invadându prin sec. VI d. Chr. aū dislocatū și aū spartū vērindu-se prin elementulū românū din ținutulū panonicū și iliricū. Invasiunea Bulgarilorū in sec. VII a împinsū cea mai mare parte din Romāni de-a stānga Dunărei peste Balcani, rupēndū prin acēsta legătura strinsă dintre Romāni de-astānga Dunărei și între cei din Peninsula-balcanică. Invasiunea Ungurilorū a rŭptū legătura între Romāni din Dacia și între cei din părțile apusene ale Iliricului unde astăzi se mai află numai unū micū restū, așa numiții Romāni-istrieni.

Elementulū Românū din Peninsula - tracică-ilirică s'a perdutū cea mai mare parte, numele lui însă se vede peste totā acēstā Peninsulă până in ziua de astăzi, chiar și acolo unde ađi nu mai esistă elementū românū seū numai resturi, și anume se vede in nomenclatura topografică. Numele de Vlachia se află presăratū peste totā regiunea dintre Adriatica, Marea-negră și Marea-egēe. In secolii trecuți pe litoralulū Adriaticē și chiar prin insule²⁾ era numerosū elementulū românescū, care se numeaū *Mauro-vlachī* adecă Romāni negri, ér' in Croația și Slavonia ținutulū de pe lângă Ilova se numea *Vlachia-maior* și *Vlachia-minor*³⁾.

1). Veđi mai in josū nota 15

2). A se vedē G. Ascoli, *Archivo glott.* I. 435 unū dialectū vechiū și importantū italianū-romānū in insula Veglia.

3). Miklosich, *Ueber Wanderungen der Rumunen in den Dalmatinischen Alpen und den Karpaten.* Wien, 1879.—Idem. *Die slavischen Elemente im Rum.* p. 2. Intr unū tratatū dela 1357 între Ragusa și Stefanū Uroșū, țarulū Sērbilorū se amintescū ținuturile in care locuescū Romāni, anume Sclavonia (imperiuulū Sērbescū), Bosnia, Trebinie, Canale, Chelmo până in basenulū dela Nevesnye. Zupa Draceviča, Vermo etc Iricck, Die

Prin pădurile Croației și Bosniei există și astăzi resturi de Români cari și păstrează limba ⁴⁾. În Serbia între Ibar și Drin este unu ținut numit Stari-Vlah (Valachia-vechie) ⁵⁾.

Afară de coloniile de mai înainte Dioclețiană a așezat în Dalmația mari colonii aduse din Roma, despre care Constantin Porsirogenitul, împărat bizantin (a. 911—959), spune că și păstra încă și pe timpul său numele de Români (*Рому̀новѣ*) ⁶⁾, ér' Wilhelm Tyrius spune că Ragusani vorbiau încă în sec. 11-lea latinesc va se dică latina vulgară ⁷⁾. În vechile documente re-

Wlachen u. Mauro-wlachen in den Denkmälern v. Ragusa. p. 4—5. — Nic. Densușianu, Albumul macedo-român: Macedo-Românii în Croația și Slavonia p. 29—41. — Hurmuzachi, Documente. III p. 312, 313 și 317. IV part. I pag. 568. 609—612 și 657; la această pagină din urmă este reproduș unu forte interesant document, care ne arată cum străinii acolo ca și aiurea au desnaționalizat pe Români prin religiune. Noi reproducem din elu următoarele șire: „Quibus ita factis et ritus Graecus apud illos parcelatim sepeliri. et ritus Romanus in medium illorum induci posset. Sic factum esse perhibetur in Istria (la Români istiriani), quam licet nunc similis inhabitaret natio, attamen succesu temporis opera *bonorum Pastorum* catholicorum, ritum graecum relinquentes, Romanum assumpserunt, quem etiam de facto retinerent et ipsos Croatas potius quam Valachos appellarent. — Biedermann, Die Romanen und ihre Verbreitung in Oesterreich. operă importantă pentru numeroșele fântâni utilizate, dar lipsită de orientare.

4). Nic. Densușianu, Gazeta Transilvaniei din 1890 N. 254 și 255 Hacquet, Oryctographia Carniolica, Leipzig 1789. vorbeșce despre Români din Croația și Istria intercalându și portrete, citată la Engel. Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien. Halle. 1798 p. 177 seqq.

5). W. St. Karadzit, Srbski rječnik etc. Dess. Danica 1827 p. 56 În chrisovul lui Dușan din 1348, dela Drinul sudic până în Istria se află o sumă de nume proprii române. Nemanja (1198—1199) regele Sârbilor donază mănăstirei Chilindarū din Atosū 170 familii românești din Serbia de sudu, Uroșū I. 30 familii rom. dela riul Drinū, Uroșū II donază Români dela Banja (ținutul dela Scupia) v. Pic. Abstammung der Romänen pag. 56.

6). Const. Porphyrogenitus, ed. Bonn, De adm. imper. Cap. 29 și 35. p. 125—127, 162.

7). A se vedé la Const. Porphyrogenitus, op. cit. animadversiones Banderii ed. Bonn p. 336.

lative la regiunea ilirică se vorbește de «Romani» Dalmatiae în sec. al 9-lea, și cu începere de pe la an. 850 până la 1100 obvină nume proprii românești ca Vilcana, Vilcan, Domnana (Dómna Ana?) călugăriță, Stresina, Iculus, Tuduru, Danielu, Graulu, Mikula, Negulus, Mezulus, Duculus etc. ⁸⁾.

Constantin Porphirogenitulă vorbindă de coloniile romane aduse de Dioclețiană în Iliria spune espresă că Iliria a fostă romanisată până la Dunăre ⁹⁾.

Elementulă română din Dacia cu tôte invasiunile barbariloră s'a susținută în munți, și prin ună traiă vigurosă și lupte neîntrerupte se prepară pentru o vieță nouă care și-o reia îndată ce încetăză invasiunile pe la finele sec. al 13-lea, întemeindă state independente la Dunăre. Mulțimea elementuluiă română în Dacia se probăză prin ramificațiunile sale care aă pătrunsă de parte spre apusă și mēdă-nópte. Ramificațiunī fôrte puternice de elementă română aă ajunsă până în Moravia unde se numescă Morlachī, ală căroră centru este orașulă Walachisch—Messeritsch. Acesti Români slavisați mai păstrează rēmășițe de limbă românească : jintiță, putyra (putină), jurep (șnepēnă), fluyara (flueră), brezaia ¹⁰⁾.

Colinda românească a pătrunsă până la Riesengebirhg și numele de valachă este în usă în tótă Bohemia ¹¹⁾. Populațiunea prin unele ținuturi din Silesia se numescă *Vlassini* ¹²⁾.

8). Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium Zagrabiae. VII. p. 18, 21, 45, 48, 54, 65, 78, 98, 134, 135, 153, 167, 168-172, 332.

9). Const. Porph. De adm. imper. c. 29. p. 126: ἡ δὲ καὶ τῶν αὐτῶν Ῥωμαίων διαχωρήσις ἦν μέχρι τοῦ Δαρούβριως ποταμοῦ. —istorum protendebantur termini ad flumen Danubium usque.

10). Miklosich. Wanderungen p. 11, 24, seqq.—Kulda, Moravské) narodni povére. Praha 1874.—„Valahii din Moravia“ de Dionisie P. Marțiană. Buciumulă No. 281 an. 1846 ; altă articolă : „Români din Moravia“ reproducă din *Aurora Română* în *Timpulă* din 19 Oct. 1882.

11). Pič, Rum. Hung. Streitfrage. p. 92.

12). Miklosich, Wanderungen p. 6. seqq.

Elementul român a trebuit să fie odată foarte numeros în Galiția și Polonia, căci vechile documente ne prezintă numeroase nume topografice românești din acele țări, ca : Baltagul, Ledescul, Lerescul, Radul, Răduscul, Rotundul, Tusul, Brescu, Capul, Cerbul, Cucul, Lupatul, Pietrosul, Kyratura (Curătura), Șesul, Vascul s. a. Afară de acesta în graiul Slăvilor de-acolo se află multe cuvinte românești dintre care unele foarte vechi și pierdute deja la Români. Așa de exemplu la Rusii și Poloni : dzer-zeru, glieg-chiagu, kulastracorastă, dzguta lat. scutica, biciu, katerva-turmă, arawonă-arvună, bucorija-bucurie, grun-gruiu, prejda-pradă, sehelbă-silhă, tusyia-tușina, karuca-căruță, ware-ore, arhaicū vare ¹³⁾.

În Cronica lui Hipatios p. 278 se amintesc «Cnezi Bolochovi» (cnezi românești) la Bugulă superioră încă la anul 1150, cari obvinu desu în fântânile istorice rusești până pe la finele sec. al 13-lea. Viața războinică a cazacilor zaporojani deasemenea este compusă în mare parte din Români ¹⁴⁾.

Avându în vedere, că resturile de limbă românească în acele ținuturi, prin forma și înțelesul lor arată o epocă foarte veche, chiar dinainte de a. 1000, cum se confirmă acesta și din probele desfășurate mai în jos (Cap. IV), nu mai încapă îndoieala de mulțimea elementului român dincă de Dunăre în totu timpul evului mediu, și așa se explică aparițiunea lui subită în sec. 13 ca popor întemeetor de state, care n'au încetată nici unu momentu a esista și a se întări mereu până adă, pe când alte state n'au putut resista, ca

13). Miklosich. Wanderungen p. 10 seqq.

14). Veđi documentul regelui polon Stefan Batori dela 1576: „mulțimea 6menilor, numiți Cazaci zaporojeni. nu recun6sce nici o autoritate, fiindu grămădită din Moscoviți, Moldoveni și supuși ai nostri proprii”. (Archiva istor. a României, Bucuresci 1865 t. I. prt. 2 pag. 8).

celū bizantinū, bulgarū, sêrbescū și ungurescū, cădëndū sub Turcī, pe când Româniī la Dunăre ținū peptū sute de ani cu Turcī și veciniī dușmanī, sdrobindu-le adese ori oștirile și invadându-le țerile. Aū peritū Goții, Huniī, Gepiziī, Avariī, Cumanii, slăbiți căduse Bulgariī și Sêrbii, Româniī însă în luptă cu toți acestia aū persistatū păstrându-și pământulū, naționalitatea, datinele și limba. O probă mai strălucită de vigóre fisică, de superioritate spirituală și alte calități etnice anevoe pôte arăta unū altū poporū care sê-se fie aflatū în condițiuni atătū de grele.

În generalū popórele invasóre nu potū întemeia domniī durabile. Româniī, care s'aū întemeiatū în Dacia ca poporū culturalū, și prin acésta s'aū lipitū indisolubilū și s'aū identificatū prin iubire cu pământulū, în vîrtutea acestora singurī ei aū persistatū neclintiī în țeră, și-aū întemeiatū statū, și l'aū păstratū neatinsū, și în timpulū din urmă se afirmă de nou ca poporulū celū mai vigorosn, mai civilisatū și cu mai marii calități în răsăritulū Europei. Tóte acestea arū fi fostū absolutū imposibile, decă elū ar' fi fostū unū poporū venitū numai de câte-va sute de ani pe acestū pământū, cum aū susținutū uniī.

În Peninsula - balcanică, începëndū de pe țermulū dreptū alū Dunărei până chiar în insulele grecesci, elementulū românū era în timpurile vechi celū mai numerosū și mai puternicū.

Elū era elementulū care susținea statulū și în specialū elementulū rêsboinicū, căci elementulū grecescū, după cum mărturisescū înșiși scriitorii greci, era incapabilū de ostășie: «numele de Grecū, era unū nume de rușine, căci Grecia nu putea da nici unū ostașū de trébă» dice Procopiu¹⁵). Pentru

15). Procopii Historia arcana ed. Bonn. capit. 24 pag. 134. ἐπι-καλοῦντες τοῖς μὲν οἷς Γραικοὶ εἶεν, ὡς περ οὐκ ἔξον τῶν ἀπὸ τῆς τοῦ παράπαν τῆς γενναίης γενέσθαι — Graecumque nomen ut probum aliis obiectaretur, quasi nullum Graecia ferret strenuum militem. — Lydus, De

aceea elementul român formă cu deosebire oștirile imperiului bizantin¹⁶⁾, pentru aceea numele de vlachă se identificase cu *ostașă* (στρατιωτής¹⁷⁾. Teritoriile ocupate de Români purta numele lor, Tesalia se numea Vlachia-mare (Μαγάλη Βλαχία)¹⁸⁾, Etolia și Acarnania se numeau Vlachia-mică (Μικρά-Βλαχία)¹⁹⁾, ér' Dolopia se numea Vlachia-de-susă (Ἄνω-Βλαχία)²⁰⁾.

Pentru aceea împăratul Cantacuzenă a numit pe ună frate ală seă căpetenia «castrelor și a ținuturilor Vlachiei»²¹⁾.

• Răsbóiele ce-a trebuit să le susțină imperiul bizantină aă decimată elementul român, ér' invasiunea Slavilor și Bulgarilor a spartă continuitatea între Români de dincolo și din cóce de Dunăre, ceea-ce a avută tristulă rezultată, că o mare parte din Români de peste Dunăre și de peste Balcani s'a grecisat și slavisat, esistența loră însă s'a imprimat și aci pe totă loculă parte prin resturi de populațiune română ce încă există, parte prin nomenclatura topografică rămasă din timpurile cele mai vechi până ađi și prin influința exercitată asupra limbei populațiunilor cu care aă venită în atingere.

Magistr I. 47 p. 159 ed Bonn — Pachimeres. I. p. 83 II p. 106 ed. Bonn ș a. Veđi și Benjamin de Tudela (+1173), pasagiulă reprodușă în Arch ist a Rom II pag. 25.—Sathas. Documents inédits relatifs à l'Histoire de la Grèce au moyen âge Paris. 1880 I. p. 146.

16). Cinnami Historiarum I'br. V. c. 3 p. 260. ed. Bonn: Leonem autem Batatzem nomine aliunde cum exercitu perinde magno, maxime vero Valachorum ingenti multitudine qui Italorum coloni quondam fuisse perhibentur, et locis Ponto Euxino vicinis irruptionem in Hungariam facere iubet Aceeași mărturisire la Pachimeres De Michaele Palaeologo. ed Bonn lib 1. pag. 83 Număroșe citațiuni a se vedé în acéstă cestiune la Nic Densușiană. Revoluțiunea lui Horea, București 1884 pag. 28—37.

17). Sathas, Documents inédit. relat. à l'Histoire de la Grèce I. 140

18). Nic. Chonitae de Isaacio Angelo p. 841.

19). Phrantzes p. 414.

20). Schol. Thucyd II p. 102

21). Cantacuzenus ed. Bonn. p. 320.

Astăzi elementul română locuesce următoarele te-
ritorii :

1). Regiunea dintre Tisa, Dunăre, Marea neăă și Nistru, ună teritoriă compactă de vre-o 5000 miluri cua-
drate, va să dică o mare parte din Ungaria proprie, apoi Transilvania, Romănia cu Dobrogea, Bucovina și Basarabia ; coloniă număroase se află încă de secolă și pe malulă stăngă ală Nistrului și în Chersonesă.

2). În Peninsula-balcanică, locuindă parte compactă parte amestecaă pe totă litorarulă dunăreană ală Bul-
gariă și chiar în lăuntrulă Bulgariă și Serbiei ²²⁾, Ro-
măni se află în pōlele de sudă ale Balcaniloră, apoi în mare numără în Macedonia, Tesalia, Epiră, Albania, Grecia, Insule și Archipelă ²³⁾.

3). Ună restă de elementă română se află pe lito-
ralulă Adriaticăi în Istria în districtele Castelnovo și Albona ²⁴⁾.

Numărulă Romăniloră pe aceste teritorii, este urmă-
torulă :

Romănia	5,500,000
Transilvania cu Ungaria	3,000,000
Bucovina, recens. din 1890	208,300
Basarabia, recens. din 1873 : numai Ro- măni (afară de celelalte naăionalităăi)	1,200,000
Macedo-Romăni	1,200,000
Serbia	300,000
Romăni din Bulgaria și de peste Nistru	200,000
Istria	3000
Totală	<u>11,611,300</u>

22). Kanitz. *Bulgarien*; Idem. *Serbien*, Lzig. 1868 p. 325.

23). Liefenbach *Vōlkerkunde* I 2.8 -- Nic. Deusăiană et. Fr. Damé, *Les Romains du Sud*, Bucuresci 1877. p. 15--19. — M. E. Picot. *Les Roumains de la Macédoine*. Paris 1875.

24). Maiorescu, *Itinerariulă istriiană*, Iași 1874. — Miklosich, *Istro- und Macedo-Rumunische Sprachdenkmăler*, Wien 1881, 1-te Abth p. 1.

Acesta este numărul cel mai mic posibil, căci este știut, că numărul Românilor din țările subjugate este totu de una ascunsă și micșorată de guvernele străine, și în realitate e cu mult mai mare de cum-lu arată cifrele oficiale.

Tot elementul român din toate teritoriile susă-amintite a purtat și poartă până astăzi același nume, adică cei de dincoace de Dunăre s'au numit totu-de-una și se numesc și azi *Români*²⁵⁾. *Eū sunt Romāni!* răspunde elu când-lu întrebă. Totu asemenea Români din Serbia și Bulgaria. Macedo-Români se numesc ei pe ei *a-Romāni* sēu *a-Rmāni*, cei din Istria s'au numit în timpul mai vechi *Romani*, apoi *Romari* și în urmă *Rumeri*²⁶⁾.

25). În documente acestu nume apare la anul 1345 în o bulă a papei Clemente VI: *Olachi Romani*, commorantes in partibus Hungariae, Transilvanis, Uthralpinis et Sirmis ... Aliis tam nobilibus quam popularibus *Olachis Romanis*. (Theiner, Monum. Hung. I 691). Aflarea originē etimologice a cuvântului *Romanus* resp. a numelui cetății *Roma*, ce se află scrisă și *Ruma*. s'a încercat de mai mult. Etimologia cea mai plausibilă, căci totu-odată se basază și pe istorie, este a lui Corssen (Aussprache I², 364. II². 1012.—Beiträge. 427. 59). După elu *Roma* s'a numit de la *Rumon*, numirea vechie a Tibrului conservată la Serviu (Virg. Aen. 8. 63. 90). *Rumon* este dela rădăcina *sru*=curgu care lăpădându pe *s* se află în *ri* vus *ri*-pa ér' întărită cu *t* în *Stry-mon*. la noi în numele riului *Stre iū*; prin urmare *Roma* însemnă cetate lângă riū. Totu de la numele riului și-a luat numele și vechiul tribu palatinu *Ramn'is*. *Romanus* prin urmare originalmente ar' însemna locuitoru do lângă riū sēu *riureanu*.

26). Veđi mai susu nota 6. — Presbiter Diocleas (Regn. Slav. c. V): *post haec totam provinciam Latinorum. qui illo tempore Romani vocabantur modo Maurovlachi, hoc est nigri Latini, vocantur*⁴⁾. — Numele de *Romari* l'aflăm mai întâiu la 1114. În canon. 23 alu Sinodului dela Campostella se ăice: *Mercatores Romarii et peregrini non pignorentur: et qui taliter egerit. duplet quae tolerit, et sit excommunicatus*⁴⁾. (Du Cange, Gloss. med. et inf. lat. ad vocem *Romarius*). — Er' *Rumeri* mai din vechiu se află numiți în specialu Români-istrieni la Giov. Mar. Manarutta (Fra Ireneo della Croce) în *Historia di Trieste, Venezia. 1698 Libr. IV. c. 7. p. 334: I nostri Chichi (așa numescu conlocuitorii pe Români-istrieni) addimandansi nel proprio linguaggio Rumeri*.

Străinii însă au dat Românilor diverse numiri, între care una generală la toți Români, numindu-i *Vlachii*. Acestu nume este străvechiu, căci Grecii din Italia de josu său Grecia-mare în vechime au numit Vlachii (*Βλάχες*) pe poporele din Italia centrală și în specialu pe cele din Campania unde încă pe timpul lui Aristotele exista unu ținutu numit *Vlachia* (*Βλαχία*)²⁷. *Vlachii* este numire de batjocură și pentru aceea în marea adunare din Câmpul-Libertății dela 1848 Români au protestat contra acestei numiri cerându a se numi *Români* cum se numesc ei înșiși²⁸.

Numele Vlachii, de și nume de batjocură însemnându prostu (*Blăși*), este însă de-o extremă importanță, căci elu ca documentu viu, păstratu până ați chiar de străini și adese-orî dușmanii nostri, probază nu numai originea romană a Românilor, dar și colonizarea lor în răsăritul Europei din elemente aminamente Italice, căci Grecii, autorii acestei numiri de Vlachii, au numit în timpurile străvechi cu acestu nume numai populațiile romane vechi italice și mai în urmă numai pe Români.

CAPITOLŪ III.

Dialectele limbei Române.

Limba Românilor atātu a celor de dincóce, câtu și a celor de peste Dunăre, avându una și aceeași o-

27). Suida, Lex. ad voc. *Blăși* — Michaelis Apostolii paroemiae, Lugd. Batav. 1619 prov 65. C Müller. Fragm. hist. graec. II 163 (193). — A se vedé studiul nostru *Originea cuvântului Vlachii* în Revista critică lit. II (1894) p. 1—15.

28). Protocolul adunării generale, ședința II din 4 (16) Muiu 1848 punct. 1. (Veđi Papiu Ilarianu, Istoria Rom. din Dacia supe-iórá, Viena 1852. II p. 294—5).

rigine, una și nedespărțită a fostă la început. În timpul cătău aă domniță Românii peste Dacia până pe la 274 d. Chr. esistândă naturalminte o strinsă legătură între Românii din Dacia și cei de peste Dunăre, nu s'a putută face vre-o deosebire esențială între graiulă unora și-ală altora, aă putută se-se nască celă multă nuanțe. După a. 274 trecendă o parte din Românii din Dacia peste Dunăre și amestecându-se cu elementulă romană de acolo, graiulă s'a inriurită reciprocă asemenendă-se chiar și în nuanțele ce aă putută se-se desvólte pân' aci deosebite la unii și la alții.

În timpulă invasiunei barbariloră, încependă de la Huni până la Turci, necurmată aă fostă aruncate grupe de Români când din Dacia peste Dunăre dincolo, când din Peninsula-balcanică dincóce de Dunăre ¹⁾. Nică chiar prin invasiunea Bulgariloră nu s'aă ruptă cu totulă primenirile între Românii de dincóce și de dincolo de Dunăre seă Balcani, căci tocmai Bulgarii aduceaă maricete de Români de dincolo și-i aședăă dincóce de Dunăre, care apoi la ocașie éráși se întorceaă în vechealoră patrie ²⁾.

Bizantinii în espedițiunile loră dincóce de Dunăre aduceaă aici elemente române de peste Dunăre, seă luaă de-aici și le duceaă din colo. Invasiunea Turciloră a aruncată multe elemente române din Peninsula balcanică din cóce de Dunăre.

Din tóte acestea resultă, că limba română din Dacia traiană și din Peninsula-balcanică n'aă tráită izolată fie-care, ci împreună, și tocmai în timpulă de formațiune a fostă mai multă în contactă și chiar în a-

1). Pentru timpurile mai vechi a se vedé Dr. I. Iung, Die Romanischen Landschaften, Innsbruck. 1851, p. 454. nota 1.

2). Așa d. e. principele Bulgariloră Crum în o invasiune ridică din Macedonia vre-o 12 000 bărbați, afară de femei, și-i aduce din cóce de Dunăre, cari apoi la vre-o 25 ani mai târđiă sub împératulă Teofilă (829—842) conduși de Cordilă, principe peste Macedoneni, se reintorcă în patrie. (Leo Grammat. ed. Bonn. p. 231 și 345). Sa-thas, op cit. prefață p. XX.

amestecă, și numai după-ce limba se formase a întrevinită o isolare mai pronunțată de și nu absolută și anume prin invasiunea Bulgarilor, care elementul român de dincolo de Dunăre l-au împinsu peste Balcani. De-atunci Români de peste Balcani rumpându-se de curentul graiului român de la Dunăre, au început a se nuanța ca dialectu deosebitu.

Cumcă limba Românilor de peste Balcani s'a formată împreună cu limba Românilor de la Dunăre se vede că în realitate majoritatea precumpănitore a acelor Români s'a derivat din Români de la Dunăre probéză faptul, că Grecii pe Români de peste Balcani îi numesc *Misio-daci* adică Români din Dacia trecuți și veniți mai de-aprope din Mesia (Bulgaria și Serbia).³⁾

Deosebirea cea mai mare între dialectul m.-român și limba română este cea lexicală, ér' cea fonetică și flesionară este mai mică. Acesta a provenit din influința ce au exercitat-o elementele străine conlocuitoare. Limba grăcă a influențat prin biserică, prin școlă și prin contactul de toate zilele. Terminologia religioasă la m.-români, cu totul din contra ca la Români din Dacia, este grecă, afară de unele nume de sărbători ca Sum-chetru (Sân-Petru), Sumedru (Sântu-Dum-tru), Stămaria (Sântă Mărie). Aceste resturi înse probéză că și la m.-români nomenclatura bisericăscă a fost română și numai mai târziu s'a perdat. Influența turcăscă s'a întemplat pe cale administrativă. Afară de acesta a mai influențat, dar mai puțin, și limba bulgară. Ce influență va fi exercitată limba albanesă este mai greu de precisat. Prin diversele influențe dialectul m.-român a perdat multe din cuvintele romane înlocuindu-le cu

3) Iken, *Eunomia, Darstellung und Fragmente neugriechischer Poesie u. Prosa* Grimma 1827. I. p. 251. citat la Fuchs. *Die Romanischen Sprachen*. Halle 1849 p. 92 nota 157. Niceta Choniati. De Isaacio Angelo I, 237: *Οἱ Μισοὶ πρότερον ὠνομάζοντο, νῦν δὲ Βλαῖνοι καλεῖσθαι.*

străine, de altă parte însă a păstratū cuvinte romane perdue în limba română.

Deosebirele fonetice în generalū suntū puține; mai de însemnatū este rostirea *ç* (*f*) în locū de *c*, *c'*: çerbū, çercū, çinçi; păstrarea lui *l* unde limba rom. l'a perdue: aliū, gălină, hiliū, liepuie, muliere, liertū, liaū. Grupa *cl*, *gl*, n'a trecutū în *chi*, *ghi*: ginucliu, cliae, cliama, ocliū, gliatā, suglitū, inglitū.

M.-românii punū adese ori unū *a* la începutulū multorū cuvinte și totū de una când cuvântulū începe cu *r* d. e.: aspargū-spargū, alavdū-laudū, alasū-lasū, aștergū-ștergū, aridū-ridū, arsarū-rēsarū; unele particularități ale graiului românū din Dacia, la m.-români se află ca generalități ca *bi-ghi*: ghine, orghi; *pi-chi*: chieptenū, suschirū, aprochie, chiele, chieptū, chierde, chiatră: și *h* în locū de *f*: hiere, hicate, hiliū, hire, higū-înfigū.

Macedo-românii au în rostire ore care particularități, căci rostescū cuvintele scurtându unele vocale și chiar elidându-le.

În flesiunea nominală deosebirea mai însemnată este lipirea articolului la temă după omiterea lui *u*, uneori chiar și a lui *e*: luplu, caplu, omlu, gionle. Er' *l* din articolū în decursulū flesiunei nū se omite: óstiliiei-óstei, numtăliei-nuntei, valeliei-văii, ómentli, lupili, aușili, șoțili.

În flesiunea verbală se observă următoarele particularități: perf. tare și simplu se întrebuintează mai desū: fēcū, fiçesi, fèce, fēcimū, fēcitu, fēciră, clișū, frâmpșū, alepșū.

Participiulū trecutū, aplicatū cu ausiliarū pentru formarea timpurilor trecute, se întrebuintează în forma feminină când ausiliarulū este *aveam*: aveam vinită: ér' cu *suntū*, participiulū se acórdă după genū. Totū-odată există și unū perfectū condiționalū: diçerem, vidérem. Cerundiulū are două forme: vedēndū seū vedēnda-luī. În dialectulū m.-rom. se întrebuintează încă multe forme

perifrastice, care în limba rom. le mai aflăm unele numai prin cărțile vechi : vrea să giurū, s'este că giurū, sē eram sēu aveam giurată, sē era sē giurū, sē escū sēu sē hiū giuratū etc.

În privința sintactică observăm că dialectul m.-rom. întrebuintează mai rar prepozițiunea *pi* (pe), se ferește de întrebuintarea pleonastică a prenumelor personale, a păstratū, de și mai rarū, mai alesū pentru orașe mai mari, indicarea locului sēu a direcțiunei fără prepozițiune, rămășiță foarte prețioasă din graiul latinū.

Dialectul istriianū încă nu s'a format deosebit de limba celorū-alaltī Romāni, căci ei în timpurile vechi au stat în legătură nemijlocită atât cu Romāniī din Peninsula-balcanică, cât și cu cei din Panonia și Dacia. Despărțirea lorū de cei-alaltī Romāni și anume de cei din Dacia și Panonia s'a întemplat prin invasiunea Ungurilor în sec. alū 9-lea, de cei din Peninsula balcanică se întemplase deja prin invasiunea Slavilorū. Și după aceste rupturi însă multū timpū ei n'au perdutū cu totul contactulū, cu ceialaltī Romāni și anume cu cei din Peninsula-balcanică prin resturile de Romāni de prin Dalmația, Bosnia și Albania, ér' cu cei din Panonia și Dacia prin grupele de Romāni din Croația și Slavonia și Serbia, căci în toate aceste regiuni documentele vechi ne arată până prin secolulū alū 17-lea grupe de Romāni, ba chiar și astăzi se mai află elementū românū foarte numerosū în Serbia, ér' în alte locuri resturi parte încă nu de totū desnaționalisate, parte încă cu amintirea că suntū de origine Romāni (Vlachī), deși s'au desnaționalisatū ⁴⁾.

4). Că elementul românū la Adriatică era odată foarte numeros se vede din următoarele : C. A. Combi în opera *Cenni etnografici sul Istoria* în vol. III. alū Almanacului „Porta orientale“ Triest 1859 citatū la Biedermann op. cit. scrie : „Che la schiatta romanica fosse molto estesa tanto sui monti della Vena e del Caldera quanto nelle terre pedemontane del Pinquentino fino a Montana i quelle di Bellai,

Dialectulü istrianü a suferitü și mai marî inriuriri de câtü celü m.-românü, și anume din partea limbei slavóne și italiene. Din acéstă causă elementulü lexiculü românü mare parte a dispărutü, inlocuindu-se când cu slavonü, când cu italianü.

Asupra dialectulü suntemü pân' acum destulü de slabü informați, și în unele puncte informațiunile orî se contradicü, orî dialectulü presentă variațiuni contradicétóre, d. e. : după unii : gliață, glündă, gliemü, cliemü, după alții : ghiată, ghindă, ghiemü, chiemü.

Sunetele. *ă, ea, oa* ; *ge, gi* ; *đ, ț, ș*, esistă și la Istrieni, sunetele *ă* (α), *ea* și *oa*, aü esistatü mai nainte, cum arată unele cuvinte, astăđi insă mai rarü, ér' alții sustinü că s'ar' si perdutü, ér' *ce, ci* ca și la m.-românii *te, ti*. *L* și *n* s'a păstratü ca la m.-românii : *liepure, linü-inü, filiü*. Se observă și nuanța *ghierme-vierme*.

Caracteristica fonetică a dialectulü istrianü este rotacisarea lui *n* între două vocale în cuvintele române pr. *virü-vinü, pâre-pâne, tirărü-tinëru, plirü-plinü*. Acestü fenomenü insă se află și în monumentele vechi ale limbei rom. din Dacia, precum și în graiulü viä în unele ținuturi.

Flesiunea nominală nu se deosebesce de a limbei rom. : *omu-omulü, domnu-domnulü, ceea-ce* se întemplä în graiulü popularü și în limba română din Dacia, ca adecă sã-se pronunțe *n* finalü întregü cu sensü de articulatü.

Conjugarea, pe câtü e cunoscută, nu presentă particularități, de câtü că formele enclitice ale pronomelorü se

di Pisino e di Albona, si vedde aperto anche in oggi, oltre che dai tipi fisionomici, qua e la rimarchevoli per tutti que' paesi, dai nomi altresì di parecchi villagi, portante il carattere romanico, collo desinenza in *a*, in *o* ovve in *ul*, nonche dalla ricorrenza non rara della voce *Vlahi* e *Vlaho* a denotare località di quelle parti. — Despre Românii din Friaul a se vedé relatările lui Potocki la Barth. *Kopitars Kleinere Schriefften* Wien 18. 7. I. 324—330.

pună îndărăptul verbului, după cum se îndatinéză și ađi la Români din Ungaria, și se întrebuintéză timpuri perifrastice ca la m.-români.

Impregiurarea, că dialectulú istrianú păstréză particularităđi și din limba rom. din Dacia și din dialectulú m.-românú, probéză ceea-ce amú đisú mai susú, că elú a statú cu améndoué în legătură.

Dialectulú m.-românú și istrianú suntú de-o foarte mare importanță atâtú pentru aprofundarea evoluđiunei limbei române în specialú, câtú și pentru filologia romanică în generalú. Pentru aceea se impune cercetarea și studiarea mai întinsă și mai adâncă a acestorú dialecte.

CAPITOLŪ IV.

Epoca formađiunii și cele mai vechi urme de limbă

În capitolulú ântâiú s'a arătatú legătura dintre limba română și graiulú romanú popularú, rămâne să arătămú aici timpulú în care s'a închiatú în liniamentele ei principale formađiunea limbei, și să înșiamú totú odată și cele mai vechi urme ale limbei române până în timpulú când ea apare în cărđi tipărite. Până pe la 1000 d. Chr. nu tóte teritoriile ocupate de elementulú românú posedú probe despre formađiunea limbei. Dacia-Traiană a fostú pórta tuturorú invasiunilorú, elementulú românú s'a retrasú în acéstă epocă în munđi și a rămasú tăiatú de contactulú cu occidentulú latinú și cu orientulú grecú, în care singure s'a mai pututú păstra cultura, și s'aú pututú scăpa de perire monumente scrise. În Dacia-Traiană s'aú distrusú tóte monumentele, și totú ce a mai scăpatú aú fostú vechile inscripđii latine ascunse în ruine, alte monumente scrise nu s'aú pututú păstra. În orientú scriitorii greci-bizantini, în apusú scriitorii

latină, au lăsat monumente scrise asupra timpurilor și au putut să scape, mai ales prin mănăstiri, diverse alte documente. Pentru aceea noi suntem avertizați în această cercetare numai la monumente afară de Dacia și la inscripțiunile ei latine. Această împregiurare îngreuează numai cercetările, dar' nu le alterează întru nimic, căci în capitolul II și III am arătat, că limba română din toate teritoriile s'a formată împreună și nu izolată și prin urmare monumentele dintr'ună locă au aceeași valoare și pentru celelalte teritorii.

Urma cea mai veche și mai apropiată de limba română se află păstrată în o tablă cerată dela 160 d. Ch. aflată în Dacia în care se cetesce subscrierea: *ALEXANDREI ANTIPATRI SEKODO AUKTOP SEFNAI*: Alexandrei Antipatri *secodo* auctor *segnai* ¹⁾. Subscriitorul fiind Greacă și necunoscându limba latină cultă s'a scris după cum vorbea poporul, astă-fel a scris *segnai*=semnai și *secodo* în loc de *secundus*. În o altă tablă cerată din a. 167 ²⁾. aflăm cuvintele:

remasisse lat. *remansisse*, rom. *remăsese*

abuerat « habuerat,

abere « habere « avere

abiturum « habiturum

O altă inscripțiune sună:

M(emoriae). Q(uintus) Maec(ilius) Donati (filius) *pausavit* ann. XVI. Filio pientissimo fecit Arethusa mater ³⁾.

Această inscripțiune este făcută în forma romană-păgână însă în spirit și cu idei creștine. Espresiunea *pausavit* este cuvântul *repausată* său *reposită*, ce se întrebuintează și adă la noi în asemenea împregiurări, atât în înțelesul de a *murit*, cât și în cel de se

1). Corpus Inscript. Lat. III pag. 959. Tabula XXV.

2). Corp. Inscript. Lat. III p. 924-927 Tabl. I.

3) Corp. Inscript. Lat. III No 3257 Inscriptiunea după formă și spirit se pare a fi de prin sec. IV. d. Ch

odihnesce, căci la sate se scrie pe crucile dela morminte: «Aici răposază în Domnul N. N.» Nicăiri în limba latină *pausare* nu se află întrebuintat cu înțelesul din inscripțiune, ci numai în latina târzie bisericească împrumutată din graiul vulgar⁴⁾. O altă inscripțiune sună: *Domno et Domnae Satrius Felix*⁵⁾. etc.

De cele cari le putem privi ca urme specifice de limba română, aflăm următoarele:

O statuă, aflată la Partoșu (Maros-Porto) în Transilvania, reprezintă pe *Amorū*, care rezimată de un trunchi de arbor se sprijinesce cu stânga pe o tórță aprinsă întorsă în jos, ér' în mâna dreaptă lăsată în jos ține o ramură cu fructe. *Amorū* reprezintă aici geniul primăverii, și în adevăr pe statuă se și află inscripțiunea: *PRIMAVERA*, primăvéra⁶⁾.

În scriitorii bizantini apară urme încă prin sec. al 4-lea.

Un fenomen fonetic propriu graiului popular și la Românii de dincóce de Dunăre și la Macedo-Români, este sunetul *ghi* în loc de *bi* și *vi* păstrat la lexicograful Hesychie ca *γοῖνος*=ghinu, vinu, *σεργοί*=cerghi, cerbi, *γέρτεο*=ghintre, vintre, *γοιράγυτις*=ghinăriciu, vinăriciu adecă păharnicu. Este de însemnat că acest fenomen se află numai la cuvinte latine-române și care sunt comune limbii grecesci și latino-romane, ca *οἶνος*-vinum, etc.

Pentru limba română până la finele sec. VI-lea deosebită importanță sunt scriitorii bizantini Priscu, Procopiu, Teofilactu Simocuta și Teofane. Priscu la a. 448 a fost trimis în solie din partea împăratului bizantin la Atila, regele Hunilor. Din descrierea căleto-

4) *Pausare et Pausantes* dicuntur mortui — *Pausare*, tumulo quiescere. Vetus inscriptio 1050 (Du Cange. ad vocem).

5) *Ephemeris Epigraphica* v. IV Nr. 171.

6) *Epigraphische Nachlese* Wien 1874. n. 37 și *Ephemeris epigr.* II p. 310 n. 409. Statua se află în Museul din Cluj.

riei sale se vede că elū a umblatū prin regiunea Tisei (Tigas) și a Timișului (Tiphisas), adecă prin Ungaria de mēdă-di și prin Bănatū, unde spune că locuitorii îi da de mâncare meiu și de beutū miedū. Meiulū mai până în zilele nōstre a fostū nutrementulū principalū alū țeranului românū, care încetulū cu încetulū s'a înlocuitū cu porumbulū. *Miedū* este unū cuvēntū care se află in limba română însemnândū o bētură ce se face din mursă de miere dospită. Priscū mai amintesce și de limba *ausonică* în două locuri, odată (p. 190) unde amintesce și de limbile ce le vorbescū supușii lui Atila dicēndū : «că suntū amestecați din diverse popōre vorbindū limba lorū *barbară* sēu hunică, sēu gotică sēu *ausonică*»⁸⁾. Er' in altū locū (p. 206) dice că a auditu la mēsa lui Atila glumele ce le făcea unū măscăriciū cu numele Zercon amestecândū cuvinte din limba *ausonică*, hunică și gotică⁹⁾. Mai întăiū este de însemnatū, că Priscū tōte cele trei limbī, hunică, gotică și *ausonică*, le numesce *limba lorū barbară* (πρὸς τῆ σειτεέρει γλώσση), va sē dice și cea *ausonică* o consideră totū barbară. Ausonia este numele vechiū alū Italiei, prin urmare *limba ausonică* este limbă italică adecă *romană*, și fiindū-că Priscū o numesce barbară, tocmai cum Quintilianū (I. 6, 45) numia barbarū chiar graiulū popularū din Roma, urmēzā că limba *ausonică* nu era limba latină ci o limbă populară romană. Totu așa o înț-legū și traducētorii lui Priscū¹⁰⁾. Acēstā limbă nu

7). A se vedē și Iornandes cap. 34.

8). Priscus, De legationibus, edit. Bonn. p. 190 : *ξύκλυδες γάρ ὄντες πρὸς τῆ σειτεέρει βαρβάρων γλώσση ξηλοῦσιν ἢ τὴν Οὐρων ἢ τὴν Γόιθων, ἢ καὶ τὴν Ἀύσονίων, ὅσοις αὐτῶν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιμιξία καὶ οὐ ἁδίστως τις σφῶν ἑλληνίζει τῆ φωνῆ, πλὴν ὄν ἀπήγαγον αἰχμαλώτων ἀπὸ τῆς Θρηκίας καὶ Ἰλλύριδος παραλλόν.*

9). Priscus, ibid. p. 205 sq. : *τῆ γάρ Ἀύσονίων τὴν τῶν Οὐρων καὶ τὴν τῶν Γόιθων παραμικρῶς γλωττιαν παρτας διέχεεν.*

10). In testū e tradusū cu „*lingua romana*“, er' in Index historicus p. 615 se dice: „*Ausonica lingua (Romana rustica)*“.

putea să fie alta în regatul lui Atila de câtă limba românească, care o vorbeau locuitorii români din același regat. Acesta concordă deplin cu ceaaltă relațiune a lui Priscu, unde vorbește despre *meiu* și *miedu*. Acesta se confirmă și prin faptul, că Teodoricu (+526) adresa decretale sale în Panonia «Barbaris et Romanis»¹¹.

Procopiu, care scrie în sec. VI-lea, ne-a păstrat cele mai namcrose urme de limba română în catalogul castelilor făcute său reparate de împăratul Iustinianu¹². La pag. 41. amă arătat, că elementul rășboinicu în împăria bizantină erau Români, pentru aceea și castellele erau totu ale Românilor și păzite de ei¹³. Chiar din acestu motivu numele castelilor aū o deosebită însemnătate pentru limba română. În aceste numiri se constată următoarele fenomene ale limbei române:

În fonetică: existența unui sunet guturalu *ă* său *â* rezultă din *Ρουμισιάρα*-Rumisiana și *Ρουμιλιάρα*-Romiliana, în care sunetulu după *μ* vacileză între *i* și *v* (ü) în tocmă ca la latină *maximus* și *maximus*; asemenea în *Αυτοφάνταρα*-Lupofantana, în care *fantana* în locu de fontana (lat. fons) *a* celu dintăiu în locu de *o* reprezintă unu sunet obscuru *ă* său *â* pe care scriitorulu grecu nu scia să-l scrie cu o altă vocală măi apropiată de sunetulu ce-lu audia și pentru care nu avea literă corespunzătoare în alfabetu. *Τυρβουλίη*-Turbulie s. Turburie (delă turbure) reprezintă forma guturală Turburiă trecută în Turburie, ceea ce se confirmă.

11) Cassiodor. Var. 2. 16: „universis barbaris et Romanis per Pannoniam constitutis” Var. III. 24. v. 14: „antiquis barbaris qui Romanis mulieribus elegerint nuptiali foedere sociari”. citată la Dr. I. Iung. Römer u. Romanen p. 187. nota 3.

12) Procopius. De aedif. ed. Bonn p. 277—285. 305—308 et passim.

13) Nicetae Choniatae, De Issaccio Angelo lib. I. 4. p. 482 ed. Bonn.

prin alte nume în care *a* nu s'a întunecat: *Λίστρια*,
Ἐραρία etc.

Despre sunetele șuerătore *ç* și *ț* sunt următoarele probe:

$\text{ç} = \text{tz}, \text{z}.$

Μουτζιανιζάστελου — Muçianicastelu

Λουτζουλο — Luçulo (Luciulu)

Βιργιναζώ — Virginiaço

Πετριτζην — Petriçen (Petriceni?).

Fată cu acestea se află altele cu *c* (*k*) nealterată,
Πισιναί, *Φασζία*, *Μαοζίπετρα*.

$\text{ț} = \text{z}, \text{tz}.$

Γένζανα — Gențana (Gentiana)

Ποετζουοίεσ — Prețuries

Πόντζασ — Pontas (Punții)

Ἐδιτζίω — Edițio (Editium-locu ridicatu)

Αζοένζα — Acrența

Afară de acestea mai sunt multe alte nume cu *ț*
(*ç*): *Λάβουτζα*, *Λατζονεσ*, *Πέντζο* etc.

Fată cu acestea se află altele cu *t* nealterată: *Γεντιανόν*, *Καλβεντία*, *Φλωρεντίανα*.

Vacilanța între *c* și *ç*, *t* și *ț* arată că era luptă între aceste sunete, în generalu însă precumpănea deja *ç* și *ț*, și prea ușor s'a pututu întempla să scrie numai după tradiția literară și după forma vechie istorică a numirilor punendu *c* (*k*) în locu de *ç* și *t* în locu de *ț*.

Trecerea lui *d* în *đ* și *dz*: *Πέτζιον*—Peđion, *Βαδζιάνα*—Badziana, *Βιδζώ*—Bidzo.

În *Σκεπτεζάσασ* avem pe *σζ* (*sc*) sigla grafică pentru sunetulu *ș* ¹⁷).

14). Curtius, Studien v. IV. 248. 262.

Intunecarea lui *o* în *u* : 'Ρουμισίανα, Ἰεροελληνομιῶντες, 'Ρουβοῦστα. Καλβόμουριώ (la Teofilactu),

Tocirea desinențelor *s* și *m* (*us*, *um*) se prezintă sub forma *u* și *o* său cu căderea întregă a lui *-us*, *-um*¹⁵⁾:

Κίρρον—Cyrru	Προβίνου—Probinu
Κορίντου—Quintu	Τὸ Ἐσιμόντιον—Esimontu
Κερκινέου—Cercineu	Μουτζιαντζάσελλου—M. Ca-
Σολβάνου—Solvanu	tellu
Ἡμιμόντιον—Haemimontu	Ἄλμου—Almu
Τὸ Οὐγγον—Uncu	Βουργουάλτου—Burgualtu
	Ζητνουκόρτου—Zitnucortu

Numirile în *o* (*o*, *ω*) sunt foarte numeroase :

Λούτζολο—Luțulo	Λιμό—Limo
Μουλάτω—Mulato	Νονώ—Nono

15). Numele terminate în *u* (*ov*) se află scrise în trei chipuri, său după forma fleșionară grecescă: Τοῦ ἀγίου Τραϊανοῦ, Βασιλικᾶ Ἀμύντιον, Τοῦ Πρωχειοῦ; se înțelege că cu acestea n'avem de a ne ocupa aici; un alt chip de scriere este, când istoricul nu le consideră și nu le scrie ca cuvinte cu fleșiune grecescă, ci ca nume petrificate astăzi felu cum sunt, adică numiri cu formă română, acesta o confirmă elu considerându-le ca nominative și punându înainte articolul neutru τὸ: Τὸ Οὐγγον, Τὸ Ἐσιμόντιον, aceste nominative sunt cu atât mai însemnate căci celi dintâiu este lat. *uncus*, românește unghiū din unculus, ér' alu doilea conține pe *munte* sub forma *montu*. Afară de acesta, pe lângă catalogul castelelor se află și în testul operel multe asemenea nume cu terminație română ca substantive în nominativ: Ἄλμου pag. 290. Ζητνουκόρτου pag. 292. Σιλιβ. ὕψου p. 289, Λακκοβοῦργου p. 289, Βουργουάλτου p. 289 etc. Dreptu aceea nu mai încapă cea mai mică îndoielă, că numele în *u* (*ov*) citate de noi sunt numiri românești. ér' traducătoril latini al lui Procopiu și în generalu al istoricilor bizantini, au greșitu traducându asemenea numiri când cu genitivul în *i*, când adăogind unu -s său *m*, din simplă causă că nu sciau că acelea sunt numiri său forme românești, ér' nu grecesci.

Ἐδιτζίω—Editio
 Βιδζώ—Bidzo
 Νώγετο—Nogheto

Μεριδίω—Meridio
 Πρεσιδιώ—Presidio
 Καστελλονόβο—Castellonovo
 etc.

În unele numiri compuse avem: *Καπο-, Λουπο-, Ριγίνο-, Ιουλίω-, -Βούργο-, -νόβο-, -ζόροτου* adică: capo, lupo, righino, Iulio, burgo, novo, cortu.

Mai trebuie să însemnăm, că Grecii de regulă pe *u* finală ală nostru 'lă schimbă în *o*, prin urmare multe din numirile de mai sus și multe altele câte suntă la Procopiu, poporulă română deja atunci le va fi pronunțatū cu *u*.

Alte tociri avem în numirile compuse:

*Γεμελλομούντες*¹⁶), *Μανρόβαλλε, Ιουλιόβαλλαι*, în care avem pe *munte* și *vale* (monte-m, valle-m), *Ἐργον-λέντε*.

Totū în numirile de la Procopiu aflăm și cele din-tăiu urme de articol și de flexiune. În numele *Luțolo* (Luțulă) și *Cusculos* (Cusculă) probabilă aflăm articolulu-*lu*, și cu atât mai vētosū, căci cuvântulu din urmă l'aflăm și în formă nearticulată *Κούσζον* și în forma feminină *Κούσζαβα*, încâtū față cu aceste forme nu s'ar' pute presupune, că *Cusculos* ar' fi unū diminutivū latinū *Cusculus*. Dar' chiar' de amū admite acēsta, ne rămâne *Luțolo* scrisū ca și altele după cum pronunță Grecii în ziua de astăzi. Va să dică *Luțolo* este în locū de *Luțulă*, în care *lū* este evidentū articulu. Er' în numele *Κοβέγγιλες* (Cobencile) aflăm articolulū românescū femininū în pluralū grecisatū prin adăugirea lui *ς* la fine *-λες*, cum l'a adăosū la scep-tecasas în locū de scep-tecase; va se dică *Cobenci*, er' articulatū *Cobencile*.

16). Adăogerea lui *ς* la fine este grecisare ca în multe altele.

Forme flesionare aflăm în următoarele :

- Σκάρες¹⁷⁾ — Scare = Scări
 Στρογγές — Strunge = Strungi
 Σκουάρες — Scuone = Scaune
 Βάρες — Bane = Băi.
 Πετριζην — Petrizen (Petriceni ?)
 Βούτες și Βόντις — Buți
 Σεπτεμασας — Septe-case
 Κοβέντιλες — Cobencile
 Ἀργένταρες — Argintari
 Καλλάτις — Galați
 Σχίταρες — Schitaci
 Ῥεπορδέρες — Repordeni
 etc.

Ἄζρες — Ape, este cunoscutul orașu vechiū lângă Dunăre *Ad-Aquas* : este evidentū că istoriculū a scrisū după cătū a pututū așa cum se pronunța romănesce, dar a nimerit' o destulū de răū māi adăogindu-ī și unū ș : totū același nume pentru unū altū castelū în Epirū, locuitū și adī de Romăni, "lū scrie" Ἄρις.

Că acestea suntū forme flesionare și anume nominative plurale nu māi încape nici o îndoielă decă vomū avē în vedere cuvintele romănesci existente atunci ca și adī ca scări, strungi, scaune, băi sēu băni (dialectalū) case, argintari. Scriitorulū grecū le-a grecisatū acătându-le căte unū ș la fine, fiindū-că elū nu înțelegea aceste forme și cuvinte, când însă elū înțelegea cuvintele, pe cele latine le declina latinesce ca : Φασκία¹⁸⁾—Fasciae, Κούραι—Cunae; une ori da acēstā terminațiune, la altele ca Κιλιζαί, Λιμναί, Λινεδέβαι Ὑλασιάται, Ἰουλιόβαλλαι=vale, Σίζλας.

17) Se află și forma σκάρα în γρατσιαρα.

18). Probabilū că în acestū cuvēntū σκ represintă pe ș ca în Σκεπτικάσας, ceea ce indică accentulū care este pusū după rostirea romănescă fășii ér' nu latinéscă fâsciae.

În privința tuturor acestor numiri topografice trebuie să observăm că ele datază în scris din sec. al VI-lea, în realitate însă asemenea numiri sunt totu-de-una cu mult mai vechi. Apoi chiar Procopiu ne spune, că Iustinian numai a restaurat aceste castele fiindu rulate. Dintre cele făcute de nou n'amă amintit de cătu vre-o câteva, dar' și acelea sunt fără îndoieală numiri vechi de locuri de la care s'au numit apoi și castelele, ca d. e. în zilele noastre Castelul Peleşu numit de la muntele Peleşu.

O altă însemnată urmă ni s'a păstrat la Teofilact și Teofane. La a. 579, doi comandanți bizantini, Comeniol și Martin, voiau să atace în Balcani pe Chaganul Avarilor, și când mergeau cu oștea, de pe unul din catării încărcat cu de-ale oștei cade jos sarcina și cel ce-l mēna nebăgându de samă, îi strigă un alt soț: *torna, torna fratre!* ostașii auzându și cugtându că este vre-un pericoll și că le strigă lor ca să-se întorcă, o luară toți la fugă. Așa relatează Teofane¹⁹⁾, ér' Teofilact spune că a trigrat: *retorna!*²⁰⁾ Teofane spune că ostașul a strigrat în limba națională (τῆ πατριᾷ φωνῆ), ér' Teofilact în limba ținutului (ἐπιχωρίῳ τε γλώττῃ). Amă arătat (p. 41) că ostașii bizantini erau cu deosebire Români; și că ecele ținuturi erau locuite de Români, mai încolo cuvintele sunt atât după înțelesu cât și după formă curat românesci, de cătu *torna* și *fratre* sunt forme mai vechi²¹⁾.

19). Ἐνὸς γὰρ ζώου τὸν φόρτον διαστρέψαντος, ἐταῖρος τοῦ δεσπότου τοῦ ζώου προσφωνεῖ τὸν φόρτον ἀνορθώσας τῆ πατριᾷ φωνῆ τόρνα, τόρνα φρατρε etc. Ed. Bonn. I. p. 397 seqq.

20). Παλινοστεῖν τε ἔβόα πᾶς, γεγονώς διαπορόσιον, ἐπιχωρίῳ τε γλώττῃ εἰς τοῦπισω τραπέσθαι ἄλλος ἄλλῳ προσείτατε, φειτόρνα, πετα μεγίστον ταράχον φθεγγόμενοι. Ed. Bonn. 2. 15 p. 99.

21). Forma *tornă* se află în Cazania lui Coresi de la 1580: „éră mē voiu *turna* la tine". Cipariu, *Analecte* p. 53, asemenea la p. 54 și 56; semnificativă este că deja atunci se afla și a doua formă usitată și *returna*.

La toate cele de până aici se mai avem în vedere atâtă cuvintele reproduse mai sus din Hesychiu și din Procopiu, câtă și cuvintele cu înțelesul din numele topografice de mai sus ca *γάντινα, σάρα, άνεές, βάνες, σιόγγες, βούτες, σιονάρες, σκεπτε-κάσας, μούντες, κλεισοῦρα, βάλλε, κάπο, λοῦπο, κόρτον, σεκούριζα* ²²⁾.

Din toate acestea rezultă că limba română era deja formată în sec. al VI-lea. Acesta se mai confirmă și prin alte două împregiurări. În secolul al VI-lea Slavii deja năvălise în unele ținuturi locuite de Români, în secolul următoriu aproape toate provinciile cu elementul român au fost inundate de Slavi. Dacă limba română nu ar fi fost deja formată înainte de invasiunea Slavilor, atunci influența slavică s'ar' resimți și în legile interne ale limbei, ceea-ce nu există de loc, ci s'a mărginită, cum rezultă din capit. I și V. numai la o simplă influență lexicală. A doua împregiurare este, că în secolul următor, până la a. 1100. aflăm o sumă de alte urme de limbă care confirmă pe cele amintite mai sus.

Dintre anii 600—1100 mai punem în vedere cuvintele:

Din Malala : *ζάβα*-zauă, *σέυ* za, deja și la Iustiniană Novell. 85.

Din Teofane : *κόρδα*-córdă, *κόρτη*-curte, 'Ουός-omă (nume propr.), *νούμερον*-număr.

Din Constantin Porphirogenit : *ἴσκα*-escă, *μέσα*-mésă, *σκάμνον*-scaun, *μισσοστάτωρ*-măsurător, *ωραίζω*-ureză, *φοινδάτα*-vestmântă infundată, *φρίντζα*, *φρίντζατον*-frunză, frunzară, *σαγία*-zeche, *λωζ*-loc. Din *φρίντζα* și *φρίν-*

22). Așa se numește la Procopiu (De aedif. p. 292) un castel, care după descriere era lângă Dunăre. La Comuna Batoși în Mehedinți se află un loc numit *Securicea* cu urme de zidiri romane (Dicționarul topogr. D. Franțescu v. comuna Batoși și Scăpău). Cuvântul *Securicea* și *Securicea*. nu are de-a face cu cuvântul *secure*, ci cu lat. *securus*, va se țică însemnă „loc de siguranță”.

ζάτον precum și dintr'ună altă cuvântă *ιγγεο* (ângeru) ²³⁾ se vede asistența lui *â*, căci în dialectul măcedo-român se rostese *frânză*. În ceremoniile de la curtea bizantină se află espresiuni tipice cu forme române: *μουλτουσανοι*-mulți ani! *βόνω Δούρω*=bunului d-deu! Acelu *a* pusă înaintea cuvintelor și atâta de lățitu în dialectul m.-român se află în cuvinte ca *ἀσπαθάριος*, *ἀβηκταίριος*, *ἀπαλάριος* etc. (v. cap. V).

Remâne se mai relevămū din Porfirogenitū și cuvântul *σέρβλοι*=servli, în care se află articolul plur-*li* după dialectul m.-român ²⁴⁾.

În monumente dintre anii 850—1100 ²⁵⁾ aflămū următorele importante urme de limbă română pe terenul panonic și iliricū, și anume articolulū -*li* în nume proprii de persōne și de locuri.

Candulus n. de pers. an 1070 vol. VII p. 167. ²⁵⁾.

Draculus n. de pers. an. 1080 vol. VII p. 134.

Chudulo n. de pers. an. 1080 vol. VII p. 135.

Dedullo și Ded, Dedu n. de pers. an. 1080 vol. VII
p. 135

23). Acestū cuvântū se află într'unū felū de orațiune seū colindă ce se îndatina în Constantinopolū chiar la palatū, în timpulū imperiului bizantiū, și fără îndoelă însemnă *ângerū*. Const. Porfirogenitū, De Cerim. p. 385; mai vine înainte și ca nume propriu de persōnă în scriitorii bizantini.

24). Unii aū voitū sē tragă la îndoielă, că acestū cuvântū în adevērū ar' cuprinde articolulū pretestândū că acesta ar' fi numai unū nume vechiū alū poporului numitū ađi Sērbli. Acesta a provenitū de acolo, că Porfirogenitū voidndū sē arate de unde sa numitū acestū poporū *Serbli*. ȕice că s'arū fi numitū dela *serbli* care în *dialectulū* romanū însemnă *slugi* (*Σέρβλοι δὲ τῆ τῶν Ρομαίων διαλέκτῳ δοῦνοι προσαγορεύονται*. De adm. c. 32 p. 152). Dēcă e drēptă această etimologie seū ba, acestă nu ne importă aici, decidētōri este că istoriculū spune lămuritū că *serbli* însemnă *slugi* în *dialectulū* romanū, va sē ȕică în limba română. acestă se confirmă totū acolo (p. 153). continuândū a spune că *σέρβουλα* se numescū încălțămintele șerbilorū.

25). Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Zagrabiae, 1877.

26). Se află și forma nearticulată Cando a. 1070 VII. 86.

Vilcana, femee.	a 850—896	VII.	382		
Musculus	n. de pers.	an	850	vol.	VII. p. 383.
Duculus	" " "	"	918	" " "	18.
Mezulus	" " "	"	918	" " "	18.
Mezulo	" " "	"	918	" " "	18.
Yeulus	" " locu	"	940—6	" " "	21..
Pundrulo	" " pers.	"	1040	" " "	45.
Graulu	" " "	"	1040	" " "	45
Masitulo Petrana	" " "	"	1040	" " "	45.
Muraçul	" " locu	"	1070	" " "	168.
Negulus și Nêgul	" " pers.	"	1070	" " "	78.

Toduru, Danielu a. 140 VII 45.

Crisana, diaconus. a. 1044 VII 48.

Chrochonna (Crăciunū ?) a. 1059 VII 54. 172.

Vilcan a. 1065—74 VII 98.

Domnana călugăriță (Dômnna Ana ?) a. 1066 VII 65.

Suliza e. 1090 VII 153.

Nu putemă trece cu vederea două documente de-o extremă importanță despre limba română din imperiula bizantină și cea dincoace de Dunăre.

Pe la a. 750 năvălescă cete de Avari, Bulgari și Sloveni din ținutul Sirmjului în Macedonia. Unul din căpeteniile lor, Mauros, scia și limba *macedonică*. Cu 115 ani mai târziu la a. 865. papa Nicolae I scrie către împăratul bizantin Mihailū următoarele: «Etă voi în sic-care și, ba chiar la festivitățile principale, limba acēsta (latină) pe care voi o numiți *barbară* și *scitică* o amestecați ca ceva prețios cu limba grēcă; deci nu e tocmai spre onōrea vōstră, decă nu vē folosiți de acea limbă și în afacerile vōstre oficiale»²⁷⁾.

27). ecce quotidie. invero In praecipuis festivitibus inter graecam linguam. veluti quiddam pretiosum. hanc (latinam) quam *barbaram* et *scythicam* linguam appellatis. miscentes. quasi minus decori vestro facitis. si hac etiam in vestris officiis et obsequiis non utamini. (Du Cange, ad voc. Obsequiare)

Papa Nicolae numește limba latină *barbară* și *scitică* nu după părerea sa, ci elu reproduce părerea Grecilor, și Grecii numeau limba latină ce se vorbea pe atunci barbară și scitică din cauza asemănării cu limba elementului român din imperiul bizantin, care era aceeași cu limba Românilor de dincóce de Dunăre²⁸), care ținuturi la Greci se numiau *Barbaricum* și *Scitia*²⁹).

Prin urmare, precum Grecii numiau limba latină, pentru asemenarea cu româna, *scitică*, după vechia numire a acelor ținuturi, totu asemenea limba română ce o vorbeau Românii cu deosebire în Macedonia unde era centrul lor ca și ađi, o numiau *macedonică*, după vechia numire a țerei. Totu după vechea numire de Dacia, bizantinii numiau *Daci* pe Românii de dincóce de Dunăre³⁰).

Prin cele de susu se mai probéză și altu-ceva, că adecă în sec. 8-lea și alu nouélea în Panonia și Scitia se vorbea românesce, ceea ce completéză relațiunea lui Priscu din sec. alu 5-lea și confirmă celelalte probe și urme produse mai susu de pe acele timpuri.

CAPITOLŪ V.

Influițele active și pasive.

Cestiunea influințelor, ce le-a esercitatú senu suferitu limba română în decursul timpurilor, este una din cele mai importante și totu-odată din cele mai grele. Greutatea se măresce încă și prin unele împrejurări

28). Pachymeres II. p. 106.— Chalcocondyla. Libr. VI vorbindu despre Vlachi din Pindú spune că vorbescú aceeași limbă (*οὐμὀγλωττοί*) cu Dacii adecă Romanii din Dacia.

29). Nicet. Chon. I. 239. passim.

30). Veđi nota 28.

particulare. Limba noastră nu-î adunată încă din graiulă poporului, ceea-ce este cunoscută pân' acum abia decă face jumătate din întregă elementulă istoricū și actualū alū limbei române, érá dialectele zacū încă în totală păragină. O altă greutate este lipsa de lucrări pregătitoare. Pân' acum s'aū făcutū mai numai încercări, și în generalū cu tendințe unilaterale, căci s'aū cercetatū în câtū-va numai influințele pasive și cam în generalū orī cu idei preconcepte și cu anume scopuri, orī fără cunoscințele necesare, séu cu améndouă de-o dată ¹⁾. În In câtū pentru influințele active nu s'a făcutū pân'acum aproape nimicū.

Influințele pasive.

Aici trebuie să observămū, că fiindū stabilitū și recunoscutū, că legile interne care guvernă limba română suntū romanice, cestiunea influințelor se raportă cu deosebire la elementulă lexicalū.

Influința dacă. Istoria cuceririlor vechi vorbesce în generalū contra amestecurilor etnice, căci spiritulă separatisticū, exclusivismulă de tribu, era foarte puternicū. Acesta a făcutū ca Grecii să nu se potă uni nici-odată nici ei între ei, necum cu alte popore; la Romani chiar și organizația politică și socială avea unū fondū generalū de tribu, care numai cu anevoie și foarte târziu s'a ștersū séu mai bine s'a făcutū incetulū cu incetulū invidibilū. Poporele Italiei deși erau de aceeași origine, mai alesū cele din Italia centrală, totuși câtū de anevoie

1). Fr. Miklosich, Die Slavischen Elemente im Rumunischen. Wien 1861. nu l scutitū de preocupăni. — Dr. E. Robert Kösler, Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Romänischen. Wien. 1865, foarte tendențiosū. A. de Cihac, dictionnaire d'étymologie dacoromane, éléments slaves, magyars etc. Francfort s. M. 1879. lipsitū de cunoscințele necesare, lucrare cu totulă nescientifică.

s'a'ă pututŭ uni și s'a'ă unitŭ numai cu forța, și multŭ mai anevoe s'a'ă făcutŭ contopirea, deși idiomele lorŭ, afară de Etruscŭ, erau numai dialectele unei și aceleiași limbŭ. În Dacia, pe lângă exclusivismulŭ de tribŭ propriŭ popórelorŭ vechŭ, mai întrevenea alte trei împrejurări caracteristice : antăiŭ, deosebirea între Daci și Romani : a dóua, dușmănia cea mai inverșunată ce a pututŭ s'ă existe vre-o-dată între dóuě popóre ; și în fine civilizația romană și barbaria Dacilorŭ.

Tóte acestea, cumpenite după valoarea lorŭ, vorbescŭ, nu se póte mai elocuentŭ, contra amestecului etnicŭ între Romani și Daci.

În Dacia însě mai întrevinŭ împrejurări și considerațiuni și de-o altă ordine de idei și necesități. Traianŭ nu a cuceritŭ Dacia pentru ca s'o lase éráși mai multŭ séu mai puținŭ în mână barbarilorŭ, care aprópe vre-o dóuě sute de ani aŭ făcutŭ s'ă tremure Roma de numele lorŭ, în câtŭ poetulŭ a trebuitŭ s'ă strige : *Paene delevit urbem Dacus*²⁾. Er' ceva mai târziu, sub Domițianŭ, aŭ umilit'o făcându-și-o tributară. Traianŭ a cuprins'o ca s'ă nimicéscă pe Daci pentru totŭ-de-una, și din Dacia s'ă facă o provincie romană nu numai în înțelesŭ administrativŭ, dar și în înțelesŭ etnicŭ, adecă o țéră romană totŭ atâtŭ de sigură ca cea mai sigură din tóte provinciile romane, între care cea mai sigură era Italia. Pe Daci nu-ı putea muta în Roma, cum s'a procedatŭ în primele timpuri ale romanisarei Italiei, nu-ı putea strămuta în Italia, și chiar de ar' fi pututŭ n'ar' fi voitŭ, pentru aceea spre romanisarea Daciei nu-ı rămânea de câtŭ s'ă reducă Dacia la unŭ felŭ de *tabula rasa* și s'o impeneze cu coloniŭ romane deplinŭ sigure. N'avemŭ de locŭ trebuință s'ă înțelegemŭ în acéstă «*tabula rasa*»

2). Horatius, od. III. 6, 14. Virg. G. 2, 497 : Aut conjurato descendens Dacus ab Istro.—Dio Cass. 51, 22.

o măturare totală a Dacilor din Dacia, ea însă a fost și trebuia să fie o maturare atât de puternică în câtă să nu mai rămână de câtă membre risipite, pentru ca să fie eschisă pentru totu-de-una o nouă reînviere și reconstruire a poporului dacu. Intr'adevăr nici n'a mai reînviatū, ceea-ce ar' fi pututū s'o facă fôrte ușorū după ce s'aū retrasū legiunile romane. Dar fiindū că acēsta nu s'a întemplatū, este proba cea mai strălucită, că Daci nu mai esistaū în pământulū ocupatū de coloniile romane. Nu trebuie să-se pērdă din vedere, că pe acele timpuri țera nu putea să fie de câtă puținū impopulată cu Daci și nici Romanii n'aū impopulatū într'o formă totă țera. Rēmășițele de Daci după rēsboiū vorū fi fostū fôrte sporadice și se vorū fi aplicatū ca sclavi la lucrările grandioase care le aducea cu sine colonizarea de-odată în mase, cum s'a întemplatū în Dacia.

Dacii care vorū fi scăpatū din rēsboiū și aū preferitū o viēță liberă și aventurosă unei sclăviū rușinose, s'aū retrasū spre nordū amestecându-se acolo cu alți barbari. Cu acestia însă nu mai avemū de-a face nimicū în privința amesteculū etnicū. Rēmășițele rēmase în țeră seū mai bine sclaviū daci nu mai puteaū să aibă vre-o influință nici macar socială ici-colea, necum etnică generală.

Dar' afară de acēsta, amesteculū etnicū s'ar' putē proba sigurū numai prin instituțiuni, religiune și mai alesū prin limbă. Din cele două dintăiū se scie ceva, Românii însă nu posedū nimicū din ele. Din limba Dacilorū nu se cunósce nimicū. Totū ce s'a đisū despre ea suntū pân'acum purē fantasii³⁾. Câteva cuvinte, chiar

3). Incătū atinge cele câte-va numiri de plante đise „dacice“ dela Dioscoride, abstrăgēndū dela confusiunea și nesiguranța în care ni s'aū transmisū, nu se pōte sci decă numele de „dacicū“ indică poporul geneticū dacū, orī țera, căci nu se pōte precisa neîndoiosū e-

dacă n'arū fi afectate de toate indoelile posibile, cum suntu în realitate, n'arū pute decide nimicū. Nume proprii de persóne, localitãti, orașe, riuri ș. a. nu aū de câtū o valóre din cele mai mărginite, căci asemenea nume nu urmézã regulele generale ale limbei și afarã de aceea se transmitã dela poporū la poporū fără nici unū amestecū etnicū.

Orī-unde s'a întemplatū în vieța romanã vre-unū amestecū etnicū, s'aū păstratū urmele acestui amestecū orī în limbã, orī în religiune, orī într'amendouē, așa de esemplu în Galia vechile înscripții latine ne-aū păstratū o sumã de divinitãti galice, pe litoralul iliricū divinitãti ilirice sēu în fine barbare, nu mai vorbimū de sutele de divinitãti păstrate chiar în centrul culturei romane, în Italia, de la diversele populațiuni.

În totã Dacia nu s'a aflatū nici macar o înscripțiune dacã, pe când d. e. în Sardinia s'aū aflatū, pe lângã cele latine, și înscripțiuni grecesci și punice. Aū pututū Dacii sē-și uite numai de câtū limba și religiunea lorū, cã fãrmecați? Romanii nu opreaū pe celelalte popóre sē-și scrie limba lorū, ceea ce probézã înscripțiunile strãine în totū imperiul romanū. Cum se face cã în Dacia nu s'a păstratū cu siguranță nici o divinitate dacã, ei numai romane și câte-va de la alte popóre strãine de Dacia? ⁴⁾ Dēcã Dacii erãu Traci, cum spunū scriitorii vechi și cum se admite în generalū, ar' trebui

poca în care a trăit Dioscoride și mai puținū timpul când a cercetatū elã Dacia. Înainte sēu dupã colonisarea romanã? Adevãratū cã unele numiri dela Dioscoride sēmēnã cu óre cari nume de plante dela Romãni, dar tocmai acēsta ne face sē presupunemū cã Dioscoride a cercetatū Dacia dupã colonisarea romanã.

4) În C. I. L. înscripțiunea cu Zamolxis dela Ackner et Müller No. 663. n'a fostū admisã, unū *deus Sarmandus* (C. I. L. III 964) este cu tofulū necunoscutū de-aírea, și nu-I nici o probã cã ar' fi dacicū, ér' inscript. dela Ackner et Müller No. 664. unde érãși obvine, cã falsã n'a fostū admisã în C. I. L.

să obvină în scripțiunii divinități tracice, nici acestă casă însă nu există. O împrejurare deosebită caracteristică această. Va să zică ceea-ce s'a întâmplat în Dacia nu s'a mai întâmplată nicăiri în totu imperiul romanu, ca adecă să nu se afle nici o urmă inscripțională în limba dacică seú despre religiea poporului cuceritú și după cucerire. Toți câți au scrisú despre Dacia au lăsatú până adă neexplicatú acestú faptú. Prin urmare este evidentu, că în Dacia s'a întâmplatú ceva singularú, nu o fusiune cu elementulú cuceritú, ci o esterminare. Cum s'a întâmplatú această esterminare, astăzi după mai două mii de ani, nu se mai póte precisa, Eutropiu ⁵⁾ însă constată faptulú cu o espresie totú atâtú de drastică și singulară, cum nu se mai află părechie în scriitorii latiní, va se zică potrivită cu realitatea crudă a lucrurilor. În fine această o confirmă și mai drasticú frasa păstrată din *Memoriile* lui Traianú care zice : *Getarum gentem penitus delevi* = am slinsú cu totulú ginta Gețilorú (Dacilorú) !

Poporulú dacú a fostú unú poporú deșteptú și bravú, în câtú pentru noi amesteculú cu elú ar' fi chiar o probă și-o esplicare mai multú a energiei, tenacității și sobrietății ce nu ni se póte nega, dar aici nu póte fi vorba de câtú de ceea ce se póte proba.

Inscripțiunile romane din Dacia încă vorbescú în contra unuf amestecú etnicú, căci ele au aprópe cea mai corectă limbă latină dintre tóte inscripțiunile din celelalte provincii și chiar față cu cele din Italia, care suntú pline de urme dialectale și străine.

S'ar' fi pututú ca în Dacia, cea mai îndepărtată și mai espusă din posesiunile europene ale Romanilorú, să aflămú inscripții latine atâtú de străine de orí-ce influință, decât s'ar' fi întâmplatú vre-unú amestecú și a-nume în masă între coloniile romane și poporulú barbarú cuceritú ? Nici de cum.

5). Veđi mai susú capit. I. nota 2.

Nu putemă trece cu vederea încă o împregiurare. Dăcă s'ar' fi întemplată vre-ună amestecă necesarminte ar' fi trebuită să-se simță vre-o sguđuire în limbă, ceea-ce toți recunoscă că nu s'a întemplată ⁶⁾.

În această privință între alte multe este foarte semnificativă fenomenul, că pe când la toate celelalte popore neolatine nomenclatura diverselor părți ale corpului a suferit o struncinare, limba românească și-a păstrat și aici mai bine originalitatea sa latină. Din vre-o 60 de cuvinte ale acestei nomenclaturii toate latine reproducem următoarele :

rom.	lat.	ital.	fr.	span.
capă	caput	testa	tête	cabo
gână	gena	palpebra	joue	parpado
bucă	bucca	guancia	joue	carillo
gură	gula	bocca	buche	boca, gola
gută	guttur	gola	gorge	garganta
lature	latus	fianco, lato, flanc		lado
splină	splen	milza	rate	bazo
ie	ile, ilia	mollame	aine	ijar

Mai încolo dăcă Dacii ară fi influințată limba coloniei romane, în ce ar' fi trebuită să-se manifesteze această influință de cătă în acea parte a vieții în care Dacii, deși barbari, totuși, după împregiurările locale, ca poporă cu deosebire păstoră și în cătă-va și agricolă, și-ară fi putută impune în graiulă coloniei elemente din limba loră relative la aceste ocupațiuni. Dar nomenclatura păstărescă a limbei românești este eminentă

6). W. Meyer, Literaturblatt f. germ. u. rom. Philolog, VI. 298 dice că limba română „mehr als irgend eine andere Sprache für die Erkenntniss des Vulgärlateins massgebend ist, sofern es sich nämlich vor den Dialecten Italiens durch grössere Alterthümlichkeit auszeichnet, und nicht, wie das Lateinische in Gallien von einem fremden Idiome in seinem ganzen Character ist umgestaltet worden“.

latină ⁷⁾, asemenea cea mai mare parte din nomenclatura agricolă ⁸⁾.

S'a mai ridicat încă o chestiune în privința amestecului cu Dacii. Unii dicu adecă, că deși bărbații parte voru și peritu în război, parte s'a ucișu singuri, parte au părășitu țera, au rămasu însă femeile care se voru și căsătoritu cu colonii romani, prin urmare celu puțin ele n'au pututu rămâne fără înriurire asupra limbei colonilor. Să admitem, că așa ar' fi fostu, atunci femeile aru și trebuitu să înriurască asupra limbei în acele ocupațiuni în care ele s'ar' și distinsu cu deosebire.

Poporele de la Istru se'u Dunăre, anume Tracii de care se ținea și Dacii, erau în vechime renumite în lucrarea cânepei (Herodotū IV. 74), precum și în pregătirea de vestminte pestrițe și covore, care sub nume de *istriana*, *istrianiides* se'u *istrides* erau căutate până în Atena ⁹⁾. Naturalmente lucrarea cânepei în pînșă pe care Grecii, cum spune Herodotū, n'o puteau deosebi de pînșă de

7). Vacă-vacca, boi-bos, vițelū vitulus, juncū-a-juvencus, calū-caballus, epă-equa, armăsariū-admissarius, mînsū-it. manso, oē-ovis, pecuinī-pecu. berbecē-vervex, ariete-aries. mielū-miea-miōră-agnellus-agnella-agniola, terțiū-tertius-tertinus, noatinū-annotinus, capră-capra, iedū-hedus, porcū-porcus. scrōfă-scrofa, mascurū-masculus, vierū-verres, lapte-lac. cașū-caseus, corasta-colostrum, chiagū-coagulum, zerū-serum, piele-pellis, lână-lana, cornū-cornu, staulū-stabulum. meriđū-meridies, merinde-merenda. șiștariū-sestarius, caterva (achaicū)-caterva, turmă-turma, buciū-buccina, nutreșū-nutricium, erbă-herba, ghindă-glans, frēū-frenum, căpēstru-capistrum, șea-sella, cimpoiū-it. zampogna, pascol pasco, fēta-foetare, neca necare. adăpa-adaquare, cutescū-(percutere), apleca-aplicare etc.

8). Grâu-granum, secară-secale, meiū-milium, orđū hordeum, fasole-phaseolus, fēnū-foenum, paiū-palea, toriū-turio, carū-currus și carrus, jugū-jugum, fiulare-sibulare, rōtă-rotă, osie axis, furcă-furcă, fune funis, secere-sicilis, sapă-zappa, grapă it. grappa, trăgace traha. trăgulă-tragula, sită seta, ciurū-cribrum, arie area, arū-aro, sémcnū-semino, trierū-tribulo, mōră-mola. făină-farina, macinū it. macinare pisa-pisere, piuă-pila, țestū-testu, pâne-panis, vița-vitis, vinū-vinum, albină-alvina (musca), dela alveus.

9) Hesychius ad voc. ἰστριανή, ἰστριάνιδες, ἰστρίδες.

inǔ, atâtǔ era lucratǔ de finǔ, era o ocupațiune femeescǔ, prin urmare femeile dace ca mǎestre in aceste lucrǎri arǔ si trebuitǔ sǔ-și impunǔ colonilorǔ romanǔ nomenclatura relativǔ la aceste ocupațiuni. Nomenclatura acestorǔ lucrǎri femeescǔ insǔ in limba romǎnǔ este latinǔ: torcǔ-torqueo, țesǔ-texo, urđescǔ-ordior, lǎnǎ-lana, fuiorǔ-foliolum, firǔ-filum, fusǔ-fussus, stupǎ-stupa, tǎrǎ-tela, spatǎ-spatha, ițe-licia, pǎnurǎ-pannulus, depǎnǔ-(depanno), pǎnsǎ-pensum, cǔse-cusire (lat. pop.), acǔ-acus, ațǎ-acia, natrǎ-netus-*νητρον*, ghiemǔ-glomus, stative-stativa, furcǎ-furca, valǔ (de pǎnsǎ)-vallum, inǔ-linum, cǎnepǎ-canabis, puǔ (flori, figurǔ cusute)-pullum, mosorǔ-modiolus.

Din tǔte acestea resultǔ cǎ influința dacǎ nu se pǔte proba in limba romǎnǔ, prin urmare nu esistǔ de cǎtǔ dǔouǔ posibilitǎți: ori-cǎ nu s'a intǐmplatǔ nici o *fusiune* etnicǔ intre Romǎni și Daci, ori-cǎ Daciǔ n'aǔ fostǔ de cǎtǔ unǔ restǔ rǐmasǔ indǐrǐptǔ din ramulǔ care s'a dusǔ mai departe și s'a aședatǔ in Italia, și prin urmare in acestǔ casǔ n'arǔ si pututǔ si deosebiți in fondǔ de Romǎni, de cǎtǔ cum aǔ fostǔ de exemplu Umbriǔ, Volscii sǔu Oscii, in timpurile mai vechǔ ale domnieǔ romane.

De ǔre-ce insǔ pentru casulǔ din urmǔ nu esistǔ probe de locǔ, pe cǎnd pentru celǔ dintǎiǔ vorbescǔ tǔte impregiurǎrile și probele de mai susǔ,—care aǔ fǎcutǔ pe unii din cei mai judiciosi scrutǎtori ¹⁰⁾ sǔ admitǔ o colonizare mai intensivǔ a Dacieǔ nu numai cu colonii militare, cum era datina la Romǎni, ci și cu colonii civile de agricultori, industriași, comercianți etc. sǔu cum dice Eutropiu *infinitas eo copias transtulerat ad agros et ur-*

10) L. Diefenbach, *Völkercunde Osteuropas*. p. 229 și *Ausland* 1880 N. 5. — Dr. J. Jung, *Rom. Landschaften*; p. 382, admite colonii mai alesǔ din Apulia și Lucania. — Pič. Rum. — Ung. Streitfrage p. 15: Ebenso ist der grossen Zahl der römischen Colonisten zuzuschreiben, dass das Dacische bei der Entwicklung der rumänischen Sprache beinahe keinen Einfluss geübt hat.

bes colendas, și cu populațiunii italice, — pentru aceea cu dreptu cuvântu unii numescū Dacia «colonie clasică»¹¹⁾.

Cu câtu se vorū cerceta mai de-amăruntulū rēmășițele vechilorū dialecte italice și ale graiului vulgarū latinū, în legătură cu limba română atât cea istorică, câtu și care se află în graiulū viū în tôte țerile locuite de Români, după cum noi făcurămū unū începutū în capitolulū întâiū, cu atâtū părerile despre coloniī italice vorū căpeta necesarmente o totū mai mare consistență. Este cu totulū greșitū, ca îndată ce vre unū cuvântū din limba română nu se află în latină și nici în altă limbă cu care Româniī vorū si fostū în atingere, sē-se dică numai de câtū că e dacicu, când limba dacică nu-i de locū cunoscută. Chiar' când unū cuvântū nu se află nici în grēcă, nici în latina din tôte timpurile, nici în limbile și dialectele neo-latine, elū totuși pôte sē fie originalū în română, căci nici limba grēcă, nici latină nu ni s'a transmisū tótă, și în limbile moderne derivate din acestea potū sē nu se păstreze, precum alte cuvinte s'aū perdūtū la noi și s'aū păstratū în acestea. Afară de această în limba grēcă și latină și în idiomele neo-latine din apusū cu nenumăratele lorū dialecte, zace ascunsă o lume de mistere, care trebuie de acum înainte revelate pentru a lumina și fixa elementulū originalū congenerū alū lexiconului românū.

Influița grecescă. În limba română suntū cuvinte curatū romănesci, care fie ca formă, fie ca înțelesū, sēu amēndouē împreună, nu se află în limba latină, unele nici chiar în limbile neo-latine, se află însă în vechia limbă grecescă, cu tôte acestea nu suntū imprumutate de la Greciī antiçi, ci suntū totū atâtū de originale în română ca și în grēcă, căci ele facū parte din fondulū ge-

11) Jung. op. cit. p. 379: ... wie denn Siebenbürgen in jeder Zeit ein *classisches Colonialland* gewesen und geblieben ist.

neralū aricū sēu mai de aprópe din limba originară din care se trage gréca și latina ¹²⁾).

Influiță vechie grecéscă nu se află în limba română. Acéstă impregiurare însă, recunoscută de toți invētați străini, în practică au aplicat'o nu în favorul limbei române, cum resultă de sine, ci din contră în defavorul ei. Etă cum. Tóte cuvintele din limba românéscă, care nu se află în latină, le-au considerat numai decătă ca străine, și au căutată vre-o limbă arică d. e. cea slavónă, și décă, în realitate sēu la aparență, se afla acolo vre-o umbră óre-care de asemenea cuvēntū, elū se declara de originalū acolo și imprumutatū în limba română. De acéstă mistificare sufērū tóte cercetările etimologice făcute asupra limbei române, până chiar și cele făcute de Români. Celū care a abusatū însă mai multū de acéstă mistificare a fostū slavulū Cihac, care în chipulū acesta a scrisū aprópe patru miī de cuvinte ca fiindū slavice, între care se află mai tóte cele înșirate mai susū. Er' unii filologi români asemenea cuvinte, și anume care nu se potū esplica numai decătū din limba latină, le declară de dacice. Mare greșelă și de o parte și de alta.

O inriurire posterióră grecéscă s'a esercitatū numai prin contactulū Principatelorū de la Dunăre cu Grecii, începēndū de prin secol. alū 16-lea și mai cu samă din sec. alū 18-lea în timpulū domnilorū fanarioți. Acéstă

12) Dintr'unū mare numērū de asemenea străvechi cuvinte amin-timū următóbrele: vatră-βάθρα și βάθρον, uimă-οἶσμα, targă-ταργάνη, bălaurū-πυλαωρός, sfară-έσχαρα. țigae dial. țigane-τήγανον, schimă-σχήμα, droie-θρόος, trâmbă-θρόμβος, papură-πάπυρος, tufă-τύφη, próspețū-πρόσφατος, tete-τέτα, țipū-νίπος, roiū-ροίος, târsū-tárnă-ταρός, natră-νήτρον, dârjiū-δάροος, frică-φρίκη, cărimbū-κόρυμβος, zóla-ζάλη, steagū-στέγος, șoloménară-σκολόπεινδρα, fleură-φλύαρος, schilă-σκίλαξ, borbososi-βορβορίζω, pospăelă-πάσπαλη, brotacū-βρότακος, sfădescū-σφαδάζω, nană-νάνα, nene-νέννος, sculū-σκώλος, labe-lόβαι, isteșū-ίστως, zadă-δάδα, vlăstarū-βλάστη, zorū-ζωρός, javră-ζαβρός, bade, badiū și baghiiū-βαγίους, tērsă-terfelógă-τέρφος, vătală-ίταλα (Fίταλα).

inriurire în limbă a fostă trecătoare, căci dispărându domnii fanarioți, legile și aședemintele făcute sub ei, au dispărut și cuvintele grecesci. Din vre-o 67 de cuvinte grecesci din lit. A din dicționarul lui Cihac, abia vre-o optă mai sunt cunoscute încă în general, celelalte sunt parte rămase ascunse prin legiuri, cărți și documente vechi, fiindu cu totul necunoscute astăzi, parte sunt provinciale și mai ales în România prin orașe.

Influența slavonă. Unul din cele mai nefericite evenimente pentru limba, cultura și chiar conservarea elementului român, a fostă contactul Românilor cu Slavii și introducerea limbei slavone în biserică și în stat. Antăia atingere a Românilor cu Slavii s'a întâmplat pe la finele sec. al 6-lea d. Chr., ér' în sec. al 7-lea invadéză Bulgarii. De ore-ce însé limba română era formată deja înainte de venirea Slavilor, pentru aceea limba slavonă n'a avută niei o influență asupra legilor interne ale limbei, ci numai asupra elementului lexical lăsându cuvinte slave în limba română.

În câtă se atinge de introducerea slavonei în biserică și în stat, părerile variéză atât asupra causei séu a modului cum a fostă introdusă, câtă și a timpului când? Faptele și probele despre acestă evenimentă sunt următoarele. Vechia literatură slavonă începe cu Cirilă (+869) și Metotiu (+885) și ajunge în sec. al X-lea la cea mai înaltă înflorire¹³⁾. Cătră finele acestui secol și anume la a. 971 împăratul bizantin Tzimische cuprinde Bulgaria, o încorporéză cu imperiul bizantin și depune pe patriarcul bulgar Demiană¹⁴⁾. Décă vomă considera, că Bulgarii urau de mórte pe Greci și asemenea acestia pe Bulgari; că, prin urmare, după învingere, biserică bulgară, cădându sub mâna Grecilor, a

13) Geschichte der slavischen Literaturen, von A. N. Pypin u. V. D. Spasovici, übertragen von Traugott Pech, Leipzig, 1890, I. p. 68.

14) Jiricek, op. cit. p. 187 sq.

fostă supusă la grele persecuțiuni din partea acestora atât în privința limbii, câtă și a elementelor clericale¹⁵⁾, de sine se înțelege, că călugării bulgarii în mare parte voră fi trebuită să-și caute aiurea adăpostă, d. e. în Serbia, dar' fără îndoielă cu deosebire dincăce de Dunăre, atâtă pentru apropiere câtă și pentru relațiunile prietinoase ale Bulgariloră cu Românii. Este naturală, că trecendă călugării bulgarii din-căce, și ca ómeni ori-și-cum învățați pentru acele timpuri, au deschisă calea influinței literaturii bulgare în biserica de dincăce de Dunăre. Nimicirea întâiului imperiă Bulgaro-Română la a. 1018 prin Băsiliiu II a fostă ună nouă pasă pentru influința slavonismului din-căce de Dunăre. Cu tóte acestea însă evenimentele politice n'au pututu de câtă să inițieze acestă influință. În acele timpuri de intunerecă introducerea de elemente de cultură la societate nu se putea face pe căi pólitice și sociale, esercitarea influințeloră de cultură pe aceste căi nici nu era cunoscută pe atunci și cu atâtă mai puțină în regiunile Orientului, unde invasiunile și sbuciumările erau ceva de tóte zilele.

Pentru a întemeia curențulă influinței slavone, trebuia să intervină și evenimente de-o altă natură, și anume religióse. Nu întârđie nici acestea. Ele începură la a. 1054. Deși certele între biserica răsăritului și a apusului erau vechi, ele însă în acestă timpă intră în o nouă fasă. În anulă 1054 scisiunea între aceste două biserici se sigiléză prin anatema ce-și aruncă unulă asupra altuia, Papa dela Roma și patriarchulă dela Constantinopolă. De altă parte se începe sên, mai bine đisă, se continuă totă mai cu inverșunare lúptă între grecismă și bulgărisimă. De pe la 1090 se începe din Bizanță o

¹⁵⁾ Patriarchulă Nicolae se plângea contra țarului bulgară Simeonă (892—927) că elă alungă din imperiulă sên pe popilă grecescă (Py-pin și Spasovici op. c. t. 69). Ce era acum mai naturală, de câtă ca și Grecii la rëndulă loră să facă totă așa.

persecuțiune amară contra sectei bulgăresci a Bugomililor. Aceste persecuțiuni trimită nouă elemente religioase bulgare din-cóce de Dunăre. Eră sub Ionu Asanū împăratulū romano-bulgarū (1218—1241) certele ajungū la o adevărată turbare. Papa Gregoriū IX provócă cu epist. din 27 Ianuariū 1238 pe regele ungarū Bela IV să sdrobéscă poporulū înrēulătitū și perversū (contritionem pravae atque perversae nationis) alū lui Ionu Asanū ¹⁶). Dēcă acéstă epistolă sēn bulă o punemū în legătură cu alta anterióră totū a acestuī papă, dela a. 1234 dată contra Romānilorū din episcopatulū Cumanilorū : atunci ne putemū face o idee de ură ațitată între Romāni față cu biserica catolică atâtū dincolo câtū și din-cóce de Dunăre. De altă parte sē nu se uite dóuē împregiurări: *ântăiū*, că la a. 1192 Ionu Calimanū Asanū, împăratulū romano-bulgarū se intituleză autocratulū Moldovlachiei ¹⁷); *a dóua*, că Papa Inocențiu III in-pertractările cu Ioanițiu nuni pe Arhiepiscopulū de Tēnova primatū alū nouluī regatū și-i supuse provinciile bisericéscei Bulgaria și Valachia ¹⁸). In-susū Ioanițiu se intituleză „imperator totius Bulgarie et Valachie“ ¹⁹). Deși titulaturile împărațilorū romano-bulgari relative la domnia din-cóce de Dunăre se potū considera, ca multe asemenea titulaturī, de platonice, mai vērtoșū căci Ionu Calimanū Asanū cuprinde în titulatura sa și Tēra-ungurésca până la Viena, totuși jurisdicțiunea bisericésca o ținemū cu multū mai reală. In fine o cronică bulgară ne relateză faptulū pe câtū de importantū pe atâtū insē neasiguratū încă, că împăratulū Asanū (1186—1197) întemeietoriulū imperiulū alū doilea romano-bulgarū ar' fi chieimatū dela Achrida și ar' fi

16) Theiner, Monumenta hist. Hungariae, I part. I p. 96.

17) Archiva ist. a Rom. I part. I p. 96.

18) Theiner, Vetera monum. Slavorum meridional. I. p. 10—11
Bula din 25 Februarū 1204.

19) Ibid. p. 27.

pusă patriarhă în Têrnova pe Teofilactă, la a cărui îndemnare Asană ar' fi trecută Dunărea, ar' fi cuprinsă Muntenia și Moldova și-ar' fi silită pe Vlachi, cari până atunci cetia în limba latină, să lase biserica romană și să citască în limba bulgară ²⁰). Cronicarul bulgar se provocă la nise cărți vechi scrise de mână. Au existat aceste cărți? ce va fi stat în ele și unde sunt? Tote acestea sunt întrebări la cari nu putem răspunde, dar' concordă în fond cu tradițiunea dela Cantemir și Ignatie de Luca.

Incerările de unire între biserica răsăritenă și apusenă începute de noi în a. 1274, puseră biserica răsăritului în nouă și cumplite convulsiuni. Urele, luptele, persecuțiunile, sfășierile răsăritenilor între sine, cari se împărțise în două tabere: *creștini*, cari țineau la independența și vechile tradițiuni ale bisericei răsăritene, și *latini*, cari susțineau uniunea cu Roma, în fine, după sbuciumări interne de vre-o de ce ani, aduseră scisiunea definitivă la anii 1283 și 1285. Tote acestea în legătură cu cele anterioare au ajutat întemeierea slavonismului în biserica română din-coce de Dunăre.

În aceste convulsiuni, credem noi, că s'a putut întâmpla nimicirea totală a vechilor noastre cărți bisericesti ce voru mai fi rămas din evenimentele și sbuciumările anterioare, nimicire, pe care cronicarul bulgar o pune între anii 1186—1197, și păstrându-se prin tradițiune, dar uitându-se timpul în care s'a întâmplat, Dimitrie Cantemir o pune în legătură cu conciliul de

20) Vezi citațiunea Episcopului Melchisedec în Uricari, III, p. 105—109. Autorul articolului, care acolo n'a indicat fântâna de câtu pe scurtă și fără numele autorului, dorind a vedea însumi acea cronică, mi-a comunicat, că nu o posedă, dar' a cetit-o la Chiev între anii 1848—1851, și că cronică tipărită la Buda în 1844, are de autor pe un călugăr bulgar, Paisie Samokovski, er' cronică a tipărit-o un alt bulgar Cristachi Pavlovici. Despre acest din urmă vezi Pypin și Spasovici op. cit. I p. 151.

la Florența (1538—9)²¹), o sörte pe care o aũ mai totũ-de-una evenimentele păstrate prin tradițiune orală, de a se lega de personagiulũ sãn faptulũ analogũ celũ mai din urmã. Cum diversele confesiuni și secte religiöse, și în apusũ, nimiciazã imprumutatũ cãrțile religiöse, cum Turcii și Grecii au nimicitũ cãrțile religiöse ale Bulgarilorũ, suntũ esemple nenumãrate în istorie²²). Preoțimea bulgarã la rëndulũ ei a practicatũ și ea acẽsta unde a putatũ.

De öre-ce pe acele timpurĩ biserica era totũ-odatã mai multũ sãn mai puținũ și statũ, de-öre-ce totã invẽtãtura era în mãna preoțimei, și aici în pãrțile nöstre, dupã impregiurãrile de atunci, nici nu era cu putințã sã existe alți ömeni cu carte decãtũ preoții, și erãși numai dela ei sã pötã invẽța cine-va cãte-ceva, d'aici a urmatũ cã, fiindũ biserica și preoțimea slavizatã, și limba oficialã a statului nu putea sã fie alta decãtũ a bisericei, prin urmare aici la noi cea slavönã, întocmai precum în apusũ limba bisericescã latinã a fostũ secolii totũ-odatã și limba oficialã a statelorũ, și în unele state, ca în Ungaria, chiar pãnã la a. 1848. Dreptũ-aceea, când aparũ în istorie domniile nöstre naționale, aparũ în statũ cu limba slavönã, cãci cele mai vechi documente din sec. alũ 14-lea pãnã în sec. alũ 17-lea, când incepu sã aparã și romãne, suntũ în limba slavönã.

Cuvintele slavöne în limba romãnã suntũ de trei felurĩ: unele care aũ intratũ prin contactulũ viũ, altele prin limba bisericescã și în sine altele pe cale administrativã. Dintre tóte acestea numai cele ce aũ intratũ prin contactulũ viũ și în generalũ nu-

21) Dem. Cant. *Descriptio Moldaviae*. Bucur. 1872 pag. 152.

22) Jiricek. op. cit. 514—516. — Hurmuzachi. Doc. III. p. 548. spune cum unũ misionarũ catolicũ la an. 1569 cercetãndũ pe preotulũ catolicũ din Cotnarũ în Moldova și aflãndũ cãrți eretice le-a arsũ numai de cãtũ (tra libri suoi trovai tre libri d'Heretici in lingua ungarã, et una Biblia prohibita, quali tolsi, ei feci abbruggiare).

mai acelea, care au rămasu în graiulū de tōte țilele constituē în realitate influința slavōnă asupra limbei române. Cuvintele rămase prin cărțile bisericesci, prin legi, documente și alte scrieri, limba română nu are de-a face nimicū cu ele, ele suntū unū felū de fosiliī rămase din valurile trecutului. Afară de aceea nu tōte cuvintele suntū intrebuintate și cunoscute la toți Româniī. Cihac trăindū în Moldova a adunatu cu deosebire de aci elementele slave, ér' Moldova, prin nemijlocitulū contactū cu Slavii, are cele-mai multe elemente slavice atātū în graiū câtū și în scrieri vechi și nouē. În aprețierea elementului slavū în limba română nu s'au avutū nici-odată în vedere aceste împregiurări, pentru aceea aprețierile au fostū în generalū greșite. Superficialulū și tendențiosulū lexicografū Cihac a comisū nu numai enorme greșeli, dar și o mare nedreptate față cu limba română. Dēcă din lexiconulū seū, din așa numitele elemente slavice, luămū d. e. litera *C* care este una dintre cele avute, ne vomū convinge că din vre-o 350 de cuvinte, fără derivate, abia vre-o 125 s'arū putē admite ca slavōne, ér' din acestea numai 76 suntū cunoscute la toți Româniī, restulū se află parte prin scrierile vechi, parte suntū cunoscute mai alesū numai în Moldova. În acestū chipū cele vre-o 3800 cuvinte slavice din dicționarulū lui Cihac se reducū la a treia parte și din acēstă treime abia dēcă jumētate vorū fi cuvinte cunoscute de toți Româniī, celelalte suntū parte de prin cărți vechi, parte restrinse la câte unū ținutū.

Rēmâne sē mai lămurimū încă o cestiune. În timpurile mai nouē s'a descoperitū în limba română unū fenomenū particularū, la aparință, și care a surprinsū pe mulți. Înțelegemū *rotacismulū*, seū trecerea lui *n* în *r* între două vocale. Fenomenulū era cunoscutū mai nainte numai în dialectulū istriianū; în limba română și în dialectulū m.-românū rotacismulū esistă adī numai

în unele cuvinte și abia observată d. e. feréstă (fenestra), măruntă (minutus), căruntă (canutus), mărunchiu și mărunchiu (manipulus), m.-rom. verină=venină. În urmă s'a constatat, că elă există încă și astăzi nu generală, dar în mai multe cuvinte ca aiurea în limba română, anume la Moșii din munții apuseni din Transilvania²³), ér' în cărți vechi în modă aproape constantă există în Codicele voroneșiană și în unele din textele mähăcene și în o mare parte din Psaltirea scheiană (v. lit. bisericăscă).

Acestă fenomenă de uniă a fostă interpretată ca influință dacică, de alții ca influință albanesă séu din vechia limbă tracică-ilirică. Limba dacică și tracică-ilirică, néfiindă cunoscute, nu se pôte vorbi despre ele, ér' decă ar' fi de origine dacică, atunci ar' trebui să-se afle urme în numele proprii de persóne și orașe din Dacia, din contră însă numele topografice din Dacia vechie suntă nerotacisate, ca Acmonia, Hennia, Pinum, Arkinna, asemenea numele de persóne barbare, probabilă și dacice, din inscripțiunile din Dacia, ca Andena, Basianus, Calanus, Bricena, Ranius, Zanis, Ronio; séu ar' trebui să-se afle vre-ună Romarus în locă de Romanus celă puțină pe lângă numele barbare ca Cervabus Romanus etc. Nimicū nu se află din tóte acestea. Din limba albanesă, unde în adevărū există rotacismul, limba română din Dacia n'a putută nici-odată să-lă imprumute, ne fiindă nici-odată în atingere cu Albanesi. Caracteristică este că Macedo-Români, care aū trăitū totă-de-una și trăescū și acum în nemijlocită legătură cu Albanesi, cunoscū mai puțină rotacismul de câtū toți ceia-l-alți Români.

Rotacismulă este ună fenomenă ală limbiloră arice și era fórte lătitū în vechile dialecte grecesci mai alesă la Spartanī, Eleenī și Eretrienī, ér' în dialecte vechi italice la Umbri, Faliscī, Oscī, de unde a trecutū și în

23) Frâncu Candrea, Români din munții apuseni (Moșii), Buc. 1888.

limba latină, deosebirea este numai că pe terenul italicu lupta cea mai mare era între *r* și *s* și mai mică între *d* și *r*, *r* și *l* și *n* și *r*.²⁴⁾

Rotacismul a trecut în toate limbile romanice și în specialu rotacisarea lui *n* între două vocale: ital. amassero (amassent), fr. ordre (ordinem), pampre (pampinus), span. sangrē (sanguinem), port. sarar (sanare), prov. fraisser (fraxinus)²⁵⁾.

Prin urmare rotacismul în limba română este totu-atât de originalu romanica ca în toate celelalte limbi neo-latine.

Alte influințe, ce ară pute merita acestu nume, nu se mai află în limba românescă. Influența tracică și ilirică de care au visat unii învățați, au fostu și voru rămâne visuri, mai alesu că aceste limbi suntu mai totu atât de cunoscute, ca și limba care va fi vorbit'o Adam în raiu. Limba albanesă, care se dice a fi unu restu din acele limbi necunoscute, ne avându nici-odată atingere cu limba română din Dacia, asemnările ce se află între albanesă și limba română potu prea ușor și mai naturalu se-se esplice parte pe aceeași cale cum amu esplicatū mai susu asemnările cu limba vechie grecescă, parte prin influința latinei vulgare și chiar a limbei macedo-române cu care s'a aflatu din vechiu și se află și adî în nemijlocită atingere.

Cuvinte turcesci s'au fostu introdusu, în timpul dependentei Principatelorū dunărene de Turci, în limbiulū oficialū și mai puține prin comerciū, însă numai în Principate, rămânându absolutu necunoscute la Români de peste munți. Cuvintele dintăiu au dispărutu cu to-

24) E. Huschke, Die Iguv. Tafeln, p. 578 seq — Ph. Ed. Huschke, Die Osk. u. Sabell. Sprachdenkmäler p. 300. — Edward L. Walter, Rhotacism in the old italian languages, and the exceptions, Leipzig 1877.

25) Diez, Grammaire des langues romanes 3-sième edit. trad. par A. Brachet et G. Paris. Paris 1874. I. 201.

tulă încă de multă, cuvintele din comerț s'au redusă la puține mahalagisme.

Din limba maghiară s'au abia vre-o 55 de cuvinte cunoscute mai generală ²⁶⁾. Aici însă nu trebuie să se părădă din vedere, că limba maghiară mai două din trei părți consistă din elemente slavone, și prin urmare cuvintele slavone ce se află și în limba română și în maghiară nu se pot considera numai de câtă ca împrumutate din maghiară, ceea-ce adese-ori greșit s'a făcută pân'acuma. Din contră Maghiarii au împrumutat de la Români unele cuvinte slavone cu forma și înțelesul ce se află în limba română. ²⁷⁾

Influențele active.

Limba română nu a fostă numai influențată, dar la rândul său a influențată și ea limba popoarelor cu care a venită în atingere. Această parte a fostă cu totul nebagată în samă pân'acum. Străinii în generală, din cause ușor de înțeles, s'au ocupat mai numai cu influențele ce le-a suferită limba română. Trebuia ca Români să se ocupe ei cu influențele ce le-a exercitată limba loră. Din nefericire nu s'au ocupat de loc. Spațiulă nu ne permite să certămă aici de-amăruntulă

26) A se vedé S. C. Mândrescu, *Elemente ungresc în limba română* București 1892. Din cuvintele ce se pună aci p. 123—191 ca comune tuturoră Româniloră, cu tótele vre-o 90. mai multă de-a treia parte s'au provinciale abstrăgându delă faptulă, că unele nici nu s'au ungresc. Maghiarii care s'au ocupat cu această chestiune. ca Jerney, Hunfalvi și Alexics, la care se adaugă și neamțulă Rösler și slavulă Cihac. au făcută studiulă, ca de regulă, superficială și tendențiosă, punându o sumă de cuvinte care parte nu s'au maghiare. parte s'au cu totul locale, mai ales în Ungaria proprie în comunele unde Români locuescă amestecați cu Maghiari, parte ne spună numai densusă că le-ară fi auditu.

27) Fr. Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der rum. Dialecte, Consonantismus* I. p. 22 seqq.

aceste influințe, facem un început numai, rămânându ca aiurea seî alții se facă cercetări amănunțite.

Influența asupra limbei grecesci. Cea mai vechie influință ce-a exercitat'o limba română a fostu asupra limbei grecesci. In adevărü această influință a început'o limba latină și mai alesü latina vulgară, încă dela cuprinderea Greciei (a. 146. a. Ch.)²⁸⁾. Acéastă influință s'a potențatü după ce a fostü supusă tötă peninsula tracică-ilirică. Ori-și-cätü de mare a fostü rezistența Grecilorü contra limbei latine, ori-și-cätü de indulgenți și in urmă chiar slabî s'aü arätatü Romanii față cu limba grécă, in cätü la urmă de pe la începutulü sec. alü 7-lea d. Ch. latina a fostü cu totulü deläturatä chiar și din afacerile statului; cu töte acestea limba latină literară și vulgară și mai cu samă acésta, devenită in urmă *limbä românä*, aü läsatü urme förte adänci in limba grécä.

Influințele latinei vulgare in limba grécä se resimtü mai bine de când latina vulgară a începutü in Dacia-Traianä și in Peninsula tracică-ilirică a se preface in limbä românä. Limba romäniä care in secolulü alü 6-lea era formatä, o aflämü influințändü limba grécä încă din sec. alü 4-lea atätü in legile ei interne cätü și in elementulü lexicalü. Și lucru mai caracteristicü, cu cätü limba latină, ca limbä a statului, dä înderëptü și este cu încetulü eliminatä, cu atätü de altä parte influința graiului vulgarü romanü devenitü limbä românä cresce mai tare, mai alesü asupra graiului grecescü de töte dillele.

Sunetele cele mai particulare ale limbei romäne și ale dialectului m.-romänü cum este *ce, ci* m.-rom. *țe, ți*; *ghi* in locü de *bi* și *vi*: ghine=bine, ghinü=vinü, le con-

28). Influența vechilorü dialecte italice, a graiului romanü și a latinei propriie asupra limbei grecesci a începutü încă pe timpulü când Italia inferiörä éra plinä de colonii grecesci și se numia Magna-Graecia.

stată deja lexicografu lui Hesychiu din sec. ală 4-lea d. Ch. *σεργοί*=cerbi în care *σε*=ce și *γοί*=ghi adecă *σεργή*, *γοίνος*=în locu de *οίνος*=vinu, ghină, *γέντερο*=vintre, ghintre lat. *venter*, *γοινάριτις*=păharnică, *γέστα* și *γροσία*=vestmântu lat.-*vestis* ²⁹⁾. Despre *c=τξε* seu *τσε* amintesc și Theophanes pe timpul lui Iustinianu sec. ală 6-lea ³⁰⁾. Sibilarea lui *k* înainte de *e* și *i* este generală la Zaconi, Locri, Beoti, Atici, Ciprieni, Creteni etc. ³¹⁾. Asemenea forte lățitu este sunetul românesc *ș*: *χόσια*-koșa, *χάσια*-χαψα etc. ³²⁾. Er' *m* urmatu de *i* trece în unele dialecte grecesci în *mnj* ca în graiulu nostru vulgaru: *καμνία*-kamnja, *λάμια*-Lamnja ³³⁾. Asemenea forte desă este rotacisarea lui *n* și *l* ca la Români: *χόνδα*=*χόρτα*, *φίρι*=*φιλοι* ³⁴⁾.

La Hesychiu aflăm următoarele cuvinte: *ἄβεις*-ai lăt. *habes*, er' o formă pop. *abis*, de unde rom. *ai*, *ἄβωρ*-aboru, *ινες*-vine, *ἰταλα*-vătale, *καβύλλη*-calu; *κάπος*-capu, *κάπρα*-capră, *κόρσις*-cursu, *μέστακα*-mestecătură, *τέμονα*, *τέμονες*-termu. La Procopiu din sec. ală 6-lea: *ἀγέστα*-agestu (pop.) *βουβών*-buboiu, *βολαί*-bôle, *πόνιζας*-punți.

La Malala pe la finele sec. ală 8-lea: *στανλόν*-staulu, *φαβοίκα*-fabrică, *φασιόλιν*-fachiolu, *πόρτα*-pörtă, *βουβώνων*-buboiu, *όσπήτια*-ospetie, *φουχιζειν*-a pune în furci, a spëndura, *βέστια*-vestmântu, *βήλον*-vêlu, *τ'βλα*-tablă, *πραιδείω*-prădeză.

La Theophanes, inceputulu sec. ală 9-lea: *φαιμία*-familie, *χοροατορία*-curatorie, *μανία*-mânecă, *καμίσιον*-

29). A se mai vedé totu acolo: *γέτορ*, *γίαρ*, *γίπον*, *γιτία*, *γοιρέες*, *γοίδα*.

30). Veđi și Mullach, *Grammatik der griechischen Vulgarsprache*, Berlin 1856 p. 69 seqq.

31). G. Curtius, *Studien* vol. IV. p. 266.

32). Idem, *ibidem* p. 247, 248, 262.

33). Idem, *ibidem* p. 257 seqq.

34). Idem, *ibidem* pag. 248-9.

cămeșă, βίγλα-veghie m. rom. viglă, κάμπος-câmpū; λάζκος-lacū, πραιδα, πραιδεύω-pradă-prădezū, σκάλα-scară, σταῦλον-staulū, ρόσιος-roșū, σάκκος-sacū, σοῦβλα-sulă, φλάμουρα-flamură, κούρζουρον-cucură, λάρδος-lardū, ζουράω-curătescū, φοῦρξα, φουρξίζω-furcă, spëndurū.

La Porphyrogenitus sec. alū 10-lea: φατλία-făclie, σαγία-zeche, σκάμνον-scaunū, μαίστωρ-măestru, πεπτιοράριν-peptariū, βαρβάτοι-bărbați, βραναῖαι-brâne, διαζιον-disagi, τάμιστρον-taistră, ἰζαπία-sapă, πορτάριοι-portari, φρίντζα φρινζάτον, φριντζάτον-trunțariū, μινσογράφω-mēsuriatoriū, κορτελίνοι-(cortelū), ζουράτωρ-curatorū.

Noi în cele de susū n'amū adusū de cătū o parte din asemenea cuvinte aflătore în scriitorii bizantini; și decă ele se află în o mare mulțimē chiar în limba scrisă; ne putemū inchipui ce era în graiulū de tôte zilele. Spațiulū nu permite a aduce asemenea cuvinte romănesci și din scriitorii bizantini de după a. 1000 până la căderea Constantinopolului, nu putemū însă sē nu reproducemū câte-va cuvinte romănesci din poeziile populare grecesci din timpurile mai nouē, care verifică influința vechie a limbei romăne asupra limbei grecesci: πουλί, πουλία-puiū-pasere, καπετάν-căpitanū, καπετανάτα-căpitănie, ἄρματα-arme, ζουβεντιάζω-cuvētezū, ροῦσσα-roșă, πόρτα-pörtă, φλάμουρον-flamură, σκάλα-scară, κάμπος-câmpū, βέργα-vergă, κοπέλια-copilă, βισιά-vișă, σάκος, σακούλι, σάκκουλο-sacū, μουλάρια-cătărū, mulă (macedo-rom.), φλογερίτζα-fluerită, βέι-vai!, δόμνα-dōmnă, βίγλα=veghie, viglă (m.-rom.), βιγλιζω-veghezū, βούκκα-bucă, ζοβέντα-cuvinte. ζανκί-căucū, căușū, ζαρότσα-cărușă, ζοροτίζω-tindū cortulū, σκουλί-sculū, τζεκούρες-secure, πάτον-patū etc. ³⁵⁾.

35). Aceste cuvinte s'a scosū din poeziile pop. grecesci: E. Le-grange. Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire Paris. 1877.—I. Matth. Firmenich-Richartz. Neugriechische Volksgesänge, 2-ter Theil. Berlin 1867.

Influența asupra limbei maghiare. Limba maghiară a împrumutat din limba românească un număr foarte mare de cuvinte. Noi nu vorbim aici de influințele locale, unde adecă Maghiarii locuind împreună cu Românii au împrumutat în fie-care loc cuvinte românești ici mai multe colo mai puține, ici unele colo altele, și care se restringă și rămân cunoscute numai în acele locuri; noi vorbim de cuvintele care au trecut în limba generală, în literatură, în datinele și instituțiunile poporului maghiar.

Nomenclatura principală religioasă a Maghiarilor este românească: templom-templă, torony-turnu, oltár-altar, angyal-ânger, pap-popă, kántor-cântăreț, pogány-păgân, karácson-crăciun, szent-sânt, care cuvântul din urmă are vre-o sută derivate, temjén-tămâie.

Apoi cuvinte depe diferite terene ale vieții: aczél-otel, akics-ac, arany-aur, árenda-arândă, bárka-barcă, berbécs-berbece, bicza-viță, borbát-bărbat-silitoriu, cser-cer, cserbók-cărăbuș, cseve-țevie, csampolya-cimpoi, czitera-ceteră, daua-doina, domika-dumicați, duzmonyas-dușmănos, esztrenga-strungă, fringya-frânghie, furolya-flueră, galér-guler, kád-cadă, kádár-cădariu, kaland, kalandor, kalandori, kalandos-colindă, colindator, calindroi, kamara-cămară, kamat-camătă, kánzsa-cămeșă, kán-cană, kaneb-câne, kantár-cântar, kártya-carte, karucza-căruț, keczel-cățelu, kerlány-cârlan, korda-córdă, kurtă-scurt, lák-lac, lak-loc, locuință, lapadát-lăpădat, lárma-larmă, macsuka-măciucă, máj-mai, ficat, malom-moră, mályva-nalbă, menta-mintă, millora-mióră, mod-mod, moslicza-mușită, must-mustos, alaj-olei, ora-óră (archaic), orda-urdă, pást-pășune, pástor-păstoriu, penna-penă, pogácsa-pogace, pornyal-pörnesc, preda-pradă, puja-pui, pujka-pucă (cureă), sors-sorte, szekrény-sicri, tábla-tablă, tegla-tigla, tóka-tócă, uszora-usură, vinos-vin, bisziok-busuioc, etc. (Dicționar mag-rom. de G. Baritiu).

Aici n'am înșiră de cât o parte. Este de observat

că multe din aceste cuvinte au datu o sumă de derivate, ceea-ce probază adâncea loră înrădăcinare.

Maghiarii au mai împrumutatū de la Români și cuvinte vechi slavone cu înțelesul și forma romănescă ³⁶).

Influența asupra limbilor slavice de sud. În aceste limbi se află o sumă de fenomene străine celorlalte limbi slavice. Slavistul Miklosich crede, că aceste fenomene s'arū fi introdusū prin mijlocirea limbei romăne, în limbile slavice de sud. Aceste fenomene sunt :

În fonetică : sunetul ă (Ѣ), nasalizarea lui *m*, *n* la începutul cuvântului, trecerea lui *l* în *r*, a lui *o* în *u* în silabe neintonate, și mai alesū limba bulgară a primitū aceste fenomene ale limbei romăne.

În flesiunea nominală fenomenul celū mai importantū este articolul primitū în limba bulgară și egalizarea genitivului și dativului. Er' în flesiunea verbală formarea viitoriului cu unū verba ce însemnă a *voi* și cu infinitivul, ceea ce se află și în bulgară și în limba sër-bescă.

În sintactică : împreunarea formelor enclitice ale pronumelū personalū cu formele cele lungi ³⁷).

Susținerea lui Miklosich, că tôte aceste fenomene limba romănă le-ar' fi primitū din limba tracică-ilirică, nu este întemeiată absolutū pe nimicū pozitivū. Acea limbă tracică-ilirică este cu totulū necunoscută, ér' susținerea că limba albanesă ar' fi o rămășiță a acelei limbi, chiar când filiațiunea etnică în modū istoricū ar' fi probată, ceea-ce nu este de locū probatū, n'are proba filologică absolutū necesară și nu se mai pōte reconstrui necunoscându-se acea limbă, ér' limba albanesă este saturată de influințe latine-romăne și italiene.

Acéstă stare de lucruri a făcutū pe Miklosich, ca

36). Fr. Miklosich, Consonantismus I. p. 22. seqq. Despre elemente rom. în maghiară a se vedé A. Edelspacher în Nyelvtudomány v. XII (1875).

37). Fr. Miklosich, Die Slavischen Elemente im Rumunischen, Wien 1861. p. 6—8. Despre articolū a se vedé totū Miklosich, vergl. Grammat. der slavischen Sprachen, Wien 1876. III p. 184.

să-și exprime părerea îngrădind-o cu toate indoelile posibile zicându numai „credă a puté admite“, ceea-ce este mai puțin chiar de câtă o hipotesă.

De ore-ce în capitoulul I s'a probat, că toate acele fenomene sunt romanice, urmază că Bulgarii și Sârbii le-au primit de la Români, în a căroră țară s'au aședat, au trăit și parte mai trăsesc și astăzi împreună.

Influența lexicală, chiar numai din puținele încercări de pân' acum, pare a fi destulă de considerabilă, introducându-se totu prin Români multe cuvinte latine atât în limba bulgară cât și sârbescă³⁸⁾.

* * *

Din comparațiunea influințelor active și pasive rezultă, că pe când limba română a fost influențată numai în mod lexical, rămânându cu totul neatinsă în organismul ei intern, ea la rândul ei a influențat anume limba grăcă, bulgară și sârbescă, nu numai în mod lexical, dar și în organismul lor intern. Această influență este cu atât mai semnificativă, căci ea s'a exercitat exclusiv numai prin contactul viu, fără ajutorul literaturii scrise, pe când acele popore, Grecii și Slavii, deși aveau o literatură scrisă, ba încă slavona a fost la Români sute de ani limba bisericeii și a statului, totuși nu au putut influența asupra organismului intern al limbii române. De-aici se poate vedé, cât de mare ar' fi fost influența limbii române asupra acestor limbă decă ea ar' fi avut la îndemână și literatura; fără îndoielă în unu asemenea casu totă Peninsula-balcanică ar' avé adă o altă față.

38). Const. Ios Iriček, Geschichte der Bulgaren. Prag 1876 p 115. aduce o serie de asemenea cuvinte.

CAPITOLŪ VI.

Unitatea limbei române.

Limba română, ce se vorbește între Tisa, Dunăre, Marea-Negră și Nistru, cu apendicile din Serbia, Bulgaria și de peste Nistru, nu are dialecte. Toți Românii, ce locuiesc această mare întindere, deși au fostu despărțiți dela începutu prin riuri mari, prin maestoșii Carpați și întinsele lor ramificațiuni; deși țera lor a fostu pörta pe care au inundatu selbaticele popöre asiatiche, ér' câmpiile lor teatrulü luptelorü celorü mai sängeröse, timpü de vre-o miie de ani; deși ei din adâncă vechime suntü până ađi politicesce tăiați d'olaltă: cu tóte aceste nefericiri și slășieri Românii din acestü întinsü și variatu teritoriü vorbescü aceeași limbă, se înțelegü între sine toți ca membrii aceleiași familie. Una și aceeași limba poporului, aceeași limba bisericéscă, aceeași limba literară. In adevărü rarü fenomenü, și cu atâtü mai vërtoșü, căci au trecutü prin cele mai mari sbuciumări și pericole, prin câte numai a pututu se trecă vre-odată unü poporü. Popöre mari, care au fostü totü-de-una óre-cum legánate de sórte, arü da multü ca să-și fie pututu păstra o asemenea admirabilă unitate de limbă, cea mai intimă și mai puternică din tóte legăturile, câte potü lega intr'unü singurü corpü membrele despărțite ale aceluiași poporü. Dēcă esistă vre-o forță de unitate, între membrele despărțite și chiar risipite ale corpului Poporului-românü, acesta este *unitatea limbei*, celü mai mare tesaurü, putemü dice, *paladiulü* scăpatü din naufragiele prin cari amü trecutü. Pe câtü este de neprețuită această cumöră, pe atâtü noi și urmașii nostri, dēcă nu vomü voi să ne sfășiemü noi singuri, avemü cea mai mare, mai sântă datorie s'o păstrămü neatinsa și mereu s'o cultivămü.

In scurtü, limba romănescă din Dacia-Traiană n'are

dialecte. Există însă nuanțări de sunete, există cuvinte, puține la număr, ce se deosebesc dintr'o provincie într'alta, dintr'unu ținut într'altul. Multe însă și din aceste cuvinte, parte prin comunicațiunea mai desă, parte prin literatură și diaristică, devin din ce în ce mai cunoscute și înțelese de toți.

Dacă voim să clasificăm diversele provincii sau regiuni după nuanțele ce se observă în graiu, înainte de toate trebuie să constatăm, că graiul mai curat și mai original s'a păstrat la locuitorii din munți și de pe plaiuri, anume : în Munții-apuseni, ce despart Ungaria proprie de Transilvania, în munții Hategului, atât pe coborișele din dosul ale Carpaților, cât și mai vârtos în întinsele ramificațiuni dintre Ungaria și Banat, apoi pe coborișele Carpaților spre Dunăre începând de la Mehedinți până în fundul Moldovei. Aceste regiuni alpine locuite numai de Români, și totu odată ferite de comerțul de toate dările și de contactul cu elemente străine, afară de părțile bucovinene, au rămas cele mai curate și mai interesante și în privința graiului. Poporul de la șes, espus d'o parte influinței nivelătoare a orașelor, contactului mai des al Românilor din diverse părți între sine și chiar cu elemente străine, în sine espus unei fluctuațiuni mai agitate a populațiunii, a perdut mai mult și mai puțin din originalitatea graiului. Pentru aceea în regiunile muntoase se păstrează o sumă de cuvinte curate române, cari au dispărut aproape cu totul la locuitorii dela șes. Se află și azi în graiul viu din acele regiuni nuanțe fonetice și forme gramaticale, cari le mai aflăm aici-colea în cărțile vechi, cum este d. e. folosirea clasică a temelor simple neamplificate la verbele de conj. I și IV : d. e. lucru, lucrî, lucră, împartă, împartî, imparte etc. în loc de cele lungi cu adaugerea terminațiunii *-eză, -escă*, care îngroșă cuvântul fără nici un folos ; apoi întrebuintarea perfectelor tari : *feci, dedi, steti, duși, diși* ș. a. cu deosebire în Valea-

Hațegului și în unele părți ale Bănătuului, și în generală folosirea désă a perfect, simplu în locul celui compusă cu ausiliară. Totă în aceste părți aflămă ținerea lui *n* la finele cuvinteloră între două vocale d. e. *ântăniū* (ântăiū), *cuniū* (cuiū), *vinie* (viie), *strigónie* (strigóie), *omoniū* (omoiū); schimbarea lui *n* în *r* se mai aude în unele cuvinte încă până ađi la așa numiții Moți din Transilvania. Consideratū după provinci, graiulă românescă s'a păstratū încă originală în părțile muntóse din Transilvania, Bănată, Oltenia și Moldova. În regiunea dintre Oltă și Milcovă, prin desulă contactă ală Romăniloră între sine, siindă acesta terenulă pe care ei din tóte părțile se întelnescă mai desă, se amestecă și se coloniséză, precum și prin contactulă cu elemente străine, limba și-a perdată mai multă caracterulă seă conservativă, s'a locită mai tare și s'a modernisatū. Acestă se vede nu numai în timpurile mai nóue, dar' și în cele mai vechi, în cronică, documente și tipăritură muntene.

Cară se fie óre cauzele admirabilei unități a limbei romăne din Dacia-Traiană? Este în adevără greă a le afla ađi tóte. Date istorice despre viéta limbei nóstre din timpurile cele mai vechi nu posedemă; monumentele nóstre literare începă numai fórté târđiū. Cu tóte acestea ne vomă încerca a desfășura, pre câtă ne va fi cu putință, celă puțină unele din aceste cauze.

Causa primordială trebuie s'o punemă în unitatea graiulă chiar de la începută de când locuimă aceste regiuni. Coloniele aduse de Traiană în Dacia au trebuită se aibă deja dela începută același graiă nu numai în elementulă seă lexicală, dar' și în formele fonetice și flesionare. Dēcă graiulă coloniiloră ar' fi consistatū din deosebite dialecte seă chiar din limbi deosebite. dēcă ar' mai si rămasă în țeră și elemente dela poporulă invinsă, atunci ar' fi fostă imposibilă, ca în o sută de ani de liniște, căci dupăceea se anunță invasiunile barbare prin cară legătura între coloniă a ince-

putu a se slăbi, imposibilu dîcu, ca aceste dialecte sê-se unifice între sine atăt de perfectu și totu-odată în timpu atăt de scurtu sê-se pôlă indeplini consumarea unorū limbî sêu celu puținū a unei limbe cu totul străine și din natură ostilă, cum ar' fi fostu limba Dacilorū invinși. Acéstă consumare și unificare nu se putea indeplini nici chiar în totu timpulū câtū a ținutū forța și administrațiunea romană în Dacia, până pe la 274, când vomū considera, că coloniū nu locuiaū strînși ca într'o cutie de sardele, ci, după configurațiunea geografică a teritoriuluī, erau despărțiți prin riuri, văi și munți gigantici. Er' după-ce coloniile, părăsite de imperiulū romanū, rêmaseră în voia întêmplărei, se întelege de sine, că ele și-aū perdutū centrulū de gravitare, s'aū ruptū grupe-grupe căutându fie-care a se adăposti cum putea.

În istoria modernă, unde popórele aū forțe și tendințe asimilătóre cu multū mai pronunțate și chiar vehemente, dispunū de mijlóce cu multū mai multe și mai eficace, vedemū cu ochiū, că asimilările abia se potū face în sute de ani și adese orī nici atunci, ba nu s'aū pututū nici chiar în o mie de ani. Probă viuă suntemū chiar noi, Româniū. Dêcā noi, cum susținū uniū, din elemente moleșite romane, amū fi fostū improspêtați prin sânge dacū, chiar acéstă fabulosă tenacitate a nóstră ar' proba, că Daculū nu se va fi lăsatū a se desnaționalisa cu una cu două de moleșitulū Romanū.—Dar, chiar unulū fiindū graiulū la începutū, cum de nu s'a deosebitū în decursulū timpurilorū și în impregiurări atăt de nefavorabile sub cari aū trăitū aceste coloniū începêndū de pe la jumătatea secoluluī alū 3-lea până în alū 19-lea, și o mare parte, ba cea mai mare, până în ziua de azi? În adevêrū acesta este marele misterū alū existenței, alū unității limbeī nóstre. Se ne încercămū a ridica, de se pôte, câtū de puținū vélulū ce acopere acestū misterū. Cea dintăiū cauză zace fără îndoieală în aprópe fabuloasă iubire și cebricósa ținere a Românuluī la totū ce

a primită dela părinții și strămoșii sei : limbă, credințe, datine, portă, casă, moșie. D'aici bóla inevitabilă a Românilor înstrăinată, dorul de țară, cunoscută atât de bine, dar' adese ori neînțeleasă de străini ¹⁾. D'aici desprețuirea și ferirea Românilor, acelui naturală nu acelui civilizat și spoit cu civilizațiune, de amestecarea cu străinii prin căsătorii, datine, religiune și limbă.

Afară d'aceste forțe, la susținerea unității limbei a mai contribuit și alte împrejurări. În totu timpul incursiunilor barbare, Românii s'au concentrat în munții Carpați. Ramificațiunile de dincoace ale Carpaților fiind mai puțin estinse, afară d'aceea multă mai espuse, căci chiar pe aici era trecătoarea invasiunilor, de sine se înțelege, că nu puteau oferi destule avantaje pentru apărare. Dreptu-aceea Românii s'au retras și s'au adăpostit cu deosebire în întinsele ramificațiuni de dincolo, în Transilvania, Bănat și Maramureș, terenul cel mai bun atât pentru apărare avându codri seculari, văi adânci și labirintice, cât și pentru trai, căci oferă pășuni întinse și mănose și totu-odată pe costișele sorose, scutite de vântul aspru al nordului, se pot cultiva și cereale. Afară d'acestea, ramificațiunile sunt apărute și de înalta șiră a Carpaților proprii. În scurtă Românii la rëndul lor nu fac de cât ce au făcut și Dacii, care după Pliniu (Hist. Nat. IV. 12) se retrag în munți dinaintea Iazigilor, cari ocupă șesul. Și în adevăr Traianu îi află în munții Transilvaniei. Românii adăpostiți în aceste locuri au trăit nu numai feriți de amestecul cu poporele barbare și peste totu străine, dar' totu-odată și în o stare materială, după cerințele lor, bunășoră. Traiul Românilor în munți, în evul mediu, a avut totu-odată mare influință asupra întăririi caracterului lor conservativ. Poporele muntene scutite de contactul străin, dedate

1). Comandanții austriaci au constatat, că ostașul român dus în țeri străine, de nimic nu suferă mai mult, ca de dorul de țară.

cu orizonuri fixe, devinut și in păstrarea moravurilor și a limbei fixe și refractare la ori-ce deprinderi străine. Precum orisonul lor este concentrat, totu așa devine și caracterul. Popóarele dela șesu sunt multu mai accesibile influințelor străine și nivelatóre. După-ce invasiunile s'au liniștitu, ei începurá a roi din Carpați in tóte părțile Daciei, din cari strămoșii lor se retrăsese la munți, și implurá șesurile Ungariei, Munteniei și Moldovei. D'aici provine, că limba Moldovenilor, in nuanțele ei dialectice, este limba Transilvaniei de nordu, ér' a Munteniei este graiul Transilvaniei de apusu și médă-dí.

Dreptu-aceea Români fiindu concentrați in acesti munți, deși ei, după natura locurilor, au trebuit să se grupeze in giurul mai multor mici principii seu căpitani, totuși terenul pe care se aflau fiindu d'aceeasi *natură uniformă* și nefiind estinsu, ei in totu decursul acestor timpuri s'au aflatu in impregiurări nu numai analóge, dar' deplinu aseménate. Totu-odata, aflându-se ei pe unu teren restrinsu și avisati pentru apărare unii la alții, au statu permanente in legătură unii cu alții. Déca la uniformitatea acestor impregiurări naturale, vomu mai adauge și uniformitatea impregiurárilor sociale și politice, căci nici unele din grupe nu aveau vre-o pozițiune deosebită, nici socială seu culturală, nici politică, cari producú marile deosebiri in popóre, atunci vomu înțelege, că tóte impregiurările, in cari au trăit strămoșii nostri in acele timpuri, au fostu deplinu aseménate. Dreptu-aceea nici limba n'a pututu să-se deosebescă, ci din contră a trebuit să-se desvólte uniformu.

Alta și cea din urmă cauză a fostu unitatea limbei bisericesci. Sub acésta nu înțelegem numai limba română introdusă in biserică prin secolul alu 17-lea, a cărei unitate nu a fostu unu începutu, ci-o consecință a graiului popularu și a indelungatelor încercări de a introduce in cele religiose graiul poporului, ci înțele-

gemă limba cultului divin în Dacia de la întâiul descălecat. Păgani și creștini, căci pînă la majoritatea păgânilor au descălecat fără îndoială și creștini, toți au avut limba latină ea limba cultului. Creștinii însă, cum s'a arătat la locul său, s'au abătut încetul cu încetul de la limba latină propriu zisă. Ori-cît se fie decăzut strămoșii noștri sub influința invasiunilor barbare, totuși un cult divin au avut totu-de-una, precum acesta rezultă din natura lucrului și cum în mod istoric o probază terminologia romană a cultului nostru (Capit. IX). Er' cultul prin limbajul său unitar a întărit și susținut unitatea. Decă mai târziu prin coincidențe naturale se introduse o limbă străină, slavona, în cultul nostru divin, acesta nu putu se altereze unitatea din două puncte-de-vedere : *întâiu*, căci poporul nu o înțelegea de loc, er' o clasă mare de cărturari s'au unu așa numită publică cetitoră nu exista ; *a doua*, chiar decă ar' fi putut se esereze vre-o influință, ea nu putea fi de cît uniformă, fiind și ea, limba slavonă bisericască, una și aceeași. Ba lucrul s'a întemplat chiar din contră, căci din scrisorile domnesci scrise în limba slavonă, se vede că limba română a influențat asupra celei slavone. În fine chiar și în acest nefericită period, ală domniei limbei slavone, existau de mult în cultul divin, pe lângă cărțile slavone, și cărți religioase scrise românesce (v. lit. bisericască).

Dreptu-aceea cînd literatura noastră începe să apară, ea află o limbă unitară. Era mai greă a înfrînge această unitate, de cît a nu o continua și în cărți, și cîta cu atît mai vîrtosă, căci scriitorii d'atuncea nu cunoscneau măestriile și capriciele filologice.

Marea însemnătate a acestei unități a limbei, atît în trecut cît și în viitorul nostru, abia se pôte prețui d'ajuns. Ea este oglinda trecutului și cheea viitorului!

CAPITOLŪ VII.

Scrierea limbei române.

Pentru ca să poți vorbi de scrierea unei limbi, trebuie să vorbești mai întâiu de unu alfabetu ôre-care alu ei. Tôte inscripțiunile din Dacia, afară de vre-o trei grecesci, suntu cu caractere latine. De ôre-ce însă, dela retragerea legiuniloru romane din Dacia, în totu timpulu invasiuniloru barbare nu posedemū monumente scrise, se nasce întrebarea de a esistatū arta scrierei în Dacia și în acestu timpū și cu ce alfabetu ?

Dacă arta scrierei, care a fostu cea romană, ar' fi peritū vre odatū în Dacia, după ce s'au retrasu legiunile, ar' fi trebuitū, întâiu : să-se uite și cuvintele relative la scriere; a doua, Românii din Dacia n'arū mai fi pututū să învețe scrierea de la Romani, de care s'au ruptu pentru totu-dé-una, ei dela vre-unū altu poporū dela care ar' fi luatū necesarminte și alfabetulu și terminologia scrierei. Românii însă n'au uitatū nici-odată arta scrierei, căci au păstratū totu-de-una până adī terminologia perfectū latină a scrierei : scriu, scriptū (archaicū), scripturā, scrisóre, scriitorū, pēnā, călāmariū, carte, hârtie, foie¹⁾. *Viersū* s'a păstratū cu înțelesul de cântare, va să dică versulū (poesia) în legătură cu cântarea (musica) chiar în înțelesul anticū. Au păstratū până chiar și unū instrumentū particularū întrebuintatū la Romani în scrierea cu cēră, căci condeiulū cu care Românii încondează ouele la Pasci este tocmai condeiulū romanu

1) A se vedé despre terminologia latină a scrierei Isidorus. Orig.: penna VI. 14. 3.; folium VI. 14. 6.; carta s. charta-hârtie VI. 10, 2 seq.; — calamum et chartas et scrinia posco Hor. Epist. II. 1, 113; charta-carte sēu operā scrisă. scrisóre. epistolā=chartae Socraticae. Hor. Art. poet. 310: neque si chartae sileant, quod bene feceris, mercedem tuleris Od IV. 8, 21; chartae Aripinae—cărțile, operile lui Cicero Cic.: ne charta nos prodat—să nu ne tradeze epistola.

aflatu împreună cu *Tablele cerate* romane in Dacia din anii 139—167 d. Ch. ²⁾

Acastă terminologie este proba cea mai decidătoare despre existența scrierei la Români in toate timpurile. Acăsta mai rezultă și din alte probe. La conciliulu dela Sardica a. 347 cinci episcopi din cele trei Dacii subscriu latinesce (v. capit. IX nota 3). Cătră conciliulu din Calcedon a. 451 scriu latinesce episcopii din Philipopolis, Abritica, Apiaria, Dorostor, Nicopole, Novae și din Scitia ³⁾.

Dacă in biserică s'eu in afacerile religioase se va fi in-trebuințatū și limba poporulu, probe directe nu avemū până acum. Acăsta insē rezultă din cursulu naturalū alū lucrurilorū. Poporulu neînțelegendū limba oficială, atunci când participă și elū in medu activă la ceremoniile religioase, ca botezū, cununie, mărturisire ș. a. popa trebuia s'eu vorbescă in limba luī. In acăsta nu incupe discuțiune. De altă parte s'eu nu uitămū că principiulu sântilorū părinti, in lățirea învățatarilorū creștine, era, ca spre acestū scopū s'eu folosescă de limba cea mai populară, pentru-ca s'eu fie înțelesī de toți, și anume in biserica latină de *graiulū vulgarū*. Hieronimū (330—420) dice: „s'eu nu ne mai îngrijimū, ca s'eu evitămū greșelele in cuvēntare: ci s'eu predicămū sânta scriptură cu ori-ce cuvinte“. Totū asemenea dice și S. Augustinū (354—430) și Gregoriū celū mare (540—604)⁴⁾

2) Joh. Ferd. Neigebaur. Dacien aus den Ueberresten des dacischen Alterthums etc. Kronnstadt 1851. p. 187: Noch leben in Verespatak Menschen, welche sie (die Tafel) damals, als sie in einem alten trocken Bergwerk gefunden ward, gesehen haben. Man hat dabei zugleich einen Griffel zum Schreiben gefunden, den die Walachen *conde* nannten, weil sie sich eines ähnlichen bedienen, den sie warm machen, um mit Wachs ihre Oster Eier zu beschreiben.

3) Binii Severini Concilia generalia. Lutetiae Parisiorum. 1636. I. 514—516. 540, 541.

4) A. Fuchs. Die romanischen Sprachen. Halle, 1849. pag. 44—Da Cange, Glossarium med. et inf. lat. ad vocem *Romanicum*... „Sta-

Sub împăratul Constantin (+306) episcopul din Aquileia, Fortunatianus, a scris un eseu asupra evangeliilor în graiul popular (rustico sermone)⁵). Cu deosebire în actele religioase, la care participa activ și poporul, ca d. e. : la botez, cununie, cuminere, ș. a. trebuiau să se servească mai ales de graiul popular⁶), apoi *Credulă* și *Tatăl nostru*, trebuiau absolut să fie în limba poporului⁷). Peste tot, sfinții părinți s-au mai bine creștinismul fu acela, care începu a da tot mai multă valoare graiului vulgar. Deja în sec. III începe să apară în poezia latină bisericăscă influența populară a metru-lui tonic și a rimei. Această influență merge crescând. În conciliul de la Tours din a. 813 s'a decis: „să se nevoască fie-care să traducă omiliile în limba romană rustică“ (in rusticam romanam linguam)⁸).

Deci vomă considera, că toate acestea se făceau în a-pusul unde preoția era cultă și cunoștea limba latină, și unde chiar și poporul necult înțelegea în cea mai mare parte limba serviciului divin, care totu-odată era și limba vieții publice a statului, căci este mult mai

tuta Ecclesiae Nannet apud Martens p. t. 4 Anecd. col. 963 p. num 10: Item monemus curatos et eorum loca tenentes, ut quo libet mense die Dominica qua libet, post officium Missae publicent, et in Romanicio (graiul vulgar roman) exponant Constitutionem apostolicam”.....

5) Hieronymus, De viris illustr. c. 47. vezi și Du Cange op. cit. ad voc. *Romancium*.

6) Du Cange, op. cit. ad voc. *Romunum*: „Statuta Ecclesiae Nannetens. apud Martens t. 4. Anecd. col. 931. num. 3: Baptismus cum omni reverentia et honore et cum magna cautela fiat, maxime in distinctione verborum et prolatione, in quibus tota virtus sacramenti consistit, scilicet, Ego te baptizo etc. Et in Romano verbo sub hac forma *laicos* doceant sacerdotes debere frequenter baptizare pueros.

7) Pentru aceste rugăciuni în Conciliul de la Mainz (813) s'a hotărât ca aceia care nu le pot învăța latinesc să le învețe în limba sa (et qui aliter non poterit, vel in sua lingua discat).

8) Fuchs op. cit. p. 28 - Chronicon Alberici, la ann. 1177: „Magister Lambertus Leodiensis vitas sanctorum et acta apostolorum de latina vertit in Romanum“.

ușorū a înțelege o limbă, de câtū a o vorbi, cu câtū mai vĕrtosu se va fi simțitū necesitatea folosirei graiului popularū în cele religiose la noi la Români, unde cunoscința limbei latine a trebuită să devină forte rară după a. 274 ?

Câtū de necesară era introducerea limbei naționale în cultul divin în părțile orientale ale Europei se vede din conclusele conciliului ecumenicū lateranensū IV. din 1215, în care, după-ce Latini cuprinseră Constantinopolul și imperiul bizantinū, s'a dispusū : că fiindă poporele de diverse limbi și rituri, să li se dee preoți cari să le pôtă face serviciul divin și să-și scie înstrui după-cum cere diversitatea riturilor și a limbilor⁹⁾.

La tôte acestea se mai adăogea și proselitismul religiosū-sen ardorea de a-și atrage fie-care confesiune mai mulți credincioși. Spre acestū scopū fie-care se silescă să-și facă cunoscute poporului credințele și dogmele sale, întrebuintându în graiū și în scriere limba poporului. Acastă sistemă au întrebuintat'o chiar la noi misionarii catolici¹⁰⁾, luteranii și calvinii.

Chiar decă limba română nu se va fi scrisū înainte de desbinarea definitivă dintre biserica răsăritului și a apusului în sec. alū 11-lea, după desbinare trebuia necesarminte să începă a se scrie și a se introduce în cele religiose, căci acesta este firea lucrurilor omenesci, ca în epoce de turburări și de tranzițiune, să ėsă la lumină și să-se afirme lucruri, care pân'aci ședuse ascunse ori din cauza unei presiuni ori din simplulū motivū alū inerției.

Introducerea alfabetului cirilicū a înlăturatū, dar nu a stinsū alfabetulū latinū la Români. Câtū a fostū de

9) Nilles, *Symbolae*, Oenoponte 1885 I. p. 416—7.

10) Nilles, *Symbolae* vol. II p. 1025 not 3. reproduce corespondențe de-ale misionarilorū catolici, în care dicū, că ei prin Moldova și Valachia catechisau în limba română (veđi mai în josū literatura bisericésă).

înrădăcinată scrierea latină și cum nu s'a uitatū nici în păturile de jos ale poporului, se pōte vedē din tradițiunile populare, care amintescū de „semne latinescī“, de „carte latinescā“¹¹⁾. Alfabetulu latinū n'a pututū sē-se uite și dintr'unū motivū fōrte realū. Nenumēratele monumente de pētrā din epoca romanā cu inscripții latine risipite mai peste tōtā Dacia, erāū o provocare viie de a nu se uita aceste *semne latinescī*¹²⁾. Totū vechile monumente de pētrā, de marmorā, aū datū fără indoelā nascere frumosuluī cuvēntū *înmărmurescū*, care cuvēntū Romāniū avēndū în vedere viēta lorū de păstorī și agricultorī nu puteāū sē-lā creeze de cātā în fața monumentelorā rē-mase din epoca romanā până în zilele nōstre. Chiar „raclele cu semne latinescī“ din poesia popularā reamintescū mărețele sarcofage romane. — Romāniū aū păstratū în tōte timpurile până ađi semnele numerilorū romanī pe așa numitele răvașe sēū răbōșe, după cum acēsta se aflā și pe olāria vechie romanā din Dacia-Traianā¹³⁾.

Tōte acestea probēzā cā alfabetulu latinū n'a dispărutū nici în epoca invasiunilorū. Acēsta se întărește și prin alte împregiurări ce aū întrevenitū îndată după trecerea invasiunilorū.

11) V. Alexandri. Poesii pop. pag 21.: În mătasă i a 'nvēlitū. — și'n biserică i-aū dūșū—și'n două racle i-aū pusū,—racle mândre 'impărătescī—purtāndū *semne latinescī*.—I. C. Fundescu. Basme. orașii ed. III p 147: Avemū și fermanū cu pecete—dela împărăție:—cine scie *carte latinescā* sū vie sū ni-lū cetēscā.—G. D. Teodorescu. Poesii pop. pag. 171.: Este carte latinescā; puneți ca sē v'o citēscā! (aici arată plosca cu vinū). De nu scitiți ca de cārbune—vē feriți mīna a pune, și chie-mași popa sū vie. cā elū latinesce scie.

12) În biserica din satulū meū natalū, Densușū, cea mai vechie din Transilvania, se aflā mai multe inscripții vechi romane (Tata ne-a învēțatū pe mine și pe frații mei sū le cetimū încă de copii).

13) Correspondenzblatt d. Vereins für siebenbürgische Landeskunde 1880 N. 2. p. 19. reproduce semnele XX. V. IV. indicāndū evidentū mēsurā pe olārie romanā aflatā la Parolissum (Moigrad). A se vedē și semnele de numerotație IIIIII în C. I. L. III. No. 1808, 1835, 2097.

După întemeierea domniilor naționale, Domnii români bată monete cu inscripții latine. În Muntenia până la Mircea (1386—1414) apară monete numai cu inscripții latine, dela Mircea până la Mihaiu încóce éráși numai latine. În Moldova monetele lui Bogdanu I pe la 1355 pórtă inscripție latină, asemenea ale lui Mușatú (1374—1390), asemenea ale lui Stefanu I și ale lui Alexandru celú bunú. Dela Stefanu celú mare apară și slavóne și latine¹⁴⁾. Representantulú românú în conciliulú dela Florența (1438—39) se subscrie latinesce¹⁵⁾.

Sé nu uitámú, că propaganda catolică e fórté timpurie în țerile române. Uná episcopú catolicu ala Milcovulú se amintesce încú pe la 1096¹⁶⁾. Décă vomú considera că pe misionariú catolici, pe lângă propaganda religiósă care este nedespărțită de alfabetulú latinú, îi aflámú ocupându-se și cu instrucțiunea copiilorú în casele domnesci și boeresci, vomú întelege ușorú aparițiunea din ce în ce mai désú a alfabetulú latinú începéndú de prin sec. alú 16-lea. Petru Rareșú se subscrie latinesce într'unú documentú latinú anulú 1542: *Petrus voivida manus pp*¹⁷⁾. Marele logofétu Luca Stroici într'unú documentú din 19 Iuliú 1580, se subscrie cu litere latine: „*Stroicz Logofet 19 (Iuliu) anno 1580*“. Er' pe la 1593, totú acestú Stroici a scrisú și *Tatálú-nostru* totú cu litere latine, care s'a publicatú la 1597. În an. 1592. Hieronymus Megiserus publicá la Francfurt *Tatálú-nostru* cu litere latine.

14) *Columna lui Traianú* an. 1877 Nr. 10—11.

15) Subscrierea: Archipresbiter Constantinus et vicarius Moldovla-chensis subscripsit“, (Harduin la Melchisedec, *Cronica Românulú* I. 83).

16). *Archiva ist. a României* Vol. I. pt. I. p. 59, ér' pentru timpulú următorú Nic. Densușianú, *Documente privit. la ist. Românilorú* vol. I și II.

17). A. P. Ilarianú, *Tesaurú de monumente* III. 16, ér' când Domnulé nu scia scrie cu lit. lat. și în documentele latinesci se subscrie cu cirile. *Ibid.* III. 81.

Petru-Vodă Schiopulu pe la finele secolului 16-lea asemenea se subscrie latinesce în corespondența sa cu Papa¹⁸⁾. Pe Nestoru Urechie la 1612 Paflămă subscriindu-se latinesce și scriindă adresa totu latinesce;¹⁹⁾ de la Ilinca fata lui Petrașcu Vodă avemū două importante subscrieri românesce cu litere latine de la a. 1660²⁰⁾. La 1672, aflămū pe Ioan Grigorie Ghica subscrișu latinesce²¹⁾. Asemenea aflămū pe manuscrise și cărți vechi diverse însemnări scrise de Români cu litere latine încă prin secol. XVII²²⁾. Mitropolitulu Atanasie în o petițiã cãtrã papa la 1701 se subscrie românesce și latinesce (Nilles op. cit. I 126).

18) Theiner, vetera Mon. Poloniae III p. 5 sq

19) Hurmuzachi, Documente, IV. part. I p. 466-7.

20) Cipariu, Organulū Luminãrei p. 1848 Nr. XXX: „ieu Ilinca fata lui Petrașcu-Vodă mărturisãsk, si ku stirea nãstra ieste acasta tokmalã”:—Col lui Traianū pe 1877 No 2 p. 82: „ieu Ilinka fata lu Pãtrasko vodã”.

21) Archiva ist. a Rom. II p. 23 „I. Gregorius Gika utriusque Valachiae Princeps”.

22) La biserica St Nicolae din Brașovū pe unū Triodū manuscrisū se aflã dela 1694 urmãtãrea însemnare cu mâna: „Lãus et gloria et Chonor altissimi ex Caello Dei. Vnus Redemptor et spiritus Sanctus. Amen. Ego Preceptor Alexandrus Scripsit librum istam, Anno Dmy 1694 mense sep. dye 22”, ẽr pe o Psaltire slovenescã manuscrisã se aflã însemnatū totū cu mâna: „Laus dei in ex Celso Glõria Sancti Trinitatis cuod nudit Inicium et finem cum adjuutorio ipsi. Chunc Ibrum scripsit ego ex lingua Race in lingua Valachica Alexandrus. Preceptor Anno Dni 1697 mens: sep. die 26 (Col. lui Traianū 1882-p. 600, 002). Er' pe unū esemplarū din vechia carte „*Cheia înțele, sulu*”, Bucuresci. 1678, aflãtorū în bibl. Universitãții din Iași staū la fine scrise cu litere latine urmãtãrele: „(dõuẽ cuvinte nelegibile) dascalu de la Bucuresci. Credo in deom patrem omnipotemtem criatorem cell”, mai urmẽzã trei șire totū cu litere latine dar' în o limbã nõue necunoscutã, apoi ẽrãși: „Credo indeom pater”. Scrisõrea n'are datã, dar este de pe la finele sec. XVII și totū de aceeași mãnã. Importanța este, cã toți scii fõrte pușinū latinesce, ẽr' „Preceptor Alexandrus” totū așã de rẽu scie și leșesce (Col. lui Traianū loc. cit pag. 603), dar' amẽndoi aū o scrisõre latinescã fõrte bunã, ceea-ce aratã cã ei scriãu multū și de multū cu litere latine și de sigurū mai multū românesce, cunoscẽnd fõrte rẽu cea latinã și polonã.

Deja în sec. 17-lea alfabetul latină începe a se aplica în literatura română în cărți tipărite și manuscrise. La 1648 s'a tipărit la Alba-Iulia în Transilvania ună catehismă românescă cu literere latine ²³). Pe la 1650 bulgarul Șoimirovici, arhiepiscopul catolic de Achrida, a scris asupra limbei române semnându cuvintele românesce cu litere latine. Scrierea lui a rămas necunoscută, dar' ni s'au păstrat câte-va cuvinte din ea la istoricul Luciu ²⁴).

Asemenea scrie cu litere latine un dialog românesc istoricul Tröster la a. 1666 (Alt-und Neu-Dacia, Nürnberg. 1666).

La anul 1674 ună română cu numele Haliciu din Caransebeșu scrie câte-va versuri elegiace, esametre și pentametre, în limba română cu litere latine ²⁵). La 1677 s'a tipărit la Roma cunoscutul catehismă românesc cu litere latine de Vito Piluzio. La an. 1697 ună anume Viski traduce ori pôte numai copiéză Psalmi și alte cântări religiose în limba română în versuri și cu litere latine ²⁶). Totu de pe acestu timp există în manuscris în biblioteca Universității din Pesta ună dictionariu ală limbei române scrisă cu litere latine ²⁷).

Pe la începutul sec. 18 vedem pe misionarii catolici ocupându-se cu introducerea alfabetului în scrierea română. La 1709 se tipăresce în Sibiu catehismă românesc cu litere latine (veđi lit. biser.) ²⁸). Acestu

23). Veđi mai josă literat. bisericească.

24) In opera sa De regno Dalmatiae et Croatiae. Amstelodami 1666 V. c. 5.

25). Succinta medicorum Hungariae et Transsilvaniae Biographia, Lipsca 1774 pag 127—8 reprodușă la Cipariu, Arta poet. Blajă-1860 p. 135. cu ortografia schimbată. er' cu ortografia autorului reprodușă de Hásdeu, Col. lui Traiană 1884 p 413—4 după o copie făcută de Nic. Densușiană.

26). Dr. Silași „Psaltirea calvino română versificată”, în „Transilvania” a. 1875 No. 12. 13. 14.

27). Veđi capít. despre gramatică etc.

28) Nilles. Symbolae I. 372; în II 524 estrage din unele cores-

catechismă nu este cunoscută, dar sunt alte două catechisme românești scrise cu litere latine de un ieromonah pentru a se tipări, care se află în biblioteca Universității din Pesta²⁹⁾.

La 1769 s'a tipărită în Ungaria la Coloccea *Evangeliiile* românești cu litere latine și ortografie ungară³⁰⁾.

Scrierea limbii române cu litere latine intră în o nouă fază prin publicarea Gramaticii române cu litere latine de Micula-Șincai la anul 1780. Pentru popularizarea cetirei și scrierei cu litere latine Micula a publicat două cărți de rugăciune, una la Viena 1779, alta la Sibiu 1801. D'acici încolo limba română începe a se scrie și a se tipări din ce în ce mai multă cu litere latine. La anul 1847 apare cel dintâiu ziar românesc tipărit întreg cu litere latine, *Organul luminației* de T. Cipariu. După 1848 se generalizează totu mai multă și dincoace de Carpați, până când Cuza la 1860 scote prin un decret scrierea cirilică și introduce exclusiv alfabetul latin în toate afacerile publice.

În biserică însă alfabetul latin nu s'a introdus încă peste tot. Peste munți s'a introdus mai de mult în biserică română-unită, ăr' congresul bisericei ortodoxe române de acolo a decis în 1888 scoterea din biserică a cărților tipărite cu cirile și introducerea de cărți cu litere latine. În biserică din România au început a se tipări cărți bisericesti cu litere latine, oficial însă nu s'a decis scoterea cărților cu cirile, ceea ce nu mai poate întârzi.

pondențe dela 1744 ale misionarilor din Cluj următoarele: „Claudiopoli ut Valachico populo ruditas, qua laborabat, adimeretur, nostrorum caritas eidem de *alphabeto Valachico-Latino* providit”.

29). N. Densușianu. *Analele Acad. Rom.* Ser. 2 Sect. I p. 203. Autorul care se vede că a trăit pe la finele sec. trecut se numește: „Pin un Pater a Raendului Francesko și a Provinciei Bulgariei Preot” etc.

30). Un exemplar se află la Academia română.

CAPITOLŪ VIII.

Amorțirea și deșteptarea limbei române.

Limba română și după ce s'a inchiegatū așa cum este și avea să fie, a petrecutū încă multū timpū in o stare de amorțelă. Ea devenise numai unū mijlocū de comunicație pentru trebuințele zilnice ale poporului, fie materiale, fie spirituale in înțelesul restrinsū alū expansiunei spontane ce agitā sufletulū orī-cărui poporū și in starea cea mai inapoiată ; nu devenise insē unū mijlocū de cultură. Acesta era și naturalū într'unū timpū când trebuia să-și aperedī și nópte esistența fizică contra celorū mai sēlbaticī barbarī.

Dar și atunci când Romānilorū li s'a oferitū ocasiune de-a face din limbă unū instrmentū de cultură, ei nu numai că au scăpatū ocasiunea, dar din nefericire s'au injugatū pe secolī la carulū greu alū unei limbi barbare, cum a fostū limba slavonă. Nu dicemū că poporulū însuși s'a injugatū, căci elū a rămasū totū cu limba lui, s'au injugatū insē toți factorii carī inițiează și lătescū cultura, înțelegemū biserica, statulū și societatea alēsă. Toți acestī factori au fostū perduți pe secolī pentru cultura română ! Acea ocasiune a fostū cu deosebire in timpulū desbinării dintre biserica rēsăritului și a apusului.

Limba română cu óre-care energie putea să esă atuncea la lumină și să-se asirme in biserică. Ea insē, din cause care adī nu le mai putemū bine cunosce, nu profitā de ocasiune și deveni sclava slavonei. Prin acestū fatalū evenimentū, nu numai că geniulū limbei, sufletulū și mintea poporului romānu se intunecară și amorțirā pe secolī, dar limba română chiar și atunci, când in fine a inceputū a rēsufila in scriere, infățisāndu-se in cojoculū lătosū alū lui Cirilū, in locū de a străluci cu originea-i mărētā și de a fărmecca cu infățisarea-i nobilā,

se părea mai multă o ființă sălbatică eșită din temeiul codrilor.

În această stare o lungă luptă i-a trebuit până s'a desbrăcat de haina nefericită a sclăviei și cenușăreasa cea nebăgată în samă și-a legitimat în fața lumii nobila-i origine. În resumat, consecințele fatale ale slavismului au fost multe și între cele mai grele următoarele :

1). Cea mai mare parte a Românilor dintre Adriatică, Marea-negră și Egee s'au slavizat ;

2). Prin acesta elementul român a slăbit întărind pe cel străin ;

3). Românii în general au fost împedecați în cultură cel puțin șese sute de ani, lucru înspăimântător !

4). Limba română de-o parte a rămasă atâta timp înțelenită, de altă parte a dat îndreptul perdându o sumă de elemente și forme originale, care parte au rămasă pierdute, parte înlocuite cu slavone ;

5). Prin întârzierea culturii elementul român, care a scăpat necontopit, a fost și este espus și supus până azi în cea mai mare parte la diverse dominațiuni și influențe străine ;

6). În fine prin toate acestea elementul român chie-mat după nume, origine, număr și cultura lui originară la predominare în orientul Europei, și-a pierdut de timpuriu acest rol, și numai prin o nouă concentrare și activitate uriașă pe toate terenele poate să recâștige situațiunea ce-i fusese destinată la început.

Dacă cu toate sbuciumările la care secolii amău fost espuși noi amău ajunsă a ne relua pozițiune, pe când atâtă alte popore totu pe acest teren s'au sfărîmat de n'a rămasă nici cenușa din ele, acesta avemă s'o mulțămimă forței neasemănate de rezistență a poporului român și superiorității lui ca spirit și ca aptitudini deosebite de cultură. Dacă la acestea se va adăuge activitatea și energia, limba română în vîrteala fărmeacă-

tórelorã ei calitãþi nu va lipsi de-a ajunge unũ mijlocũ de culturã generalã în orientulã Europei. Dar, o repetãmã, pe lângã calitãþile poporului și ale limbei, trebuie activitate și energie, energie și activitate !

Limba romãnã și atunci când a începutã a se scrie mãi dinadinsũ, multũ timpũ a rãmasũ totũ amortitã. Causa a fostũ, cãci sfera de idei cu care începuse a se ocupa era cu totulũ strãinã, ca spiritũ și ca formã, de spiritulũ și natura poporului romãnũ. Afarã de aceea limbei i se luase de la începutũ ori-ce sborũ liberũ, ea trebuia sã-se târãscã cu lanþurile de picióre pe urmele limbei slavone, urme cu totulã strãine de pasulũ sveltũ și graþiosũ alũ limbei romãne. Limba romãnã sub suflarea de ghiatã a slavonismului a statũ secolĩ impietritã și tristã ca o Niobã ! Pe calea la Golgota întunecului slavonũ limba romãnã a mersũ câte-va sute de ani posomoritã și greoie, lãra plãcere de viêtã și fãrã ca cine-va sã-i põtã cunõsce frumuseþa naturalã ascunsã sub cojoculũ lãtosũ alũ slavonismului.

Chiar când Romãniĩ au începutũ a scrie și alte lucruri în afarã de cele religioase, limba rãmenea totũ greoie și posomoritã, nu se putea lumina la faþã. Când a scãpatũ de slavonismũ a intratũ în mãnã stãrpã a grecismului bizantinũ. Același traiũ posomoritũ și letargicũ și în acestũ timpũ.

Douã limbi aũ fostũ care aũ deþeptatũ aprõpe în același timpũ geniulũ limbei și alũ poporului romãnũ, acestea aũ fostũ limba latinã și francesã. Limba latinã a deþeptatũ atãtũ geniulũ limbei câtũ și alũ poporului. Prin limba latinã Romãniĩ aũ ajunsũ sã cunõscã nu numai limba, dar și originea lorũ proprie. Cei dintãii latinisti romãni, Miculũ, Șincai, Maiorũ, aũ fostũ și cei dintãii cari aũ deþeptatũ geniulũ limbei însuflãndu-i noũ spiritũ de viêtã și punẽnd'o prin studiile lorũ filologice pe singura cale mãntuitoare a progresului raþionalũ, er' prin studiile lorũ istorice aũ deþeptatũ geniulũ amortitũ alũ poporului însuflãndu-i consciinþa de sine, a originiĩ și a demnitãþii sale.

Mitologia vechie ne spune că uriașul Anteu, în lupta sa cu Hercule, de câte-ori se atingea de pământ, mama lui, căpeta nouă puteri și nu-l putea ucide Hercule, până când nu l'a ridicat sus în aer și l'a sugrumat. Tocmai așa a fost și cu limba română, ea nu și-a recăpătat puterea până nu s'a atins de mama sa, limba latină. Atunci și-a luat sborul și puterea de viață. Acesta a fost nemărginitul folos al latinismului dela începutul secolului, judecat până adă atâta de fals de unii, cari se mulțămesc cu găocea lucrurilor neputându pătunde la simbur.

Pe când însă limba latină a deșteptat geniul adormit al limbei române, nu putea de altă parte să-î deă și forma și lustrul modern, absolut necesar pentru complectarea, cum amă dice, artistică a progresului. Causa este foarte simplă. Limba latină este o limbă mortă și nici studiul cel mai adânc și talentul cel mai distins nu pôte să suplinescă ceea ce pôte da numai traiul viu al unei limbi. Afară de aceea limba latină, ca limba unei vieți răsufate, nu posedă toate ideile și mijlocele ce le cere viața modernă, deși posedă alte calități mari care pot fi de cel mai mare folos ori-cărei limbi, și cu atâta mai mult limbei românesce în evoluțiunea ei ca mijloc de cultură. Pentru aceea limba română, pe lângă contactul dător de viață cu latina, trebuia să între în atingere și cu o limbă modernă cultă, strălucită ca progresul, și apropiată ca origine și fire internă, pentru ca cu ajutorul ei, ca instrument deja perfecționat, să se pôtă mai curând polei și lustrui. Geniul protector, *Bona-Fortuna* a gîntei Romane nu a lipsit a-î îndrepta tocmai la timp privirea asupra limbei franceze, mare nu numai ca cultură, ca lumină, dar și ca suflet de viață. Astă-fel limba română inspirată și deșteptată de limba latină, condusă și ajutată de sora ei francesă în cinc-deci de ani străbătu în sborul său o distanță pe care alte limbi abia au străbătu'to în sute de ani!

Acum a venit timpul ca limba română, fără a rumpe contactul cu cele două mari și providențiale limbi regenărătoare, să-se prețuească ea însăși mai mult, să-se retragă în sine, să-se studieze și examineze în totă viața ei trecută și de față, să cernă și să aleagă totu ce este mai bun și mai frumos ca idee și formă și prin prisma artei s'o reflecteze mai innobilată, mai farmecătoare asupra vieții zilnice a poporului, care a știut să scape acestu paladiu prin atâtea sbuciumări, prin atâtea valuri!

CAPITOLŪ IX.

Credințe, Datine, Instituțiuni.

Religiunea colonilor aduși în Dacia era păgână și anume romană. Acesta ne-o probază inscripțiunile latine din Dacia, care cuprind vreo 70 divinități păgâne, din care vreo 60 romane și vreo 10 străine, dintre cari cultul unora ca al lui Mitra și Isis era deja de multă lătit în provinciile occidentale ale imperiului roman. Nici o divinitate dacică nu se află în inscripțiuni¹⁾. Nu incupe însă îndoielă că între coloni se află și de-aceia cari în ascunsă primise cultul creștinu, deși inscripțiunile nu ne păstrează nici o urmă sigură de cultu creștinu, de nu cumva ar' fi a se considera ca creștină însă ascunsă sub o formă mai păgână următorea inscripțiune aflată în Panonia inferioară: M(emo-riæ). Q(uinius) Maec(ilius) Donati(filius) *pausavit ann.*

¹⁾ O inscript. cu *Zamolxis* la Ackner et Müller No. 663. ca falsă nu s'a admis în C I L. Unu *deus Sarmandus* C I L III 964 este o divinitate necunoscută de-airea, fără o se sci întru nimic decât va fi dacică scū de altă origine, cr' inscript. dela Ackner et Müller No. 664 de asemenea nu s'a admis în C I L.

XVI. Filio pientissimo fecit Arethusa mater. (C I L. III 3257). Tertulianu (150—230) spune că în ținuturile Daciloru, Sarmaților și Sciților²⁾, domnesce numele lui Christosū. Deși ne pare ceva esageratū, dar cea mai mare parte nu pōte sē fie de cātū adevēratā, căci pe la mijlocul secolului alū patrulea erau episcopi creștini în tōte trei Daciile și în Panonia, cum se vede din conciliulū de la Sardica (a. 347)³⁾.

Nomenclatura religiōsă este latină; domneșe, lege, credință, altarū, turnū, cruce, popă, cantorū și cāntăreșū, curatorū, duminecă, sērbătōre, paresimi (quadagesima ital. quaresima), pāgānū, ajunū, Cina-Domnului, Florii (Floralia), Rusalii (Rosalia), Crăciunū (creatio-nem), Sānvāsiiū (Sāntu-Vasile), Santionū (Sāntu-Ionū) Sāntoaderū (Sāntū-Toaderū), Sāngiorzū (Sāntu-Gheorghe ital. S. Zorsi), Sāmpetru (Sāntu-Petru), Sānziene (Sānt-Iana), Sāntā-Marie, Sān-Dumitru, Sānt-Andreiu, rugăciune, păcatū, cuminecū, cuminecăturā, comēndū, comēndare, bine-cuvēntū, bine-cuvēntare, pausū, āngerū, jurāmēntū, poporū, poporenī, premēnda (praebenda), tōcā, mormēntū, sēptēmānā, finū (affinis), cumātru (compater). Totū prin mijlocirea limbei latine s'au primitū și următōrele cuvinte de origine grecēscă: biserică, botezū, mănăstire, mărturisēscū, blastemū.

Pe lângă religiunea creștină le Romāni s'au păstratū forte multe și importante urme din credințele pāgāne italice sēu romane, și anume divinități: *Lerū*, care este constantă invocată în vechile himne religiōse numite co-

2). Tertulianus, Liber contra Iudaeos c. 7. Christo vero subditā, et Sarmatarum et Dacorum, et Germanorum et Scytharum; .. in quibus omnibus locis Christi nomen, qui iam venit. regnat.

3). Bini Severini Concilia generatia et provincialiā, Lutetiae Parisiorum 1636 I. 523—524: Maceionius a Dardania de Ulpianis, Calvus a Dacia ripensi de Castro Martis, Eutherius a Pannoniis, Valens a Dacia ripensi Scytopolitanus, Dioscorus de Thracia, Antenodorus a Dacia ripensi etc.

linde și este identicū cu *Jupiter Liber*⁴⁾; *Sâmbe* ce obvinū în descântece, ér' în jurăminte sub forma *Sâmbea* este identicū cu *Sancus* sēū *Sancus Fidius*⁵⁾; *Cosindeana*, figura cea mai strălucită din povești în care s'a păstratū *Consens Diana*, și obvine și sub numele *Iana* identică cu *Iana* din mitologia italică⁶⁾; *Arghirū* identicū cu italiculū *Arghillus Salvator*⁷⁾, care în chipulū cum obvine în poveste în legătură cu Ilēna cu pērulū de aurū, nu este de cātū sōrele în relațiile sale cosmice cu Luna; *Urga* din povești este *Uragus*, sēū *Urgus*⁸⁾; *Lado* invocată în cântecele de nuntă este *Latona*, care de asemenea era invocată în cântecele de nuntă⁹⁾; *Casmete* ursitōrele la nascere la Macedo-romāni, suntū *Carmentes* ale Romānilorū¹⁰⁾; *Zirna* este identică cu divinitatea *Zirna* din o vechie inscripție italică¹¹⁾? *Alimori*, pe cari Romānii îi sērbătorescū la începutul primăverei, suntū divinitățile din mitologia italică-romană numite *Alimona*¹²⁾, și cuvântul romānescu este forma masculină *Alimoni* s. *Alimones*, rotacisându-se *n*.

Serbători vechi în legătură cu cultulū naturei, ca genii

4). A se vedē studiulū nostru *Colindele și himnele vedice* în *Revista critică-literară* 1893 No. 1 p. 1—15, și *Refrenulū Colindelorū*, *Ibid.* No. 2 p. 49—63.

5). Veđi *Ar Densușianū*, *Cercetări literare*, Iași 1887. *Semo Sancus și Sam bele* p. 104—120.

6). *Columna lui Traianū*. 1872 No. 8 (118) *Ar. Densușianū*, *Ilēna Cosindeana* p. 59, ér' despre *Iana* *Preller Röm. Myth. ed 2 p. 149. 588*.

7). *Swetajeff*, *Inscript. italicæ mediæ* No. 23

8). *Preller*, *Röm. Myth. ed 2. p. 4 3* și *Paoli*, *Altitaliche Studien Hannover 4 Heft. p. 159*.

9). *Theocritū*, *Idila XVIII. 49*.

10). *Revista critică literară* 1893 No. 12: *Din mitologia romānă*, p. 528 seqq. și *S. Augustinus*, *Civ. Dei. IV. 11*: *in deabus illis quæ fata nascentibus canunt et vocantur Carmentes*.

11). *Rendiconti della reale Academia dei Lincei*, *Seria quinta vol. III fasc. 1—2 p. 94 și 124*.

12). *Tertullian. d. An 37*.

protectori ai individului și ai familiei, cu cultul morților, ș. a. sunt foarte multe la Români, păstrate cu vechile lor ceremonii¹³). Noi amintim vre-o câte-va care și-au ținut până și numirea antică.

Lunia curată din Februară, ca la Români «dies februus», ce înseamnă totu aceeași.

Cultul lui Marte, în înțelesul vechiului italic ca zeul creațiunii (sorele), s'a păstrat foarte bine la Poporul român. Între altele s'a păstrat cu numele lui Marte următoarele sărbători :

Martinii (dies Martius), care se sărbătorește la 1 Febr. contra lupilor, cari erau consacrați lui Marte și pentru aceea lupul se numea la Români *lupus martius*, va să zică Martinii înseamnă lupi¹⁴). Martinii se mai sărbătorește și la 12—14 Noembrie care lună la Români se numea și Martius în onoarea zeului Marte (Isidor. orig. V. 33. 6).

Marculă boilor și ală vitelor la 25 Aprilie se sărbătorește în onoarea lui Marte pentru paza vitelor de bătă și de fierele sălbatice. Boul (bos arator) de asemenea era consacrat lui Marte¹⁵).

Săptămâna nebunilor corespunde cu «Feriae stultorum» în Februară.

Ghermanul înainte cu 5 zile de înălțarea Domnului este sărbătorește pentru apărarea «germinațiunii» contra diferitelor insecte.

Vertolomei dela 11 Iunie de care sunt legate în popor următoarele credințe, că atunci este mezul v-

13). Această parte foarte importantă a vieții noastre prea puțin s'a studiat; cel mai complet registru până acum de vechi sărbători se află în Calendariul lui S. Măngiuca pe a 1882 tip. Brașov 1881.

14). Preller. Röm. Myth. ed. 2. p. 297. Poporul numește și pe ursul moșt-mărtinului său și numește *mărtinul*.

15). Preller, Röm. Myth. ed. 2 p. 299. Foarte interesantă este rugăciunea ce se adresa lui Marte păstrată la Cato, De re rustica capit. 141 (142).

rei, că noaptea începe a da înapoi, că rădăcina grăului secă, că se întorce frunza în teiu, plop și ulm, că se pot întorce fermecele, ș. a. toate acestea indică o veche divinitate, care presida la toate întorcerile și schimbările de peste an atât ca timp, cât și ca proces de evoluțiune și preschimbare în totă natura, și chiar în afacerile omenesci; é' această divinitate la populațiunile vechi italice era *Vertumnus* deul anulului schimbător (annus vertens)¹⁶). Intocmai, cum vedem, s'a păstrat acest înțeles și în credințele Poporului-român, prin urmare și Vêrtolomei este același cuvânt *Vertumnus*, de cât că sântii părinți au pus tot pe aceeași și sêrbătorea apostolului Bartolomeu pentru a confunda și întuneca numele divinității păgâne.

Tot așa s'a întemplat cu sêrbătorile *Păliile* și *Pârlile*, la Romani *Palilia* și *Parilia*, é' *Floriile* și *Rusalele* (*Floralia*, *Rosalia*) au scăpat nealterate ca nume.

Vinerea mare la 14 Octobree este identică cu sêrbătorea romană tot din Octobree în onórea lui «*Venus victrix*».

Credința la noi că la anumite zile se deschide cerul este identică cu *mundus patet*—se deschide cerul, sêrbat la Romani de mai multe ori peste an.

Feliurite datin și ceremonii sunt legate ca practică viie cu diversele sêrbători, și nu este aici locul a intra în asemenea amênunțe, ci ne mărginim a aminti câte-va mai însemnate, chiar și prin numele vechi ce-l păstrază.

Vergelulă, o datină care se practică în séra spre anul nou pentru a-și afla prin un fel de sorți sét oracule tinerii, feciori și fete, ce le este ursit. Datina și trage numele dela *sortes virgilianae*, reminiscență din cele mai prețioase în care s'a păstrat amintirea despre Virgil, poetul epic latin, trecut în tradiția populară a occidentului ca fârmecător și profet.

16). Preller, op. cit. p. 397. seqq.

Umblarea cu *Colinda* din Crăciunū până la Bobotéză, suntu vechile „*Calendae*“ practicate mai de multu in occidentu cu mare sgomotū, in câtu conciliiele aū pășitu in contra lorū, pe când la noi a rămasă până adī o datinā piósă, conservându-și și numele și înțelesulū mai originalū.

Tota in acestu timpū se umblă cu *Cervulū*, cunoscută in datinele occidentale din evulū mediū sub numele de „*Cervulus*“ asemenea persecutatū de biserică. Pe unele locuri și mai alesū in Romānia se numesce *Țurcă*.

Suflarea bucinului la 22 Aprilū pentru curățirea locuințelorū, staulelorū etc. este identicu cu „*tubilustrium*“.

Datina *descântecelorū* atâtū de multu practicatā in poporū, de asemenea fôrte populară și la vechiū Romanī, precum o arată și numele, ér' la Plinius in Istoria naturală ni s'a păstratū și practica descântecelorū care in multe este întocmai și la poporulū romānu, ér' bētrānulū Cato ne păstréză espresiunea *cantare in alio* = a descânta in aiū (v. pag. 35).

Instituțiunile vechi romane, ca întogmiri sociale, care va sē dīcă nu depindū, ca credințele și datinele, de individū și familie, ci de societate in generalū, aū primitū cea dintāiū lovitură prin retragerea legiunilorū și administrațiunei romane din Dacia sub Aurelianū.

Invasiunile barbare aū complectatū acēsta sfārimāndū întogmirile politice ale străbunilorū nostri. Prin aceste *statulū*, legătura administrativă a comunităților in sine, a dispărutū. Fie-care comunitate a rămasū avisatā la sine; celū multū o grupă ôre-care de comunități mai aprôpe d'olaltă, mai legate in sine prin configurațiunea geografică a terenului, puteaū sē sustinā in sine ele ôre-care lagătură mai intimă in vieța de tôte dīlele și cu deosebire in timpuri de pericolū. Afară d'acēsta, de sine se înțelege, că comunitatea nu putea sē rămānă fără o organizațiune ôre-care internă, pentru a se patē

susţine celu puţină această legătură între locuitorii grupăi în unu punctu ore-care. Elementele acestei organizaţiunii s'au conservatū in tôte timpurile la Români dimpreună cu nomenclătura lorū curatū romană. Aceste rămăşiţe suntu în comună: *popa*, *judele* şi *bêtrăniū* seū *juratū*. *Popi* lat. *popa*, era la Români servitorulū la altarū, care pregătia tôte cele necesarie pentru sacrificiū: focū, tămăia, apă, sare, vase ş. a., aducea vita la altarū şi o lovia cu maiulū (malleus) în capu. Numele *sacerdos* preotū a peritū în limba română, pe când *popa* a rămasū. Mi se pare, chiar şi acesta probēză, că *sacerdos*, ca unū funcţionarū publicū¹⁷⁾, a părăsilitū şi elū Dacia odată cu ceia-l-alti funcţionari, pe când bietulū *popa*, ca simplu servitorū fără vre-o altă lēfă decâtū unele rămăşiţe dela sacrificiū, a rămasū unde s'a pomenitū şi unde putea să trăiească fiindū de re_ulū unū omū din localitate. Este forţe însemnătorū, că în limba românească se păstrează şi ađi unū proverbū vechiu romanū relativū la popă. La Persiu (Sat. 6, v. 79) *popa venter* este unū proverbū care la noi s'a păstratū în „*pântece de popă*“ adecă pântece sātulū, bine hrănitū, grasū, de aici proverbulū: am măncatū de m'am făcutū popă, am măncatū ca unū popă, a făcutū burtă ca unū popă. Totū la noi se đice: a-şi da pelea popii = a muri, va să đică pelea animalulū ce se sacrifică la înmormēntare o lua popa, ca o recompensū pentru serviciulū seū¹⁷⁾. Totū din vechia organizaţie bisericēscă mai este *curatorulu bisericei* (curator fani), şi *cantorū* (cantor)¹⁸⁾, cum se numesce cântăreţulū bisericei în Transilvania, marturū (martyros) asemenea s'a păstratū

17) Liv. I. c. VI: tradito servis publicis solenni familiae ministerio. — Sust. Aug. 31.

18) Veđi descrierea unei alte datine unde popa pentru serviciulū seī şi ađi ie *pelca oii* ce s'a consumatū la mēsă. Colăcăritulū de B. Vicu, Sibiu 1885 p. 55. Orelli Nr. 2488: Pelleis coria fanei suntō

19) Isidorus Orig. VII 12; 26.

din vechiul limbaj latin bisericesc, însă cu însemnarea de *testis* cum se afla la Romani²⁰). Din administrația civilă s'a păstrat: *jude* dela lat. *judex*. În timpul republicei și *consulii* se numiau *judices*. Generalmente *judex* era ori-ce magistrat, care judeca afaceri civile sau militare și se alegea pe un an. Această instituție romană cu nomenclatura și durata ei de un an s'a conservat până azi la Români din Dacia. În România în timpul nou fără cale s'a introdus cuvântul *primar*, pe când din vechime aflăm prin documente numai *jude*²¹), și împărțirea țerei în *județe* se mai păstrează încă. Pe lângă *jude* mai sunt ca sfat sau consiliu așa numiții *bătrâni* sau *jurași*, căci amândouă aceste numiri sunt îndatinate. *Bătrânii* (lat. veterani) sunt identici cu *Senatores* în privința chie-mărei lor, și numirea de *jurași* o aflăm și la Romani²²) chiar în acel înțeles ca la Romani. Afară d'aceste cuvinte: *lege* (lex), *județ* (judicium), *judeca* (judicare), *judecată* (judicatum), *drept* (directum), *dător* (debitor), *tutor* (tutor), *curator* (curator), *usura* (usura), *căpara* (capere arrham, ital. caparra), *arună*-arrhabo, probază continuitatea procesului judiciar, căci dacă ar fi încetat vre-odată, s'ar fi pierdut și cuvintele.

Domnă, este cea mai înaltă treaptă ierarhică în statul păstrată cu nume cu totul dela Romani. *Domnă* s'a numit și se numește principele, acum regele. Este adevărat, că împărații Romani începându dela Caligula, dar mai ales dela Domițian (Suet. Domit. 13) primiau

20) Isidorus Orig, VI 11, 1.: Martyres greca lingua, latine testes dicuntur.

21) Hasdeu, Arh. ist. a Rom. I. part. 2 p. 27 în un doc. de la 1650 unde obține chiar ca cognome, cum obține desu până azi în Transilvania.

22) C. I. L. I. Nr. 477 inscript. de la a. 105. a. Ch. „Hoc opus omne facito arbitrato duovirum et duovirialium... Quod eorum viginti iurati probaverint, probum esto“.

a se numi *Dominus*. Augustu și Tiberiū n'aū voitū sē primescă acēstă numire, care se da numai stăpânului față cu selaviī. Cu tōte acestea titlulū nostru de *domnū* nu s'a desvoltatū din titlulū datū împēratului, ci din contră s'a desvoltatū din relațiunea de patronū față cu clienții sei. Colonii din Dacia, părăsiți de puterea și protecțiunea romană, nu aveaū, în înțelesū mai înaltū, alți reprezentanți ai puterei, decâtu pe aceia, cari fie prin pozițiunea lorū socială, fie prin avere, erau totū-odată și cei mai tari și mai mari în impregiurulū celū mai d'apropē. În viața romană era ceva indispensabilū relațiunea de clientū și patronū. Nu numai particularii, dar' corporațiunii, comune, țeri întregi 'și alegeaū câte unū patronū din familiile cele mai puternice, așa d. e. familia Marcelilorū era patronulū Siciliei, ér' Cicerone, cum însuși ne spune, era patronulū Capuei. Acēstă instituțiune inherentă societăței romane s'a străplântatū și în Dacia, ceea-ce s'ar' înțelege de la sine chiar' decā n'amū avē probe directe. Dar' mai multe inscripțiuni ne probēză acēstă, căci și în Dacia aflămū patroni ai privațiilor, ai diverselorū colegii și chiar' patroni ai coloniei²³⁾. Patronii erau titulați de clienții lorū cu *Dominus*, *princeps*. Acești patroni, căți nu vorū fi trecutū, peste Dunăre la retragerea Romanilorū, au rămasū singurii *domni*, *principi*, ai poporului de josū. Cu acēstă impregiurare corespunde deplinū situațiunea care o aflămū la Românii din Dacia în ajunulu constituirii domniilorū naționale în sec. XIII și XIV; și anume documentele ne vorbescū de o sumă de *voivodī* și *cnezi*, cari se aflaū în diversele ținuturi din Dacia. Acești *voivodī* și *cnezi* nu erau de câtū vechii *patroni*, căci și *vodă* și *cnezu* însémnă totū numai *dominus*, *princeps*. Aceste cuvinte s'aū introdusū cu limba slavōnă de unde

23) Ackner et Müller, n-rii: 98, 125, 163, 164, 167, 171, 173, 177, 178, 295, 304, 393, 397, 398, 521, 523, 524, 532, 534, 578, 580, 684, 701, 718.

avem și numele boeriū (v. sl. boljarū). Inse pe lângă numirile slave oficiale au existat totu-de-una și numele românesce *domnū*, și anume stăpânii feudali se numeau de cătră clăcași *domni*, și cu deosebire în Transilvania unde numele de boeriū nu se întrebuintează decât în Țera-Oltului, care a stat în legătură cu Muntenia. În Transilvania marii posesori de prin sate se numesc *domni*, și în general totu ce s'a numit și se numesc în România *boeriū*, dincolo s'a dis și se dice și ad *omnū*, ceea-ce probază că Transilvania n'a stat în legătură cu Bulgariū.

După cum se vede din toți cronicariū, începându dela Urechie, titlul de vodă se pune de regulă îndată după numele propriū al principelui: Stefanū-vodă, Mihaiū-vodă. Inse *vodă* era numai o titulatură sēcă, alu cărei întelesū limba nici-odată nu l'a consumat și nu a put' o satisface, și astū-felū când vorbesce de principe 'lū numesc *domnū*, chiar și decă a adaus pe vodă la urmă: Stefanū-vodă, *domnū* ū Moldovei, Radu-vodă, domnulū muntenescū, și erăși se dice numai: *domnū* Moldovei, Munteniei, er nici odată *vođi* și *domnie*, *dōmnă*, *domnișō*, er' nu vodie, vodēsă, ș. a. Cătū de multu a refusat limba cuvēntulū *vodă* se vede de acolo, că l'a lāsatu nedeclinatū.

În limba română s'a păstrat și cuvēntulū *impēratū*, care probază că Romāniū nici-odată n'au perdatū amin-tirea de domnie sēu impērație romană, si acestū nume l'au aplicat și în povestī: Impēratu-negru, Impēratū-roșū etc.

CAPITOLŪ X.

Momente istorice în viața limbei române

În totu lungulă periodă dela a. 274 d. Ch. până prin secolulă alu 13-lea nu aflămă nici unu momentu istoricū insemnatu în viața limbei române. și anume vre-unu momentu favorabilu. Din contră momente nefavorabile destule, din care celu mai fatalu, introducerea succesivă a limbei slavone în biserică (v. p. 75). Ca unu momentu favorabilu trebuie să considerămă însă întemeierea statelorū române, alu Munteniei și alu Moldovei. Adevăratu, că privindu lucrurile pe de-asupra timpū forte îndelungatū nu se întreveđe absolutu nici unu folosū pentru limba română, căci biserica și statulū românū sute de ani încă trăiescū cu limba slavonă. Se prepară însă unu bine pe viitorū, cu încetulū adevăratu, dar ce prepară. Unu bine mai de-aprope a fostu concentrarea forțelorū risipite și neorientate în două centre. Acēsta insemna nu numai întemeierea și întărirea consciinței etnice, dar și prepararea forțelorū pentru o nouē viață, care nu putea să rămână fără o bună influință și asupra limbei înseși. Intemeierea și organizația unui statū, mai alesū în Europa chiar și în acele timpuri, nu se putea face și continua fără o cultură ore-care. Va să dică, cele două state chiar dela începutū au formatū unu simburū nu numai de forță fizică, dar și morală și culturală. Cultura chiar străină fiindū era unu impulsū nou și unu esemplu viu cătră o cultură mai târziu națională. Cēea-ce îngreuēză justa apreciere a acelorū timpuri din acestū punctu de vedere, este lipsa aproape totală de cunoștințe și documente asupra vieții culturale din primele două sute de ani a statelorū române. Chiar și secolulă alu 16-lea este destulū de săracū, dar totuși avemū puncte ceva mai luminose.—Dela Alexandru celu bunū până la Neagoe-

vodă aflăm și biserica organizată. Organizația bisericii în aceste timpuri însemna punerea pe piciorul de război a unei armate de cultură. Nefericirea era, că această armată lupta cu o armă străină, ce nu o putea mână, limba slavonă. Nici chiar introducerea tipografiei pe la 1507¹⁾ în Muntenia n'a ajutat cultura națională, căci nu se tipăresc de cât cărți slavone, cu toate-că deja pe la 1544 aflăm limba românească aplicată chiar și în corespondență oficială, căci magistratul din Sibiu (Transilvania) avea un anumit funcționar ca interpret și scriitor de *scrisori românești*²⁾. Lucru aproape necredut, că de la 1507—1640 deși s'a aflat tipografie în Muntenia, totuși nu s'a tipărit nici o carte în limba română, cel puțin până acum nu-i cunoscută nici o urmă macar de tipăritură românească din-coace de munți până la Pravila de Govora (1640). Românește însă începuse a se scrie în cele bisericesti deja de mult, (v. lit. biser.), ér' în a doua jumătate a sec. 16-lea începuse a scrie românește și cronicarii (vezi la Cronici).

Cărți românești tipărite apar mai întâiu în Transilvania. Impulsul la tipărire lă da propaganda reformațiunii lui Luter. Ca mijloc de propagandă pregătitorul reformațiunii între Sași din Transilvania, Ioan

1). Cea dintăiu tipografie a fost la Tergoviște și până la 1545 s'a tipărit mai multe cărți bisericesti slavone. În biblioteca Academiei române sub No. 3568 se află un Octoichă slavonă mană tip. la 1510, sub No. 3577, altul tip. la Tergoviște la 1545. Despre alte tipărituri slavone în Muntenia vezi Schafarik Geschichte des Serbischen Schriftthums, Prag 1865 p. 279 seq. Columna lui Traian, 1876 No. 8 (5) pag. 193 seq.

2). Correspondenz-Blatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, din a. 1881 No. 1. unde din registrele de socoteli ale Comunei Sibiu pe anul 1544 se reproduce următorul pasagi: „1544: Philippus Pictor. Der selbe erscheint in den gleichzeitigen Rechnungen in Hermannstädter und National-Archiv als Hermannstädter Bürger und als Dolmetsch und Schreiber „wailachischer Briefe“, die an den Rat kommen oder von ihm abgeschickt werden“.

Honterus, aduce tipografie la Braşov. Deja la a. 1544, aflăm tipografie şi în Sibiu. Propagatorii reformaţiunii s'î puseseră ochii pe Români, ca elementul cel mai numeros. Pentru a lăţi dogmele luterane Saşii punu la dispoziţiune tipografiile pentru tipărirea de cărţi românesce, în care se infiltra mai multu său mai puţin dogme luterane. Pân'acum se scie, că cea dintâiu carte românescă s'a tipărită la Sibiu în a. 1544, şi adecă unŭ catechismŭ în limba românescă; unŭ altŭ catechismŭ se pare a se fi tipăritŭ în Braşov înainte de 12 Martie 1559, (veđi lit. biser.). D'acŭ încolo începŭ a se tipări mereŭ diverse cărţi bisericesce în limba românescă.

S'a susţinutŭ de unii, chiar dintre Români, că numai reformaţiunii avemŭ de-a mulţami introducerea limbei românesce în biserică. Acéstă părere s'a născutŭ până nu se scia, că deja cu multă înainte de reformaţiune limba română se întrebuintă în scrisŭ şi că se traduseseră în ea cărţi bisericesce. Reformaţiunea a ajutatŭ tipărirea de cărţi românesce, dar nici de cum n'a datŭ întâiulu impulsŭ la traducerea lorŭ, căci din contră este probatŭ că propagatorii reformei tipărescŭ cea mai mare parte traducerii vechi (v. lit. biser.).

După Luterani începŭră şi Calvinii a lucra ca să tragă pe Români în secta lorŭ, şi fiindŭ-că principele țerei era calvinŭ, acţiunea lorŭ devine din ce în ce mai violentă. Calvinii începŭ a impune Românilorŭ prin lege episcopi calvini.

Episcopulu Ilie Iorestŭ (1641—1643) este pusŭ cu condiţiune ca să tipărescă şi să introducă cărţi românesce cu dogme calvine, ne împlinindŭ condiţiunile a fostŭ depusŭ la an. 1643, şi în loculŭ lui s'a numitŭ Simionŭ Stefanŭ (1643—1651), care a primitŭ *Catechismulu calvinescŭ* tipăritŭ, cum se vede, în acelu anŭ (iam exhibitum. Magaz. ist. 236 sq. Sincăi an. 1643), şi celelalte cărţi preparate sub influinţa calvină.

Starea Românilorŭ de peste munţi în acéstă epocă era din cele mai de plânsŭ. Ei suntŭ despoiaţi de tôte drep-

turile nu numai politice, dar și omenesci. Maghiarii, Secuii și Sașii la 1438 făcū uniunea, sētū mai bine, conjurațiunea cunoscută în istorie sub numele de *uniunea celorū trei națiuni*, și întărită cu jurământū pe cruce, cu scopū ca «împreună se sdrobescă și se desrădēcineze cutezarea și rebeliunile blăstemaților de țeranī». (Magaz. ist. III. 156); și fiindu-că acești țeranī erau cu deosebire Romāni, este evidentū că *conjurațiunea de sterpire* era în contra lorū, cum a doveditū despoierea și de drepturile ce le avuse pān' aci. Aristocrația romānă, câtă va fi scăpatū din furtunele secolilorū trecuți. în această epocă fiindū acum silită sē-și lase legea, s'a desnaționalizatū.

Biserica însă cu poporulū continuă lupta și această luptă a Romānilorū de peste Carpați n'a rămasū fără efectū asupra celorū de din-cōce. Cărțile tipărite dincolo naturalminte s'aū lășitū dincōce, și pe la finele secolului alū 16-lea și începutulū celui următoriiu dāmū peste cele dintăiū urme de o mișcare literară, mai cu samă pe terenulū chronografiei. Această mișcare însă era restrinsă în cercurile unorū puținī amători. Cu atātū mai multū însă limba începe sē aparā scrisă în corespondențele și actele private ³⁾. De mare importanță este aplicarea limbei romāne în actele publice și cu deosebire domnesci. Celū mai vechiū documentū publicū în limba romānă este celū din 22 Sept. dintre a. 1583—5 scrisū de Teodorū logofetulū la Vlădesci, distr. Muscelū, publicatū în Cuvinte din bētrāni (I. p. 31 sq.). Petru-Vodă se subserie romānesce într'unū chrisovū dela 1583 (ИСКАМ МЕИЯ ДОМНИИЯ МЕНЕ ⁴⁾), Mihaiū-Eroulū scrie romānesce întărireā domnescă pe unū chrisovū slavonū dela 1596 ⁵⁾. Cele dintăiū chrisōve domnesci cu-

3). Hsdeū în Cuvinte din bētr. reproduce mai multe doc. începēndū dela an. 1551.

4). Archiva ist. a Rom. t. I. part. I. p. 127.

5). Revista p. ist. arch. și filog. an. II. v. IV. p. 543.

noscute până adî —suntū dela Simionū Movilă din 15 Maiū 1601 și alte patru din 1602⁶⁾.

Totū-odată in acestū secolū începuse a se generalisa totū mai tare limba română in biserică. Sub Matein Basarabū in Muntenia și sub contimporanulū seū Vasile Lupulū in Moldova deja pe la 1652 in bisericile domnesci din Iași și Têrgoviște se cânta românesce in strana din stînga⁷⁾. Cele dintâin decisiuni oficiale pentru introducerea limbei române și scôterea celei slăvone din biserică s'aū făcutū la Româniī din Transilvania in mai multe rënduri sub mitropolitulū Sava Brancovicī (1656—1680), din care ni s'a păstratū conclusulū marelui Sinodū ținutū la Alba-Iulia la a 1675⁸⁾. Acestū mitropolitū, pentru sentimentele lui naționale și pentru lupta contra calvinilor, a fostū destituitū de principele calvinū, aruncatū in inchisore și schingiuitū⁹⁾. Unū altū sinodū ținutū totū la Alba-Iulia sub mitropolitulū Atanasie la a. 1700¹⁰⁾, reinnoesce decisiunile de mai 'nainte.

6). Hasdeū, Cuv. d. bctr. I. p. 104—127. Alte două pretinse chrisôve domnesci scrise rom. dela Ilie vodă din an 1496 (?) reproducū in Uricariū III. 109 sq și dela Stefanū-vodă celū tinêrū din a. 1526 reproducū de Melchisedecū, Cron. Huș. p. 21 sq. Apend. din cause cunoscute nu le admitem.

7). Călëtoria archidiaconului Paulū de Alepo prin Moldova și Muntenia între anii 1652—1660 in Archiva istor. a României, t. I. prt. 2 p. 70, 98—100.

8). Elū sună: „Cuvêntulū lui dumneđeū cu carele este mai de lipsă, creștinilorū și neînvêțațilorū, ca și cum este de lipsă lumina in vreme întunerecului, așa și cuvêntulū lui dumneđeū, ca se-se vestesci in limba nêstră rumânesce carele ne-amū născutū, ca se înțelégă toți creștiniī, sêva cā in tôte sêrbătorile mai dinainte vreme am dojenitū, și am poruncitū așe și acum. Erū cariī se vorū afla făcêndū amintrile, cu bintătuēla, carele s'aū datū in condițiile dintâjū intr'alți ani se va bintătuī”. (Cipariu, Acte și fragm. Blasiū. 1855 p. 148).

9). Despre ace-tū mitropolitū a se vedē Cipariu, Archivū p filolog. și ist. p. 650 seq. Fôia Transilvania a. 1870 No. 34 și: Cronica lui G. Brancovicī in Revista crit-lit. I p. 393.

10). Punctū 14 din canónele acestui sinodū sună: „Popil sē facă

Pe când însă Românii de peste munți duceau o luptă atât de energică pentru a pune limba română în drepturile ei, dincăce i se pregătea un nou jug. Grecii, care cu începutul secolului al 18-lea punu mâna pe tronurile Munteniei și ală Moldovei, erau o nouă epocă de sclăvie și întunecă pentru limba română. Școlă și biserica se greciséză, limba societății mai bune devine limba grécă.

Astă-felă limba română și perde din nou mijlocele și agenții de cultură, și rămâne érăși poporul de jos ca depozitarul și conservatorul ei. Este adevărat, că în urma deșteptării din sec. al 17-lea limba română n'a putut să esclusă, n'a putut să năbușită cu totul în mersul ei ca sub slavonismul, dar' ca totuși nu mai putea merge înainte, ci din contră încușe a da îndărăpt, cum acésta se pôte vedé din cronicării din a doua jumătate a sec. al 18-lea. Sub Fanarioii în generală limba română se suferea numai într'atâta în școlé în câtă putea să servescă ca prin ea Românii să pôtă învăța grecesce.

Pe când limba română în Muntenia și Moldova gemă sub jugul grecesc, se întâmplă un nou eveniment destinată a libera în fine limba română de sclăvia străină, a-i da un puternic impuls de viață și a-i recăștiga locul între limbile surori neo-latine din occident.

Samoilă Miculă și Șincai și apoi P. Maioră deschidă o nouă lume nu numai pentru limba română, ci pentru Poporul român în general. Ei redău limbei alfabetul strămoșesc latin, probând originea ei latină, și introducând studiul științific al limbei române (v. Filologia).

slujbă câtă voră puté românesc. Evangelia și povestea să înțelgă creștinii, ér care nu va povest din poucenie în tôte dumineci și în tôte sârbători acela popă să se gobescă cu 12 florinți; ér de nu va gândi de birșag, să fie lăpădată din Preotie" (P. Maior 1, Istor. beser Rom. p. 357).

Străinii și cu deosebire inimizii nostri a i înțelesu totu-de-una mai bine importanța pașiloru nostri pe asemenea căi. Așa s'a întâmplat și aici. Ei înțeleseră numai decât, că acesta va să dică a ne pune în lumină, a ne crea unu prestigiu și a ne câștiga aliați, lucruri ce togmai nu voiaș ei. Astu-felū Sulzer atacă cu vemență Gramatica lui Miculū-Șincai și cu deosebire, căci s'a scrisu cu litere latine ¹¹). Totu asemenea au făcutu Grecii cu gramatica macedo-română a lui Boiadgi (1813), care avu fericirea a fi afurisită chiar de patriarchulū dela Constantinopolū ¹²). Ideile lui Petru Maiorū despre limba română espuse în Istoria pentru inceputulū Românilorū, și Lexiconulū de la Buda, provocară o adevărată furtună din partea străinilorū ¹³).

Pe lângă lupta teoretică cu principiū și tendințe propagate în scrisu, se începe și o luptă practică, căci la 1795 se forméză în Transilvania o *Societate filosoficéscă*, care să-se ocupe și se tipărescă cărți de sciință și de istoria Românilorū și se pusesse în legătură și cu cei dela Bucuresci ¹⁴).

11) Fr J. Sulzer, Geschichte des Transalpinischen Daciens. Wien, 1751—2 III. p. 156 „Nur dieses hab ich hier mit Erlaubniss des Wohl-ehrw ... P. Klein beweisen wollen, dass es nicht angele din walachische Sprache mit lateinischen Buchstaben zu schreiben und zu lehren.— E (der) Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae. Clandiopolī 1791.— I. Christ. Engel, Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium, et origine Valachorum, Vindobonae. 1794.—

12) „Aflu, dice patriarchulū, că se respândesce cartea unū blăstematū rătăcitu alū bisericeī, anume Boiadgi. Scopulū acestuia este de a combate limba grecă din usulū credincioșei nostre turme. Comunicați afurisenia noastră ceorū care arū da credēmētū spuselorū acelu ereticū contra limbei în care a vorbitū și vorbesce dumnezeirea“. (v. Apelulū Societăței macedo-române Lumina în Gazeta Transilvaniei pe 1885 Nr. 40.)

13) Barth. Kopitars kleinere Schriften, herausggb. v. Fr. Miklosich, Wien, 1857 I-ter Theil. p. 182—188, 230—243 — Erweis. dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind etc. (anonimă), Halle 1823. — I. C. Schuller, Argumentorum pro latinitate linguae valachicae s. rumunae epicrisis. Cibinii, 1832.

14) A. P. Ilarianū, în Vięta, operele și ideile lui G. Șincai,

De altă parte Georgiu Lazarū, trecēndū la 1816 din Transilvania la Bucuresci, introduce limba română în conferințe publice și în scōlă.

Românii, care pân' aci învățau numai grecesce și franțuzesce, și limba lorū o țineaū incapabilă de a se putē cultiva și propune învățăturile în ea, vedură de-odată din rostulū lui Lazarū, că acesta este unū mare neadevērū. „Aū nu putemū avē și noi filosofi ca sē invețe filosofia în limba română? tōte putemū a le dobândi, că și noi suntemū născuți ca și alte neamuri, și nouē ne-a datū D-deū acele daruri. Cine pōte dice că siii Românilorū nu vorū putē învăța tōte învățăturile în limb patriei?“¹⁵⁾ Acestea le adresa Lazarū din catedră Românilorū și străinilorū totū-odată. Și cuvēntulū trupū s'a făcutū!

Elevulū și următorilū în catedră alū lui Lazarū, Eliade, vorbindū de misiunea regeneratōre a învățatilorū ardeleni de la începutulū secolulū, scrie aceste inspirate cuvinte: „Ei prin lucrările lorū ca prin unū toiagū alū lui Moise, aū despărțitū o mare de întunecū ce ținea pe Români decindea pământulū făgăduinței, 'i făcură sē trecă dincolo de Egiptulū minciunilorū, și sē-și cunōscă adevēratulū și măritulū lorū începutū.“

Unū mare evenimentū în viēța limbei române a fostū introducerea diaristiceii. Din programă Societății amintite mai susū se vede că era proiectată unū feliū de revistă sciințifică-literară, ceea-ce nu se vede a se fi realizatū. La anulū 1817, unū anume Racocca, translatorū românescū în Lemberg, publică prospectulū unei foi periodice, care de asemenea a rămasū fără rezultatū. La 1825 apare *Fama Lipskăi*, în Lipsca, de doi redactori români, dar' și acesta în curēndū se vede că a apusū. La 1827 încercă I. Eliade, guvernulū însă nu i-a permisū, la 8

publica programulū-apelū alū acelei Societăți p. 83—86; despre sōrtea ecestei societăți nu se mai scie nimicū.

15) P. Poenaru Georgiu Lazarū și scōla română, Bucuresci, 1871. p. 18.

Aprilu 1829 însă I. Eliade scöte în Bucuresci „Curierul românesc“, ér' G. Asachi la Iași „Albina românească“ la 1 Iuniu aceluiași anu. La 1832 esista deja 5 diare române, care încetulü cu încetulu se înmulțesc. La 1838 apare în Transilvania la Brașovü „Gazeta Transilvaniei“ și „Föia pentru minte etc.“. Intemeiată diaristica, ea-și incepu activitatea ei luminătoare și unificătoare sub töte punctele de vedere. Mai în același timpü cu diaristica se introduce cu totü adinsulu și teatrulü și 'și începe și literatura activitatea ei binefăcătoare.

Cam de pe la 1830 limba română se introduce dincoce de Carpați în generalü în scöle, eliminându-se cea grecescă.

În chipulü acesta limba română reluându-și în fine drepturile ei apucă calea progresulü pe töte terenele.

CAPITOLÜ XI.

Moravuri și cultură.

Coloniü se aședă în Dacia cu moravurile și cultura romană. Acésta se constată cu deosebire în inscripțiunile rămase.

Viéta familiară era förte intimă, cultulu celorü repositi în mare onöre. Acésta ne-o arată doiösele expresiöni de prin inscripțiuni și mulțimea epitafelorü. Obvinü mai în fie-care epitafü expresiöni ca *parentes infelicissimi filiae pientissimae, mater infelicissima filio carissimo, fratri pientissimo, sorori pientissimae, matri pientissimae, filine pientissimae et dulcisime*, traiü conjugalü *sine ulla querella*; până chiar și socrilorü li se aducü cele mai mari laude: *socro sui amantissimo*.

Unu bărbatū nūmesce pe soția sa *pietate et castitate incomparabilis* !

Mulțimea ruinelorū de temple și palate mărețe, statue, apeducte și căi așternute cu pētră, întogmirile și aședemintele despre cari ne mărturisesc nenumăratele inscripțiuni, suntu probă strălucită de civilizațiunea romană plântată în Dacia. Nu aflăm însă urme de scōle. în literatura latină nu apare nici unū scriitorū din Dacia. Mulțimea inscripțiunilorū însă, limba lorū fōrte bună, mai bună, mai clasică decum amū fi doritū noi, pentru a putē afla în ea mai multe urme de graiulū popularū, și cu deosebire limba contractelorū făcute între ómenī mai de josū, cari contracte ni s'aū păstratū în *tablele cerate* : tóte acestea arată, că esista în țēră o bună instrucțiune. Prin urmare este numai o întēmplare, că celtē puținū pān' acum nu s'aū aflatū urme de scōle, pe când nu mai departe de câtū în învecinata Panonie, la Savaria (Stein-am-Anger) s'a aflatū pe o cārāmidă impresū alfabetulū latinū, ér' în alta :

Bene debet esse puero qui discit bene. etc.

Acestea probéză neîndoiosū esistența scōlei în Pannia. Depārtarea Daciei de Italia făceau și mai imperiósă necesitatea scōlei.

Cu alātu însă mai pozitivū și mai de timpuriū întinpināmū esistența trului în Dacia.

La Sarnisegetusa (Grădisce) în Valea-Hațegului până adī se vede amfiteatrulū, în care, după cum ne spune o doiósă inscripțiune, unū artistū fenomenalū de 12 anī a delectatū publiculū cu producțiunile sale (saltavit, cantavit, jocis omnes oblectavit ¹).

Intr'o inscripțiune din Parolissum (adī Moigrad în Transilvania) dela an. 158 se dice, că s'a reparatū amfiteatrulū ruinatū prin vechime (amphitheatrum, vetustate dilapsum, denuo fecit). Din acēsta se vede, că am-

1). Ackner et Müller n. 142.

fiteatre se aflaū și în localități mici, ér' impregiurarea, că după vre-o 51 ani dela colonisare teatrul se stricase și trebuia a se reinnoi, ne probéză, că s'au ridicatu teatre îndată după colonisare, chiar și în locuri mai neînsemnate. Acésta ne dá o măsură pentru cultura înaintată a colonilorū. Asemenea coloni nu puteau s' fie barbari, cu atâtū mai puținū dintre cei din Asia și Africa.

Comerciulū Daciei era s'orțe estinsū, căci o aflămū în legături comerciale cu Italia și cu Orientulū²⁾. Pe lângă acestea inscripțiunile ne arata numărōse societăți industriale și comerciale: *collegium fabrorum* (s. industriașilorū), *c. negotiatorum* (s. negustorilorū), *c. centonuriorum* (s. țesetorilorū de lână), *c. dendrophorum* (s. lemnarilorū), *c. aurariorum* (băieșilorū) ș. a., Joe se numia în Dacia, cum mărturisesce o inscripțiune, și *deulū comerciulū*, ceea ce probéză marea importanță a comerciulū pentru Dacia, pe care 'ln punū sub protecțiunea celui mai mare deū.

Românii, deși au avutū o mie de ani se suferé invasiunile barbare, care au distrusū tōte operele mărele ale arhitecturēi romane, în câtū acestū faptū a rămasū până adī în đicerea populară „n'a rămasū pétră pe pétră“, totuși nici moravurile nici sufletulū lorū nu s'a însălbătăcitū. Ei au păstratū o adâncă intimitate și doioșie în vieța familiară. Căsătoria este încungiurată de-o mulțime de ceremonii când grave, când vesele. Mirésa este „o fată de împératū“, mirele „ficiorū de împératū“, ceea ce indică respectū și fericire. Căsătēria este „pe vieța și mōrte“, pentru aceea și jelirea la mōrtea unuia dintre soți este adâncă și lungă. În cealaltă lume însă ér' se întâlnescū pentru a trăi împreună. Cultulū moșilorū (sufletele răposatilorū) este în s'orțe mare onōre până adī. Anumite s'erbătōri peste anū suntū consacrate acestui cultū. Atară de-aceea mai alesū țera-

2). Iung. Die romanischen Landschaften p. 398.

nulă nu-și uită și la alte zile și sărbători a-și aduce aminte de iubirii răposați și a face daruri și prinose pentru repausul lor. În cântecele la morți numite bécete (v. lit. pop.), e depusă cea mai adâncă și ferbinte iubire între membrii familiei.

Caracterul individual al Românului 'lă concretiséză în „omă de omenie“, sub care se înțelegă toate calitățile bune morale chiar și sinceritatea, fără de care omul este „cu două fețe“ și încétă a fi de omenie.

Caracterul familiar, la care Românul ține foarte mult în toate relațiile sale și mai ales la căsătorie și împrietinire, 'lă cristaliséză în dăsa „bună viață și sémენტă“, ér' când într'o familie intră prin căsătorie „neamă străină“ se dăce că a intrat ună „spină în neamă“.

Datina, legea seú obiceiul *din bătrâni* este legătura cea mai puternică a societății. Ce-lă ce-o infrânge este sdrobotit de desprețulu și batjocura publică ; pentru aceea diversele datine până chiar în portă seú îmbrăcăminte suntă ținute cu sântenie.

Pe lângă controlul dălnic, moralitatea publică, în timpurile mai vechi, era controlată și prin așa numitele *strigări peste sată* a tuturor celor ce făceau peste ană fără-de-legi seú imoralități.

Românul dăce când abate la el ună óspe că i l'a trimisă d-deú, pentru aceea ospitalitatea o consideră ca o mare datorie, și de-aici ospitalitatea Românului este proverbială, și elú dăce, când *omenesce* pe óspe : o se împărțimă ce ne-a dată d-deú !

În totă timpulă invasiunilor nu putemă vorbi de cultură, căci invasiunile erau togmăi negațiunea și distrugerea oră-cărei culturi. Români ai trăit în acestă timpă cu resturile și reminiscentele ce le puteau păstra din trecut.

Arta scrierei amă vedută că au păstrat'o totă-de-una, totă-de-una au avută o religiune, creștinismul, care se baséză pe carte. O împregiurare mai importantă este că

totu-de-una an păstrată și numele de școlă, care de și de origine greacă (*σχολή*), este însă de întrebuintare veche romană, care se află la scriitorii latini începându încă de sub republică.

Cuvântul *schola* obvine și în inscripțiile din Dacia ca *scola* pentru deprinderi practice și ca *collegium* ³⁾.

La noi obvine cuvântul *școlă* în vechile monumente literare d. e. în Codicele de la mănăstirea Secul (foia 194 verso). Cuvântul a *învêta* este asemenea latină populară ⁴⁾, și vine înainte în cele mai vechi monumente ale noastre începându chiar dela Codicele voronețianu. Tôte acestea probéză luminatū că școlă, cartea, scrisórea, învățatura, n'a dispărutū nici-odată din sinulū Poporului-romănu, dar, după timpuri, odată mai lățite și altă-dată mai restrinse Școle mai regulate au trebuitū să existe pe lângă mănăstiri, despre a cărorū începuturi foarte vechi la noi nu există încă idei lămurite, nefiindū cercetate. Existența manuscriptelor foarte vechi în mănăstirile noastre, arta cu care suntū esecutate atătū ca scrisóre câtū și ca iluminăționi, arată o vechie tradiție și deprindere ⁵⁾.

Introducerea tipografiei deja la începutul sec. 16-lea este o probă de dorulū pentru cultură, și unū impulsū nou pentru școlă. În țeră esistaū bibliotecī cu opere din cele mai rare ⁶⁾. Mănăstirile monumentale, dintre cari cea de la Argeșū captū-d'operă arhitectonică; pic-

3). Ackner u. Müller op. cit. No 509. 583, 667. C I L. No 876, 1215.

4). Diez. Wörterb. der romanischen Sprachen I^o p. 447 ital. avvezzare, invezzare.

5). Revista Română pe 1861 p. 703 seq. 807 seq.

6). În Cazania de Brașovū, 1580. În precuvântare editorulū Luca Hirschel din Brașovū dice, că ori câtū a *întrebatū* și *căutatū* originalulū cărții în alte *mule părți* n'a aflat-o de câtū în Țera-Română la mitropolitulū Serafinū Cipariū, Analecte, p. 44. — Revista română 1861 p. 661—2. Mănăstirea Neamțū a avutū o bibliotecă din cele mai avute. care și după ce a arsū, suntū vre-o 30 ani. posedē încă cărți și manuscripte foarte vechi și de mare val re.

turile și sculpturile, cărțile bisericesci cu legăturile lor, vasele, cuseturile de pe vestmintele bisericesci, pietrele de pe morminte⁷⁾ ș. a., toate probază ocupațiunile și gustul artistic de pe atunci, în câtă trebuie să dăcem, că mai mult erau barbare timpurile de câtă Români.

Dacă toate acestea le combinăm cu gustul artistic al femeii române în lucrurile de lânărie, penseserie, colorituri, cusături și figuri ornamentare, care au atras admirațiunea străinilor, și care deja multe le-a împrumutat marea industrie în producțiunile sale, avem probele cele mai positive despre aptitudinile artistice ale poporului, care nu le-a putut stinge toată barbaria secolilor.

Amintiri despre anume scoli nu avem de câtă pe la finele sec. al 16-lea. Dacă activitatea lui Tamblac în Moldova pe la începutul sec. al 15-lea și a lui Nifon mitropolitul în Muntenia la începutul sec. 16-lea va fi fost împreună și cu întemeierea de anume scoli, pozitiv nimic nu se știe⁸⁾.

Ceea-ce putem presupune ca sigur este că școlile prin mănăstiri au trebuit să fie cu mult mai înainte de Tamblac și Nifon pentru instrucțiunea călugărilor în cele religioase. Cestiunea însă este de școlile anume și pentru mireni.

Școala înființată de Despotul Vodă în Cotnăru la 1562, despre care la noi s'a făcută multă vorbă, era o școală

7). Revista Română pe a 1861 A. Odobescu. loc. cit. Totu aci: Câte-ve ore la Snégovú, pe 351—405.

8). Melchisedec, Mitropolitul Grigorie Tamblac reproduce nise însemnări particulare în care se dăce despre elu „fostul înainte dascălu în țera Moldovei”, ér în altu locu: Aici este și mucenia lui Sviati Ion Novi, scrisă de Sviatii Grigorie Tamblac, ce-a fostu dascălu întâiu dinceputu în Moldova. (Revista p. istor. arch. și filolog. vol I. fasc. I. p. 4—5). „Dascălu” însă mai de multu însemna și numai omu învățat. Er despre Nifon Cronica lui Const. Căpitanul dăce numai: „multe învățaturi sufletesci învăța și îndrepta biserica” (Magaz. istor. I. 110).

străină, cu tendințe religioase, pe care Despotul a pus'o anume la Cotnară, fiindu acolo mulți locuitori străini Catolici, Sași și Unguri⁹⁾. Pe la finele sec. 16-lea esista la Rădășeni o școlă în care a învățat Tomșa-vodă (Uricariu, V, 262). La a. 1563 și 1581 și foarte târziu la 1697 aflăm ceva urme de școle în Muntenia¹⁰⁾.

Cu câtu apară monumentele literare cu atât ese și școlă mai multă la suprafață. În Transilvania la 1581 se amintese unu Zacană Efremu „dascălu de dascălie¹¹⁾“. Asemenea apare urmă de școlă la Brașovă încă pe la 1559¹²⁾.

Pe la începutul sec. alu 17-lea Antonio Maria del Chiaro era „magistru de limba italiană și latină pe lângă principii din Valachia“¹³⁾. Incepături mai serioase de școlă se făcură sub Vasile Lupulă. Sub elu între anii 1642—1650 s'a întemeiată școlă din Trei-Erarehi din Iași. Acastă școlă însă a fostă la începută slovenescă și apoi grecescă, deși Paulu de Alepo (loc. cit. p. 74) o numesce românescă. Celu multu copiii români, cari nu sciau cele două limbi, trebuiau să le învețe cu ajutorul celei române. Gheorghe Stefană-vodă, următorulă lui

9). Cron. Rom. Nic. Constantin, I. p. 440.—Hurmuzachi, Documente III. 96.

10). Vasile Popă, în Disertațiunea asupra tipografiilor române, Sibiu 1838 p. 9 citează din unu documentu din 12 Aprilie 1563: „Și eu Miculă, care am scrisu și am învățat în scaunulă orașului Bucuresci“, ăr' din altulă dela 1581: „Și am scrisu eu, Tăurașu celu mică, care am învățat în scaunulă Bucuresci“. Acestu Tăurașu obvine și într'unu altu documentu din 1570. (Traianu, 1870 No. 19). Într'unu manuscrisulă dela mănăstirea Bistrița din 1697 se află scrisu: „Popa Fior dascălu de la școlă domnescă“, ăr' în altulă totu din acelu anu: Alexandru Preceptor—Alexandru dascălulă. Revista Rom. 1862 p. 118. 120). v. și nota 59.

11). În epilogulă Testamentulă vechiă tip. la Oreștie 1581.

12). Acăsta pare a resulta din Cronica F-L-Oltardină. I. p. 61 an. 1559, pasagiulă relativă la catechismulă românescă, care „să se propună Româniloră spre a-lă învăța“.

13). Esarcu Doc. istorice Buc. 1878 p. 16.

Vasile Lupulă, dice că „nici unŭ folosŭ bunŭ nu s'a făcutŭ după acelŭ aședemētŭ“ (Uricariŭ III, 280). De acēstă scōlă s'a făcutŭ la noi multă vorbă, în care rola principală, aprópe esclusivă a jucat'o fantasia, susținēdu-se că prin acēsta a începutŭ a se introduce limba în scóle, că din acēstă scōlă a eșitŭ Eustratie logofētulŭ, Mironŭ și Nicolae Costinŭ, D. Cantemirŭ, Dositeiŭ ș. a. Nici unŭ cronicarŭ nu amintescē de acēstă scōlă, deși patrioții și învățații ca Costinesciŭ și ca Dositeiŭ n'arŭ fi trecutŭ cu tăcerea peste ea, decă s'ar' fi impusŭ atențiunei lorŭ și arŭ fi judecat'o de folosŭ pentru *Români*. D. Cantemirŭ în Descrierea Moldovei (Part. 2. c. 5) spune curatŭ, că era scōlă *grecēscă*, și totu aci mai spune că Vasile Lupulŭ „a și luatŭ mēsuri că în tóte mănăstirile cele mari sē-se primescă monachi greci, cari sē învețe pe siii boerilorŭ limba și sciința grēcă; totŭ elŭ a dispusŭ, ca în bisericile catedrale într'o strană sē cânte grecesce... serviciulŭ s. liturgiŭ sē-se facă jumătate în limba grēcă, érá jumătate în limba slavónă“. Față cu acestea nu ar' mai trebui sē mai dicemŭ nimicŭ, dar' pentru importanța cestiunei trebuie sē ne esplicămŭ mai de-aprópe.

Nici unulŭ din bărbații învățați amintiți mai susŭ nu spune că ar' fi studiatŭ în acea scōlă. Eustratie logofētulŭ era deja bătrânŭ séu póte chiar murise (v. Cronicari), Costinesciŭ aŭ învățatŭ în Polonia, Dositeiŭ în mănăstire, Cantemirŭ și-a scrisŭ singurŭ biografia și ne spune cum a învățatŭ, fără sē amintescă că a învățatŭ în acēstă scōlă. Adevērații fondatori ai acelei scóle aŭ fostŭ mitropoliții Varlaamŭ și Petru Movilă, ómenŭ învățați și români de inimă. Acestia și de sigurŭ și Grigorie Urechie, care avea mare trecere la Vasile Lupulŭ, cum se vede din cron. lui Miron Costinŭ (p. 311), aŭ înființatŭ scōla, în care, după cîn spune chrisovulŭ lui George Stefanŭ, întâiŭ se învăța slovenesce, căci se adusesē dascăli de la Chievă, însē în scurtŭ timpŭ îi alungă Grecii, cari sub Vasile Lupulŭ se in-

multise și ajunsese la putere, și pună în locul lor dascăli grecești, cum toate acestea ni le spune chrisovul lui Gheorghe Ștefan, un lucru ce nu se putea întâmpla fără voia domnului. Astăzi-lă și Cantemir o cunoștea numai *scôla grecească*. Va să zică adevărul este : Grecii ajunsese deja la putere în țară, înfrânsese puterea fizică și materială a poporului român, acum ei și întemeiază *scôla*, ca să-i înfrângă și spiritualmente, să introducă limba și ideile grecești la generațiunile viitoare ale Românilor. Dreptu-aceea pe baza documentelor istorice trebuie să zicem, că *scôla* lui Vasile Lupul a fost *întemeierea limbei și ideilor grecești* în țară. A fost acesta scopul lui Vasile Lupul, se vede Grecii au știut să se folosască de această *scôla* pusă odată în viață ? nu este locul să lămurim aici, căci lucrul cere amăruntă cercetare, după ce în faptele lui Vasile Lupul aflăm pe lângă cele în folosul Grecilor, ca d. e. înmulțirea lor în țară și în funcțiuni, introducerea limbei grecești și în biserică și în *scôla*, aflăm și fapte românești, ca tipărirea de cărți românești și darea de chrisove în limba română. Ce-i drept însă acestea sunt lucruri cari în mare parte n'au depins de la el, ci de la Români învățați și patrioți din giurul lui, ca Varlaam, Eustratie logofetul și Grigorie Urechie, care nu voru să fie fără merite în câștigarea domniei de ună pripășită în țară, ca Vasile Arnăutul, și prin urmare se simțea și el datoriu la rëndul său a le face câte-o plăcere, și nici nu putea să i se pară un lucru mare a le tipări câte o carte pe care o traduseseră ei, se vede a face o *scôla*, și toate acestea din banii lor, a Românilor ; și nu era nici în interesul lui să-și înmulțescă dușmanii, cari și așa așteptau numai ocaziunea, ca să-l răstorne, cum s'a și întâmplat. Apoi se știe, că politică cumpenită și prevedător era Vasile Lupul.

Cum se îngrija Vasile Lupul de indigeni, adevărat de Români, ne-o spune un martor ocular, Paul de A-

lepo, care dice : „boerii greci, întrebuintău toate mijlocele, pentru a îndepărta din servicii și pentru a arunca pe Moldoveni la cea mai de josă treptă a miseriei, așa că am vădută dintre cei mai mari și mai nobili bărbați îmbrăcați cu straele cele mai ordinare de flanelă. În genere, erau apăsăți sub robie și nopți, pentru a pute îmblândi în toate furia Grecilor, cari se păreau a fi juratți o ligă cu Turcii contra Moldovenilor“. (Archiva ist. a Rom. t. I part. 2 p. 83). Va să dică, cei ce nu lăsaū nefericiților pământeni nici pânea de toate dăilele, vorū fi îngrijitū ca sē-i lumineze spiritalminte¹⁴⁾?

Pe la an. 1677, pe unū anume Ionașcu din Moldova Tasilămū dusū „în Tēra-Oltului la Unguri de a învățat gramatică“¹⁵⁾, ēr Tēra-Oltului este Tēra-Făgărașului în Transilvania unde nu putea sē fie de cātū scōla romānescă.

Un actū de mari consecințe pentru cultura Romānilorū a fostū pactulū religiosū ce l'au făcutū o parte din Romāni de peste munți cu Roma papalā la a. 1698 cunoscutū sub numirea de «unire cu Roma».

Încercările de convertirea Romānilorū la catolicismū suntū foarte vechi, nu ajunsese însă nici-odată la vreunū rezultatū. Domniī din principatele romāne erau totū-de-una estini la vorbe dulci și la închinăciuni față cu Papa dela Roma și cu misionariī lui, dar' mai totū-de-una acestea se făceau din interese politice. Cu introducerea reformațiunei, pericolulū pentru catolicismū devenindū din ce în ce mai mare, propaganda catolică și-a indoitū și ea puterile. Ea pune ochiī pe Romāni. Dar' în principate nu putea sē lucre cum ar' fi doritū, căci nu se putea folosi de putere lumescă. Guvernele romāne se mărgineaū la vorbe dulci și la acordări de

14). Despre scōla lui Vasile Lupu a se vedē și Melchisedec, Noțiē istor și arch. Buc. 1885 p. 191. seq.

15). Revis'ta p. istor. archeolog și filolog. an. II fasc. 1. p. 138.

mică foloasă. Cu totul însă altă-felie putea să lucreze asupra Românilor din Austria, și mai alesă după-ace Transilvania, perțându-și independința pe la finele sec. alu 17-lea, scăpă din mâna principiloru calvinii și cădu sub casa austriacă, protectórea catolicismulu. Români din Transilvania aflându-se sub domnia Maghiariloru în starea cea mai asuprită, ce se póte cugeta, ér' de altă parte propaganda catolică promițendu-le marea cu sarea, ei n'au mai pututu resiste, și pentru a-și mai ușura starea, la 1698 s'au unitu o parte cu Roma, recunoscându pe papa de capu alu bisericei¹⁶). Deși promisiunile ce li se făcuse Românilorū au rămasu numai pe hârtie, dar' totuși Români uniți au pututu să-și ridice școli, și când și când câte vr'unulū dintre ei se apuce în câte o funcțiune de statū.

Se vede că îndată după proclamarea unirei, mitropolitul Atanasie a începutu a se îngriji de școle, căci a edatū unū abecedarū său «Bucóvnă», cea dintâiu cunoscută până adī¹⁷). De altă parte catolicii, întogmai ca și calvinii, îngrijaū să li se dea uniților unū catechismū în limba românu, se înțelege, cu doctrine pa-piste¹⁸). Întré relele și umilirile ce se impunū mitro-

16). Manifestulū de unire din 7 Oct. 1698 descoperitū de N. Densușianū în bibl. Universităței din Pesta și publ. în „Independența“ bisericescă a Mitropoliei Române de Alba-Iulia, Buc. 1883 p. 17 seq.

17). În o relațiune a superiorulu misionarilorū catolici din Dacia dto Clujū 14 Martie 1701 se dice: „qui (episcopus Unitorum Armenorum) linguae Valachicae peritus bene, ait repertos a se errores plures et contra fidem et unionem in *libro alphabetico*, quem D. episcopus Athanasius edi curavit“ (Nilles, Symbolae I. p. 263).

18). În jurământulū, care a fostū silitū să-lū depună Atanasie la pt 8 se dice: Catechismum orthodoxum lingua Valachica, qui sump-tibus domini Cardinalis imprimetur, me laicis et popis distributurum polliceor“. (Nilles Symbolae, I p. 283). În diploma împăratulu Leopoldū din 19 Martie 1701 art. IV se dice, că să se iee din mânilé tuturorū catechismulū celū vechiū și să li se dea altulū conformū cu dogmele uniunei (ibid I p. 266); totū asemenea și în instrucțiunea dată teologulu iesuitū pusū ca polițaiū și censorū în curtea eppulu românu ibid. p. 312).

politului și Românilor în acelă jurământă în 16 lungi capitole se află între altele și ceva bun, adecă mitropolitul se lăgă, că va ridica scōla *română-latinescă* în Alba-Iulia, reședința mitropolitului pe atunci, și va aduce profesori cunoscători de aceste limbă¹⁹). Er' în diploma lui Leopoldă din 19 Mart 1701, sē dīce, că sē-se ridice scōle în Alba-Iulia, Hațegu și Făgărașu pentru instrucțiunea tinerime²⁰). Catolicii, ca și calvinii mai 'nainte, tōte acestea le făceau cu unū duplu scopū : în cātū erau *catolici*, voiau sē *catolicescă* pe Români : er' încātū catolicii erau *străini*, voiau totū-odată sē-i și *desnaționalizeze* cu încetulū. Dēcă nu i-aū desnaționalizatū nū-i vina catolicilor, cari n'au lăsatū și nu lasă nimieă neîncercatū până astădă, ci este vĕrtutea Românilorū, cari au sciutū sē alēgă ce-i bunū și ce-i rēu sē dee d'o parte. Șincai și Maiorū, elevi de la *Propaganda fide*, au adusū de acolo învĕțătura și ideile de mārirea romană, er' ideile ce arū si fostū unū pericolū pentru Români le-au lăsatū acolo. Macar de-ar' face totū astū-feliū și generațiunea ce alēgă sē-se *pricopsescă* în țeri străine !... Dar, deschidēndū catolicii scōlele lorū pentru Români uniți²¹, Maghiarii vĕdū în acēsta unū pericolū, pericolulū deșteptării Românilorū. Pentru aceea chiar dēcă curtea din Viena ar' fi voitū sē facă cāte ceva pentru Români uniți, celū puțină pentru ochii lunei și pentru a-i adimeni și înlățui mai tare,

19). „Art. 11. Ut Schola Valachico latina Albae erigatur, satagam. Magistros scholarum eligam callentes linguam Valachicam et latinam“ (Nilles, op. cit. I. 285).

20). Nilles op. cit. I. p. 298. Veți cele ce le dīce despre acēstă diplomă Sinodulă dela 1739 (I. M. Moldovană, Acte sinodale II p. 84, er' editorulū I. p. 178 s. q.).

21). Nilles, op. cit. I. p. 362 sg, 455 unde vorbindu-se de elevii români, cari la a. 1718 urmau în mare numărū la scōlele catolice din Atba Iulia, se dīce apriatū : „ut apta olim S. Unionis, qua conservandae, qua augendae evaderent *instrumenta*“. Totū aci se spune, că la scōlele catolice din Brașovū urmēză și Români și încă și d'n Muntenia și Moldova.

puterea executivă fiindu în mâna Maghiarilor, acestia se opuneau la toate și nu executau nimic, ci mergeau înainte cu asupririle și despoierile Românilor²²⁾. Nu era destulă atâta, Maghiarii începă a opri pe Români dela cercetarea școlilor. O anchetă făcută la ordinul curții din Viena la a. 1721, a constatat, că Maghiarii pe fiii de preoți români, cari se duceau la școlă, îi prindeau, îi legau cu mânele în spate și-i aduceau îndereptu²³⁾. La a. 1748 prin o diplomă împărătească li se dă dreptul tuturor Românilor adecă și iobagilor (clăcașilor) de a pute urma la școlă²⁴⁾. Afară d'acestea uniunea, ca ori-ce reformă, produse o adâncă turburare între Români de dincolo, căci prin uniune se născu totu-odată o sfășiere cumplită chiar în sinul Românilor, adecă între cei ce s'au unit și între cei ce rămăsese credincioși bisericii răsăritului. Adese-ori aceste sfășieri au costat sânge și aveau aspectul unui războiu civil între frați.

Astă-feliu Români de-o parte în luptă ei între ei, er' d'altă parte cei uniți în luptă cu catolicii, cari acum voiau să-i încalce de tot, să-i catolicescă deplin, în luptă apoi cu puterea executivă maghiară, care nu-i lăsa să se folosescă nici de cele ce puteau să câștige: în asemeni împregiurări, Români de dincolo o jumătate de secol, până la 1750, nu mai putură lucra nimic pe terenul literar (bisericesc) pe care s'au distinsu atâta în cei din urmă 150 ani. Nu se mai traduseră, nu se mai scriseră, nu se mai tipăriră cărți. Dăcă însă

22). N. Nilles op. cit. I. p. 274 sq. Vești și Șincai Cron. III. p. 290.

23). Nilles, ibid. II p. 575: *jobbajorum deinde Valachorum filii, scholas actu frequentantes, aut deinceps frequentaturi studiorum capaces, ne a dominis suis terrestribus impediuntur, sub gravi poena statuere dignatae sumus.*

24). P. Ilarianu, Istoria Rom. din Dacia superioară, Viena. 1852 I. p. 212.— Despre urmarea Românilor la școlile străine, vești I. M. Moldovanu, Acte sinodali p. 100, 102, 106.

au rămas îndereptu pe acestu terenū, pe atātu mai multū s'a căștigatū pentru timpulū următorū. D'o parte Romāniū uniți, contra tuturorū șicānelorū, putēndū sē urmeze icī-colea la cāte-o scōlā, fie chiar străinā, au inceputū a se ivi între ei ōinenī mai luminați, cu vederī mai departe; spiritele chiar prin luptele între sine și cu străinii se oțelirā pentru încercāri și lupte viitoare. Ideea de a li se fi recunoscutū de cātrā capulū statului unū dreptū la o existență mai bună, numai ideea, dīcu, era d'ajunsū pentru a aprinde spiritele, ca sē țintēscā a face din acēstā ideie o realitate.

Unū omū luminatū, superiorū și energicū totū-odatā, se și aratā pe scenā. Era episcopulū unitū Inocenție Miculū (Clainū) (1732—1751 resp. 1746), acela, care in o petițiune cātrā împēratulū esclamā durerosū in numele poporului asupra: „heu! miseram nostram nūlibi fors in Europa auditam sortem!“ (Amarū de sōrtea nōstrā, de care pōte nu scie nime in Europa! ²⁵). Elū și mutā reședința episcopēscā la Blajū in 1738, unde ridicā scōle, la care 200 elevi căpētaū pāne din veniturile episcopiei; afarā de aceea ridicā și seminariū. Elū este celū dintāin, care trimite elevi la Roma pentru educațiune și instrucțiune mai înaltā.

Dar' din nefericire activitatea acestui omū epochalū ținu scurtū, numai pānā la 1746. Maghiariū vedorā in elū omulū, care voesce sē căștige drepturi politice pentru Romāni, prin urmare, dupā ideia lorū, omū periculosū pentru ei; catolicii nū aflarā in elū *instrumentulū vilū* pe care 'lū căutaū; toți dușmanii națiunei rōmāne vedorā in elū pe omulū, care in mintea intunecatā a Romānilorū pune lumina sciinței; dreptū-aceea căutarā rēșturnarea lui, și, din nefericire, *cu totū-de-una*, și aflarā și acum *instrumentele* chiar' in sinulū Romānilorū. Astū-feliū cu 1746 se incheie activitatea

acestui omă providențială. Elă trebui să părăsescă scaunul episcopescă și să moră în esiliu la Roma la 1769. Era născută la Sadu lângă Sibiiă și unchiă ală istoricului S. Miculă.

Dar' rēmaseră întemeiate scōlele din Blajă. Episcopulă următorilă, Petru-Aronă, le dede ună noă avēntă, și așa ele din ană în ană sporiau în activitate și în viață, concentrândă totă mai multă tinerime română. Aceste, scōle aveau să verse lumina loră bine-făcătoare și să deștepte odată totă Româניה la o nouă viață.

Pe când Româniă începuse a lucra să scape de cultura sēuă mai bine de barbaria slavonă, pe atunci deja se pregătea să-ī iee loculă o altă barbarie, care avea să fie cu atâtă mai rea, căci va fi nu numai ună întunerică pentru minte, dar și o puterejune morală și o despoiere materială. Înțelegemă grecismulă. Influența grecescă este mai vechie în țerile române dela Dunăre de câtă o putemă surprinde în modă istorică. Mai din vechiă și mai ântâiă se voră fi furișată Greciă în această țēră pe cale comercială, căci ei erau din timpuri străvechiă poporulă comercială pe litoralulă Mărei-negre și ală Dunărei. Invasiunea popōreloră îi va fi făcută să-se retragă depe litoralulă Dunărei, dar' cu câtă s'au rărită și au slăbită invasiunile, cu atâtă ei voră fi reapărută érăși. În această stare însă Greciă n'au putută esercita vre-o influență. Acestă a putută să-se întemeeze succesivă numai în urma aparițiunii Turciloră în Europa, care strimforindu-ī pe Greci, acestia au începută a-și căuta nouă terene de despoire și acum nu numai pe cale comercială, dar și religioasă.

Cu căderea Constantinoplei (1453) Greciă, cu deosebire Greciă-fanarioți, cari se acăpăraseră de imperiulă romană orientală, scapă din mână puterea de a mai stōrce popōrele supuse acestui nefericită imperiū. Ei perdēnd fântănilă de ună ușoră căștigă, întogmai ca parasiți, cari perdēndă ună corpă alērgă și se acată de altulă, se resfiră prin alte țeri pentru a-și continua,

după vechia datină, viața ușoară de parazit. O parte se ducă în occident, mai ales în Italia, cea mai mare parte însă și cei mai răi înundă ca locustele Muntenia și Moldova. Astăzi felul acestor nefericite țări începură încetul cu încetul a fi stărse, intrigate și ruinate de acest ferment roditor și distrugător, care, ori unde a ajuns cu poștele și moravurile lui între alte popoare, n'a lăsat în urmă de câtă ruine²⁶). Grecii începă aici de nouă cariera lor, despăie și corupă curându moravurile țerei. Dar' Românul indolent ca totu-de-una, în asemenea cestiuni vitale, a suferit în tăcere. Abia la anul 1595 vedemă răsufându aceste suferințe într'un act internațional. Mihail Eroul adevă în tratatul de alianță cu Sigismund Batori stipulează, ca Grecii să nu fie admiși în funcțiuni publice²⁷). Pe la a. 1595 cea mai mare parte dintre funcționarii erau deja Greci, cari prin toate mijloacele și intrigile posibile storceau țera și țintea la nimicirea boerimeii²⁸). Grecii pe cari Mihail îi mai răresce, dar' Michnea 'i înmulțesce de nouă, începă lupta de esterminarea boerilor, cari nu se da

26). Să lăsamă pe un străin să facă portretul moral al Grecilor, cu deosebire fanarioși „totu-de a una fatali pentru Români”, cum se exprimă Del Chiaro. Etă ce țice consulul prusian Gaffron (1799): „Le quartier (Fanarul) est la demeure de ce qu'on appelle la noblesse greque, qui vivent tous aux depenses de princes de Moldavie et de Valachie. C'est une université de toutes les scélératesses, et il n'existe pas encore de langue assez riche, pour donner des noms a toutes celles qui s'y commettent. Les fils y apprend de bonne heure a assassiner si adroitement son père pour quelque argent, qu'il ne saurait être poursuivi. Les intrigues, les cabales, hypocrisie, la trahison, la perfidie, sur tout l'art d'estorquer de l'argent de toutes mains y sont enseignés méthodiquement. (Zinkeisen VI 252).

27). Hurmuzachi, Documente, III. p. 212, 475: „Graecus natione inter duodecim juratos Bojeros esse nequeat, neque aliquod munus et officium spectans ad gubernationem illius regni obire possit“.

28). Hurmuzachi, op. cit. III p. 197: „Hoggidi li officiali maggiori (în Muntenia și Moldova) sono forastieri e maggior parte greci perfidi“; pag. 205: „gente belicosa (Români) madapoi... disolata delle tiranie di Turchi e ôi Greci“; veđi și pag. 22.

după pėru. La 1631 o sumă de boeri munteni refugiați de persecuțiunile Grecilor în Ardeal, se înțeleg, se vede, cu unu omu alu guvernului de-acolo și-lu plătescū pentru ca «sė ne facă cale sė mergemū în țera nōstră... sė ne luămū țera și sė scōtemū Grecii și dușmanii nōștri, care au spartū casele nōstre»²⁹). Boerii înțelesese, dar' prea târđiū, cā au încalditū șerpele la sinū, cā i-au înțolitū, cā s'an incuscritū și s'an cumetritū³⁰) cu nisce elemente, cari, după ce prin rafināria lorū și credulitatea Romānilorū, au pusū māna pe averi și putere, acum vinū și le cerū vieța, unu lucru care urmėzā de sine, cu o necesitate fatală, în lupta popōrelorū pentru esistență³¹).

Deși epoca domnilorū greci-fanarioți începe numai la 1711, acēsta este însă numai o verigă din lungul lanțu alu influinței grecesci în țerile romāne. Grecii cu multu mai 'nainte ajunsese deja cāndși cānd la scaunulū țerilorū. Cu multū mai 'nainte însă ei pusese māna pe mănāstiri și averile acestorū țeri. Grecii au sciutū sė-se folosescā de sentimentulū religiosū alu Romānilorū pentru a trage mari folōse materiale. Documentele ce s'au aflatū prin mănāstirile din muntele Atosū ne aratā, cā domniū și boerii romāni încă de prin secolulū alu 14-lea incepuse a inzestra mănāstirile de acolo cu odōre, cu sume de bani, a face zidiri nōuē și reparațiuni, ale rōscūpera

29). Columna lui Traianū 1876 No. 8 (5) p. 230—1.

30). Neculcea, Cron. Rom II. p. 401 sq. „Nu ne sāturāmū de Domni de țerā, nici de māritatū de fete după pāmēnteni; ce dīcemū cā sū proști și sāract; și alergați la cei străini Greci de i apucați care de care sė vė fiā gineri, cā sū mai cilibii și bogati și li dați moși, și-i puneți în capulū mesei; *Ecā la ce amū venitū...* Ea priviți pe țerile megiașilorū, cumū ținū pre cei străini;... pita ce o mănāncā cu vėrsare de sānge și cu multā ostenelā, și grijā, și slujbe, o mănāncā străiniū printr'alte țeri.

31). Const. Capitanulū în Cronică, Magaz. ist. I. 249. 357 sq.—Ibidem, art. lui Nec. Bălcescu p. 115—121. Istoria celorū petrecute în Țera Romānescā, de Mateiū din Pogoniana în Tesaurū de monum. I 327 sq.

moșiile îndatorite; mai apoi începură a-le dona moșii, ér' după-ce Grecii apucară la influință prin mănăstirile noastre, în înțelegere cu călugării din Atos, înduplecă pe domnii români de începă a închina mănăstirile române la monăstirile din Atos³²). Acestă abusă ajunsese la culme pe la începutul secolului alu 17-lea, în cătă Matei-Basarabă se vedă silită a cerca să înfrêne lăcomia călugărilor greci³³). Pe la 1650 aflămă limba grăcă deja introdusă în biserică (Paulu de Alepo, loc. cit. p. 70, 98, 99), deși ea se introdusesse de sigură cu multă mai 'nainte.

În urma tuturoră acestora, venirea Grecilor la domnie mai definitivă era numai o cesiune de timpă și nu mai era ună începută, ci consacraea unui faptă ce e-sista de multă. Acestă tristă faptă se consacră la 1711, când Grecii ocupă tronulă principat-loră române pentru ună timpă de 110 ani, până ta 1821.

La ce stare de miserie adusesse Grecii țera în ajunulă venirei loră la tronă ne-o spune ună contimporană (a. 1679—1688) străină totă-odată, care fusese în țera și le veduse tôte cu ochii. Sărăcia adusă prin despoiere la atăta ajunsese în cătă: «Doi ómeni, dice elă, și de multe oră bărbatulă și soția, se înjugă la cară în loculă boiloră și tragă lemnele spre vëndare seú spre usulă casei. Am vedută ună omă de o parte și ună boú de alta trăgëndă carulă»³⁴). — Lucru naturală, căci numai popórele stórse să lase să faci cu ele ce vrei, de óre-ce nu se mai potă opune!

Sentimentulă, demnitatea națională a boeriloră a-

32). Cipariu în Archiv' pentru filolog: și ist a 1867 p. 170 sq. publică după diverse colecțiuni o serie de documente în estrasă. Veđi și „Proschinitarii ală S. Munte ală Atonului” Bucuresti, 1856.

33). A se vedé memorabilulă chrisovă ală lui Matei-Basarabă în Revista Rom. 1862 p. 387 sq — Mai târđii egumenii greci începă vînde moșiile mănăstiresci Cron. R. Popescu, Magaz. ist. IV. p. 137a

34). Veđi Raportulă unui misionari: din Muntenia în Magaz. ist. V. p. 6.

junsese la atâta decădintă încâtă la a. 1745 ceru prin adresă anume de la domnă, ca fiii de boeriu, cari nu voră învăța carte elinescă, să nu pôtă ocupa funcțiuni³⁵⁾. Ba o parte din boerii pământeni se unise cu Grecii, ca mai bine să pôtă despoia țera. (Neculcea, Cron. Rom. II. p. 376—7).

Grecii de multă înainte de-ajunge la tronul țerilor începuse, pe lângă despoerea țerei, se o și greciseze, vărindă limba grecă în biserică și în scóle. Deja scóla întemeiată de Vasile Lupu fu chiar sub elă grecisată, scólele așa numite „domnesci“ erau scóle grecesci. Acésta se constată prin manuscripte didactice de ale profesorilor și elevilor, cari manuscripte se află și ađi la Mitropolia din Iași. Ele suntă tóte în limba grecescă, nici macar unulă românescă! Va să dică tóte învățaturile se propuneaă în limba grecescă. Dar' trebuie să presupunemă, că în clasa preparatóre alăturată pe lângă aceste scóle mai înalte grecesci, pentru elevii români, cari să vedă a fi fostă fôrte puțină, era și câte ună bietă dăscălașă de românescă, care prin mijlocirea limbei române prepara pe elevi pentru a învăța limba grecă. La acésta se aplica de sigură dascălul românescă de care să amintescă prin unele chrisóve domnesci citate mai sus. Va să dică era ună dascălă pusă ca instrumentă nu pentru-ca copiii să învețe românescă, ci ca prin ajutorulă limbei românesce să învețe cea grecescă, pentru ca să pôtă uita apoi pe cea românescă. Nu de dragulă limbei românesce, ci totă pentru cea grecescă era și acestă dascălă!

Pe la scólele de pe la episcopii se învăța slavonesce și românescă, după cum era încă trebuința pe atunci în bisericile dela țera. Învățaturile însă pe la aceste scóle se mărginiau fără indoielă la cele bisericesci. Cărți românesce de-o instrucțiune mai generală dincóce de Carpați în acésta epocă nu întâlnimă de câtă o singură

„Bucóvnă“ tipărită la anul 1749 la Râmnicu³⁶⁾. Ca cărți de învățămîntu serviau cu deosebire Ceaslovul și Psaltirea.

Astă-felū Români de dincóce sdrobiți de Greci cu ajutorulū Turcilorū, și politicesc și moralicesc, din a-vîntulū ce-lū luase în sec. alū 17-lea, cătră finele se-colului următoriu cadū în o adâncă amortire. Genera-țiunea vigorósă a cronicarilorū, care mai vegeta încă duiósă și desperată în ântâia jumătate a sec. alū 18-lea, degeneréză mereū și aprópe se stinge.

Pe boerimea națională o sdrobescū și o sārăcescū seū o corcescū cu elementele lorū grecesci și-ī corumpū moravurile. Viēta veneticilorū greci dela domnū până josū, era luxulū și desfrēulū, alte plăceri mai nobile nu se cunosceau; deprinderea armelorū se uitase, a cărței nu era cunoscută; prin urmare nu se puteau distinge prin altū ceva, decâtū prin luxū și desfrēū, și acestea le practicaū toți³⁷⁾. Acestea suntū mijlócele cele mai eficace pentru așa numiții *ómenī noi* (venetici seū par-veniți). Prin ele de-o parte se impunū, de alta corumpū, demoralisézū pe cei ce dîn natură trebuie să le fie ad-versari. Și unū dușmanū demoralisatū este celū mai slabū dușmanū. Fanarioții dau totū-odată lovitura de mórte și vieții familiare introducēndū divorțulū pentru orī-cine plătia la fiscū o taxă de 12 dinari³⁸⁾. Ni-

36) D Iarcu, op cit. p. 12 (după cea dela Clujū din 1744?) *Buc-var*, sau începere de învățatură celorū ce vorū să învețe carte cu slove slovenesci, ce s'au tipăritū acum *ântâiū*... Iași, 1755 (Anal. Acad. rom. seria II. t. XII. 155).

37) Epistola principelui de Ligne cătră marchisa de Goigny ddo Iași 1 Dec. 1768 (Magaz. ist. V. p. 362 sq.) unde se descrie luxulū nebuñū din casele boeresci. — *Lettres sur la Valachie* par P. R. Paris 1821 p. 82. 85 sq: Tabloulū este oribilū deși nimicū esageratū. — Atanasie Ipsilantū în *Analele Acad. Rom. Ser. I t. II sect. 2 p. 482.* — Despre starea Românilorū sub Greci veđi și *Memoriulū anonimū* în *Revista p. ist. arch. și filolog. II t. 2. p. 383.* — Const. Radovici din Golești, *Insemnarea călătoriei mele în anii 1824—1826*, Buda, 1826 p. 94-95.

38) Engel, *Geschichte der Walachei* p. 39.

mene din câți au descrisă ultimele consecințe ale domniei grecesce fanariote în Principatele-române n'a reușit a fotografia mai bine starea de miserie a acestor țări pela finele secolului trecut și începutul celui d'acum, decât Parrant, vice-consulul ăntăiei republici franceze, și Zilotu Romanul.

Parrant în raportul său din 1798 ăice : „Acăstă țără încă 'și are domnul său, dar' unu domnu străin, care este obligat să jipăie cu unu necređutu escesu de zel. Miniștrii, cari 'la secundăză, sciū și mai bine s-lu imiteze Toți subalternii se nevăescu să urmeze esmplule lorū, și întregu guvernulū nu este de cătu unu *Căpitanū de banlițī*, deosebiții lui membri suntū totū atătea lipitori, cari însetoșăză după cea din urmă picătură de sânge a popăielorū stărse Pentru a îndeplini acăstū tablou spăimăntătorin, ce înfățișăză fărte bine Moldova, trebuie să adaogu, că pōte nici o țără în lume nu are unu guvernū mai onerosū, mai funestu atătū din fire, cătu și în urmările sale . . . Moravurile acăstei țări suntū în adevărū bizare, sēu mai bine, aici nu esistă moravuri; aici nu esistă de cătu rele deprinderi și prejudeții: la cei mari multă fală și multă ticăloșie, multă devoțiune și superștițiune chiar, dar' și mai multă desfrēn și imoralitate. Poporulū, sclavū și nefericitū, se află pe cea din urmă trēptă de abrutizare; miseria 'la nimesce ăi pe ăi. corpulū său este acoperitu de sudore și murdărie; sufletulū lui este cufundatu în o grōsă neciintă, și se pare că nu mai este primitoriū de cătu pentru superștițiunea care l'a copleșitu. Ce sē ăici de acăstă turmă numărosă, căci nu poți s'o numesci altūfelū, care este încă cu multū mai nefericită de cătu Faraonenii, și care, perdută pentru omenime, este adusă în starea unei vite de jūgū, și adăseori mai maltratată de cătu acăstea de cătră domnii sēi barbari, a cărorū urgisită proprietate se ăice că este? Este permisū, o! mare D-ăeū, a degrada astū-felū specia omenescă?“³⁹⁾

39) Hurmuzachi, Documente II p. 181 și 184.

Er' Zilotu Romanulu resumă in câte-va cuvinte starea de plânsu a nefericitei sale patrie, dîcîndu, că este unu „stărvu în mijlocu la atâtea fiare.“ (Col. lui Traianu 1882 p. 267).

Și in fața acestei stări de lucruri mărturisită unanimă de toți căli au scrisu despre acele timpuri, mai pôte fi vorba despre vre-o înălțare a poporulu, a spiritulu publicu prin instrucțiunea grecescă din acele timpuri? Să lăsămū să vorbescă și despre acêsta totu scriitorii contimpurani. Amū căutatu, dar' unulu n'amū aflatu, care să vorbescă bine, ci unulu mai rău de câtu altulu, între cari chiar și greci. Mitropolitulu Iacobu dîce, că in scólele grecesci elevii cetescu și învață „că papagalii“, și că „technologicescile lorū bîrfeli tîmpescū mintea uceniciloru, prefacū și strică judecata ei, că mai dece și doi-spre-dece ani îmbetrînescū in gramatică, nimica cu totulū sciîndū sêu înțelegîndu din ce învață“ 40). Raicevich spune, că dascălii greci erau in generalu foarte ignoranți, fără cunoscînțe, fără gustu, și se ocupaū tîtă viața cu mîrunțișuri sêu pedantării gramaticale. Wolf dîce, că nici unulu la sută din dascălii grecesci nu scie necum să comenteze, dar' nici macar ceti cu folosu vechii scriitori greci. Er' Sulzer: „O gramatică in patru volume! acum înțelegū eu pentru-ce Grecii și Români învață la acêsta limbă câte 20 ani.“ Er Buch: „Dascălii, esclusivū greci, puși in acestu institutu (scôla din Iași) și perdū timpulū și ostenêla a învêța tinerimea moldovênă de clasa de josu limba grecescă, care, durere, nici chiar ei n'o pricepū. Naturalmente acêsta nu era de câtū o tortură nelolositoare a tinerimei, și rezultatulu a fostu, că in fine scôla a rămasū necercetată.“ 41).

40) Uricariu III p. 16.

41) Raicevich, Osservazioni intorno la Valachia e Moldova, Napoli, 1788 p. 243.—Wolf, Beiträge zu einer statistisch-hist. Beschreibung der Moldau, Hermannstadt, 1805. I. p. 174.—Sulzer, Geschichte des tran-

Fotino, însuși grecu din acea epocă (op. cit. III p. 140), descrie cu durere miseria țerei și întunerecul ce domnesce, fiindu „instrucțiunea atât de părăsită.”

Puțină lumină ce mai era în țără, era din cronicari și din cărțile bisericesci traduse cea mai mare parte în sec. alu 17-lea, și din literatura și scôla francesă, ce începuse a se introduce deja de pe la 1750. Cara, care trăise în țerile nôstre pre acelū timpū, ne spune, că siii de boeri ceteau operele lui Voltaire, și că autorii francesi erau unū obiectū de comerciū în aceste țeri, în câtū patriarchulū a amenințatū cu anatema pe totți aceia, cari cetiau cărți apusene și cu deosebire francese ⁴²). Că limbile occidentale erau cultivate și cunoscute pe acele timpuri în țerile nôstre, se vede și din următorele: încă D. Cantemirū ne spune în *Descrierea Moldovei* (Prt. III c. 5), că pe timpulū sēu începuse a se învăța în familii limba italiană. Const. Brancoveanu avea secretariū italianū. (Analale Acad. Rom. Ser. 2. t. II. (1881). pag. 465). Amfilochie eppulū Hotinului traduce din italiană și tipăresce la 1795 aritmetica, ér' pe la 1801 limba francesă era aici la noi totū așa de familiară ca și în Franța ⁴³).

salp. Daciens, III, 7—11. — Buch. Moldauisch-walachische Zustände, Leipzig 1844. p. 104—5

42) Cara op. cit. p. 195: „Les ouvrages de M-r. de Voltaire se trouvent entre les mains de quelques jeunes boyars, et le gût des suteurs français servit aujourd'hui un objet de commerce dans ces contrées. si le patriarche de Constantinople n'avoit menacé de la colère du ciel tous ceux, qui liroient des livres catholiques romains et particulièrement ceux de M-r de Voltaire“. Er Raicevich op. cit. scrie „la Franceze e molto in voga, e vi sono anche delle Dame che la parlano.“ Asemenea și Fotino, op. cit. III p. 140.

43) Diarulū Spectateur du Nord, Dec. 1801 p. 317 (citatū la Engel op. cit. p. 72): „Pendant que la France devenait barbare, il y a avait des pays barbares, qui devenaient français; la cour de Bucharest jouait à toutes sortes de petits jeux d'esprit; le Hospodar lui-même élevé par un français, ami des Français, parlant notre langue presque aussi facilement que nous, entouré d'une demie douzaine des

Intre anii 1780—1810 aflăm în Muntenia instructori franceși, secretari franceși pe lângă domni, până chiar și bucătari franceși ⁴⁴⁾. Pe la 1804 se cetia în Bucuresci diariul franceș *Le Courrier de Londres* „le plus abominable depuis la création du monde“, cum ’lă numesce S-te Luce, cu aceeași aviditate cum se cetescă ađi cele mai infecte romane ⁴⁵⁾. În timpul revoluțiunei franceze o sumă de emigranți venise în Principate. Afară d’aceea, Franța ’și pusesse ochii pe Principatele-române pentru scopurile sale politice și comerciale.

Și nemuritoriul Lazarū ne spune, că limba franceșă era la modă în Muntenia pe timpul seū ⁴⁶⁾.

Etă de unde se mai străcura câte-o rađă de lumină, totă din occidentū! va se đică, limba și instrucțiunea franceșă în țerile nōstre datēză afundă din secolul trecutū, și adecă mai de atunci de când Romāniī sub influința grecēscă părăsesc scōlele polone și se punū în contactū cu cultura occidentală, mai alesū franceșă. Prin urmare precum bărbații însemnați în literatură în sec. alū 17-lea. ca Costinesciū, Dositei, Cantemirū, Neculcea ș, a. suntū parte ómenī cultivati în scōlele din Polonia, parte prin instructori în familie, parte pe la câte o scólă călugărescă prin mănăstiri, totū asemenea s’au cultivatū puținii ómenī mai rēsăriți dela finele sec. trecutū și începutulū sec. 19-lea prin contactulū cu cultura occidentală, mai alesū franceșă.

nous compatriotes expatriés, d'ont il avait fait sa société intime, leur donant l'exemple de mêler de la reflexion et de la Morale jusque dans les plus frivoles amusements.“ — Totū asemenea vorbesce și Wilkinson în *Tableau historique de la Moldavie et Valachie* tradit par K... Paris. 1821 p. 117, cu deosebire că elū đice că limba franceșă ar fi introdus’o oficerii Ruși

44) Hurmuzachi, *Documente* II. 7, 14, 17, 49, 134, 177, 250 și 296 — Ienache Văcărescu, *Ist. împērat. Otomanī în Tesaurū de monumente* II. 2. 287.

45) *Ib’id.* p. 396.

46) P. Poenarū, *Georgiū Lazarū și scōla română, Bucuresci* 1872 pag. 25.

Câtă de miserabilă a trebuit să fie instrucțiunea grecească se poate conchide de acolo, că nici unul măcar din Români n'a pășit ca scriitoriu în limba greacă, fie teologu, fie istoricu, fie poetu. Dacă ar' fi existat o adevărată instrucțiune grecească, dacă ea ar' fi fost în stare să atragă și să deștepte spiritele, ar' fi trebuit ca și Români din-côce să scrie grecesce, cum scria Românii de dincolo, ca Miculă, Șineai, Maioră ș. a. totu atât de ușor, ba poate mai ușor latinesce de câtă românesc, seú cum scria Mironu Costinú leșesc, și încă în poezie. Abstrăgându delă toate celelalte, singuru acestu faptu condamnă inapelabilu prestinsa instrucțiune grecească.

Dar' incede a se îndori de zile mai bune. În alu doilea deceniu alu acestui secolu răsare scôla națională. Georgiu Lazarú, prea învățatú pentru a puté fi suferitú de dușmani în patria sa, la 1816 trece din Transilvania în Muntenia și deschide providențiala scôla delă St. Sava. 47)

47) *Georgiu Lazarú* s'a născutú la 1779 în Transilvania la satulú Avrigú aprópe de Sibiu lângă Oltú. Cursurile liceale le a făcutú la Sibiu, celú de dreptú la Clujú. D'aici s'a dusu la Viena unde a obținutú titlulú de doctorú în teologie. Unú timpú însé elú și a întreprutú studiile aici, căci fiindú Viena ocupată de Francesi a fostú înrolatú în corpulú tehnicú alú topografilorú. Lazarú mai obținuse și titlulú de membru alú Societății filologice din Halle. La 1814 se hirotoni arhidiaconú pe lângă episcopulú din Sibiu, și totú-odatá i se conferi catedra de catehetú în seminariulú d'acolo. Devenindú vacantú scaunulú de episcopú alú Bánatului concure și elú, dar' inimicú deșteptării Românilorú 'lú respinserá dîcendú, că este prea învățatú. Din cauza unei predice ținute în biserică veni în disensie cu episcopulú Moga, și ne mai putendú suporta o asemenea pozițiune, la 1816 trece la Bucuresci unde deschise celebra scôla delă St. Sava. Grecii vedendú pericolulú ce pregătesce scôla lui Lazarú intrigará și după cincí ani 'lú alungará. Elú se retrase la loculú seú natalú, unde repositá la 1823. Scrieri delă elú nu ne au rămasú de câtú :

1) „*Versury de laude în limba Daco-Romaneaske*“ la nunta împăratului Franciscú, tip. Viona 1808 (N. Densușianú, *Analele Acad. Rom.* ser. 2, t. II sect. 1. p. 116).

2) *Povățitorulú tinerimei cátrá drépta cetire*, Buda 1826 edit.

Pe lângă instrucțiune și diaristică mai vine teatrul (vezi Teatru) și spiritul de asociațiune. În Muntenia Eliade cu Constantin Goleșcu pună fundamentele unei societăți ale cărei ținte erau ridicarea învățământului, fondarea de diare în limba română, tipărirea de cărți, fondarea teatrului național, „eșirea din regimul fanariotă” prin reforme, căci regimul fanariotă nu mai exista de drept, dar de fapt trăia încă în spiritul și deprinderile societății. Societatea lui Eliade-Goleșcu nu era numai atât, era un guvern spiritual, dar în adevăr slab în formă, fiindcă puțin îl înțelegea, slab prin lipsa de practică, neînchegat și chiar împedat prin ambițiunile totu-de-una mari și intransigente la cele dintâi aventuri, tare însă prin ideile aruncate, cari ca și focul consumă mereu, în tăcere, aproape neobservate la temelii putrede ale societății vechi. Emigranți munteni pe de altă parte formase în Brașov o societate secretă al cărei suflet se vede a fi fost I. Câmpineanu. După mărtașia lui C. Goleșcu, Eliade împreună cu Câmpineanul formară societatea filarmonică, care dădea un nou avânt vieții sociale și politice⁴⁸). Întru toate, aceleași lucruri se întâmplă și în Moldova. Spiritele deșteptându-se și agitându-se tot mai mult, și cu deosebire în contra vechei stări de lucruri, o samă din vechii boeri, fie pentru că crescuse așa, fie că i ațita protectoratul rusesc, după 1840 începă o reacție, ca să sugrume avântul. Spiritul însă pusă odată în mișcare le răspunde cu 1848. Acestă ană însă o mare parte din cei mai activi bărbați îi aruncă ca esilați în străinătate. Astă-fel centrul mișcării naționale politice și literare se strămută în străinătate, cu deosebire la Paris. Acestă este a se înțelege cu deosebire despre Muntenia. Moldova mai puțin mișcată

48) Despre aceste societăți vezi Eliade, *Equilibrul*. Intre antites, Buc. 1869 p. 77 sq. Despre activitatea lui I. Câmpineanu, I Ghica în *Analele Acad. Rom.* Ser. 1, t. II. Sect. 2 (1890) p. 4 sq.

chiar în 1848, și avându fericirea de unu bunu domnū, ca Gr. Ghica, reincepe și continuă mai în liniște lucrările de deșteptare și consolidare națională. Cu tractatul de Parisū (1856—1860) se răvarsă peste amândouē țerile valurile agitate, din carī avea să iēsă *România*, ca dina din mitologie din valurile turburī ale mării!

Décă influința culturei franceze dincóce de Carpați datéză încă din secolulu trecutū,—dela 1821 incóce, cu deosebire însē de pe la 1830 începe a deveni totū mai mare și chiar cotropitoare. Când 'ți va pune cine-va o sumă de lucruri înainte, unele cu aparență strălucitoare, altele fără vre-o aparență ce s'ar' impune—despre tóte însē nu ai nici o cunoscintă,—și ți-ar' dice să alegi din ele: nu incape îndoelă, că nouē din dece și-ar' alege cele strigătoare. Acésta s'a întēplatū și cu educațiunea nóstră în străinătate, în Franța. Atrășī de lustrul esteriorū și neînțelegēndū, că aiurea zace binele ascunsū, că lustrulū nu este binele însuși, ci numai adimenirea materială, o flóre crescută pe urū pământū deja bine cultivatū, seduși, dīcū, de acéstă aparență, tinerimea în marea majoritate, în locū de a-și cultiva și ea terenulū ca să ajungă în modū naturalū la aseminea lustru, neglijeză fondulū, se impenéză numai mecanicesce pe de-asupra cu așa numită „pelea leului“, și mulți în locū de simbure se întorcū acasă numai cu găócea.

Influința adimenitoare a vieții esteriore de o parte, ér' d'alta șederea mai îndelungată în străinătate, aduceau cu sine naturalminte desprețuirea celorū d'a-casă, și uitarea celorū naționale. Cu dreptū cuvēntū ómenii, ce cumpēniau lucrurile seriosū, începuse a se îngriji de noua direcțiune ⁴⁹⁾.

49) Poetulū Constantinū Stamati d'n Basarab'a, vđdēndū acestū reū spiritū în Moldova, le adreséză Moldovenilorū între altele acestea: „la voi astăzi nu se deosebesce reulū de bine, căci voi onorați mai multū petrecerile de cītū îndeletnicirea cu trebile ce aducū folosū, voi prețuiți mai multū ostenelā dascálului ce vă invață a juca sēu a

Nu incapa indoelă, că contactul nostru cu civilizațiunea occidentală a adus multă, foarte multă bine, dar totu atât este de adevărat, că a adus multă rău. Ună plus în bine a depinsu și va depinde, decă spiritul publicu, decă cei mai buni, voru sci și voru puté să îndrepte totu-de-una mersul lucrurilor astu-feliu, în câtu răulu să devină impotentu față cu ideile sănătose naționale.

Pe când astu-feliu se petrecu lucrurile dincóce de Carpați, Români de dincolo continuă opera de regenerare mai departe. Li se ridică însé noué și seriose pedeci. După o lungă amortire, la 1744 Români reclamă drepturi politice. Li se denégă bruscă. La 1784 sub Horea le reclamă cu arma în mână. Revoluțiunea este su-grumată. Horea cu ai sei trasu pe rôtă. Drepturi nu obțin, dar' împăratul Iosif II le acórdă óre-caru ușurări⁵⁰⁾. Spiritul timpului impinge înainte. La 1791 Români în frunte cu amêndoí episcopii reclamă de nou vechile lor drepturi usurpate. Se înțelege, ér' fără rezultat. Tóte aceste mișcări însé ale Românilor puse în sine pe cugete pe usurpători. A denega drepturile era mai ușor, căci aveau putere, a justifica însé era greú. Și fiindu-că Români începuse a-și apăra și în scris drepturile lor, usurpătorii încep și ei a le combate nu

cânta, de câtu a meșterilor ce vó lucrıză uneltele îndustriei și-a plugariei; orășeni vostri mai multu gândesci la ghidușil teatrului veniți din țeri străine... de câtu la celu ce a'l lucratu unu anu la opera ce s'au jucat pe scenă macar fie și românu, séu voi mai multu lăudați pe virtuosiți muzicanți ai Europei, séu pastrefurele lui Arifaga de câtu pe acei ce au scris istoria patriei: Cantemiru, Urechie, Costiņu și alți": (Musa română. p. 487—8). „O! dragiloru mei români! voi sunteți vrednici de plânsu, căci cu greú vó este să vó desbinați de cele ce ați deprinsu, și voué v'ar' trebui unu Cătonu séu unu Fabricius al Romanilor, care cu *vargă de feru* să vó îndrepte pe calea civiintii" (Ibid p 990—1).

50) Veđi despre acestea N. Densușianu, Revoluțiunea lui Horea, Buc. 1884—P. Ilarianu. Istoria Rom. din Dacia super. I. p. 174 sq.

numai cu forța brută, dar' și pe cale literară. Astu-feliu după răsboiul cu *sânge* începe și răsboiul cu *ne-grălă*⁵¹⁾ Maghiarii vedându deșteptarea Românilor, ai căroru copii începuse a inunda nu numai scólele loră proprie, dar' și cele străine, prevădându, că, fiindu ei numéroși, nu voru puté s'e-i mai țină îndelungu în su-punere, 'și punu în capu s'e-i maghiarizeze. Maghiarii, când vedu avântulu Românilor, cu inspăimântare 'și aducú aminte de originea acestora. „Acestu poporú (Ro-mânii) care 'și trage începutulu și limba, parte mare, dela gintea cea mare a Romanilor, în cursu de mai multe secole, nu și-a uitatu nici de cum de acestu in-ceputu mărețu,—orí-cátu s'a dejositu prin apésare și *bu-căfire*... Planulu și speranța loră este: unirea tuturorú poporațiunilorú, cari suntú de originea și limba loră ro-mână, într'o națiune și o țeră“⁵²⁾. Aceste aspirațiuni ale Românilor, unitatea limbei și a religiunei și „cele două principate“ începuse a-i inspăimânta. Dreptu a- ceea Maghiarii voru prin introducerea limbei maghiare în tóte funcțiunile statulu și chiar în biserică, s'e ma-ghiarizeze în timpulú celú mai scurtu pe toți Români⁵³⁾. Români, deși în luptă cu mari greutăți și neajunsuri, de-o parte lătescu și perfecționéză instrucțiunea națio-nală, de altă parte profită de scólele străine pentru a se cultiva. Pe la 1821 sta slabu instrucțiunea poporulu, care se mărginia numai la catechismu, rugăciuni și po-

51) Memoriulu cunoscutu sub titulu de *Supplex libellus Volachorum*. prin care Români reclamá la 1791 drepturile, a provocatu o literatură întrégă în care Maghiarii și Sasi'i combăteau cu vehemență.

52) Așa scria unulú din fãuritorii planulu de maghiarizare, Nico-lau Veșenlenyi pe la 1843. (P. Ilarianu op. cit. II. p. 268 sq.).

53) După ce dela 1791 începú a introduce cu încetulu limba ma-ghiarã în loculú celei latine în administrațiune, prin legea dela 1830 art. 8. o introduserá definitivú în administrațiune și justiție; la 1836 proclamă limba maghiarã de limbă diplomatică în totú organismulu statulu, chiar și în afacerile bisericesci și scolastice; la 1839—40 a-ducú legi pentru maghiarizarea totală a bisericei diverselorú națiuni. (P. Ilarianu. Ist. Rom. din Dacia super. II. XXX—I).

runci⁵⁴). La 1833 Săborulă celu mare ordonă să-se facă scōlă în fie-care parohie cu „dascălu harnicu“ și să țină scōlă cu amēndouē sexele de tōmna până primăvéra⁵⁵). Samuilu Vulcanu (1758—1830), neuitatul episcopu de la Oradea-mare, protectorulu învățătilorū ardeleni persecutați de episcopulu Bobu dela Blajū, fundeză liceulu dela Beiușu. S. Vulcanu, ca unu adevăratu mecenate, devenise centrulu mișcării literare peste munți în această epocă. Elu a adăpostitu și ajutatū la nevoi pe Șincal, Maiorū ș. a. ; cu spesele lui s'a tipăritu Lexiconulu de Buda. Elu era fin de țeranu născutu chiar la Blajū (satū). Marele sinodū din 1833 dela Blajū cere ca scōlele naționale să fie sub direcțiunea supremă a episcopulu, pentru a fi astu-felū ferite de influințe străine⁵⁶). Dar' Româniī și acum mereū erau impedecați de a-și face scōle Brașoveniī înainte de 1848 au purtatū procesū formalū, ca să-și pôlă ridica gimnasiū, și natural-minte l'au perdutū, în cătū numai după 1848 au pututu să-lū ridice. Deșteptarea poporulu pe lângă scōlă lua avēntū și prin preoțime, care în scōlele și în seminariulu din Blajū incepuse deja din secolulu trecutū a primi o instrucțiune înaltă.

Incercările Maghiarilorū de maghiarizare violentă prin tōle mijlōcele fanatice ca : „*totū omulū pe caru-lū pôrtă pământulū și-lū acoperere cerulū, să fie omū și maghiarū,*“ agitā spiritele totū mai tare. până când Româniī le răspunseră cu marea adunare dela³/₁₅ Maiū 1848 în Câmpulu-Libertății dela Blajū și cu luptele ce urmară după acēsta. Intre anii 1850—1860 sub guvernulu absolutistū avēntulū naționalū fu în formă năbușitu, în faptū însă prin o mai leală administrațiune, prin venirea în capulu bisericeī române a doi bărbați activi, Șuluța în Blajū și Șaguna în Sibiu, instrucțiunea poporulu luă

54) I. M. Moldovanu. Acte sinodali, Blajū 1872. II. p. 70 pct. 7.

55) Ibid. II p. 65 pct. 8.

56) Ibid. II p. 66 pct. 13.

unū avântu totu mai mare. Prin acésta spiritulū naționalū nu putea de câtu sē-se întărăscă. Pe când însă și acestū guvernū voi sē introduceă totu mai adâncu germanismulū, evenimentele din Italia (1859) 'i dederă lovitura de mörte.

* * *

Din espunerea făcută in capitolele de pân' aici rezultă că in întréga evoluțiune se potū distinge următorele perióde :

Periodulū I dela colonizare, a. 107 d. Ch., până la aparițiunea întâieii cărți românescei tipărite, a. 1544. Acestū periodū 'lū vomū împărți in trei epoce : epoca romană (107—274), epoca invasiunilorū (274—1300), și epoca nōuei reconstituirii, până la aparițiunea literaturēi (1300—1544).

Periodulū II cuprinde timpulū dela a. 1544 până la 1780, când apare întâia gramatică a limbei române. In acestū periodū distingemū două epoce, și anume : cea dintâiu dela 1544 până la a. 1698, când o parte din Româniī de peste Carpați incheie unū pactū religiosū cu Roma, faptū de mari consecințe pentru deșteptarea și cultura Românilorū in generalū, și care coincide cu introducerea generală in biserică a limbei române in loculū calei slavóne.

Periodulū alū III-lea dela a. 1780 până la 1860, in care se cuprindū éráși mai multe epoce, și adecă epoca întâie dela 1780 până la aparițiunea întâiului diaru românescū la 1829 ; epoca a dóua de aci până la 1848, și in fine epoca a treia dela 1848 până la 1860, când prin unirea Principatelorū Române se întemeieáză o nōuă viétă, și când totu-odată s'a scosū din scrierea românescă alfabetulū cirilicū și s'a introdusū generalminte celū latinū.

Periodulū alū IV-lea dela 1860 încóce.

PARTEA SPECIALA

CAPITOLŪ I.

Literatura populară.

Înainte de a se naște literatura noastră scrisă, exista deja literatura populară născută în sinul poporului în decursul secolilor, și la acărei creațiune a contribuit un lung șir de generațiuni. Acastă literatură este de-o extremă importanță nu numai ca oglinda geniului, ca atestatul de nobleță spirituală a Poporului-Român, ci totu-odată și ci fond, ca sorgintă pururea vii și limpede din care trebuie să se adape literatura înaltă; cu deosebire poezia. În ea se exprimă geniul, caracterul, credințele, datinele, bucuriile și suferințele, în scurtă totă viața internă și esternă a unui popor.

De ore-ce literatura populară se naște cu poporul în decursul timpurilor, ăr' cea mai depărtată origine a popórelor se perde în întunerecul secolilor, de sine se înțelege, că este imposibilă a determina în general, când s'a născut acastă literatură nescrisă. Originea ei este însuși geniul popórelor. În decursul secolilor însă, prin contact, prin amestecare, în fine prin migrațiune, au împrumutat unele dela altele. Este cu totul absurdă ideea, că literatura populară s'ar' fi născut din cea scrisă, când scim că și popórele, cari nu cunosc scrisoarea, au literatura lor populară, și foarte multe chiar și dintre operele cele mai mari s'au născut din literatura populară.

Literatura populară se împarte în două: literatura populară nescrisă, care și are originea directă în popor și care el a creat-o spontan în decursul seco-

liloră, s'a păstratū prin trecere din gură în gură, din generațiune în generațiune, și în literatura populară scrisă, în generalū de origine străină.

Amëndouē după formă se împartū în poesie și în prosă. Atătū avuția însă, câtū și importanța acestorū două feluri de literaturī este forte deosebită. Pe când literatura nescrisă este sânge din sângele poporului, sufletū din sufletulū lui, viēță din viēța lui, și prin urmare icōna viie și nemuritoare a poporului din nōptea timpurilorū până va trăi, și după mōrtea lui chiar, — pe atunci literatura populară scrisă este unū veneticiū care s'a furișatū în altarulū și s'a încălđitū la foculū nestinsū alū imaginațiunii poporului. Pentru aceea această literatură furișată pe diverse căi, nici nu are putere și viēță, ea stă lipită, ca unū parazitū, numai până la unū timpū și apoi dispare, sēu este eliminată.

Literatura populară nescrisă

Poesia

Genurile poetice suntū în generalū mai vechi de câtū cele în prosă, căci omulū, înainte de a cugeta, simte, și sentimentulū și-lū exprimă în formă poetică. Și între genurile poetice însă unele suntū mai vechi, altele mai nōuē. Acesta însă nu depinde atătū dela epoca lorū de nascere, câtū mai vērtoșū dela spiritulū ce domină în ele, căci unele de și cele mai vechi ca origine d. e. poesiile lirice, ca fondū și formă însă schimbându-se mereū cu impregiurările și chiar cu individulū, suntū totū-de-una nōuē; așa suntū la noi doinele și horele. Altele, care suntū de origine religiōsă-sacramentală cum suntū colindele și până la unū punctū și bōcetele, ori suntū de unū întelesū și întrebuintare mistică, cum suntū descântecele și vrăjile, — tōte acestea și ca fondū și ca formă s'aū păstratū mai vechi. După acestea unū aerū mai vechiū respiră cântecele bētrānesci.

Colindele în fondă suntă himne religiôse din epoca pãgãnã primitivã, adresate sórelui ca deũ, cãntãndũ bunãtãțile lui și lãudãndũ i faptele ca eroũ, întogmai precum se cãntã și se laudã sórele seũ Agni în himnele vedice. Cu timpulũ însẽ precum unele himne vedice aũ luatũ forma de gratulațiuni, totũ asemenea suntũ și la noi unele colinde de gratulațiuni d. e. colinda de fatã mare, de feciorũ, de pãstorũ, de preotũ, de copilũ, de ferestã ș. a. De-aici a urmatũ împãrțirea colindelorũ în religiôse și lumesci, care adeseori trecũ în genulũ narativũ, întogmai precum din vechiulũ himnũ aricũ s'a derivatũ cu încetulũ cãntulũ epicũ. Colindele religiôse s'a amestecatũ adese-ori cu idei și personaje din ciclulũ creștinũ, mai nici-odată însẽ nu s'a pututũ face o contopire deplinã, ci totũ-de-una elementulũ și ideile vechi mitice aũ rãmasũ precumpënitore. În tôte colindele și religiôse și lumesci se aflã de ordinarũ dupã fie-care versũ refrenulũ sacramentalũ : *Lerũ Dómne!* mai rarũ : *Florile dalbe seũ Dorile dalbe!* *Lerũ* este *Liber* și anume *Jupiter Liber*, adecã «deulũ dãtãtorilũ de bunãtãți (Sórele)», ér' *Florile dalbe seũ Dorile dalbe*, este refrenulũ care în timpurile primitive se aplica dupã fie-care versũ în așa numitulũ himnũ seũ rugãciune de diminetã ¹⁾. Colindele se cãntã dela Crãciunũ pãnã la Bobotãzã, cu deosebire însẽ în nóptea de Crãciunũ. Numele de colindã este strãvechiũ aricũ a cãrei formã mai vechie s'a pãstratũ la Greci în *zαλινδείο*-mẽ invãrtescũ, *zαλινδηθρα*-locũ de invãrtire.

La Romani la 1 a fie-cãrei luni se anunța *Nonele* prin strigare (lat. calare), și din acestã causã s'a confundatũ

1). Unũ studiu alũ nostru amãnunțitũ asupra tuturorũ acestorũ ces-tiuni a se vedẽ în *Revista crit.-lit.* I. (1893): Colindele și himnele vedice p. :—15, Refrenulũ colindelorũ p. 50—63.—S. Mangiuca, Cã-lindariu 1882 art „Colinca“.

înțelesul, cu toate că *calendae* e totu de-o rădăcină cu *καλινδῆω* și nu de la *calare* ²⁾.

Și fiindu-că Colinda se cânta cu deosebire la întorcerea seû nascerea sórelui, care la Români se numea *natalis solis invicti* și se sêrbătorea la 25 Decembre întogmai ca Crăciunulă la noi, de-aci «cânteculă de întórcere» seû *colinda*.

Colecțiunî : A. M. Marienescu, *Colinde*, Pesta 1859. — G. D. Teodorescu op. cit. p. 14—95. — Dr. I. Sbiera, *Colinde*, Cernăuți 1888. — T. Burada, *O călătorie în Dobrogea*, Iași p. 38—104. — T. Daul, *Colinđi etc.* Aradū 1890. — A. Bârseanu, *Cinci-đeci de Colinde*, Brașovū, 1890. — I. C. Bibicescu, *Poesii populare din Transilvania*. Buc. 1893. p. 233—257.

Cântecele bêtrânesci suntu poesia eroică a poporului românū. Dintre toate speciile de poesie în acêta se deosebescū mai bine diversele epoce: viața istorică a poporului în aceste cântece s'a imprimatū mai adâncū. Dêcă amū posedē o colecțiune de asemenea cântece adunate, nu acum, ci în sic-care epocă, acêta ar' fi adevêrata nôstră istorie

Epocile însē se împingū și se alungă una pe alta, aparū pe scenă alte idei, alte năcasuri, aspirațiuni, trebuințe, alte personaje; cele vechi începū a se întuneca în amintire, a se amesteca și chiar contopi cu cele nouē. De-aiçi provine, că cântecele cele mai vechi suntu mai puține și cu câtū ne apropiemū de timpurile mai nouē suntu mai numêroșe; cele vechi suntu mai liniș-

2). Originea dela *calare*, dată de filologii vechi și noi, s'a datū din causă că nu se cunoscea originea istorică a cuvântului, fără de care, în asemenea lucruri, etimologia făcută numai după asemnări de cuvinte n'are nici o valóre. Apoi dela *calare*, ar' fi rezultatatū *Calandae*, care formă nu se află în totă latinitatea. Er' dêcă *Colinda* nôstră ar' fi din *Calendae* atunci ar' fi trebuitū sē resulte *Colindă*, *Colindă* este forma populară mai vechie de câtū *Calendae*, și este formată cu sufixul *-inda* (-inda).

tite, mai contemplative, cele mai noue mai agitate, mai vii.

In aceste cantece se deosebesc trei epoce: una mitica, din care pan'acum putine piese s'au adunatu, intre care amintim: Sorele si Luna, Iovanu Iorgovanu, Serpele, Balaurulu; alta mitica-istorica: Miulu Cobiulu, Meșterulu Manoli, Toma Alimoșu, Păunașulu Codriloru, Inelulu si Năframa, Ghemișu ș. a.

Cea mai insemnata si mai avuta este epoca istorica, care posedea doua feluri de cantece bețrănesci, unele alu caroru subiectu suntu luptele cu invasorii, cantandu pe Novăcesci, Marcu-viteazu, Stefanu, Mihaiu, Iancu-voda (Huniadi), Calomfiresci. Buzesci, ș. a. Multe din aceste cantece suntu trecute din celelalte epoce pe personaje noue analoge, si mai cu sama cantecele despre Novăcesci si despre Marcu, trebuie se fi cantece stravechi trecute asupra unor personaje noue si confundate cu evenimente mai noue. Afara de aceea aceste cantece despre Novăcesci si Marcu formaza prin estensiunea si varietatea loru celu mai mare si adevăratu *ciclu epicu popularu* alu Romăniloru. Rămăne insă ca de-aici inainte se-se adune in tota estensiunea variantele sale, pentru a pute fi apreciatu dupa valoare.

O adoua specie suntu așa numitele *cantece haiducesci*, cantece eroice in fondu, dar' in altu sensu. Eroulu lupta cu despoietoriulu străinu furisatu in țera, cu ciocoiulu, care nu lupta cu arma fătișu, ci da pe dindosu, despoe si face imposibila viața, ca domnu seu ca funcționar, inaintea carora bietulu romanu «ani intregi s'a judecatu si nimicu n'a castigatu», ca proprietaru, ca arendașu, ca negustoru, ca cărcimar. Originea si fondulu loru, ca si caracterulu haiduculu seu a «fețiloru de codru verde», se ilustreza nu se pote mai bine in urmatoarele:

N'am lățcae la chimirū
Să mă potū plăti de birū

Și de foî și de soldatū
Și de Iuda blăstematū. . . .

— — —
Bată-vē crucea ciocoi,
De-ași mai scăpa de la voi,
Sē mē tragū la codru éră,
Și sē facū dreptate'n tēră.
Când oiū vedē omū săracū
In chimirū mâna sē bagū
Și de chinū și vaiū sē-lū scapū. . . .

— — —
Haî copii la cei stejari
Sē tăiemū niscal-va pari,
Tēra sē ne-o țarcuimū
Și de iesme s'o ferimū !

Ast-felū elū apucă in codru, de unde cobóre ca unū fulgerū, 'și rēsbună suferințele și nedreptățile, mai scapă ici-colea pe frații seî, seū îi ajutā cu ce ie dela ciocoi, și mai aruncă spaima in croncani. Acēsta este originea cāntecelorū hăiducescī răspândite la toți Romāniū, căci toți aū suferitū intr'o formă. Aceste cāntece fōrte adese ori suntu de o energie și unū coloritū neimitabilū, și aflāmū depuse in ele sentimente nu numai de unū înaltū patriotismū, dar' și de-o umanitate neîntrecută. Cei mai renumiți hăiduci deveniți legendari suntu : Corbea, Pinteā, Bujorū, Tunsulū, Darie, Jianulū ș. a. Unū tipū teribilū și admirabilū totū-odatā de hăiducū, cu numele Burlă, dela finele sec. 17-lea, ni-lū descrie Cântemirū.

Colecțiunī : V. Alexandri, Poesiī populare. Buc. 1866.
— A. M. Marienescu, Balade, Pesta 1859 și 1867. —
M. Pompiliū, Balade, Iași. 1870. — S. Fl. Marianu,
Poesiī populare romāne, vol. I. Cernăuți 1773. — M.
A. Caramfilū, Cāntece pop. Huși, 1892. — G. D. Te-
odorescu op. cit. p. 418—688. — I. P. Reteganulū,

Trandafir și Viorele, Gherla 1886. — Frâncu-Candrea, Români din munții apuseni (Moții). Buc. 1888. — I. G. Bibicescu, op. cit. p. 261—347. — S. C. Măndrescu, Literatură și obiceiuri populare. Buc. 1892 p. 174—191. E. Sevastosă, Căntece moldovenesci, Iași 1888.

Bócetele numite în unele părți *Cântecul dorilor* sunt cântece la morți. Femeile seü fetele care le cântă se numescă bocitoare. Bócetele sunt foarte vechi, ele s'aü desvoltatü din vechiulü himnü religiosü intogmaï ca colindele, pentru aceea conținü și bócetele ideï mitologice. Importanța lorü insë de căpetenie zace aiurea, în sentimentulü adâncü de respectü, iubire și doioșie familiară în sinulü poporului dela țeră. Sub sumanulü aspru și rosü de ñile grele, țeranulü românü ascunde o inimă de aurü, unü sentimentü dulce și fierbinte pentru ai sei. Iubirea de mamă priméză pe cea de tată, ér' cea de tată pe cea de frați și surori :

De-ar' fi tata câtü de bunü
Totü țipă copii 'n drumü ;
De-ar' fi mama câtü de rea,
Toți îi stringe lângă ea.
Și la frați și la surori
Mergi pe anü de două ori,
Er' la mamă și la tată
Mergi în tötă țiuu-odată.

Plänge casă, plänge masă,
De tată sunteți rămasë !
Plângeți uși, plângeți ferești,
Plângeți tuspatru păreți,
Că de astăđi rămâneți ;
Ca de-acuma tatuca
In casă n'a mai intra,
Nici nu s'a mai hodini,
La ferești n'a bocăni,
Nici ușile n'a deschide,

Nici la copil n'a mai ride.
Drăguțulu nostru tătucă,
Câtă ai trăit ai lucrat
Pentru trei scânduri de brad ;
Câtă ai trăit ai muncit
Pentru trei coși de pământ ;
Decă tătucă nu creși,
Haida la mormentă și veși.

Mama plângându-și fiica :

Scolă, scolă Mărioră !
Că mămuța dumi-tale
Dimineta s'a scula
Prin totu cotulu te-a căta
Totu Mărior'a striga.
Scolă Mărioră, scolă !
Că mămuța dumi-tale
Multă supărare are,
Că Dumineca venea,
Frumușelū mi te gătia,
La biserică te pornea.
Dela biserică veneai
Bine nu te hodinia,
Și la jocū mi te pornia
Dumineca mi-a veni
Ea pe cine mi-a găti
Decă dumneta nu-ī fi.

O adâncă duioșie 'ți cuprinde sufletul cetindă aceste cântece, care ne desvêlescă o pătură nouă a inimii poporului românū, atătū de avută in mari și nobile sentimente.

In aceste bôcete aflămū adese ori imagini neintrecute.

Dragele nôstre piciore,
Tare-aū lostū străbătătore,
Iar de-acuma
Din piciore

Mintă 'n flóre,
Din căpute
Rujî bătute
Din mânuțe
Florî albuțe,
Din guriță
Tămâiță.

Dragii noștri ochișori
Cum s'orū face pomișori,
Din sprâncenene
Viorele.

Intre multe altele, aflămū în bécete o particulatitate, care trebuie s'o însemnămū aici. Nu numai cei mai tineri cătră cei mai bătrâni, dar și acestia cătră cei mai tineri, până și părinții cătră copiii lorū se adreséză cu *dumneata*. Acésta 'și are originea în adânculū cultū ce-lū are poporulū românū pentru cei morți. Nu pentru-că mortulū devine mai străinū față cu ai seī i se adreséză cei ce-lū plângū cu *dumneata*, ci pentru-că mortulū devine *unū geniu*, o ființă supra-naturală și în generalū considerată ca bine-voitoare față cu ai seī. Pentru aceea nenumărate suntu atențiunile și sacrificiile ce se aducū morților seū *moșilorū* ³⁾.

Cuvântulū *bécetū* este de aceeași origine cu lat. *vox*, *voco*, *vocito*, a striga fig. a se văera, a se plange.

Colecțiuni: T. T. Burada, O călătorie în Dobrogea, Iași 1880. — Idem, Datinele popcrului românū la înmormentări, Iași 1882. — S. Fl. Marianū, În mormentarea la Români Buc. 1892.

Doinele, suntu genulū eminentemente liricū alū poeziei populare române. Doina cântă dorulū și bucuria, iubirea și ura, veselia și întristarea, suferința și rēsbunarea, speranța și desperarea. Fondulū doinei este în generalū *doiosū*,

3). A se vedé Revista crit lit. an. I. (1893) p. 261—263.

de unde și-a luat și numele de doină ⁴⁾. În viața vechie, mai patriarhală, doina se mărginea la relațiunile intime, cu timpul cercul vieții lărgindu-se, s'a lărgit și altă doine, așa avem doina haiducască, doina ostășască seu de cătanie, care este de origine cu totul nouă ș. a. Doina ca espresiune spontană și fidelă a sentimentului, nu are rațiunea de-a fi și nici nu pôte esista, de cât fiind deplin înțelesă de cel ce-o cântă, pentru aceea doina, dintre toate poeziile populare, are totu de-una limba cea mai nouă; cuvinte vechi, neînțelese, în ea nu există, seu care s'ar păre că există, ele nu sunt vechi, ci dialectale, din graiul viu al provinciei seu ținutului unde o surprinde culegătorul. Doina este de-o înaltă frumuseță nu numai ca adâncime și văpaie de sentiment, dar și ca sbor al fantasiei, cutezanță de imagini, finețe de situațiuni, ciselare și plasticitate de limbă. Inceputul aprópe constant cu „*frunđa verde*“ indică inspirațiunea directă din contemplarea naturii, și predilecțiunea Românului pentru viața câmpenescă, în natura liberă. Italienii au de asemenea: Fior di viole! Fior di trifoglio! etc.

Colecțiuni. Dr. I. U. Iarnik-Bârseanu, Doine Buc. 1885. V. Alexandri, op. cit. — S. Fl. Marianu, op. cit. vol. II. — G. D. Teodorescu op. cit. p. 270—354. — N. A. Caramfilu op. cit. — I. T. Reteganulu, Trandafir și Viorele Gherla 1886. — E. Sevastosu op. cit. — O miie doine — St. Munteanu, O sută doine etc. Brașov 1891. — I. C. Bibicescu, op. cit. p. 9—169. — S. C. Mândrescu, op. cit. p. 15—120. — În *Texte*

4). *Doiosu* este dela *doiu* care există și azi în graiul pop. din Transilvania mai ales în Valea-Hațegului cu înțelesul de dor fierbinte. din care s'a format *doina* păstrându rădăcina și înțelesul intens al caventului după cum 'lu esplică însuși poporul cu „cântec dulce, viersu de focu“ (Iarnik-Bârseanu, Doine Buc. 1885 p. 3). Litvanicul *dainos* n'are de-a face cu *doina*, fiindu cu totul de altă origine și numai din întâmplare sémână ceva cu *doina*.

macedo-române de Dr. M. G. Obedenaru Buc. 1991, se află mai multe doine s. cântece m. române.

Horele dişe *strigături* şi *chiuituri*, suntu micî poesiore ce le reciteză de regulă flăcăii, mai rarū lăutariulū, la jocū după tactū. In ele se amestecă gluma cu satira, răsfaţule cu gentiletă. Este ceva cu totulū caracteristicū, că orî-cătū se parū ele de inţepătoare une-orî, totuşi nu vatēmă, cu atăta fineţă şi impersonalitate suntu ele alcătuite. In generalū suntu foarte spirituale. Cele mai bune suntu care nu trecū peste patru versuri. Când suntu mai lungi nu numai efectulū se slăbesce mai alesū prin recitare in decursulū joculū, dar 'şi perdū şi genulū trecendū între doine. Pentru aceea unii culegători le-au confundatū cu doinele şi vice-versa. Cele mai multe din horele din colecţiunea lui V. Alexandri şi S. Fl. Marianū suntu doine.

Colecţiuni: Iarnik-Bârseanū op. cit. — V. Alexandri op. cit. — S. Fl. Marianū op. cit. v. II (1875). — St. Munteanū, op. cit. — S. G. Măndrescu op. cit. p. 121 — 171. O miie doine, strigături şi chiuituri culesse de mat mulţi invetători zelosi, Braşovū 1891.

Descantece, vrăji, farmece şi desfaceri. Tote acestea constitue aşa dicendū poesia mistică populară, cuprindendū, pe lângă gesturi şi medicamente populare, şi formule ritmice ce le rostesse celū ce escută aceste acte mistice şi au, in credinţa poporului, destinaţiunea lorū anume. Descantecele intorcū, alină şi vindecă diferite bóle atătū la ómenî, cătū şi la animale. in generalū va se dică, facū bine. Vraja din contra ţintesse a face reū d. e. a sili pe cine-va la ceva fără voia lui, a invrăjbi, a lua somnulū copiilorū, laptele de la vaci, a lua mana din holda altuia şi-a o duce pe holda sa ş. a.

Farmecele ţintescū a face pe cine-va plăcutū, atrăgătorū, şi prin acésta a sili pe altulū să-i placă de cine-va; elū apoi se şi numesse fărmeCATū, ce adese ori-este identicū cu «i-a luatū, i-a furatū minţile».

Desfacerile au de scopū de a strica seū de a face faţă

cu ore-care imposibile vrăjile și farmecele.—Această specie de poezii populare este foarte vechie. În ea se află idei vechi mitologice amestecate cu creștine, pentru aceea s'au conservat adese-orî și cuvinte vechi, une-orî chiar neînțelese. La Poporul-romanu erau foarte îndatinat toate feliurile de farmece care se află adî la noi. Ceremonialul și mijlocele sînt totu aceleași și la noi, s'au păstrat înse și cuvinte și expresiuni întregi :

descânta lat. incantare.

descânta în aiu lat. incantare in alio (Cato RR. 160).

legatură, cu sensu de a farmeca, lat. ligatura (Isidor).

Colecțiuni : S. Fl. Marianu, Descantece poporane române, Sucéva 1886. — Idem, Vrăji, farmece și desfaceri. Buc. 1893. — T. T. Burada, O călătorie în Dobrogea p. 269—276. — D. P. Lupașcu, Medicina Babelorî. adunare de descantece etc. Buc. 1890. — G. D. Teodorescu op. cit. p. 356—398.

Rugăciuni populare încă s'au descoperit cîte-va, dar numai în spiritu creștinu (G. D. Teodorescu, op. cit. p. 188—189).

Poesii glumețe și batjocuritoare încă posede literatura noastră populară și încă de cuprinsu foarte variat, unele se raporta la viața de toate zilele biciuind, mai în glumă, mai înadinsu, diverse defecte și deprinderi rele; altele se raporta la poporele străine conlocuitoare, dintre acestea cele mai numeroase satire sînt la adresa țiganilor, și anume acelea care se raporta la biserica, mănăstirea, pașcile, popii și sântii țigănesci, se numesc *Evangelii țigănesci*, care se reciteză ca și cînd ar ceti evangelia.

Colecțiune : Satire poporane Române de S. Fl. Marianu Buc. 1893.

Proverbe Unu gen intermediaru, ca formă, între prosa și poezia populară, avemu proverbulu, ghicitorea, idiotismulu, frânturile de limbă și jocurile de copii. Dicum intermediaru ca formă, căci aceste specii utili-

séză, afară de idiotismu, asonanța, ritmulu și chiar și rima, ér' idiotismulu are câte-odată unu ritmü mai pronunțatü.

Proverbulü in limba populară se numesce *șisă*, *dicătóre*, mai rarü *șicală* și *vorbü bētrână* sēu din *bētrânü*, și cuprinde rezultatulü esperiențelorü de secolü ale poporulu, încätü abia este vre-o împregiurare in viētä, care sē nu-și aibă *dicătóreä* sa cristalisatä in câte-va cuvinte cu forme alese. De-öre-ce viētä ómenilorü, in fondü, este aceeași orü-undē, și prin urmare și ideile încä se asēmēnă, pentru aceea și proverbele, ca nici o altä specie de literatură populară, sēmēnă adese-orü, ca oü cu oü, de la unü poporü la altulü, începēndü din timpurile cele mai vechi până ađi și dela unü cornü alü lumei până la celalaltü. Suntü multe proverbe in sē in care se oglindēzä evenimente și esperiențe particulare ale fie-cäruü poporü, a cărorü cercetare și esplicare desvēlesce anumite epoce din viētä poporulu. Acestea se numesü proverbe istorice.

Colecțiunü de proverbe : *Povestea vorbeü* de A. Panü Buc. 1847—1853.—*Proverbele romänilorü* de I. C. Hinteșcu Sibiu 1877.—Unü culegätörü-Typographü (I. C. Ispirescu) are mai multe proverbe in *Legende* ed. 3-a Buc. 1872 ér' o edițiune a proverbelorü cu variantele lorü începutä de Ispirescu a rămasü neterminatä (v. Revista p. istor. archeolog. și filolog.).

Ghicatorile, care se mai numesü și *cimiliturü*, suntü descrieri și definițiunü figurate a diverse lucruri, făcute cu unü adäncü spiritü de observațiune, încätü se facü posibilä ghicirea obiectulu. Cam de regulä descrierea se face prin asemēnări cu alte obiecte, și de cele mai multe orü suntü in versurü. Cöndițiunea esențialä este sē fie scurte, 2—4 versurü. Unele ghicitori suntü numai nisce întrebări captiöse. Totü la *Ghicatori* trebuie socotite și unü felü de poesü numerice mai lungi, care in sē se parü a fi mai multü de origine cärturărăscä.

Colecțiunü : 118 ghicitori in *Legende* de Unü culegä-

torü-typograph, ed. 3-a București 1872. — Câteva Ghicitori în *Basme* etc. de I. C. Fundescu, Buc. 1885. — G. D. Teodorescu, Poesii pop. Buc. 1885 p. 214—252 ér dela p. 252—256 poesii numerice. — Gr. Sima alü lui Ion, Din bêtrâni, ghicitori etc. Sibiu 1885.

Idiotismii suntu scântei ce aü rësãritü din frecarea limbagiului cu viéta de tôte ñilele și pentru aceea aü totü-de-una unü volumü fórte condensatü. Idiotismii mai nici-odatã nu se potü traduce în altã limbã, ci trebuie acoperiți cu alți idiotismi analogi.

Colecțiune anume este numai una : Dr. I. N. Iarnicü, Sprachliches aus rumänischen Volksmärchen, Wien, 1877. — În diversele lexicóne românesci se aflã adunãti totü-de-una asemenea idiotismi.

Frânturi de imbã suntu expresiuni grele prin combinarea de cuvinte aspre. A se vedé asemenea frânturi la G. D. Teodorescu, op. cit. p. 266—7.

Jocurile de copii cuprindü formule tipice, în care se aflã de multe ori cuvinte onomatopoeice și de capriciü, și une ori chiar nume și fapte istorice, suntu presarate ici-colea chiar și cuvinte fórte vechi.

Colecțiuni : P. Ispirescu, *Jucãrii și jocuri de copii*, Sibiu 1885. — G. D. Teodorescu, op. cit. p. 186—200. — P. N. Papahagi-Vurduna, *Jocuri copilãresci* culese de la Românii din Macedonia, Buc. 1893.

Teatru. Poporulü are și o literaturã teatralã, primitivã în formã, dar' fórte importantã ca fondü. Acéstã literaturã dupã origine se împarte în douë pãrti fórte bine deosebite una de alta. — Plugușorulü, Pãpãrudele și Orația la nuntã suntu dupã origine cele mai vechi. Plugușorulü este o datinã ce se practicã în séra spre anulü nou. Copiü cu unü plugușorü în miniaturã séu și fără plugușorü, avëndü numai bice, ér' în Moldova avëndü buhaiulü (taurulü)⁵⁾, umblã din casã în casã

5). *Buhaiulü* este o cofã séu doniã înfundatã cu pele la améndouë capetele ca doba, la fundulü de susü se fixézá o curea séu unü mânunchiü de códã de calü, și când trage de-acéstã se nasce unü sgomotü ca mugetulü unui taurü.

plesnindă din bice s'eu mugindă din buhaiu și recitândă cânteculă plugușorului. Datina, cum se vede lămuritū, este de origine agricolă, adecă în onórea divinităților protectóre ale agriculturii, care la Romani se serba togmai pe același timpū, ca Crăciunulū și anulū nouă la noi, adecă Saturnalele și Opaliele (Saturnū și Ops).

Păpărudele, care învócă plóia, suntū totū datinā vechie agricolă. La Grecii moderni se dice *Pirpiruna* unde sufixulū *-una* arată originea romană. *Orația la nuntă*, cuprinde recitativele rimate, ce se pronunță în decursulū nuntel începēndū dela pețire până la fine, în care se oglindēza tóte peripețiile prin care trece nunta. Recitativele suntū împreunate și cu acțiune d. e. la casa mirese, când o iaū s'o ducă la biserică, la mēsă etc.

Totū aici se tinū și *Cerbulū*, numitū *Cervulus* în dativele vechi de la Crăciunū la popórele romanice din occidentū.

Brezaia și *Țurca* suntū asemenea vechi originī. Acestea însă consistă numai din acțiune fără cuvinte.

Colecțiuni : V. Alexandri, op. cit. Plugulū p. 387. — G. D. Teodorescu op. cit. p. 138—154. și 208—211.

O altă parte cuprinde piese de origine mai nouă ca Irođii, Stéua, Vifleimulū cu păpușile. Irođii ca cuprinsū, întogmire și acțiune, suntū forma cea mai desvoltată de teatru popularū. Dar chiar și numai acesta arată că originea nu este curatū populară, este cārturărăscă din timpurile propagațiunei creștinismului, în câtū piesa are togmai acestū scopū, s'eu mai bine, l'a avutū la începutū. Se póte însă că s'eu se fi amestecatū și contopitū și aici elemente din credințele anterióre. Originea cārturărăscă se vede chiar și din limbă, căci de și testele variēză, nici unulū nu are limba și spiritulū popularū. Din contră dialogulū păpușelorū, care se întogmesce adese-orī după localități, este popularū.

D. Cantemirū în «Descrierea Moldovei» ne amintescce despre unū felii de teatru țărănescū în Moldova nu-

mită «Calucei», în care persoanele se travestea. Nu este cunoscută mai de-a-prope și cu atâtă mai puțină testulă ce-lă va fi avută.

Căntecele ce le cântă cari umblă cu *Stéua* încă suntu de origine cărturărescă.

Colecțiuni: A Pană, Căntece de stea Buc. 1830. — P. Băncila, Colindele Crăciunului etc. Sibiu 1875. — G. D. Teodorescu. op. cit. p. 162—183 și 134—135. — B: Viciu, Colăcăritulă, Sibiu 1885. — Ș. H. Mariană, Nunta la Români, Buc. 1890 conține atâtă în testă câtă și la fine orațiunii de nuntă.

*Povestea seă basmulă*⁶⁾. Subiectulă este în generală de natură cosmică și anume luptă între întunerecă și lumină și de-aici între bine și rău, prin urmare povestea este o moștenire din vechia religiune primitivă, va se dică povestile suntu mituri. Ca agenți în povesti figuréză puterile naturei personificate ca d. e. Fătă-frumosă cu përulă de aură, Arghiră, Dorilă, Sucna-murga, Afină și Dafină, Voiniculă-floriloră; Consinđiana, Săndiana, Dina floriloră, Dina-Dineloră, Cenușerésă, Fata-din-buturugă, Fata-din-rodie, Fata de aură, Cloșca-de-aură, Calulă-de-aură, Cerbulă cu córnelă de aură, Dina munțiloră, Marți-séra ș. a. suntu personificațiunii ale luminei. Smei, bălaurii, Mama-pădurii, Scorpia, Gheunóia, Međilă ș. a. suntu personificațiunile întunerecului. În asemenea condițiunii fantasia avëndă terentă liberă, povestile suntu în generală pline de cele mai frumoșe, precum și de cele mai grozave inchipuiră. Povestile suntu în generală în prosă, pentru aceea deși străvechi ca fondă, ca formă, ca limbă însă mergă cu timpulă, și cu graiulă locală ală naratoriloră. Pentru aceea povestile, afară de unele nume tipice, nu ne-au păstrată urme de limbă vechie, de altă parte însă narațiunea liberă ajutată de sborulă fantasieiă aă creată cea mai

6). Peste munți în Transilvania cuvântulă *basmulă* s'a întrodusă numai prin literatură, căci acolo în poporă se dică numai *poveste*.

dulce și luminosă prosă, în care legături de cuvinte, idiotismă, frase tipice, strălucesc ca diamantele de rouă atârinate dinmăța de flori.

Cei dintâi cari au publicat la noi povești au fost : B. N. Stănescu care la 1860 tip. în Timișoara „Prosa populară, poaești“, ér' N. Filiomonu și P. Ispirescu la 1862 în diarulă «Teranulă română», a urmată apoi I. C. Fundescu la 1867 ș. a. Străinii însă începuse mai înainte a se ocupa cu poveștile noastre, și anume frații Schott publică la 1845 o voluminosă colecțiune de povești culese din Bănată 7).

P. Ispirescu, *Legende seú basmele Românilorú*, Buc. 1882 (ed. 1-a 1862. etc.)

I. C. Fundescu, *Literatură populară* ed. 3. Buc. 1875, (ed. 1-a 1867, 2-a 1870).

Biblioteca populară a «Tribunei» : I. T. Mera : *Ce n'a fostú și nu va fi*, Pipărușu Pătru, *Cenușotca* ; G. Sima al lui Ion : *Teiú-legănată*, *Vladú și Catrina* ; I. Moldovanú : *Fiica a noué mame*, *Indărėtnicululú*, *Lumea proștilorú* ; *Mărgineánulú* : *Nu sciu—Impărată*, *Đina împăratésa și péna ei alésă* ; Ioan Moța : *Baba iadului*, *Đina margarelelorú*, *Doi Copii*, *Croitorulú și cei trei feciori*.

Dr. I. G. Sbiera, *Povești populre romănesci*, Cernăuți, 1886.

I. P. Reteganul, *Povești ardelenesci*. Brașovú, 1888.

I. Bota, *Culegere din cele mai frumoșe povești*, Brașovú, 1891.

În *Texte macedo-romăne* de Dr. M. G. Obedenaru, Buc. 1891, se află două povești macedo-romăne.

Legendele suntú narațiuni, care se rapórtă cu deosebire la persóne religioșe din ciclulú creștinú și la loca-

7) Artur und Albert Schott, *walachische Mărchen*, Stuttgart u Tübingen 1845. — Dr. Fr. Müller, *Siebenbürgische Sagen*. Hermannstadt. 1857. (ed. 2-a 1889). Fr. Obert, in „Ausland“ 1856 No. 30 și in *Magazin f. Geschichte, Literatur etc.* Kronstadt 1859 v. I. 112—121.

șuri sante, cuprindū fapte miraculoșe, dar adese ori legendele aū și unū fondū istoricū. Cele mai multe din legendele religioșe la noi s'an importatū prin literatura creștină apocrifă, despre care mai în jos, prin urmare ele arare-ori suntu într'adevărū populare; populare suntu legendele despre întemeierile unor mănăstiri, despre unii călugări, cari s'aū distinsū prin viața lorū. Aceste legende nu s'aū adunatū încă, deși suntu fôrte importante.

Intre legende trebuie numărate și povestirile despre unele animale și mai ales paseri cum suntu cele din Ornitologia d-lui S. Fl. Marianū, încatū ele nu iau forma de fabulă moralisatōre.

Tradițiunile, cuprindū narațiuni despre persoane și localități, și totu-de-una an unū fondū istoricū fie catū de micū. Ceea-ce le altereză adese-ori este faptulū, că ele trecū de multe ori de la unū personajū vechiū la altulū mai nou, care se asemēnă cu celū vechiū: totū asemenea se întēmplă și cu localitățile, aceeași tradițiune sē lēgă de diverse localități, care sē asemēnă, așa d. e. stânca Babei-Dochiei o arată locuitorii în diverse locuri în Carpați, Dumbrava-roșie încă se arată în vre-o trei locuri. Aceste tradițiuni suntu de-o fôrte mare însemnătate nu numai ca vechi și străvechi amintiri istorice, dar totū-odată și pentru literatura scrisă dândū celū mai bunū materialū pentru poezii narrative, balade, novele, romane ș. a.; cele mai frumoșe balade ale lui Bolintineanu cuprindū asemenea tradițiuni; adese-ori tradițiunile oferă subiecte minunate pentru artele plastice¹²⁾. Nicī aceste tradițiuni nu s'aū adunatū încă. Unū micū începutū de colecțiune a făcutū Cronicarul Neculcea în „*O samă de cuvinte*” și I. Fl. Marianū în *Tradițiuni populare române*. Colecțiuni de tradițiuni nepublicate însē pân' acum s'a făcutū una din inițiativa d-lui

12) Despre *Tradițiunile locale* a se vedē unū studiū alū nostru în *Revista crit.-lit.* I (1883) p. 532—539.

A. Odobescu, alü cärei resultatü se află depusü la biblioteca Academiei române, ér' alta a făcul'o d-lü Nic. Densuşianu pe basa Cestionarului publicatü la 1893¹³⁾.

Anecdotele, numite şi snöve şi păcălituri, se ocupă în generalü cu vieţa de tóte zilele şi mai totü-de-una aü unü fondü moralü. In ele se biciuescü läcomia, sgärce-nia, reinţa, lenea, beţia, desfröulü, fudulia, limbuţia, prostia, fătăria, etc., nimicü nu scapă de limba ascuţită a anecdotei. Romänulü, din sirea lui istetü şi muşcătorü, a încadratü în scurte naraţiuni toţi paşii greşiţi ai vieţii dela țiganulü fără căpëtälü până susü la tronü şi până în secretulü mănăstirei. Anecdotele oglindéză adese-ori şi caracterulü etnicü alü popórelorü cu care Romänii aü venitü în atingere. Anecdotele, deşi scurte şi simple, suntü fórté avute şi variate în inventiune. Cu deosebire în anecdote se oglindéză acea proprietate a popórelorü romanice şi în specie a Romänilorü, pe care vechii Románi o concretizase în dóuë frase: *italum acetum* = oţelü italicü şi *ridendo castigat mores* = biciuesce moravurile riðëndü! Acéstü putere a geniului popularü s'a desvëlitü cu deosebire creändü unü anume personagiü, care concretiséză minunatulü întregü acestü caracterü. Acestü personagiü este *Păcală* care cutrieră lamea biciuindü defectele ómenilorü. Păcală nu este unü deü căðutü cum aü scrisü unii, elü este unü deü coboritü între ómeni, şi decă unora li se pare figura lui curiosă, acésta provine, căci curióse suntü defectele ómenesci după care elü trage cu biciulü.

Anecdote se află, însë rimate, la Antonü Panü în *Povestea vorbeii* şi în *O şedetóre la țérä*, *Pepelen* de Doc. T. Stamati, Iaşi 1851; Ispirescu, *Snöve* edit. 2 1879; E. Baicanü, *Palavre şi anecdote* ed. 2. 1882

13) Nic Densuşianu. Cestionariü despre tradiţiunile istorice şi anticităţile țerilorü locuite de Románi, partea I. Epoca până la a. 600, d. Chr. Iniţiativa acésta, pe câtü suntemü informaţi, a datü unü fórté avutü secerişü şi de o fórté mare importanţi

I. C. Hîntescu, *Intemplările lui Păcală*, Braşov, fără dată; *Cornicea Satelor*, Buc. 1875, culegătorul nu se spune; *Din traista lui Moşu-Stoica de Sandu Pungă-Golă*, Braşov, 1891.

Afară de colecţiunile citate pân' aici, s'a mai publicat literatură populară parte prin mici broşurele, parte prin diverse ziare şi reviste. Cea mai mare parte din colecţiuni însă suferă de deosebite defecte. Unii culegători ca V. Alexandri, A. M. Marienescu, S. Fl. Marianu (colecţiunea din 1873, 1875) au crezut că este bine să le „intogmescă“, ba unii chiar să le „corecteze“; pentru aceea trebuie utilizate cu multă precauţiune. Antonu Panu s'a pus şi a rimat proverbele nerimate, prin acesta le-a stricat. Colecţiunile de povesti, anecdote etc. suferă de-unu alt defect. Culegătorii nici-odată nu le-au transcris de-a dreptul din gura naratorului, ci după ce au ascultat piesa, s'au pus şi au redactat'o. Pentru aceea asemenea colecţiuni poartă toate, ca limbă şi stilu, timbrul subiectiv al culegătorului. Cât se perde prin acesta, este uşor de înţeles. Cu toate acestea nu condamnăm ca fără folos toate colecţiunile de pân' acum, este însă de dorit să se facă mai bine, culegătorii să procedă mai sistematic, mai cu îngrijire pentru ca să ne dea mai multe garanţe. Sunt unele colecţiuni însă, care anume le-am eliminat dintre colecţiunile amintite la fie-care gen de literatură populară. Sunt adecă unii, ca d. e. I. Créngă, care a luat povestea populară drept o canava pe care şi-a împletit ideile sale, frazele şi proverbele culese de ici de colea, în cât ne-a dat un fel de cârpituri cârturăresci cu pretenţii de povesti sevă naraţiuni populare. T. M. Arsene spune singur că Basmelor sale sunt „adăogite şi prelucrate“, dar fără pretenţii cârturăresci. Cum s'a putut vedea, posedem colecţiuni destul de numeroase de literatură populară, sunt puţine însă, foarte

puține studiile făcute asupra acestei literaturi. Din lipsa acestor studii, ea nu și-a dat fructele, ce putea să le dea, cu deosebire n'a influențat de câtă forțe sporadică, la unul și doi scriitori, literatura scrisă. Poezia populară a început să influențeze asupra unora într'un sens rău, s'a apucat să imiteze întru toate poezia populară turnându la doine, fără să țină samă că ei împrumută numai scheletul și clișeul, fără să poată împrumuta inspirațiunea și spiritul, și în chipul acesta în loc de poezii ne dau așa numite cantone și câmpituri cu frase străine. Poezia populară nu se poate imita, ci numai utiliza.

Colecțiunile, chiar cele mai bune, pentru a se pute trage toate foloșele din ele, trebuie cernute și studiate din diverse puncte de vedere. Asemenea studii la noi până acum sunt foarte rare. Ele cer nu numai un studiu adânc al literaturii populare, nu numai o deosebită pătrundere pentru a pute desface toate încrețiturile fine ale acestei literaturi în care se ascunde ființa intimă a poporului care le-a creat, dar scrutătorul trebuie să posedă și adânci și variate cunoștințe. În cele următoare amintim câteva studii făcute mai în adinsu.

A. Odobescu, Căntece poporane în raportu cu țera, istoria și datinele Românilor în *Scrieri* I. 171—192. — Idem, Răsunete ale Pindului în Carpați, *ibid.* I. 193—236. — B. P. Hasdeu, Dina Filma, Goții și Gepizii în Dacia. Buc. 1877. — Idem, Cucul și Turturica, în *Cuvinte din bătrâni*. — Ar. Densușianu: 1) Studii asupra poeziei populare române, în *Analele Asociațiunii Transilvane*, 1866 p. 132—153; 2) Originea doinei, în *Familia* 1868; 3) Semo Sancus și Sâmbete, în *Cercetări literare*, Iași, 1887, p. 104—120; 4) Epopeia română *ibid.* 1—29; 5) De unde vine mitul Iléna Cosindeana? în *Columna lui Traian* 1872 Nr. 8; 6) Colindele și himnele vedice, în *Revista crit.-lit.* I p. 1—15, 49—63; 7) Terfarii *ibid.* p. 193—201; 8) Din mitologia română *ibid.* p. 521—531. — Nic. Densușianu, *Scrutări mitologice în Familia* 1868 p.

199. seqq. — G. D. Teodorescu : Incercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri ale poporului român. Buc. 1874; Cercetări asupra proverbelor române Buc. 1877; Noțiuni despre colindele române, Buc. 1879. — S. Manguica in Calendarul din 1882, Brașov: Colinda. Păcală și petrecerea mortului. — Ovidiu Densusianu, Poesia pop. din punctu-de-vedere etno-psihologic, in Revista crit.-lit I p. 145 — 159 și 241 — 256. ș. a.

Credințele și datinele nu se țin după formă de literatură populară, fac însă parte din patrimoniul total al poporului și contribuie împreună cu literatura proprie populară la descifrarea ființei etice a poporului și a vieții lui nu numai istorice, ci chiar preistorice. Tote acestea însă au o rolă foarte importantă in literatură, căci ele sunt depozitele convingerilor intime, a deprinderilor și a chipului de a fi al poporului, și fără de ele este cu neputință o adevărată literatură națională, căreia ele numai îi pot imprima sigilul originalității etnice. Pentru aceea studiul credințelor și datinelor este totu atât de indispensabilă pentru literatura artistică ca și literatura populară însăși.

Acastă parte a vieții poporului nostru încă a început a se studia și deja avem unele lucrări destul de însemnate. Locul întâiu îl ocupă scrierile părintelui S. Fl. Marian și anume: 1) *Nunta la Români*, Buc. 1890; 2) *Nascerea la Români*, Buc. 1892; — 3) *Inmormântarea la Români*, Buc. 1892. Er' Elena Sevastos a publicat *Nunta la Români*, Buc. 1889. George S. Ionescu a publicat „Mica Colecțiune de superstițiile Poporului Român”, Bucuresci, 1888.

Literatură populară scrisă

Acastă literatură este mai totu-de-una străină, rareori națională. Ea poate să fie de origine curată po-

pulară, adecă din literatura populară a unui popor străin. cum sunt povestile cunoscute sub numele de *O mie și una de nopți*, s'au sunt de origine pură literară cum este *Alexandria*. Dela introducerea Creștinismului s'a pus în curs o forțe avută asemenea literatură cu scop de propagandă religioasă în general, care în urmă a degenerat în literatură de propagandă a dogmelor diverselor secte religioase. Această este cunoscută sub numele de *literatură apocrifă*, căci ea nu face parte din așa numita *sânta scriptură*, stă însă în legătură cu dogme religioase și cu personaje din ciclul creștin. Forțe desu și în acestea s'au întrebuințat povestii curate populare pe dintregul, ori s'au împrumutat din ele motive și forme.

La Români s'a lătit multă această literatură prin mijlocirea sectei religioase bulgare numită *Secta Bugomililor*, delă fondatorul ei popa Ieremie Bugomil, care a trăit în Bulgaria în sec. al 10-lea. Literatura bugomilică însă era cea mai mare parte tradusă din limba grecască cu adaptări la dogmele bugomilice. Er' asemenea literatură populară grecască, începând delă scandalosele *Povestii milesiene* din anticitate, nu era o literatură de cultivare și edificare a popoarelor, ci de corumperea și disolvarea lor. Pentru aceea și literatura bugomilică, care a propagat această literatură grecască, a fost fatală pentru Bulgari, căci etă ce dice un istoric al Bulgarilor: „Mai incolo Bugomilismul a contribuit la distrugerea vechei Bulgarie. Invătăturile lor posomorite au stins iubirea de patrie, au desbinat poporul în clase și l'au aruncat în brațele corupțiunii”.¹⁴⁾

Fără îndoie că cărțile bugomilice n'au rămas nici la noi fără influință asupra clasei mai bune care le cetea, după cum vedem că nu rămân fără grave consecințe tipăriturile scandalose lăite anume pintre Români de mână străină și *primitive de naivitatea și negligența noastră!*

14) Iriček, Geschichte der Bulgaren p. 373.

Cele mai vechi urme la noi de asemenea literatură sunt :

1) *Varlaam și Josaf* în *Invățăturile* lui Neagoevodă (v. *Filosofia*) ;

2) *Textele mähăcene*, parte scrise parte copiate între anii 1580—1619. (v. lit. bisericească) ;

3) *Textele lui Popa Ioan* din Sânpetru scrise la 1620.

De-aici încolo asemenea texte se înmulțesc totu mai tare. ¹⁵⁾

Pe lângă literatura în proză există o asemenea literatură și în versuri. Cea mai avută în această privință este care se ocupă cu ciclul religios al Crăciunului, cum sunt cântecele de stea, colindele diecesci, adică făcute de popi și de dieci pe baza legendei creștine, I-rozii, Vifleimul, apoi cântece la pomeni, la nunte, la veselii, la morți ș. a. Tote aceste poezii sunt în general foarte seci ca idee și cu totul lipsite de inspirație.

Manuscripte de asemenea poezii sunt cunoscute de prin secolul trecut, este evidentă însă că au existat și mai vechi.

Colecțiuni anume de aceste poezii nu s'au făcut, s'au publicat însă incidentală prin alte colecțiuni și prin publicațiuni periodice d. e. :

A. Panu, *Cântece de stea*. Buc. 1830 ; — *Idem*. *Indeptătorul bețivilor*, fără loc, a. 1832 ; ¹⁶⁾ — Dr. I. Sbiera, *Colinde*, Cernăuți, 1888. — P. Băncilă, *Colinde etc. Sibiu* 1875 ; — *Revista p. istor. arheolog. și filolog.* a. I v. II p. 313—336, an. II vol. I fasc. 1 p. 99—110.

¹⁵⁾ Despre asemenea literatură v. Hasdeu, *Cuvinte din Bătrâni* ; — Dr. M. Gaster, *literatura pop română*, Buc. 1883.

¹⁶⁾ În carte nu se arată culegătorul său autorul, ér' D Iarcu o atribue lui A. Panu, și de-ô-re-ce cuprinde și piese originale cu totul în maniera și cu limba lui A. Panu, pentru aceea o considerăm și noi ca a lui.

Acastă literatură apocrifă la noi a fost în flóre până la începutul acestui secolu, ér' când a început se a-pară o literatură mai multu seú mai puțină națională, acea literatură venetică și fóрте adese-ori stupidă a începutu se dispară. Lovitura a începutu a i se da prin scrierile lui I. Baracú, V. Aron și Antonú Panú, cari parte se ocupă cu subiecte naționale, parte cu subiecte serióse din literaturí străine, multú mai superióre ca gustú și formă, de câtú buiguirile bugomilice și cântecele nesárate diecesci. Și cu câtú subiectulú vre-unea din scrierile acestora a fostú mai naționalú, cu atâtú scrierea s'a popularisatú mai tare ca d. e. *Arghirú* și *Elena* alú lui Baracú, *Leonatú* alú lui V. Aron, *O șeđetóre la țérá* și *Povestea vorbeí* a lui A. Panú.

Incepéndú a se publica în ultimele decenii poesii, povesti și anecdote populare, acestea aú datú lovitura de móрте literaturéi sarbede și străine, care se lățise în secolii trecuți la noi.

Acesta este curentulú sănátosú introdusú în literatura noastră populară și care nu va lipsi a fi de cea mai bine-făcétóre influință atâtú asupra ființei etice a poporului, care se va adăpa din propriulú seú isvorú, și se va înălța în ochii seí proprii vedéndú atâtú de cultivate și aprețiate creațiunile lui, dar' totú-odatú va ínriuri puternicú și va aduce la matcă literatura artistică, care bate încă *buimăcítá* câmpii străinătății.

CAPITOLŪ II.

PROSA

Prospectŭ istoricŭ

După urmele, care le posedemŭ din literatura română scrisă, trebuie să dăcemŭ, că prosa s'a dezvoltatŭ mai de timpuriu decâtŭ poezia. Manuscriptele și cărțile bisericesci, cărī suntŭ cele mai vechi monumente literare, asemenea contractele, chisóvele și cronicile, tóte acestea le întempinămŭ înainte de poezia literară seŭ scrisă. Abstrăgându delă urmele sporadice de limbă, de carī amŭ vorbitŭ (part. gen. c. IV.), cele mai vechi monumente de prosă ce le posedemŭ suntŭ: Psaltirea scheiană, Codicele voronețianŭ, Tetravangeliulŭ și Cazania I tipărite la 1560, Psaltirea tipărită la 1570 și alta la 1577, Praxiulŭ tip. totŭ pe acestŭ timpŭ, Căzania II tip. la 1580, Paliia tip. 1581, ér' ca celŭ mai vechiŭ monumentŭ de prosă profană unŭ Cronografŭ aflătorŭ în posesiunea nóstră, scrisŭ în epoca lui Petru Cercelŭ scosŭ din domnie la a. 1585. În dezvoltarea prosei distingemŭ următoarele epoce: *Epoca I până la 1500* reprezentată cu deosebire prin Psaltirea scheiană și Codicele voronețianŭ, alŭ cărorŭ caracterŭ este lupta grea ce-o încercă pentru a întrupa seŭ esprima ideia, și acésta cu atâtŭ mai vèrtosŭ, căci este totŭ-odată și o traducere; formele fonetice și flexionare fórte originale, unŭ fórte vechiŭ elementŭ lexicalŭ românŭ, atâtŭ ca cuvinte câtŭ și ca accepțiuni, amestecatŭ cu dese elemente străine și cu deosebire slavóne. Rotacizarea lui „ o considerămŭ nu ca o proprietate generală a limbei din acésta epocă, ci numai ca o particularitate dialectică. Din punctŭ de vedere sintacticŭ relevămŭ cu deosebire casulŭ-obiectŭ fără prepozițiunea *pre* și întrebuintărea dativului și a-

cusativului la pronumele pers. fără repetiri pleonastice. — *Epoca II până la 1600.* Prosa mai dezvoltată, mai sigură și mai ușoară, cuvinte vechi românesce se perd, elementele străine se mai răresc, fonetica și formele flexionare încep a se slăbi, toci și amesteca cu evoluțiuni mai noue. Sintaxa progresază, perde însă unele particularități vechi. — *Epoca III până la 1700.* Prosa, atât în literatura bisericească, cât și în cea profană, devine nu numai mai naturală, mai ușoară, dar' capătă sub condeiul unora chiar ore-care lustru. Se elimină multe din slavonisme, se perde însă o mare parte din vechile cuvinte, se continuă slăbirea fonetice și a formelor flexionare, se contopirea artic. cu tema cuvântului, se aplică mai des timpurile compuse în locul celor simple întrebunțate în epocile trecute. Pe când scriitorii bisericești ai acestei epoci amestecă formele vechi cu cele noue, cei profani au o limbă mult mai modernizată. Causa este, că scriitorii bisericești d'o parte erau mai vârtosii omeni din popor și în nemijlocită și cotinuă atingere cu el, de altă parte erau influențați de texte din epoca trecută; din contră scriitorii profani erau cu deosebire din clasa mai bună, dintre boeri, unde limba era mai tocită, și totu-odată ei nu erau ținuți a observa modelele textelor vechi, ca ceva sacrosânt. Prosatori mai buni în această epocă: cronicarii munteni și traducătorii bibliei de București (1688), Urechie, Miron, Dositeiu. — *Epoca IV până la 1830.* În această epocă limba perde mai toate urmele arhaice, cari se mai susținuse în epoca trecută, fără ca din punctu-de-vedere formal să pōtă face vre-unu progres, din contră prosa profană, cultivată mai ales dincōce de Carpați, sub influința limbei grecesci, face în general unu regres. Prosa învetaților din Transilvania dintre 1780—1830 este curată și regulată, dar' totu-odată, cum amă dice, erudită, cu toate acestea în fond nu mult se deosebesce de limba cronicarilor mai vechi. În scurtu, prosa din a-

céstă epocă încercă schimbări, dar' în totalu rămâne încă rigidă, puțină flesibilă, greoie. Prosa profană în amândouă aceste epoce rămâne sub influința celei bisericesci. Celu mai bună prosatoriū din acéstă epocă : cronicariulū Neculce, istoricii Miculū, Șincai, Maiorū și Zilotū Romanulū. — *Epoca V dela 1830 încóce*. Prin eliberarea Românilorū de dincóce de domnia fanariotă, prin introducerea limbei române în scólă, prin eliminarea limbei grecesci din statū și cu încetulū din societate, prin studiulū limbei franceze și cu deosebire prin introducerea diaristiceī, limba de-odată se deșteptă din amortélă, se desghiață óre-cum și din greoie și neajutată, ce se părea mai înainte, capătă unū mersū sveltū și ușorū. Limba, ca totū ce-ī amortitū, nu avea mai mai 'nainte grații, acum începe a le căpăta prin agilitate și ușurătate naturală. Dar' fiindū-că începe a se scrie multū și răpede și fără pregătire, limba căștigă adevăratū în flesibilitate, în regularitate însă perde. Influința francesă are părțile sale bune în câtū se atinge de desghiețarea stilului, dar' multe și rele din punctū-de-vedere sintacticū și lexicalū. Incepū a se delătura cuvinte bune românesci înlocuindu-se cu franceze, se introducū idiotismī și proprietăți stilistice după francesă, chiar' regimulū sintacticū se confórmă în multe după acéstă. O ușă deschisă pentru iregularitate și influința străină era lipsa studiului gramaticalū alū limbei. Limba română devenise în instrucțiune unū simplu apendice alū limbei latine și franceze. Gramatică română se considera ca ceva de prisosū, după ce, se dicea, suntemū născuți români ; mulți diceau că-ī prea grea și cu tóte acestea, care se freca nițelū de carte, se ținea deja gramaticū, filologū, și nu admitea autoritate. În generalū esista unū felū de preocupățiune în contra studiului gramaticalū alū limbei române. Cei de peste Carpați scriau gramaticalū, dar greoiū, cei de dincóce ușorū, dar negramaticalū. O îngrijire artistică și estetică a stilului nu întempinămū la nici unū scrii-

toru din această epocă. Unii posedu cunoștința aprofundată a limbei, mai alesu cei de peste munți, dar' fiindu-că învățau cu deosebire în scóle străine și se ocupa cu limbă cu totul străine de limba română, acesta nu putea să nu aibă unele influințe dăunătoare asupra limbei române,—lipsea arta și estetica. La cei de dincoace se intreveade gustu esteticu, dar' le lipsea cunoștința limbei, după cum se cere dela celu ce voesce să fie scriitoriu. Calitățile de a deveni celu mai bunu prosatoru în această epocă le posede Bălcescu, timpul însu nu l'a lăsatu să le desvólte. În scrierile, câte ne-a lăsatu, se vede că elu s'a nevoitu nu numai a mânu simplu limba pentru a-și exprima ideile, dar' totu-odată a-și le depune în o limbă mai bună și mai corectă. Unu altu prosatoriu mai insemnatu este Eliade; amu puté dice, că elu introduce unu nouu curentu în prosă, elu o desghiétă. În adevêrû până pe la 1848 elu scrie o prosă verde românescă. D'aci încolo apoi însușindu-și nisce idei filologice din cele mai stângace, și-a stricatú limba cu totul.

Literatura bisericescă.

Prospectu istoricu

Literatura noastră bisericescă nu are vre-o deosebită însemnătate literară, are însu o mare însemnătate în desvoltarea și cultura Poporulu-Românú, căci prin ea s'a liberatú nu numai limba, dar' și spiritulu, cugetarea noastră din sclăvia străină, în care au zăcutú secolu amorițe, și totu prin ea s'a întemeiatú pe nesimțite *unitatea limbei literare*¹⁾. Nu numai atâtú, ea a a-

1). Frumóse suntú cuvintele ce le aflimú în cestiunea de unitatea limbei în prefața Test. noú tip. la Alba-Iulia 1648: „Noi dreptú-aceea ne-amú silitú din câtú amú pututu, să izvodimú așa cum se înțelegă toú. Eră se nu vorú înțelege toú, nu I de vina noastră, ce-I de vina aceluia ce a' resfiratú Românú prin într'alte țeri“ (Cipariú, *Analecte* p. 86).

jutată și a susținut și unitatea graiului viu. Atară d'acésta, literatura noastră bisericéscă mai este însemnată și pentru studiul și cunoșcerea dezvoltării istorice a limbei, căci cele mai vechi și mai voluminoase monumente de limbă sunt cele bisericésci. Însemnătatea acestor monumente crește și mai multă, când vom considera, că limba depusă în ele nu este numai limba celor doi secolii, 16 și 17, după cum se crede în general, ci unele cuprind limbă din secolii anteriori.

Dacă asemănăm limbă cărților bisericésci tipărite în secolul al 16-lea, ba foarte adese-ori chiar și a celor din sec. 17-lea, cu limba ce-o întempinăm prin alte documente și cronică contimpurane, aflăm în formele gramaticale precum și în elementul lexical o mare deosebire. Pe când în cărțile bisericésci dăm peste forme gramaticale foarte vechi și originale și peste cuvinte bătrâne românesci, cari se nu le aflăm de loc se nu numai când și când prin documente și scrieri profane: siliți suntem să ne întrebăm, pentru-ce, de unde această deosebire? Limba bisericéscă, care noi o întempinăm prin cărțile bisericésci mai cu samă din sec. 16-lea, este în mare parte multă mai vechie. Acésta rezultă din natura lucrului, căci poporul nu cunoșcea limba slavonă, prin urmare era imposibilă ca preoțimea să se mărginească în decursul atător secolii în toate funcțiunile bisericésci numai la limba slavonă. Sunt, cum am arătat, o sumă de acte religioase, care nu se pot îndeplini fără participarea activă a poporului. Mulți, și de sigură majoritatea preoțimei, nu înțelegeau limba se nu aproape de loc se nu cu multă mai puțin de cât se fie în stare a traduce la prima vedere și în fie-care ocașiune textul slavon în asemena împregiurări, când participa activ și poporul (v. Revista crit.-lit. II 1894 p. 260—263).

Pentru aceea pe timpul când începuse a se tipări cărțile bisericésci existau deja vechi manuscripte românesci, care s'au utilizat pe dintregul la tipărire.

Cele mai vechi cărți bisericesci în limba română cunoscută până aci ²⁾ și care le posedem sunt următoarele :

Psaltirea scheiană, ală cărei manuscris se află în biblioteca Academiei-române din Bucuresci sub No. 499 și s'a publicat la 1889 ³⁾. Manuscrisul este o copie, după cum acesta se vede din nenumărate greșeli de citire și incongruențe de ortografie și fonetism. Din o însemnare criptografică în textul manuscrisului datăză probabil de pe la 1482. Cuprinde 151 psalmi și alte deșc cântări din Test. vechiu și nou și Simbolulu Atanasianu.

Codicele voronețianu, aflatu la mănăstirea Voronețu în Bucovina. necompletu, coprinde pe 85 foi, câte s'aũ păstratũ întregi, faptele apostoliloru, epistola generală a lui Iocobu, cea dintăiu generală a lui Petru și începutulu dela adoua. Manuscrisul se află asemenea în biblioteca Academiei-române din Bucuresci și a fostu tipăritu la 1885 ⁴⁾.

Amendouă aceste monumente aũ multe trăsături comune. Amendouă suntu nisce prime traduceri neajutate, incurcate și forte adese-orĩ neintelese, și fără indoielă

2). În catalogulu cărțiloru din biblioteca lui B. Kopitar suntũ înregistrate manuscrite românesci din sec 15 lea și 16-lea și sub Nr. 914 se înregistrează unũ *Mineiu* tipăritu la Veneția în 1535 și retipăritu la 1580, care carte este cu totul necunoscută de aiurea, și de și nu este esclusă probabilitatea, dar până la alte probe credemũ că s'a făcutu vre-o confușiune cu vre unũ Mineiu slavonũ (v Ov. Denșianu, în *Revista crit.-lit.* II 1894 p 258 -9.

3). *Psaltirea scheiană* (1482) MSS 449 B. A. R. publicată de Prof. I. Bianu bibliotecăru la Academiei-române, Tomul I textulu în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi (1577). Edițiunea Academiei-române Buc. 1889.

4). *Codicele Voronețianu* cu un vocabulariu și studiu asupra lui de Ion al lui G. Sbiară. Edițiunea Academiei-române, cu două Tabele, Cernăuț 1855.—Manuscrisul a fostu descoperitũ la a. 1871 de D-lu prof. G. Crețu, care a publicatũ unũ studiu asupra lui în *Revista p. istor., arch. și filolog.* v. VI fasc. 2. p 145—15.

multe din confusiuni provinū și din cauza copiatorilorū, amēndouē posedū rotacismulū și anume în Cod. voroneșianū este constantū în toate cuvintele romānesci afarā de-vre-o cāte-va, pe cānd. în Psaltirea scheianā raticismulū în o parte se aflā constantū în alta vacilontū; amēndouē cūprindū de-o parte multe slavonisme și de-alta cuvinte fōrte vechi romānesci ce nu se aflā în alte cărți vechi; amēndouē aplicā casulū obiectū fără prepozițiunea *pre* și dativulū și acusativulū pronumelorū personale fără repetāriile pleonastice; în amēndouē se aflā cuvēntulū *gintū* (gentem), care pān'acum nu s'a aflatū în nici o altā carte vechie, asemenea se aflā *opū* mai desū și mai cu multe nuanțe, de cātū în alte cărți vechi; într'amēndouē se aflā maghiarisme: Psalt. ghilāluescū, magh. gyūlölni=invidiezū, urāscū, Cod. vor. bāsādui magh. beszedni=vorbi, felelui magh. felelni=a rēspunde. fuglu magh. fogoly-prisoneriū. În Ps. se aflā și cuvēntulū *tiri-goni*, usitatū în Transilvania.

Din toate acestea rezultā, cā amēndouē aceste cărți bisericesci s'au tradusū în același locū sēu regiune și pōte chiar de aceeași persōnā așa de multū se asemēnā atātū în ce atinge spiritulū traducerei cātū și limba, cu toate cā au trecutū prin mānile a deosebiți copiatori.—Atātū rotacismulū cātū și cuvintele și nuanțele dialectale ne indicā positivū ca locū alū traducerei Transilvania nord-apusenā. Epoca cānd s'au tradusū este cu multū înainte de sec. alū 16-lea, ceea-ce rezultā din urmātōrele, cāci adecā conținū cuvinte vechi latine, ce sēu de locū sēu ca formā nu se mai aflā în alte cărți vechi:

Ps. scheianā: țērā-țerinā (terra), temōre-fricā (timor), lume-luminā (lumen), deșidera, deșideratū—a dori, dorința (desiderare, desideratum), cura—a curāți-ingrīgi (curare), involbū-învēlescū (involvere), vencū-îvingū (vincere), gintū-neamū, poporū (gens).

Cod. voroneșianū: încărescū-înfierbēntū (incalesco), grēțā-greutate (gravities), gintū-poporū-mulțime. iucindre-a aprinde (incendere), cliema-chiema, lăclāma-lăcrēma, frōre-flōre, flānge-frānge.

Dintre amândouă aceste cărți cea mai lătită a fost Psaltirea, care deja pân'acum este cunoscută în trei exemplare : unul cel aflător la Academia-română, al doilea ce-lu utilizat și tipărit de Coresi (a. 1570 și 1577), și al treilea cel aflat între cărțile rămase după G. Lazaru la comuna Avrigu în Transilvania ⁵). Cod. vor. nu este cunoscut de cât în unicul exemplar de la Voroneșu.

Codicele mănăstirei Seculă cuprinde învățăturile lui Ionu Scărariul traduse din slavonă prin Dec. 16 de ieromonachul Varlaam.

Cel mai vechiu evangeliar românesc manuscris este *Evangeliarul de Londra* scris la 1574 de Radu Gramaticul din satul Mănicesci pe Vede (Muntenia) de pe un alt manuscris mai vechiu ⁶), de pe care se vede că a utilizat o copie și Coresi, după care a tipărit Tetravangelul la 1560—1.

Teatele mähăcene, scrise de Popa Grigorie de la Mähaciū în Transilvania și de alții între anii 1580—1619, cuprind cu deosebire literatură bisericescă apocrifă. Codice importantă pentru particularitățile sale limbistice și mai ales pentru rotacism. O parte din el s'a publicat de Hasdeu în «Cuvinte din bătrâni» (II p. 1—239). Codicele se află în posesiunea Academiei-române donat de D. A. Sturza. Un *Pentecostariu* din sec. 16-lea aflat de noi în Transilvania, este scris, după indicațiunile din text, în Moldova pentru o mănăstire închinată lui Michailu și Gavrilu (Rēsboeni?).

5). Dr. I. Pușcariu. Documente pentru limbă și istorie. t. I. Sibiu 1889 la pag. 19—21 se reproduce ps. 50 din acel manuscris, care acum se află în posesiunea Păr. Pușcariu.

6). Un studiu asupra lui și escripte de B. P. Hasdeu în Columna lui Traianu, 1881 p. 193. seqq.

CĂRȚI TIPĂRITE

In Transilvania.

În secolul al 16-lea începe tipărirea de cărți românești și în întregul acestui secol se tipăresc cărți românești numai în Transilvania. Cea dintâi asemenea carte este *Catechismul românesc* tipărit la Sibiu în a. 1544 ⁷⁾, din care însă nu s'a aflat până acum nici un exemplar. Despre un alt catechism destinat de magistratul Brașovului pentru Românii de acolo la a. 1559, se face amintire în o cronică săsescă ⁸⁾, despre care însă nu există urme pozitive că s'ar' fi tipărit.

Coresi diaconul (1625—1600) Nu se știe timpul și locul nici al născerii, nici al morții. Din cărțile tipărite în a doua jumătate a secolului al 16-lea sub numele lui reiese că a trăit în decursul acestui timp. Familia Coresi se trage din insula Chio, cum se vede, de origine italiană grecizată ⁹⁾. Un ram din acesta a venit încă din sec. al 15-lea în România ¹⁰⁾. Dia-

7) În socotelile comunei Sibiu din a. 1544 din 16 Iuliu se dice: „Ex voluntate dominorum dati sunt M. Philippo Pictori pro *impressione Catechismi Valachici* bibale fl. 2^{ae} (C. Correspondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, pe 1880 No. 2. — Revista crit.-lit. II (1894) No. 5 - 6 p. 260—263).

8) Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum I p. 61. Din textul cronicei (praecepta catecheseos discenda illis — Valachis — propositu) nu se vede decât catechismul s'a și tipărit.

9) C. N. Satha *Neoellenizēn qilologya*, Atena, 1868, amintesce de vre o optă Coresi, din cari unul, ca George Coresi, foarte erudit, nici unul însă din acestia nu se vede a fi identic cu Coresi al nostru despre care Satha nu are nici o cunoștință.

10) Un *Coresi* obvine subscris într'un document muntean dela a. 1492 (Revista Rom. a. 1862 p. 112). Diplome pentru familia Coresi citază Hasdeu Col. lui Traianu, 1877 Nr. 10—11 p. 571 din anii, 1529, 1532, 1538 sq. ér Cipariu dela anii 1567, 1570, 1571, 1581 și 1582, nu ne spune însă unde se află, probabilu nepublicate la densusul (Analecte, notiția lit. p. XIX). — M. Crusius, Turco Graecia, 284 285. 308, 313.

conulu Coresi se vede că petrecea când în Transilvania la Braşov, unde a lucrat împreună cu doi preoți de acolo dela biserica sântului Niculae, când la Tergovişte. Sub numele lui Coresi s'au tipărit următoarele cărți:

1) *Tetravangelul* tipărit la Braşov în 1560—1. O edițiune nouă s'a făcută la 1889 în Bucuresci cu litere latine.

2) *Praxiul* său faptele apostolilor din care un singur exemplar foarte defectuos se află în Museul național din Bucuresci și fiind rupt, data și locul tipăririi nu se știu, dar' din epilogul Cazaniei întâie rezultă că a fost tipărit la Braşov și după *Tetraevangelul* ¹¹⁾.

3) *Cazania I*, tipărită după *Praxiu*, cum se vede din epilogul ei, și totu la Braşov. Un singur exemplar defect în biblioteca repositului Cipariu (v. *Analecte* p. 16—29).

4) *Psaltirea*, cunoscută pân' acum în două edițiuni tipărite la Braşov, una la an. 1570 din care se află un exemplar în biblioteca Academiei-Române, alta la 1577 retipărită deja ¹²⁾.

5) *Cazania II*, tipărită la Braşov în 1580, lucrată în colaborare cu Popa Iene și Popa Mihaiu, „preoți la biserica Scheilor în Braşov“.

Activitatea lui Coresi a fost esagerată atribuindu-i-se lui traducerea tuturor cărților tipărite sub numele lui. Deja în întâia edițiune a acestei Istorii s'a arătat, că între aceste cărți și anume între *Tetravangelul* și *Psaltirea* de o parte, ér' de altă parte între învățăturile din *Cazanie* și între epilog este o atâta de mare deosebire,

11) Cipariu, *Analecte* p. 29. — Un studiu asupra *Praxiului* de Gr. Crețu în *Revista* p. istorie, archeologie și filolog V. fasc. 1 p. 29 seqq.

12) O altă edițiune mai vechie dela a. 1568 se vede a o fi avut G. Seulescu (v. *Buciumul* român a. I. 1875) p. 289, ér' Cihac în *Dictionaire d'étymologie daco-romane* 1870 citéză o ediție dela 1560, aceste două edițiuni însă de-aiurea nu sunt cunoscute.

fiindă cele dintăiū în o limbă fôrte vechie, ér' celelalte avëndă o limbă multă mai năuă, încătă nu potă fi nici din aceeași epocă nici din același condeiū. Prin descoperirea și publicarea psaltirei scheiane acăsta s'a probatū deplinū, căci acăsta arată, că psaltirea publicată de Coresi în dăuē edițiūni este simplu numai o copie ceva modernisată în cuvinte și ortografie a psaltirei scheiane. Cu tôte acestă Coresi scrie la capătulū psaltirei „am scosū din psaltirea sârbescă pre limba rumânescă“. Caracteristică este că în epilogulū edițiunei întâie de la 1570, nu dice că a tradusū, ci numai „Inceputu-s'an a se scrie aceste sfinte psaltiri“. Asemenea în tetravangelulū dela 1560—1 dice numai „scris'am eū diaconū Coresi.... și Tudor Diacū“. În epilogulū Cazaniei I spune lămuritū că „a aflatū aceste tălcure ale evangheliei... și a scrisū cu tiparul“, va sē dică Cazania sēu învățaturile n'au fostă traduse de Coresi, ci aflate gata și apoī tipărite. Aceste învățaturī însă suntă o traducere mai năuă de cătū psaltirea și textulū evangeliilor, asemenea și praxiulū, a căruī limbă de asemenea se deosebesce de cea din psaltire și tetravangelū. Acestū metodū de a tipări manuscripte vechi s'a practicatū de asemenea în totū secolulū următorū ¹³).

Mihaiū Tordași (Turdășianu), contimpuranū alū lui Coresi. Atătū după nume cătū și după colaboratoriī și editorulū sēu, precum și după loculū tipărirei (Orăștie) și după particularitățile dialectice ale limbei, se vede a fi de origine din comuna Turdașū de lângă Orăștie (Transilvania). Elū se numesce episcopū alū Românilorū, dar'

13) Noulū Test. tipăritū la 1648 în Alba-Iulia fusese tradusū sub principele Betlen Gaborū (1613—1629). (Cipariū, Archivū pentru filolog. și ist. p. 635). — Idem. Acte și fragmente p. 19. — Psaltirea tip. la 1651 în Alba Iulia asemenea după unū manuscriptū mai vechiū (Cipariū Principia p. 105), ceea ce se vede și din prefața psaltirei unde nu se spune cine a tradus o. Asemenea la traducerea bibliei de Bucuresci din 1638 s'a luatū „*lumină și din alte izvode vechi*“, cum se dice în prefața.

se vede, că a fost un episcop impus de principele calvin al Transilvaniei, și nerecunoscut de Români¹⁴). Dela elu avem o parte din Testamentul vechiu (cartea I și II), ér' în prefață și epilogul promise întregu. Colaboratori a avut pe Herce Stefanu, preot în Caransebeșu, Zacanu Efremu, dascalu în Sebeșu, Peștișelul Moisi, preot în Lugoșu și pe Achirie, protopopulu Hunedorei. Stilulu este limpede, limba are interesante archaisme și particularități dialectice din sudulu Transilvaniei (Orăștie-Deva-Hategu).

Cazania de Brașov (1580) la 1641 se editază a doua ora la Alba-Iulia.

Catechismulu II (calvinescu) se tipăresce la anul 1642¹⁵) din ordinulu principelui calvin din Transilvania; necunoscutu însă pan' acum de catu în a doua edițiune dela 1656 după care l'a retipăritu Academia-română la 1879.

Catechismulu III cu litere latine tradusu la anul 1647 în Lugoju de Stefanu Fogarași după celu luteranu de Haidelberga, și tipăritu în Alba-Iulia la 1648¹⁶).

14) Elu se numesce în precuvântare „alesu piscopolu Românilor“, lipsesce însă în diptichulu episcopiloru (Cipariu, Acte și frag. p. XIV). — Nic. Densușianu în Misiunea istorică. (Analele Acad. Rom. ser. 2. v. II sect. 1 p. 192). — S. Miculu pune între episcopi pe unu Paulu Tordași, fără a spune însă timpul când a episcopitu și pe ce fântâni se basază (Acte și frag. p. 272). Cipariu pe urma lui Miculu lu pune la 1579 (ibid. p. XIV). Noi lu șinemu de episcopu impus de Calvin, căci din art. de lege 13 din 1568 alu Camerei (dietei) transilvane se vede că principele pusese la Români episcopi calvini. Elu se numesce pe unguire „piscopu“ (püspök). — În precuvântare nu se adresază cătră fili sel sufletesci, cum e datina în biserica noastră, ci cătră „frații Români“; elu pe nisce preoi pe care i are de colaboratori li numesce „predicatori“ după terminologia calvină (art. de lege 16 din 1569). În fine însuși părintele Cipariu (Principia p. 104) ne asigură că traducerea lui Tordași este în spiritul calvinu.

15) Data tipăririi se constată prin diploma lui Racoși I din 10 Oc 1643 pt. 2. (Șincai, la a 1643).

16) Cipariu, Principia p. 106, lu amintesce numai, dar' se vede că nu lu cun'sce. Nic. Densușianu a descoperitu la 1879 unu esem-

Silvestru ieromonachulū a tradusū Noulū Testamentū publicatū la Alba-Iulia, a. 1648, pe când traducătoriulū nu se mai afla în viêtă, cum se spune în prefață. După asemnarea limbei elū se pare a fi tradusū și Psaltirea tipărită totū acolo la 1651. Rugăciunile calvinesci dela sine se deosebescū în limbă de Psaltire. Totū elū a tradusū *Cazania de Govora* (1642) și probabilū *Pravila cea mică* (1640), (vedi Muntenia).

Popa Ionū din Vințū a tradusū depe cărți calvinesci: 1) *Sicriulū de aurū*, cuprindendū cuvântări la morți, tipăritū la Sebeșū a. 1683; 2) *Cărare pe scurtū*, învățaturī morale, tipărită la Alba-Iulia. a. 1685, totū de elū unā Molitvenicū tip. la 1689.

Alte cărți bisericesci s'au tipăritū: unū *Ceaslovū* la 1696, unū *Catechismū* romano-catolicū în limba română la 1696. în Ungaria la Tirnavia, și *cu litere latine* în a două edițiune la Sibiu în 1709, amēndouē necunoscute pân' acum, aū fostū scrise de Franciscū Szunyogh (+1726) a Alba-Iulia, iesuitū pusū ca teologū lângă episcopulū românū unitū¹⁷⁾. În sine la 1699, s'a tipăritū la Alba-Iulia unū Chiriadromionū sēu *Cazanie*.

Celū dintăiu evangeliarū cu litere latine s'a tipăritū la a. 1769 la Caloceca în Ungaria sub titlulū „Evangeliē a toate Duminecs si szerbetory peste tot anul“¹⁸⁾.

IN MUNTENIA.

În Muntenia cea dintăiu carte românescă s'a tipăritū la 1640, anume *Pravila* cea mică de Govora, care a

plară în biblioteca colegiulū reformatū din Tērgulū-Mureșulū (Anale Acad. Române ser 2 t. II sect. I (1881) q. 116).

17) Nilles, *Symbolae* I. p. 375

18) Titlulū mai încolo sună: carele ku endemnăreâ pre csinszitej si szlevitej Doimnej Consiliariczej Margaritej Tomeján szpre limbe Remlenászke' au telmecsuit, si dirépt vezelia jei szufleczáské la tipár au dat P. David Biro dela Szfēnt Petru den Rēndul Piarisztilor La Kolócza ku tipárul Piarisztilor, la Anul MDCCLXIX.

esită în două feluri de esemplare: în unele figură Teofilu, mitropolitul Munteniei, în altele Ghenadie (1628—1640) mitropolitul Ardealului¹⁹). De unde se pare a rezulta că Pravila a fost tradusă în Transilvania, și pentru economie cei doi mitropoliți s'au înțeles să și-o tipărescă cu o mică schimbare de câte-va cuvinte fiecare pentru sine, dându unul cartea altul tipariul. Fiindcă lipsesc provincialismele, se vede că traducerea transilvană a fost revădită în Muntenia, și la această revisiune se va reduce ostenela lui Meletie Macedoneanul, egumen și tipograf, și a lui Mihail Mocsalie. Pravila se pare a fi tradus'o Silvestru ieromonachul, traducătoriul transilvan²⁰). — *Melchisedec*, egumenul mănăstirei din Câmpu-Lungu, a tradus din grecesce *Învățături* sên cuvântări bisericesci tip. totu acolo la 1642. — Despre *Cazania* tipărită la Govora 1642, a se vedea Transilvania, (Silvestru). *Er' Cazania* tip. la mănăstirea Dealu, 1644, este o simplă compilațiune din cea amintită și din a lui Varlaam (1643). — *Daniil Andrei Panonianul* a tradus *Îndreptarea legii* sêu Pravila cea mare tip. la Tergoviște, 1652, avându de ajutorii pe doi dascăli greci din Chio: Patrizzi și Ligaridi. Legile împărătesci însă sunt luate din Pravila de la Iași, 1646. (v. Jurisprudență). — „*Dascăli învățați*“ au tradus din rusesce *Cheia înțelesului* coprindeud 18 cuvântări pe Jumineci și sêrbători.

Inochentie ieromonachul a tradus liturghia slavo-rom. tip. la Bucuresci, 1680, la care *Teodosie Vestemianul* (din Vestem în Transilvania) a scris o însemnată prefață, *er' la 1702 a tip. Șapte taine.*

Iordache Cantacuzinul, fiul lui Const. Cantacuzin²¹)

19) Acad. Rom. în edit. sa nu amintesc nimic despre această interesantă diferență.

20) Cipariu, Principia p. 109.

21) Dimitrie Cantemir, Evenimentele Cantacuzinilor și Brancovenilor. Edit. Acad. Rom p. 1, și prefața Evangheliei (1682)

sugrumatū de Grigorie Ghica la 1664 și fratele lui Șerbanu-Vodă Cantacuzinū, a tipăritū Evangeliele, la Bucuresești, 1682, prelucrându-le în colaborare cu Atanasie Tomaidulū, moldoveanū. — Mai mulți „*dascăli*” au tradusū Apostolulū tip. la Bucuresești 1683.

Traducătorii și colaboratorii la Biblia de Bucuresești, 1688: a) *Niculae Milescu* spătarū, (v. Cronicari), se susține a fi tradusū originarminte acéști bibliie din grecesce²²); 2) Arhiereulū *Ghermanū Nisis*; 3) frații *Radu și Șerbanū Greceanū*; 4) Mitrofanū episcopulū de Hași, care scosū din scaunū trecuse în Muntenia²³); 5) și alți mai mulți *dascăli*. Causa pentru care nu se amintesece și *Niculae Milescu* în prefață și epilogū, decă elū a fostū traducătorin, pôte fi vieța lui aventurosă și pătată cu două tradări de domni, și cu tăerea nasului. Acéști bibliie, antăia traducere bună și complectă, este însemnată și pentru aceea, căci s'a încercatū a regula ortografia limbei române cu cirile, și cu deosebire pentru *ă* și *â*, care pân' aci se scrian de-amesteculū, Biblia însă introduse scrierea lui *â* cu *ѡ* la mijlocū și *ѧ* la începutū. ér' a lui *ă* cu *ѧ*. — Er' *Radu și Șerbanū Greceanu*, afară de colaborarea la Biblia de Bucuresești, au mai tradusū împreună și *Pravoslavnică märturisire* scrisă grecesce de Petru Movilă și *Mărgăritare* tip. Buc. 1691.

Afară de acestea s'an mai tipăritū în Muntenia: 1) *Triodū*, Buzeū, 1697; 2) *Evangelia* grécă și română, Buc. 1693; 3) *Tipiculū* și *Sinaxarele* totū acolo, 1698; 4) *Evangelia*, Snégovū, 1707; 5) *Liturghie*, Tergoviște 1697 și alta la Râmnicū 1698; 6) *Mineiū*, slov. rom. Buzeū, 1698; alta edit. la 1709; 7) *Molitvenicū* grec. rom. Bu-

22) Emile Picot, Notice biographique et bibliographique. Paris 1883 asupra lui Milescu. Totū acesta este și „*Nicolau protospătarū*” (Cipariū, *Analecte*; notita lit. XXXVI) amintitū ca traducătorin alū S. Scripturī din Grecesce în Romănesce.

23) Melchisedecū, Cron. Hușilorū p. 146.

zeu 1699 ; 8) Carte s. Lumină de Antimă Ivireanulă (v. Elocința), Snégovă 1699 ; 9) *Pentecostariu* tip. sub Const. Brâncoveanu, nu se scie înse locula și data ; 10) *Invățătura* trad. de călugărul Filotei, Snégovă 1700.

Triodă tip. la Buc. a. 1700 în a cărui prefață se dice că cu acesta se încheie stâlpula (colóna) cărților bisericesci.

IN MOLDOVA.

Varlaamă mitropolitulă (1580—1657) ²⁴⁾. Din viața lui puține cunoscințe. Născută în Moldova cam pe la 1580, căci la 23 Sept. 1632 se chirotonesce mitropolită ală Moldovei. La 1642. fiindă elă mitropolită se ține la Iași marele sinodă în contra dogmelor calvine atribuite patriarhului Cirilă Lucaris, asistând și Partenie patriarhulă de la Constantinopolă. Susținerile lățite la noi, că la acestă sinodă aă participată și Munteniă, că elă s'ar' fi ținută pentru a combate propaganda calvină la Românii din Ardeală și *Catechismulă calvinescū* ală lui Racotă, că s'ar' fi decisă scótarea limbei slavone din biserică și introducerea celei române, s'aă scrisă tóte în totală necunoscință. Nimicū nu se află despre acestea în actele aceluī sinodă. Varlaamă cunósce *Catechismulă calv.* numai la 1645 aflându-se în misiune diplomatică la Curtea Munteniei, și în acestă ană dă elă alarmă contra uneltirilor calvine din Ardeală prin publicarea *Răspunsuriloră* la Catechismă. — Varlaamă

24) Fântâni biografice: Cipariū, Principia p. 112. — I. Bianū Col. lui Trăianū, 1881 p. 212. — Archiva ist a Rom. t. I. prt. 1. p. 80. — Cron. Rom. (Miron Costinū) I. p. 327. — Ciaslovulă dela Neamțū, 1874. — Revista teolog. Iași, a. I (188^{3/4}) Nr. 26, 27, 28, 30 unde se publ. Actele sinodului din 1642 dela Iași. — Uricariū V. 239 sq. — Șincai, Cron. an. 1645. — Melchisedecū Cron. Romanului. I. 255. — V. Popū, Disertația despre tipografiele rom. p. 22. — V. A. Urechie, Autografele lui Varlaamă Mitropolitulă, Buc. 1886.

este de metanie dela mănăstirea Seculū, unde se vede, că a și învățatū, căci era o mănăstire renumită în Moldova pe acelū timpū. De sigurū lui este a se mulțami înființarea tipografiei române în Iași, și a scōlei din Trei-Erarchi, care în curēnd o usurpēzā Grecii. Elū cu Petru Movilā, cu Eustratie Logofētulū și cu Grigorie Urechie, suntū cari luptā în acelū timpū pentru deșteptarea Romānilorū în Moldova. Varlaamū, cu cāderea lui Vasile Lupulū, părăsesce scaunulū mitropolitanū, căci pe Gheorghe Stefanū 'lū unge domnū Ghedeonū episcopulū de Huși, „fiindū Varlaamū mitropolitulū eșitū la munte“ ȃice Mironū, și în 1655 aflāmū pe Ghedeonū mitropolitū. S'a retrasū apoi la mănăstirea Seculū unde a trāitū pānā la mōrte 1657. Dela elū ne-aū rēmasū următōrele scrieri: 1) *Cartea romānescā de învățatur* (Cazania) tip. Iași 1643. 2) *Rēspunsurile* la Catechismulū calvinescū, tip. Sucēva 1645, din cari nu e cunoscutū pānā aȃi de cātū prefașa reprodușū la Șineai a. 1645.

Eustratie Logofētulū (v. la cronicari) a scrisū *Șapte taine* tip. în 1645 la Iași, a tradusū *Pravilele împēratesci* tip. totū acolo la 1645—6 (v. Jurisprudențā). Sub nume de *Pravilā alēsā* scrisū înainte de 1632 se aflā unū manuscrisū alū lui Eustratie în biblioteca rēpos. Cipariū (Principia p. 113).

Dositeiū mitropolitulū (1630—1693) ²⁵⁾. Loculū și anulū nascerei necunoscute, dar' fārā îndoelā s'a nāscutū în Moldova, și dupā cele-l-alte date positive din vieța lui, n'a pututū sē-se nascā dupā 1630, ci în acestū timpū seū ceva mai înainte. Tatālū seū se numia Ba-

25). Fântāni biogr.: Archiva ist. a Rom. t. I. prt. 1. p. 118. — Cron. Rom. II. 9, 11, 12, 13, 36, 232, 233.—Melchisedecū, Cron. Romanulū, I, 277, 278, 282.—Traianū pe 1869 Nr. 61.—Candela. revista teologicā. pe 1885. p. 143—4. și 406.—Privire scurtā asupra ist. bisericei romano-ortodoxe de E. Golubinski trad. de I. Caracoveanū, Iași 1879 p. 40.

rilă, mamă-sa Misira, după unii familie de boeriu mazi-lu, după alții de negustoriu. Elu apare mai întâiu la 1649 ca călugăru în mănăstirea Pobrata, unde-lu vedem ocupându-se cu studiul limbilor grăcă, latină și polonă. Fiindu-că se vede, că cunsccea puțin limba latină, este evidentu, că n'a studiatu în Polonia, căci atunci ar' fi cunoscut'o multu mai bine, ci fără îndoielă la mănăstire și anume la Pobrata. La 10 Maiu 1658 l'aflăm episcopu la Huși, ér' la 16 Decembre 1659 la Romanu. La 31 Iuliu 1671 apare ca mitropolitu alu Moldovei. Cătră finele a. 1673 se refugiază în Polonia, dimpreună cu Petriceicu-vodă, dinaintea lui Dumitrașcu-vodă; la 1674 se reîntorce în țeră și la 1676 'și reocupă éraš scaunulu, care-lu ține până la 1687, când trece cu Sobiețki în Polonia, unde petrece până când móre și anume la Zolkiew, la a. 1693. Dositeiu, afară de limba română, cunsccea limbile grăcă, latină, polonă și slavonă, în câtu cu dreptu cuvântu dice Neculce, „că pe acele vremi nu se afla omu ca acela“.—Dositeiu este nu numai celú dintăiu scriitoriú cunoscutu, care s'a ocupatu cu poesia literară (v. Poesia), dar' este celú mai însemnatu poetu bisericescu, și în generalu unulú din cei mai eminenti scriitori eclesiastici la Români. Dositeiu, adâncu cunoscătoriú alu graiului românescu, a încercatu sê-lu reformeze în modu scientificu. Elu 'și formase idei filologice, pe basa cărora, voidu sê înavuțescă limba și sê scólă cuvintele străine, a creatu o sumă de cuvinte și a introdusu forme noué sêu celú puțin rari. Dar cuvintele formate de elu n'aú fostu adoptate, pentru că pórtă timbrulú forțarei. Cu tóte acestea scrierile lui din punctu-de-vedere limbisticu suntu de mare importantă. Elu era nu numai distinsu prin talentu, dar' și fórtelaberosu. Se vede a si poseđutu o bibliotecă avută de cărți și manuscripte, căci până în ziua de adî se află, cu deosebire în Moldova, numérose cărți și manuscripte cu notițe și semnătúra lui. Elu a lăsatú următórele

scrieri: 1) *Psaltirea în versuri* tip. la Unievă în Polonia, 1673, cea mai însemnată din operele lui; 2) *Aca-tistă*, Unievă, 1673; 3) *Liturghia*, Iași, 1679; 4) *Psaltirea slavo-română* în Iași, 1680; 5) *Euchologiū*, Iași (1680?); 6) *Molitvelnicū*, Iași, 1681; 7) *Vieșile sântilorū*, Iași, 1683; 8) *Paremiraiū*, Iași 1683; 9) Cele 12 epistole ale lui Ignatiū; 10) Despre transsubstanțiațiune; 11) lui i se atribue *Unū lexiconū alū limbei române* (v. Lexicografia). Scrierile de sub No. 9 și 10 sunt necunoscute.

Eremia Cacavela traduce din grecesce și publică la Iași a. 1697 *Liturghia*.

Totu între scriitorii moldoveni trebuie să numărăm și pe italianul minorită *Vito Peluzio*, pentru-că el a trăit timp îndelungat în Moldova ca misionariū și episcopū catolicū. Elū s'a născutū în Italia la Vignanello prin alū treilea deceniū din sec. al 17-lea. La 1663 a fost trimisū ca prefectū de misiuni în Moldova, unde a petrecut șapte ani cu deosebire în Baia, pe atunci orașū. La 1670 se întorse în Italia, ér' la 1679 fu numitū Archiepiscopū de Marcianopolū cu reședința la Bacău în Moldova, unde a fost instalatū la 1682. La 1687 plécă din Moldova înderéptū la Italia, în care anū îi perdemū urma²⁶⁾. Elū a publicatū la 1677 în Roma unū *Catechismū* în limba română cu litere latine²⁷⁾. Nu scia bine românesce. Creșulū se vede că l'a luatū din vre-o carte românescă.

Deși nu chiar ca scriitorii, dar' totuși trebuie să amintimū și pe Luca Stroici, mare logofétu, dela care poședemū *Tatălū-nostru* scrisū românesce cu litere latine și publicatū la 1597. Nu incape indoielă, că nu elū l'a tradusū românesce, ci l'a scrisū după unū textū mai vechiū.

26). Fântâni: Columna lui Traianū pe 1883 p. 142 sq — Documente inedite de I. Bianū — Archiva ist. a Rom. t. I. prt. I. p. 176.

27). Specimene reproduse la Cipariū, *Analecte* p. 254-256; P. Iliarianū, *Tesaurū de Monumente* I. p. 105-106.

ISTORIA

În scrierea istoriei aflăm la noi până la 1860 trei epoce bine distincte.

Epoca I până la a. 1600.

Înainte de ală doilea descălecată adecă ală lui Radu-Negru și Dragoșu nu se amintesc decât două cronice : Cronica Făgărașului și Cronica de la Vêrșețu. După ală doilea descălecată apară încetulu urme de cronice, cele mai multe nisce simple *însemnări* anonime foarte pe scurtu, încatu cronicarii mai târziu se plângu de secăciunea loră ¹⁾. Modulă cum se făceau nici nu permitea, ca ele să trecă sub numele unui scriitoriă anume, căci se făceau occasională, singură numai în scopulă de a ține câte ceva în minte și a se transmite următoriloră pe scurtă întemplările mai însemnate. Fie-care din acestia însemna numai evenimentele timpului seă, celă urmatoriă pe cele din țilele sale, și așa se nășcea un registru de fapte : schimbări de domni, răsboie, întemeieri de mănăstiri, fomete, bóle. în scurtă cele ce atingeau mai tare vieță de toate țilele. Aceste însemnări se făceau mai cu samă prin mănăstiri, unde se păstra viețile și așa numitele *pomelnice* ale domniloră și ale ctitoriloră ²⁾. *Pomelnice* se află până în ziua de adă prin mănăstiri. Când Românii începă a se ocupa mai seriosă cu scrierea celoră ce se întemplă în țeră, pe lângă

1). Cronicele României de Cogălniceană : Mironă și Nic. Costină în prefețele de la I-lă descălecată, I. p. 4, 36—37 ; în prefața Cron. lui Urechie, I. p. 129 Prefața și începutulă cronicelă lui Mironă Costină I. p. 247 și 249 și în „Despre poporulă Moldovei“ III p. 491.

2). Mironă Costină Cron. Rom. III. p. 491. — Scurte însemnări despre domni, episcopi și alte evenimente se făceau și în condicele brăseleloră seă societățiloră de meseriași. (Veđi catastichulă societății meseriașiloră din Romană în Cron. Romanulă de episcopulă Melchisedecă II p. 8, sq).

scriitorii străini se folosesc cu deosebire de aceste scurte însemnări. Prin acésta ele devenindă ore-cum de prisosă, începă a se perde și loculă loă 'lă ocupă cronicile mai bine și mai pe largă scrise și pe timpulă lui Dimitrie Cantemiră devenise atâtă de rară, în câtă elă oră-cătă a căutată n'a putută să afle «chroniculă moldovenescă celă vechiă». (Cronica II, 376).

În sec. 16-lea începuse a se scrie ceva mai pe largă, mai desvoltată însă se scriau așa numitele chronografe sêu istoria lumei începândă de la creațiune și continuând'o mai alesă cu privire la evenimentele creștinismulă.

Cronicele anonime :

1). *Cronica Făgărașului* amintită, dintre cronicarii români, număi la Const. Capitanulă (Magaz. ist. I. 87). Acéstă cronică există. Ea începe dela întemeierea Făgărașului de Augustă împăratulă Romaniloră la a. 15 a. Ch. și înșiră evenimentele însemnate ale Făgărașului până la 1690. Acéstă cronică, mai alesă pentru începutulă ei, este curiôsă și interesantă totă-odată³⁾. — *Chronografia de la Vêrșetă și Chronologia Iancului-Vodă* (Ionă Huneadi) amintite de Nic. Bălcescu (Magaz. ist. I. 10), cari însă nici Bălcescu nu le-a vedută, ci le amintescă după mărturisirea lui Naumă Clococeană. Cea dintăin se dice că tractă despre întemeierea Băna-

3). N. Densușiană, Monumente pentru istoria Făgărașului, Buc. 1885. p. 57-8 publică acéstă Cron. în două variante: germană și latină. Când eram la Făgăraș am aflată ună esemplară în limba română de pe la începutulă acestui secolă la ună boeră din comuna Dejani, însă ni s'a perdută; elă diferea de cele două în cuprinsă și mergea până pe la 1760. De-ore-ce în esemplarulă nostru se dicea, că *izvodulă s'ar* afla în arhivulă castelului din Făgăraș. I'am căutată acolo, dar' ni s'a spusă, că arhivulă celă vechiă a fostă transportată, pe la începutulă secolului, la ministeriulă de, răsboiă în Viena.

tului Craiovei și despre cele dintâiu timpuri ale întemeierii principatului Munteniei. Marea importanță a acestor cronice este evidentă, au rămas însă până azi necunoscute. — 3) *Cronica până la Radu-cel-mare* se află contopită în cronica anonimă I (v. cronicari). — 4) *Vechea cronică moldovenescă* se amintesc la N. Urechie, Eustratie, Simionu Dascalulu, Misailu Călugăru și la Costinescu. După unele indicațiuni din diverși codici de cronice, această era ceva mai pe largu avându și o prefață, până astăzi însă nu s'a descoperit, cel puțin redacțiunea de care s'a folositu Nistoru Urechie, s'au descoperit însă 5. câteva redacțiuni de o cronică pe scurtu a Moldovei, dar' toate în limbă străine, polonă și slavonă⁴⁾; unele din aceste redacțiuni se subsumă de unii și sub numele de *Cronica putnă*, fără a se pute până acum sci pozitivu care redacțiune s'a făcutu la mănăstirea Putna; aceste redacțiuni dimpreună cu *Cronica anonimă I*, ne potu servi ca modele cum se făceau cronicile pe atunci. În cea publ. de d. Hasdeu se potu distinge bine trei redacțiuni: una dela 1352—1451, căci în acestu timpu când compilatoriulu nu află vre-unu faptu adauge dela sine cuvintele «nu scrie», va se dică avea înaintea sa o cronică ce o compila; a doua de la 1451—7, unde scrie din propria cunoscință; d'acici încolo se continuă de mai multu. Redacțiunile ce le posedea N. Urechie din această cronică mergeau unele până la a. 1564. căci din acestu anu încôce nu se mai provôcă la ea.—6) *Cărți și izvode* se amintesc în prefațu la cron. lui N. Urechie, sub care sunt a se înțelege diverse însemnări și memorii relative la evenimentele din țeră; unul din aceste memorii se vede a fi cuprinsu vicisitudinile lui Petru-Rareșu între anii 1538—1541. — 6) *Letopisețul latinescu*, care 'lu cităză N. Urechie între

4). La Hașdeu, Archiva ist. a Rom. III. 5 seqq și la I. Bogdanu, Vechile cronice moldovenesci, Buc. 1891 se afla asemenea redacțiuni și studii asupra lor.

anii 1399 până la 1501, de ôre-ce se foloseşce de chronologia de la creaţiune, şi scrie chiar mai scurtă de câtă letopiseţulă mold. cum şice Urechie, se vede a fi scrisă în ţeră.—7) *Cronica mănăstirei catolice de la Tergovişte*, publicată în Archiva ist. a Rom. (t. I, prt. p. 46—54), scrisă latinesce de călugării catolici din acea mănăstire, este o compilaţiune din sec. trecutū după cele ce «amintescū Părinţii cei vechi în scrierile seū hârţiile rămase de ei»; ea incepe de la Radu-Negru şi înşirândū evenimentele atingătoare de mănăstire continuă până pela începutulū jumătăţii a două din sec. trecutū. 8) *Vięta lui Mihaiū Vitęzulū*. Walter în Istoria lui Mihaiū ne spune în prefaţă că cronica s'a scrisă întâiū romănesce din care se tradusese în limba polonă din care elū a tradus'o latinesce amplificând'o; cronica, cuprindendū faptele lui Mihaiū, fusese scrisă romănesce de cancelariulă seū, alū căruī nume pozitivū nu se scie de nu cumva va fi logofetulū Teodosie. După cum se vede din Istoria lui Walter, acéstă cronică mergea până la finele lui Iuliū 1597. Redacţiunea română a acesteī cronice până ađi nu-i cunoscută, se vede însă că ea a fostū utilizată, decă nu chiar lipită; la compilarea Croniceī anonime I (Magaz. ist. IV. 231), ceea ce resultă din comparaţiunea acesteia cu a lui Walter, cu deosebire, că acésta este mai desvoltată. — 9) *Cronica lui Hurulū* numită şi «Isvodulū spătarului Clănăū» este o falsificaţie de unulū seū de mai mulţi cum se vede, dar cu puţine cunoscinţe istorice, şi cu totală lipsă de cunoscinţe archeologice care se cerū pentru o asemenea falsificaţie⁵⁾. Limba şi cunoscinţele istorice

5). Că Săulescu a fostū amestecatū în acésta, pe lângă Gramatica lui, din care aū trecutū forme şi în cronică, pe lângă impregiurarea că elū curënd după publicarea croniceī la 1856, a tradus'o în romănesca modernă, l'arată lămuritū studiulū seū „Cronologia Moldovei“ publ. în Analele Academiei rom. seria VII p. 177—206. O analiză critică a formel de Gr. G. Tocilescu în Revista p. istor arch. şi filolog. v. IV 465—500

suntă luate din Cronica lui D. Cantemiră.

Cronicari cunoscuți cu numele din această epocă sunt următorii :

Murgu logofetulu se amintese ca cronicară munteană în secolulă ală 15-lea, cronica lui însă nu e cunoscută.

Azarie călugărulu se amintese în sec. 15-lea ca scriitorulu unei cronice moldovene în limba slavonă, de asemenea necunoscută ⁶⁾.

Gavriilă superiorulu Muntelui-Atosu a scrisă probabilă în grecesce *Vięta Patriarchului Nifonă*, care a jucată o mare rolă în Muntenia pe timpulă lui Raducelă-mare : ea se află lipită în cronica anonimă I (v. Cronicari) și s'a publicată și în Archiva ist. a Rom. (t. I. prt. 2, p. 132—150) după ună manuscrisă vechiă ⁷⁾. În această din urmă autorulu ei se numese Gavriilă superiorulu Muntelui-Atosu, fără îndoielă totă acela, care, după cum se spune chiar în această biografie, asistă cu călugării din Atosu la sântirea Mănăstirei-de-Argeșu sub Neagoe-Vodă.

Vięta și faptele lui Neagoe-vodă. În Cronica anonimă I munténă (Magaz. ist. IV 231 seq.) după Vięta lui Nifonă este intercalată o biografie amănunțită a lui Neagoe-vodă (1512—1521). S'au născută indoeli decă ea va fi scrisă de însuși Neagoe-vodă, ori de altă cineva. Acastă îndoielă se înlătură prin relatarea pozitivă a Cronicei Terii-Romănesci aflătoare într'ună manuscrisă vechiă în biblioteca Academiei-române sub No. 269 unde la foia 184 verso se dice despre Neagoe-vodă : « făcut'aă mănăstiri și biserici multe aice în țeră și la Sfetagora și alte multe bunătăți, care suntă scrise mai pe largă la o carte ce aă făcută în viața lui, și aă dat' o sē fie stătătoare la sfânta Mitropolie din Tergoviște ». Totă așa

6). Cogălniceanu, Cron. Rom. I 147. n. 2. și 149. 2.

7). Iosifa Mitropolitulu Moldovei a publicată o a două edit. la 1888 după ună manuscrisă din 1682

sta scrisă și în manuscriptul utilizat de istoricul Engel⁹⁾. Dacă biografia a scris'o românește s'eu în altă limbă de pe care apoi s'e-se fi tradusă, pozitivu nu se p'ote încă afirma, din punctu-de-vedere alu limbei însă nu s'ar' puté face obiecțiuni seriose.

Macarie, despre care nu se scie nimic pozitivu, de câtu ce spune singuru în cronica sa, că a fostu călugărū, a scrisu în limba slavonă cronica Moldovei dela mórtea lui Stefanu celu mare (1504) până la a dóua domnie a lui Petru Rareșu (1541). Elu a fostu contimporanu cu Petru Rareșu.

Eftimie, egumenū, trăescé în întâia jumétate a secolulu alu 16-lea în Moldova. Elu continuă pe Macarie scriindu totu slavonesce evenimentele Moldovei dintre unii 1541—1553. Elu scrie ca martoru ocularu¹⁰⁾.

Epoca II s'eu a cronicariloru (1600—1800).

Cu inceputulu secolulu alu 17-lea scrierea istoriei la noi apucă pe o nouă cale, nouă nu atât în fondu, câtu mai v'ertosu în modulū cum se scria. Pentru-că într'adev'erū și cronicariu din acéstă epocă scriu mai toți cu deosebire evenimentele timpulu lorū, pe când evenimentele mai depărtate le iaū simplu din cronicile anteriore. și de cele mai multe ori pe din-tregulu <impreunându izvódele> cum dicu ei, s'eu contopindu cronicile cele vechi într'una, scurtându-le s'eu amplificân-

9). Engel Geschichte der Walachey. p. 198—9 : „wegen der Art der Ermordung des Wladuce aussöhnen wollen, beziehe mich auf die inländische Chronik (Einleitung XLVII). In derselben kommt vor: dass von Nagul eine *eigene Biographie* existire welche bei der Bukorester Metropolitankirche niedergelegt ist“. Biografia se află tipărită afară de Magaz. ist. în Archiva ist. a Rom. t. II prt. 2 p 132—140 cu a lui Nifon la unū locū.

10). A se vedé despre acesti doi cronicari cum și cronicile lorū la I. Bogdanu, op. cit.

du-le și mai adăugându delă sine evenimentele contimporane. Așa a făcutu Urechie, așa Mironu, Neculce, totu așa cei mai mulți din cronicarii munteni. Unii au scrisu numai evenimentele timpului loru, ca Dămianu Logofetulu și Dubăn, Rudu Greceanu, Acsentie Uricariulu, Ionu Canta, Ienache Cogălniceanu ș. a.

Cronicarii nostri, necunoscându ei importanța instituțiilor și întogmirilor sociale, toate acestea le-au lăsatu aprópe neatinse, mărginindu-se a nara succesiunile domnilorú, rěsbóiele cu vecini, rěscóiele interne, sěu cum dice Ienache Cogălniceanu la finele croniciei sale: «noi numai pentru nume ne-amú silitu, și pentru mergerea domnilorú unulú după altulú cum au petrecutú»; a descrie intrigile ce se țeseau diua și nóptea în giurulú tronurilorú domnesci, despoierile ce se făceau d'a dreptulú sěu sub forme legale. Afară d'acestea cronicarii n'au pututú fi scutiți de spiritulú fațiosu, care din nefericire domină tótá istoria nóstrá. Mai toți cronicarii au fostú și ómení politici orí nefiindú ómení politici au scrisu la invitarea domnilorú și în asemenea calitate scriindú evenimentele timpului lorú nu s'au pututú toți și totú-de-una ținé pe de-asupra pasiunilorú. Pentru aceea trebuie cumpeniți și folosiți cu precauțiune. Unú altú defectú alú cronicarilorú este provincialismulú. Fie-care sě mărginesce la țera lui: „Pentru țera muntenescá sě scrie Munteni; și noi sě scriemú pentru țera nóstrá“, dice Neculce. Astúfelu mai fie-care atinge despre cei-l-alti Románi numai încátú vinú în atingere cu țera sa; suntú însě și excepțiuni, ca Anonimulú II, Const. Căpitanulú și D. Cantemirú.

Cu toate neajunsurile însě, cari le întimpinămú în cronicile nóstre, ele suntú d'o mare, chiar nemărginitá valóre pentru trecutulú nostru. Fără ele trecutulú nostru celú mai d'aprópe ar' zácé în mare întunecú. Valórea lorú cresce cu vieța nóstrá politicá și socialá, și ea va cresce cu atâtú mai multú, cu câtú se vorú stu-

dia mai de aproape în legătură cu diversele documente rămase din timpurile trecute. Nu mai puțin însemnate sânt cronicile din punctu-de-vedere curat limbistic. Pe când cărțile bisericesci scrise în limba română s'au născut sub influința directă a limbilor străine, din cari s'au tradus ori compilat : cronicile singure s'au născut, deși nu totu-de-una scutite, dar' totuși multu mai libere de înriuriri străine.—Intre cronicarii munteni și moldoveni există o deosebire esențială. Limba celor munteni este multu mai liberă de influințe străine, mai naturală și totu-odată mai modernă, mai lipsită de forme și cuvinte vechi, pe când a celor moldoveni suferă mai multu de înriuriri străine, este mai greoie, mai neajutată, dar' mai avută în archaisme. În general însă limba cronicarilor din punctu-de-vedere al formelor gramaticale și al elementelor lexicale, nu se pôte asemăna nici pe de parte cu limba din cărțile bisericesci. Din limba cronicarilor n'amă puté să reconstruim dezvoltarea istorică a limbei române, pe când cărțile bisericesci sub acestu punctu sânt d'o valóre pe care n'arú cumpeni-o de ce averi de ale lui Cressu.

Décă însă Moldovenii sânt întrecuți de Munteni în limbă, cu atâta mai multu cronicarii munteni sânt mai inferiori celor moldoveni în cunoștința, serioșitatea și măestria de-a scrie istoria. La Munteni, cu una séu dóuă escepțiuni, nu vedem tendința de a se informa câtu se pôte mai bine din alți scriitori despre faptele cari le descriu, pe când la Moldoveni vedem acésta atâtu din dese provocări ce le facu la cronicile naționale anterióre, câtu și la scriitori străini. În generalu Moldovenii sânt mai instruiți. Acésta provine din legătura Moldovenilor mai alesu cu Polonia, pe când Muntenii au statu mai isolați, și Ungaria și mai alesu Transilvania, cu cari ei erau în atingere, erau ele înșei pe acele timpuri lipsite de instrucțiune.

Urme de cronicile există și la Români de peste Car-

pați, și încă din cele mai vechi (v. p. 204), ér' din sec. 17-lea nu se cunoște de câtă cronica lui G. Brancovici, de altele nici amintiri macar nu există. Lucrul se explică ușor. Încă mai înainte la Români de dincolo se realizase procesul fatal de totală aservire din partea Maghiarilor. Aristocrația română se naționalizase. Români nu mai erau factor al statului. Cu deosebire dela uniunea Maghiarilor, Sasilor și Secuilor (1438) poporul devine sclav, și prin urmare fără interes la destinele statului.

Sunt multe cronice nepublicate, dintre care una foarte voluminoasă scrisă românește încă în secolul al 16-lea; asupra celor nepublicate însă nu putem vorbi aici, ci ne restringem numai la cele publicate ¹¹⁾.

Cronica anonimă I. Această cronică este de-o foarte mare importanță. Ea este tipul care ne arată cum se scriau cronicile la noi. Fără de ea am putea numai după lungi, amănunte și grele cercetări să constatăm în câtă-va mod cum se scriau cronicile. Aici însă avem prototipul lor înaintea ochilor. Această cronică, tipărită pentru întâia oară în Magazinul istoric (IV. 231 sq.), consistă din mai multe cronice mai mici scrise de contimpurană și lipite succesiv una de alta ¹²⁾. Ea începe cu o mică introducere despre timpul înainte de al doilea descălecat, care se vede a fi un fragment rupt din o altă scriere, s'en care cel puțin ni s'a transmis trunchiat ¹³⁾. Dela Radu-Negru până la Radu-

11). Una din cele dintâi datorii ale Academiei române ar' fi fost publicarea cronicelor în mod științific.

12). Această cronică a fost tradusă la a. 1727 în limba germană de Filstich (I. K. Engel, Geschichte der Walachei, 58 sq.). Însă pe cât se vede în fragmentul publicat de Engel exemplariul românesc, de pe care s'a tradus, se deosebia în multe de cel publicat în Magaz. ist.

13). Despre însemnătatea și înțelesul acestei introduceri vezi Revista crit.-lit. I (1893) p. 36—38.

celu-mare este o cronică pe scurtă, care însă se vede că a fost interpolată și amplificată în unele părți mai târziu. Er' de la Radu-celu-mare până la Radu-vodă Călugărul s'a lipit vięta patriarhului Nifon și a lui Neagoe Basarabă lăsându-se o parte dela început și scurtându-se unele citațiuni din sânta scriptură¹⁴). De aici până la Mihaiu-vodă (1593) a continuat'o unu altu contimpuranu forțe pe scurtu. Istoria lui Mihaiu se vede a fi intercalată cea anonimă de sub No. 8, ce mergea până la 1597, de aci încolo continuată seu de același autoru seu de unu altula. Dela Simionu-vodă încolo până la 1688, o continuă mai mulți contimpuran. Nici unul din scriitorii contimpuran ai acestei cronice nu este cunoscutu. Cum vedem ea cuprinde cele mai vechi cronice muntene înșirate unele după altele într'unu modu crudu, fără nici o adaptare seu contopire cum a făcutu d.e. Urechie. Inșe chiar prin acęsta ea prezentă unu interesu deosebitu, căci ea nu numai constată modul cum se scriau în vechime cronicile la noi, dar' ne pune inaintea ochiloru totu-odată în ființă acele vechi cronice. Este adevăratu, că din punctu-de-vedere alu legăturai istorice este defectuoasă; dar' fiindu scrisă totu numai de contimpuran, faptele relatate, afară de unele fantasii evidente din *Viętile* lui Nifon și Neagoe-vodă, suntu tocmă prin acęsta deplinu garantate. Că acęsta era cea mai vechie cronică muntenu cunoscută în sec. 17-lea ne mărturisesce cronică anonimă II¹⁵). Limba este, ca a tuturoru cronicelor din Muntenia, ușoră, naturală, limpede, numai biografia inter-

14). Nicolae Bălcescu în *Magaz. ist.* I. p. 10 vorbesce despre cronică lui Tudosie fiulu lui Stoianu din Tunșil. care însă, după cietatele ce le face din ea la altu locu (*Magaz.* I. 386—387). se vedcă este totu una cu acęstă cronică, căci suntu luate din acęstă cronică (IV. 357). Dreptu-aceea Tudosie nu este de cătu unu copiatoriu er' nu autoru cum se vede a-lu considera Bălcescu.

15). Fragmentulu reproducu de V. A. Urechie în art. „O cronică anonimă” în *Revista p. istorie. arch. etc.* an. II v. I. p. 75—76.

calată a lui Nifon¹⁶ și Neagoe-vodă presentă o limbă mai arhaică. Dela a. 1689—1715 o continuă un^u anonim^u (Magaz. ist. V 93 seqq.).

*Nestor^u Urechie (1550—1625)*¹⁶ s'a născut^u în Moldova din vechia familie Urechie, al^u cărei nume 'l^u întâmpinăm^u sub forma Ureclé (Уреклак) încă sub Alecsandru-cel^u-bun^u și de aci încolo de mai multe ori prin chisóvele domnesci. Nestor^u a trebuit^u să-se nască cel^u mult^u până în 1550, căci la 1572 'l^u aflăm^u ca uricari^u. La 1592—4 apare ca logefet^u mare și timpul, cât^u acest^u domn^u a fost^u scos^u din domnie, el^u fusese loc^u-șitor^u de domn^u (Caimacam^u), dar' când aude, că Aron^u-vodă vine cu ad^uoa domnie, fuge în Polonia. La 1598 el^u era vornic^u, și la 1599 vornic^u mare de țera de jos^u. La 1602 dimpreună cu soția sa Mitrofana zidesc^u biserica dela mănăstirea Secul^u. Tot^u vornic^u 'l^u aflăm^u până în 1612, când fuge în Polonia cu Constantin^u Movilă, unde rămâne până la 1615, în care an^u, la indemnul^u se^u, d^uoamna lui Ieremie Movilă venind^u cu óste polonă și scoțend^u pe St. Tomșa din scaun^u, s'a reintors^u și Urechie în Moldova și «divanurile tóte» erau pe m^una lui, dice Miron^u Costin^u. După un^u an^u d^uoamna și fiul^u se^u Bogdan^u fură prinși de Turci. Urechie scapă, dar' lungă și însemnata lui carieră s'a inchiat^u aci. El^u era acum deja f^urte b^utrân^u și nu mai încape îndoielă, că cel^u mult^u pe la 1625 nu se mai afla în vi^uță, de-óre-ce la 1628 fiul^u se^u Grigorie Urechie se constituie într'un^u document^u ca moștean^u. Din funcțiunile ce le-a ocupat^u, din influința

16). Fântâne biografice: Archiva ist. a Rom. t. I. part. I p. 13, 22, 24, 46—7, 74, 77, 113, 120, 123, 140; t. III p. 71, 74.—Cron. Rom. I, 240, 241, 242, 261—5, Hurmuzachi, Documente, IV, 1 p. 456, 466—7. — I. Bian^u, Columna lui Traian^u pe 1882 pag. 110 (Inscripțiunea dela mănăst. Secul^u). — Revista pentru ist arch. și filolog. an. II v. IV p. 706.—Eppul^u Melchisedec^u Cron. Romanul^u I. p. 30.—Idem. Cron. Hușl. p. 91—4.

ce-o avea asupra celoră din giurulă seu, din diplomația cu care tracta afacerile statului, se vede că Nestoră Urechie era omă fôrte inteligentă și instruită pentru acele timpuri. Elă se vede că cunosea, afară de română, limbile latină, slavonă, leșescă și chiar un-gurescă. Elă a avută doi copii, pe Vasile și Grigorie. Despre Vasile nu se scie nimic. ér' Grigorie calcă în urmele tată-seu și între 1631—1642 l'aflămă spătariă, la 1644—5 vornică mare de țera de josă. De aci încolo dispăre ¹⁷⁾. Nestoră Urechie încă va avé partea sa de influință și conlucrare la cele dintăiu chrisóve domnesce ce le dă Ierimie Movilă (v. p. 123). Dela Nestoră Urechie ne-a rămasă cronica: *Domniă țerei Moldovei și vieța loră*, dela descălecarea lui Dragoșă până la a dóua domnie a lui Aronă-vodă (1359—1594). N. Urechie s'a servită la scrierea cronicei sale atâtă de vechile cronice, memorii și chrisóve din țeră, câtă și de scriitori străini. Elă atinge câte-odată cauzele evenimenteloră, o face însă într'ună modă naturală, inconscientă, și pentru aceea nici nu insistă asupra loră, nici le aprofundză. Urechie, precum a practicată în vieța religiositatea zidindă și dotândă mănăstiri, totă așa apare și în cronică pătunsă de religiositate. Fapta rea trebue să fie pedepsită, sumetulă umilită (I. 211). Deși elă nu dă espresiune puternică patriotismulă seu, totăși nu este măi puțină patriotă. Elă condamnă gurgernulă absolută și apróbă uciderea domnului tirană (I. 131, 208). O frumósă invetătură dă domniloră și boeriloră când dice: „Singuri, cei mari judecători; singuri păriși, singuri plinitorii legei!... Și de-ară invetă cei mari după nisce musce fără minte cum se ține

17). Mironă Costină I 261, 292—3, 311. — Archiva ist. a Rom. t. I. part. I pag. 120. Cron. Rom. (M. Costină) I. 261, 292—3, 311. Fr. A. Wickenhauser. Beiträge zu einem Urkundenbuch für Moldau und Bucovina, Wien, 1862, ad an. 1642. — Revista p. ist. arch. și filolog. a II v. IV p. 712. — I. Sbiara, Gregoriu Urechă, Buc. 1884.

domnia! că totă albina 'și apără căscióra și hrana loră cu acele și cu veninulă seă, érá Domnulă adecă Matca, pe nime nu vatămă" (I. 220). — Limba este simplă, espresiunea une-oră concisă și energică. Nu lipsescă însă pasagie reă legate, chiar neînțelese, dintre cară unele potă se fie și din cauza copiatoriloră. Archaismele suntă mai rari de cum ne-amă puté aștepta pe acelu timpă, fără îndoiélă însă ele s'au delăturatū în mare parte de copiatori. Dar' și în starea de ađi aflămă o sumă de cuvinte și espresiuni românesce de totă frumuseța.

Acéstă cronică s'a atribuită pe nedreptū fiului seă (Grigore Urechie¹⁸).

Anotătorii și amplificătorii lui Nestoră Urechie. Cronica acéstă între alii aă anotat'o și amplificat'o următorii: 1) *Eustratie Logofătulă*, care născutū pe la finele sec. 16-lea a lucratū ca scriitorii atătū pe tere-nulă bisericescă câtū și ală cronicariloră în antăia jumătate a sec. 17-lea, după cum probéză ună manuscrisă ală seă aflătorii în bibl. răpos. Cipariū. (Principia, p. 113) cu data dela 1632. Elū pe atunci deja era ună scriitorii consumatū, bătrănū, ceea-ce se vede și din legile împărătesce tipărite la 1645—6, cum și din impregiurarea, că Mironă Costină, care pela 1650 era în țéră; nu-lă cunoscea, ceea-ce dă a înțelege, că elū murise între anii 1646—1650. Cumcă Eustratie Logofătulă, traducătoriulă legiloră împărătesce, este totū-odată și cronicariū și anotatoriulă lui Nestoră Urechie, și că elū și-a făcutū notele și amplificățiunile înainte de 1618, resultă din faptulă că 2) *Simionă Dascălulă* următoriulă seă a scrisă între 1618—1620¹⁹) și pe care D. Cantemirū (Cron. În Catastichū X) 'lă numesce *ungureanū* va se

18). Probele că Nestoră Urechie este autorulă cronicel se află desfășurate în ediț. I a acesteĭ Istorii p. 164—168 și Revista crit.-lit. I (1893) p. 201—206.

19). A se vedé Revista crit.-literară I (1893) p. 445—454.

dică română de peste munți, 3) *Misailă Călugărulă* nu se scie pozitivă când a scrisă, dar' la totă întem- plarea după 1620 și înainte de 1650, căci se vede, că Mironă Costină nu-lă cunoscea nici pe ceta.

Ideile acestorū trei cronicari despre originea Româ- nilorū suntū combătute cu multă vehemență de Mi- ronū și Nicolae Costină și de D. Cantemirū.

Michailă Mocsă, călugărū munteanū, a trăitu pela fi- nele sec. 16-lea și în antăia jumătate a sec. alū 17-lea. Dela elū avemū o cronică pe scurtū dela începutulū lumei până la a. 1489. Deși vorbește și despre Traianū, nu amintesce nimicū de rășboiulū cu Daci și coloni- zarea Daciei, de nu cumva sub „Turci“ înțelege și pe Daci. Despre Români începe a face ceva amintire, dar' numai incidentalū dela Danū-vodă încōce. Cronica după cum însuși spune a scris'ō la a. 1620 „din cărți slo- venesci“ până pela 1105, ér' de-aci încolo „dentr'alte isvōde“, fără a lămuri ce felū de isvōde, care aū fostū fără îndoielă românesci căci confrontându-lă cu unū a- semenea cronografū românescu din sec. 16-lea s'a con- statatū că a luatū frase întregi. De-aci se esplică și ar- chaismele din cronică luī, care stan în contradicere cu limba vorbită și scrisă pe acestū timpū și mai alesū cu limba din *Pravila de Govora* (1640) la care se vede că a colaboratū și Mocsă (v. p. 196)²⁰.

*Cronica anonimă II*²¹). Acéstă cronică începe cu istoria Românilorū dela colonizarea Daciei și merge până la Atila. Cronica s'a scrisū între anii 1668 și 1680. Acésta resultă din împregiurarea, că se provōcă

20). Cronica s'a tipăritū în *Cuvinte din bătrânī*, de Hasdeū I. p. 313-443 cu o întroducere și note filologice. Manuscriptulū se află în *Museulū Rumianțovū de la Moscva*.

21). Publicată prima oră de G. Ioanidū în *Istoria Moldo-Româ- nief*, Bucuresci 1858 I. 295 sq. apoi în *Cron. Rom.* edit. II v. I. 87 sq. Unū studiū despre acéstă cronică sub titlū „O cronică anonimă“ a publicatū d. V. A. Urechie, pe basa unū nouū manuscriptū, în *Re- vista pentru istorie, archeolog. etc.* an. II. v. I. 65 sq.

la cartea lui Topeltinus publicată la 1667 și face amintire de Sava Brancoviciu „mitropolitul“, care însă a fost destituit la 2 Iuliu 1680 la ordinul principelui calvinu Apafi. Incătu se atinge de valoarea acestei mici cronice, seu mai bine, studiū istoricū, din punctū-de vedere curatū istoricū este aprōpe nulă, căci nu aduce fapte nouē, nici nu adună, nici cerne de amēruntulū cu vederi pētrundētore cele ce le relatēză scriitorii vechi; se folosesce de scrieri de a două și a treia mână, și emite adese-orī vederi neintemeiate nici pe fapte istorice, nici sustinute de motive d'ajunsū. Cu tōte acestea trebuie sē mărturisimū, că istoriografia nōstră a perdutū multū, fiindū-că scriitorulū nu și-a realizatū planulū de a scrie întregă istoria Romānilorū. Noi vedemū în elū nu nūmai unū omū fōrte învățatū pentru acele timpuri, dar totū-odată și unū metodū și o pētrundere superiōră, cari aplicate la timpurile dela alū doilea descălecatū încōce, arū fi făcutū mari serviciē istoriografiei nōstre. Elū scie sē-și dee fōrte bine samă de fântānile, dupā cari trebuie sē-se scrie istoria. Elū întrece pe toți cronicarii în privința cunoscerei Romānilorū din tōte părțile. Elū celū dintāiu ne vorbesce de Cuțovlachī seu Macedo-Romāni.

Limba nu sēmēnă de locū cu a celoralalte cronice muntene. Ea este mai strinsă, mai cuprindētore și prin urmare și mai greōie și mai mǎestrită. Este limba omulū învățatū, care tinde la o sferă mai largă de idei și de expresiuni. În acēstă cronică apare începutulū modernizării limbei, introducēndū-se cuvinte ca etimologie, geografie, emisferū, republică, prevedință, crudătate, melancolie, și formațiunī nouē ca monarchescū, crăescū, istorescū, soțiire.

Cronica este anonimă și fără nici unū motivū s'a atribuitū lui Nicolae Milescū boeriū moldoveanū. Moldoveanū însă nu pōte sē fie autorulū, căci din tōte țerile romāne, Moldova cunōsce mai puțină, apoi vorbesc rēu de Moldovenī. Asemenea nu pōte fi Munteanū,

căci și Muntenia o cunoște mai puțin de câtă Transilvania și Ungaria, pe care amândouă le cunoște și în cele mai mici amănunte nu numai geograficesce, dar și din punctu de vedere alu întogmirilor politice, sociale și religioșe, care pe acele timpuri trebuia cineva să fie crescutu și trăitū acolo ca să le pōtă cunoște. Nici unū scriitoriu munteanū sēu moldoveanū, din timpurile cele mai vechi până ađi chiar, nu a cunoscutū referințele de acolo cum le cunoște autorulū acestei cronice. Munteanū nu pōte să fie, și din causă căci elū face familia Basarabilorū de origine sērbēscă, și se va vedē indatā de ce. Apoi cronica posedē mai multe cuvinte care se audū numai în Transilvania ca : adōrā, adecāte, diregū, dregātorie, grijuliu, coștae, domnū în locū de boerū, cum se dice numai în Trānsilvania. Afarā de aceea limba acestei cronice sēmēnā ca dōuē picături de apă cu limba din Cronica transilvanā a lui G. Brancovicī, atātū ca stilū cātū și în neologisme, sēmēnā chiar și în unele cuvinte particulare ca Vizantia în locū de Bizanțū, Bosna în locū de Bosnia, Diocletianu în locū de Diocletianū. Autorulū spune însuși că cunoscea pe G. Brancovicī și pe frate-seū mitropolitulū Sava din Transilvania. Din cronicile amēndurora resultā, că amēndoī aveatū aceeași instrucție, adecā care se putea căștiga pe acele timpuri prin scōle străine peste munți; amēndoī utilisēzā pe unū scriitorū cu totulū particularū ca Gulielm Blau, cu totulū necunoscutū altorū scriitorī romāni. Brancovicīi eratū de origine Sērbī, din renumita familie sērbēscă Brancovicī, o ramurā însă a acesteia, din care se trāgea G. Brancovicī și frate-seū Sava și unū altū frate Ion, era de multū romanisatā, cronicarulū G. Brancovicī însă, cum se vedē din cronica lui, ținea încă la reminiscența originēi sērbesci și se vedē, că sub influința ideilorū lui autorulū cronicei face și pe Basarabi de origine sērbēscă.

Din tōte acestea resultā neindoiosū, că autorulū cronicei este de peste munți și anume din Transilvania,

elū însē trăia ca emigrantū in Muntenia unde și-a scrisū cronica ca și Brancovici. Din același timpū in care s'a scrisū cronica, afară de Brancovici, mai suntū cunoscuți alți doi emigranți ardeleni, cari trăiaū in Muntenia și anume Ion Brancovici fratele lui Gheorghie Brancovici și Teodosie Vestemianulū mitropolitulū Munteniei între anii 1669—1673 și 1679—1708. Acestū Teodosie era din Transilvania, după nume din Vestemū satū lângă Sibiiū, care a călugăritū la Cozia și la Tisména, și trecea in țeră ca „obrazū mai luminatū“, elū era și capulū partidei naționale contra Grecilorū, apare totūdată și ca scriitorū bisericescū (v. pag. 197), elū celū dintăiū introduce la alegerea mitropolitului *credulū* și profesiunea de credință in limba românescă²²). Dēcă vomū avé in vedere, că cronica este scrisă între anii 1668 și 1680; că elū sta in relațiuni personale cu Gh. Brancovici; că cunoscea bine și pe fratele acestuia, pe mitropolitulū Sava din Transilvania; considerându, că autorulū dintre tôte țerile române cunosce mai bine Transilvania, apoi Oltenia; considerându că Teodosie Vestemianulū și ca călugărū și timpulū, câtū fusese ex-mitropolitū, l'a petrecutū in Oltenia la mănăstirile Cozia și Tisména, prin urmare Oltenia putea s'o cunoscă mai bine dintre țerile române dincóce de Carpați; dēcă vomū avé in vedere, că elū cunosce bine și Téra-Hațegulū față in față peste munți cu Oltenia; dēcă in fine vomū considera, că autorulū se provócă desū la sânta scriptură, care arată a fi preotū: din tôte acestea reese cu cea mai mare probabilitate că autorulū acestei cronice este mitropolitulū Teodosie.

*Mironū Costinū (1633—1692)*²²). Familia Costinū se

22). Despre tôte acestea a se vedé Ghenadie Enaceanū, Mitropolia Ungrovlachiei (Condica sântă) Buc. 1886 p. 27, 41, 45, 51—53. 100.

23). Fântâne biogr.: Cron Rom. I. (cronica sa proprie) pag 292, 315, 321, 326, 373; II. (Nic Costinū) pag 13, 36, 37, 39, 230—1 235, 240 I, 257, 268; III (Mustel pag. 13, 25, 81, 88, 104, 106,

vede a fi foarte vechie. Numele Costinū 'lă întimpinămū mai întâiu la anulū 1392 într'unū chrisovū domnescū. Unū logofetū Costinū aflămū sub Petru-Rareșū. Alecsandru Costinū tatălū lui Mironū a fostū postelnicū. Părinții lui Mironū aū fostū persecutați de Vasile Lupu. Mironū pela 1648 se afla la scōlă la Bară în Ucraina, ér' la 1651 era deja la Iași. La 1654, când Vasile Lupulū fu scosū din scaunū de Gheorghe Stefanū, Mironū trecu în Polonia. Până la 1674 elū a trecutū prin diversele funcțiuni mai mici ale țerei, căci în acestū anū 'lă aflămū logofetū. Cătră finele aceluī anū devine vornicū mare de țera de josū. La 1677 Mironū Costinū este unulū dintre boerii, cari fără dreptū lucră la rēsturnarea lui Antonū Rusetū, sub care elū se afla ca logofetū. În aceeași calitate aflămū și sub Duca-vodă. La 1684 se refugieză în Polonia dinaintea lui Dumitrașcu Cantacuzinū. În acestū anū scrie elū în Polonia în limba polonă poema *Despre poporulū Moldovei și alū Țerei-Romānesci*. În anulū următorū se întorce în patrie, și Constantinū Cantemirū, care ajunsese într'aceea domnū, 'lă face staroste de Putna, în care calitate pune în țepă mulți Leși și Cazaci, cari se răspāndise prin țera și prādaū. Deși Constantinū Cantemirū, după cum scrie chiar cronica atribuită lui Nicolae Costinū, a fostū bunū și dreptū domnū, dar unū din rudele și favoriții lui și anume ginere-seū Bogdanū hatmanulū și Iordache Rusetū, grecū ajunsū postelnicū, incepuse a asupri țera cu dări. Afară de Mironū și frate-seū Velcicu nu cuteza nime sē facū vre-o observare Domnului și favoriților sei; singurī ei le mai adresau: „Mai desū cu păharele, și mai rarū cu orānduelile!“ O parte

110. D. Cantemirū, Vita Constantini Cantemirii, Buc. 1883 pag. 29—31 Archiva ist. a Rom. t. I. prt. 1. pag. 18, 19; t. III. pag. 197, 281, sq.—Nic. Bălcescu, Logofetulū Mironū Costinū (Magaz. ist. I. 138 până la 143). — V. A. Urechie, Miron Costin, opere complete, Buc. 1888.

din boerii nemulțămiiți intră în legătură cu Brancoveanu, domnul Munteniei, ca să răstörne pe Cantemirü. La o nuntă a unui Paladi la satulü Bäicanü, partisanüi intrunüi la acestă sərbätöre, între cari și Velcicu fratele lui Mironü, se vede că sub influința vinului vorbiră mai multă decâtü trebuia, și unulü dintre öspeü. Ilie Tafesculü, mai târziu stolnicü (II. 257) i-a tradatü domnului, care la ocaziune a prinsü o parte din conjuraüi, între cari și pe Velcicu și la îndemnulü celorü de pe lângă elü l'a tăiatü, fiindü față chiar D. Cantemirü. Mironü Costinü nu fesese la Bäicanü, ci se afla la moșia sa la Bärboși. Cantemirü, așütatü de cei din giurulü seü și cu deosebire de Bogdanü și Rusetü, cari se temeau de rësbunarea lui pentru mörtea frate-sëü, trimite pe unü grecü, Macri, së-lü prindä, care-lü allä tocmai când elü avea së înmormënteze pe soție-sa, ce tocmai murise. Ilü prinde și nu-lü mai duce la domnü, ci-lü taie capulü. Elü fu înmormëntatü dimpreună cu soția sa. Așa peri nevinovatü Mironü Costinü în luna lui Decembre 1692. unulü din cei mai însemnaüi bărbaüi la Romänü în secolulü alü 17-leä, atâtü ca omü de statü, câtü și ca scriitorü. Peri prin urä și intrigä, cu deosebire a lui Iordache Rusetü, pe care-lü protejase și-lü înälțase chiar elü²⁴⁾. Mironü a fostü cäsătoritü cu Ilëna fiica lui

24). Despre tragica mörte a fraților Costinü veüi Cron. Rom. II p. 39, 240—1; III, p. 25, 81, 88, 110. Toși cronicarüi spunü că nu li s'a arätatü vre-o vinä. Singurü Dimitrie Cantemirü li face în Vita Const. Cantemirii pe amëndoi culpabilü de tradare. Dar' este evidentü, că elü a voitü së spele de acestä fără de lege pe tatälü seü, care, äice Neculce (II 241—2), „multü s'aü cätü ce aü făcutü, și de multe ori plängea între tötä boerimea, și blestema pe cine l'aü îndemnatü de aü gräbitü de i a l' tãia ü“. Epistola, ce D. Cantemirü în biografia tatä seü pag. 67 äice, că ar' fi scris'o Mironü în ultimele momente cãträ domnü mărturisindu-lü vinä, sëd a fostü störsä dela Mironü de cälülü Macri, seü este o nãscocire familiarä a Cantemiresilorü pentru a së justifica, și acestä din urmä o credemü noi fiindü, că decä ar' fi proședütü Cantemirescül acestä epistolä în originalü dela mâna lui Mironü, o arätä üi atuncea ca së-se justifice și cum nu ar'

Ionu Movilă, și a avut trei feciori : Nicolae logofetă, Ionu hatmanu și Petrașcu mare postelnicu, și trei fete. Mironu Costinū a lăsat o avere foarte mare. Elu a fost omu învătățu, cunoscea limba latină, polonă și slavonă. Elu este unul din cei mai însemnați și serioși cronicari. Nu numai se informază bine, dar' și pătrunde adâncu lucrurile. Elu nu înșiră numai faptele seci, ci totu-odată depune în ele o sumă de idei. Elu este cronicariulu care posedă mai multe, mai variate și mai adânci cugetări. Pentru aceea cronică luă, afară de faptele istorice, este totu-odată și instructivă sub raportulu ideiloru. Este totu-odată unu istoricu veridicu, și acesta o recunoște chiar Dim. Cantemiru, pe care 'lū vedem mai multu dușmanu decâtu amicū luă Mironu²⁵). Două sentimente cu deosebire domină în scrierile luă Mironu Costinū : religiozitatea și patriotismulu. Elu reprobă cu aspre cuvinte fără-de-legile și desfrânările. Intemplerile omenesci sunt supuse sôrței, dar' elu o identifică cu voința luă Dumneđu. Patriotismulu 'lū manifestă sub toate formele posibile : elu ie condeiu, ca să combată scriitorii, cari s'aū încercatū a innegri pe Români ; elu sacrifică considerațiunile religiose față cu patriotismulu, când dice, că „fie-care domnū să fie pe partea crești-

fi arătat o lui Neculce, care a fostu chiar sub D. Cantemiru spătaru și hatmanu ? s'eu cum să nu fie astatu Neculce ceva despre ea ? Dar' deși toți cronicarii cari scriu despre acesta au fostu contempuranī și chiar mari funcționari, ca Niculcea, nici unulu macar nu amintesc de așa ceva în sine. D. Cantemiru publică epistola în limba latină, er' Mironu chiar de ar' fi scris o n'o scrie în limba latină, ci fără îndoielă românește. D. Cantemiru nu spune cum a fostu scrisă. În limba latină mai ușorū a pututu să se falsifice, în cea românească însă nu se putea face acesta, căci în stilulu românescū alu luă Mironu, atât de particularu și cunoscutu, nu se putea falsifica, er' D. Cantemiru are o limbă românească ce nu se mai află la nime pe acelu timpū.

25). In Vita Const. Cantemirii p. 29 : „Chronographum... continuit equidem satis probe, et ab adulationibus parum tactum“. Er in Descriptio Moldaviae Bucur. 1872. p. 154 : „Miron accuratissimus Moldavorum historicus“.

nescă ; . . . însă cu înțelepciune, nu fără socotelă și fără temeiu, ca în locu de folosu țerei să aducă peire“; elu este în contra străinismului, pentru-că acesta nu cunoște și nu respectă „limba și rânduiela țerei“, că suntu „lacomî, că nu caută să agonisescă și ei nume bunu la țeră, ce caută, desfrânați, numai avere să stringă“ ; condamnă despotismul, poftelile și nesatiulul Domnilorū, în opoziție însă cu Urechie dice, că Domnulū orî bunū orî rău nu trebuie omorîtū. În privința claselorū sociale Mironū Costinū nu s'a pututū emancipa de prejudețele timpului seū, căci elū dice, că pentru boeriu și curteanu, Domnulū se cade să aibă *cuvântū, căutătură și cinste* ; încâtū pentru bietulū țeranū numai dice nimicū. Idei nefericite ale timpului, pentru carî nu e vinovatū Mironū Costinū !—Stilulū lui Mironū este adeseorî intervertitū, cu deosebire după frasa latină, însă chiar' pentru acea, deși greoiū, adeseorî e scurtū, nervosū și sentențiosū. Limba ca la ceilalți cronicari ai secolului seū : aschaisme puține, este însă celū mai avutū în privința terminologiei ostășesci. Mironū Costinū ne-a lăsatū următoarele scrieri : 1) Cartea pentru ântâiulū descălecatū alū țerei Moldovei și neamului Moldovenescū, cu o prefață, în 7 capitole ; 2) Letopisețulū țerei Moldovei dela 1594 până la 1662. Acesta este opera principală a lui Mironū. Până la Barnovschi inclusivū s'a folositū de scriitorî străini, de aci încolo până cătră sînele domniei lui Vasile Lupulū (1654) a scrisū după cele ce „a pututū înțelege din boerii bētrâni“ (I p. 281), ér' dela Gheorghe Stefanū, dar' cu deosebire încă de pela 1650, până la sîne, a scrisū din propria experiență, căci „mai în tôte s'a prilejîtū singurū“ (I p. 327). Mironū Costinū dice în prefața acestei cronice, că are cugetū să scrie întręga cronică, adecă și a timpului dela alū doilea descălecatū până la 1594. Elū nu a scris'o, celū puținū nu cum avea de cugetū, căci în adevērū sub numele lui Mironū există o cronică despre timpulū dela Dragoșū până la

1594, care, deși se vede compilată după Urechie, se deosebesce însă de a lui Urechie ²⁶). 3) I se mai atribue o cronică a țerei Unguresci. Acestea sunt scrierile principale ale lui Mironu Costin. Alte scrieri mai măruntă avem de la el: a) *Despre poporul Moldovei și alu țerei românesci*, poemă în trei cânturi în limba polonă, tradusă românesce de d. Hasdeu (Cron. Rom. III 487—524); b) *Vișta lumei*, mică poemă; c) Tractat de verificare românescă; d) o epigramă către mitropolitul Dositeiu tip. în Psaltirea în versuri a acestuia la pag. 265; e) o altă mică epigramă despre neamul țerei Moldovei. (vedî Poesia).

Constantin Căpitanul (Filipescu). Acest cronicar necunoscut d'aiurea se vede că este identic cu Constantin Capitanul Filipescu, pe care Șerbanvodă (1679—1689) l'ă trimite ia Apafi, principele Transilvaniei, ca să-l aducă pe fiitorul ginere, Gligore Băleanul postelnicul, ceea ce se narază chiar în această cronică la fine.—Cronica publicată în Magaz. ist. (I și II) începe cu Radu-Negru (1290) și merge până la 1688. Evenimentele dela a. 1688 autorul le serie ca contipuran și chiar adese-orî ca martor ocular (I, 356, 360; II, 6, 24, 34, 352).—Acastă cronică este însemnată din multe puncte de-vedere. Ea are informațiunile cele mai întinse dintre tôte cronicile muntene. Autorul cunósce mulți scriitori străini, pe cari se vede că i-a consultat, deși nu-i numesce. Numai la el aflăm amintire despre „istoricul Făgărașului“ (p. 153). El se ocupă cu istoria tuturor Românilor din Dacia-Traiană, dar se înțelege în locul întâiu de Munteni, și de ceilalți numai în a doua linie. El atinge și evenimentele străine.

26). Două manuscripte ale acestei cronice se află pe la începutul secolului acestuia, unul la Blaj, altul la Oradea-mare. Engel. Geschichte der Walachey p. 67—68. Nic. Densușianu, Misiunea istorică, Analele Acad. Rom. ser. II. t. II. sect. I (1881) pag. 106—7, 204 nr. 59.60.

Autorului însă 'i lipsesce patriotismul luminat, căci nu și-a știut scuti sufletul de ură asupra Moldovenilor (I. 93). Relatările acestei cronice se deosebesc adese-ori de ale celorlalți cronicari. Stilul este limpede și ușor fără proprietăți arhaice. Acastă cronică are doi continuatori, pe *Radu Greceanu*, care a continuat-o până la 1707²⁷⁾, și pe *Radu Popescu*, vornic mare, care a dus-o apoi până la 1720, publicată în *Magaz. ist.* IV p. 21 sq. Radu Greceanu a scris cu puțină iubire de adevăr, elu picură de lingusiri la adresa lui Constantin Brancoveanu căruia i-o și dedicase. Mai însemnată se vede a fi o altă scriere a lui Radu Greceanu netipărită încă și anume: *Stabilirea cronologiei țerei după inscripții*, cronice și documente oficiale, începându dela Radu Negru (1215) până la a. 1667, manuscris în bibl. centrală din Bucuresci. În sine o altă scriere a lui este *Genealogiile neamurilor boeresci*. (v. lit. biser.).

Gheorghie Brancovici, care trăesce în a doua jumătate a sec. 17-lea, emigrându din Transilvania în Muntenia, din cauza persecuțiilor unguresci, scrie o mică cronică dela începutul lunei până la 1686. Cronică și are însemnătatea ei pentru unele tradiții asupra Transilvaniei, pentru relatările autentice asupra fratelui său Mitropolitul Sava martirisat de Maghiari și ca limba pentru neologismele ce le conține ca elecție, superbie, patrie, pretenție, gubernatoru, stându totodată în intimă legătură cu *Cronica anonimă II*²⁸⁾.

Niculae Costin (1660—1712)¹²⁾. Elu este fiul mai

27). Publicată în *Magaz. ist.* II. 129 sq.—N. Densușianu, *Misiunea* ist. loc. cit. p. 219—220. — *Revista p. ist. arch. și filolog.* an. II v. I. p. 284: Studii critice asupra cronicelor române. — Despre R. Greceanu v. *Revista Rom.* pe 1861. p. 575; pe 1862 p. 245; în *Magaz. ist.* II 129 s'a publicat numai până la a. 1700.

28). Despre cronicaru a se vedé *Revista crit.-lit.* I (1893). p. 97 seq. ér textul Cronicéi ibid. p. 366 seq.

9). Fântâne biogr. *Cron. Rom.* II 72, 74, 76—78, 137, 247--8 252, 269, 280, 296, 341. — D. Cantemiru, *Vita Gonst. Cantemirii* p. 29.

mare alü lui Mironü Costinü, născutü pe la a. 1660. Sub Duca-vodă scurtü timpü hatmanü. La 1696 din cause politice se refugiază în Muntenia de unde se re-
intörce la 1701 și sub Duca-vodă, în a döua domnie,
'și reie funcțiunea de hatmanü. Sub Mihaiü Racoviță
träesce retrasü, insä devine ärași hatmanü sub Antiochü
Cantemirü. Revenindü Mihaiü Racoviță adöua örä la
domnie, Nic. Costinü öräși träesce retrasü. Sub Nicolae
Mavrocordatü devine vornicü de țera de josü. Sub Di-
mitrie Cantemirü (1711) deveni mare logofëtü. Elü
möre în Septembrie 1712. — Atätü din scrierile ce ne-a
läsatü, câtü și din mărturisirea contimpuranilorü, Nic.
Costinü se vede a fi fostü omü invëtätü. Studiile și
le-a facutü în scöle străine, de sigurü în Polonia. Ni-
colae Costinü e mai invëtätü ca tatälü seü. dar' multü
mai puținü talentatü. Dela elü avemü urmätöarele scrieri :
1) *Cartea descälecatulü äntäiü alü țerei Moldovei și alü
neamulü moldovenescü*, în 16 capitole cu o prefată.
Elü incepe dela creațiunea lumei, și dupä o espunere
puținü clarä și mai puținü sistematicä, terminä cu des-
cälecatulü lui Dragoșü. Elü utilizözä multü scriitori, dar
fără criticä. 2) Sub numele lui, D. Cogälniceanü a pu-
blicatü *Letopiseșulü țerei Moldovei dela 1662—1711*.
Nu-i putemü insä recunösce decätü celü multü partea
dela Nicolae Alecsandru-vodä (1710) înainte ³⁰⁾. 3. A-

30). M. Cogälniceanü în edițiunea I ca și în a II a publicatü cro-
nica dupä unü manuscriptü din 1615 aflätöriü acum în bibl. centralä
din Iasi Nr. 9. În titlulü acestuia se dice, că s'a „scorü din izvodulü
lui Vasile Dämianü ce äü fostü alü treilea logofëtü și despre izvodulü
lui Tudosie Dubaü logofëtü, și altora. În trögü în Eșt vltö. 7224
(1715) Sept. 4“, äé' la finele cronicei totü de aceeași mänä stä scrisü :
„pänä aici am scrisü eü Acsentie Uricariulü“. Manuscriptulü scrisü
cu multä îngrijire este originalü lui Acsentie Uricariulü. Unü alü doile
manuscriptü, citatü de d. Cogälniceanü totü acolo, obvine pe numele
lui Nic. Costinü, dar' cuprinde numai domnia I și a II a lui Nicolae
Alecsandru-vodä. M. Cogälniceanü insä I-a domnie o atribue lui Nic.
Costinü, căci nici nu se putea mai multü fiindü-cä elü möre la 1712,
äé' a döua 1712—1716 lui Acsentie Uricariulü. În manuscriptulü I äü

notațiunii și amplificățiunii la cronică lui Nestoră Urechie. 4) *Ceasorniculă Domniloră* (veđi Filosofia).

Din sec. 17-lea mai avemă următorii cronicari, unii cunoscuți numai după nume, alții ale căroră cronice există, dar' nu s'au publicată încă. Amintimă pe următorii: 1) Petru Danoviciu, care se ăice că la 1636 a scrisă o cronică nelipărită încă dela facerea lumei până la 1624. Ună esemplariu ală acestei cronice se vede a fi în bibl. răpos. Cipariu, care totă-o-dată 'lă numesce pe autoră moldoveanu ³¹⁾; 3) Ionă Buburuzăiu din Brașovă, care prin a două jumătate a secolului ală 17-lea traduce din grecesce în romănesce o istorie universală ³²⁾, 4) Vasile Dămiană la 1688 trei-logofetă și Tudosie Dubă mare logofetă ³³⁾, au trăită în a două jumătate a secolului ală 17-lea și pe la începutulă secolului ală 18-lea. Ei au lăsată cronice parțiale despre evenimentele timpului loră, cari s'au utilizată la compilarea cro-

înse a 2 a domnie este scrisă de o altă mână posterioară și nu se amintescă nimic de Acentie Uricariulă; adevărată fôia dela fine lipsește și este întregită de M. Cogălniceanu. Cum s'ar' fi putută întempla ca Acentie Uricariulă la trei ani după mórtea lui Nic. Costină, să ăescrie ună manuscriptă ală lui și să nu amintescă de elă? Său pôte sub espresiunea din titlulă manuscriptului „și altora“ voră fi a se înțelege și însemnările ce voră fi rămasă după Nic. Costină? De însemnată este, că Neculcea în prefață nu știe decă s'a scrisă cronică dela Dabija încôce. presupune numai că pôte să fi scrisă Niculae Costină dar „n'au eșită la ivelă“.

31). Familia Danoviciu obvine în Moldova într'ună doc. 1491 (Col. lui Traiană 1877 No 4. p. 188 sq.). Ună manuscriptă ală acestei cronice se află anonimă în bibl. Seminarului de la Socola și este fôrte voluminosă cuprinđendă istoria universală scrisă din punctă-de vedere religiosă.

32). Manuscriptulă se află în Muzeulă familiei Hohenzollern în Sigmaringen (Dr. G. Gröber, Zeitschrift f. rom. Philologie, v.I. (1877) p. 484).

33). Pe Dubă l'afămă la 1670 părcalabă (Arch. ist. a Rom. III. 248), sub Antone Rusetă 1676—1679. vistieră (Cron. Rom. II 16), sub Const. Duca-Vodă (1693—1696) și sub Antiochă-vodă (1698 până la 1701) mare logofetă (Cron. Rom. II. 255—6).

nicei dela anii 1662—1711 publicată sub numele lui Nicolae Costinū (v. nota 30).

Acsentie Uricariulū a trăitū pela finele secolului alū 17-lea și începutul celui următoriu. L'aflamū ca uricariū și sub Mihaiū Racoviță in a treia domnie (1716—1727) ³⁴). Sub numele lui avemū o *Cronică* despre a două domnie a lui Nicolae Alexandru Mavrocordatū (1711—1716). Elū scrie, cum se vede, ca funcționariū alū domnului și pentru aceea nu și-a sciutū păstra independența. Totū elū se vede a fi compilatu Cronica ce cuprinde evenimentele dela 1662—1711 (v. Nic. Costinū).

Dimitrie Cantemirū (1673—1723) ³⁵). S'a născutū la 26 Oct. 1673. Tată-seū, Constantinū Cantemirū, a fostū domnū in Moldova (1685—1693). Elū a avutū deosebiți instructori, între cari pentru filosofie pe Cacavela, călugărū grecū din Creta. După mórtea tată-seū fu alesū domnū, dar scosū incurēndū din scaunū, spunū, după trei septămāni, se duse la Constantinopolū. Aici s'a ocupatū elū cu literatura, invēțāndū mai multe limbi. La 1700 se cāsătorește cu Casandra fiica lui Șerbanū Cantacuzinū. La 1711 Pórta-Otomanā 'lū trimise domnū in Moldova, dar' erumpēndū rēsboiū între Ruși sub Petru-celū-mare și între Turci, elū trece in partea Rușilor, și făcēndu-se pace trebui sē părăsēsca scaunulū, și trecu in Rusia. Petru-celū-mare l'a dāruiitū cu moși și privilegii. Fiindū-cā soția întâie 'i murise la 1713, elū la 1717 se cāsătorește a două-órā cu o fatā

34). F. A. Wickenhauser, op. cit. 116—118, subscrisū ca uricariū intr'unū documentū din a. 1719. — V. A. Urechie, Mironū Costinū I. 170, 172, 174, 176. II. 533.

35). Fântāne biograf. Vita Principis Demetrii Cantemirii in Collectanea Orientalia. v. VII din Operele sale, edit. Acad. Rom. — Istoria imperiului otomanū și biografia dela fine. — Cronicele contimporane in Cron Rom. II. — In tōte acestea datele une-orī se contradicū. — Ov. Densușianū, Notițe asupra lui D. Cantemirū, in *Revista crit.-literară* II (1894) p. 62 68.

a principelui Trubetzkoï. A ajuns consiliariu intim al țarului. A murit în 15 August 1723. După el a rămas patru feciori și două fete. Unul din feciorii lui este Antioch, poetul satiric rusesc, care a fost ambasador al Rusiei la Paris și a murit la 1741.

Dimitrie Cantemir a fost foarte învățat, o învățatură însă mai multă estinsă și variată decât temeinică. El, afară de română, cunoscă limbile : turcă literară și vulgară, arabică, latină, italiană și slavonească. Pentru învățatura lui a fost numit la 1714 membru al Academiei din Berlin. El a scris mult și despre multe lucruri, și pentru aceea adese-ori fără sistemă și superficial. Ca istoric în cestiunile contimporane, și mai ales, cari atingeau familia sa, nu s'a putut ține imparțial. Acesta provenia fără îndoială din natura lui pasionată și vehementă³⁶).

Limba românească a lui D. Cantemir este de un gen esotic, nenaturală și greoie până la desgust, intervertită și incurcată până la neînțeles. El a voit s'o supună la fraseologia și perodizarea latină, d'aci perioade lungi adese-ori d'o pagină și nelegate său foarte rău legate. Înțelesul cuvintelor forțat; multe cuvinte formațiuni proprie, urmându în acesta, cum se vede, pe Dositei. Chiar limba latină, în care scria mai ușor ca în cea română, este adese-ori foarte neglijată.—Dimitrie Cantemir ne-a lăsat următoarele scrieri mai însemnate :

1) *Divanul lumii*, românește și grecesc, tipărit la Iași a. 1698 (v. Filosofia).

2) *Cronica Romano-Moldo-Vlachilor*, dela colonizarea Daciei până la al doilea descălecat, în limba română.

36). Ion Neculce (Cron. Rom. II. 302) dice, că era „nerăbdător și mândru, zlobiv la beție și i eșise numele de om rău”. Totu el însă ne spune, că ajungându Domn era *bun și nemăreț*. Neculce a trăit ca mare funcționar pe lângă el, cum însuși ne spune

- 3) *Istoria imperiului otoman*, în limba latină.
- 4) *Descrierea Moldovei* în limba latină.
- 5) *Istoria ieroglifică*, românește.
- 6) *Evenimentele Cantacuzinilor*.
- 7) *Vita Constantini Cantemirii*, latinesc.
- 8) *Istoria creațiunii*, latinesc.
- 9) *Istoria Otomanilor* de la Mahomedu până la Osmanu, perdată.
- 10) *Carte de musica turcică*.
- 11) *Introducere* la studiul muzicii turcesci, românește.
- 12) *Logica*, latinesc ș. a.

Cele mai importante sânt cele de sub 1, 2, 3, 4, 5. Cantemiru se nevoesce în Cronica sa să lămurască epoca cea mai incurcată din istoria noastră, dela colonizare până la 1300. Tesa ce și-a pus-o, este a proba „traifulu necurmatu“ alu Româniloru în Dacia. Spre acestu scopu a studiatu vre o 153 de scriitoru. Cantemiru a încercatu să-se informeze temeinicu despre subiectu, cu tôte acestea elu a rămasu departe de ceea ce se cere la asemenea cestiune. Mulți scriitoru însemnați nu i-a consultatu. Pe cari i-a consultatu de multe ori i cunósce defectuosu séu i înțelege reu. — Sântu cumplitu de defectuóse cunoscintele lui despre Dacia, și nu numai cea vechie, ce ar' mai trece, dar chiar despre Dacia timpulu séu séu modernă; la elu d. e. Alba-Iulia este Oradea-mare, Radu-Negru a eșitu din Halaoșu (?) și a trecutú în Muntenia, pe Strela (Streiú) se aflá Mediașulu; Crașea (?) și Sapsonulu (?), și alte asemenea lucruri ca din povesti (Cron. II. 383). Afară de acésta nu are nici o sistemă în scriere: cronica e lipsită cu totul de orientare. Elu amestecă aceleași lucruri și le tractézá de mai multe ori. Mai însemnată din punctu-de-vedere alu cuprinsulu este Descrierea Moldovei, ea ne păstrează o sumă de cunoscinte istorice mai alesu însé etnografice și geografice, cari fără de ea nu le-amú posedé. Dar și aici Cantemiru este a se u-

tilisa cu precauțiune —Istoria ieroglifică este o scriere sui generis. Coprinsulū ei este viața politică, socială și familiară de pela finele secolului alū 17-lea și începutul secolului următoriu în Muntenia, cu deosebire însă în Moldova. Cantemirū a espusū în această carte intrigile, frecările, tradările, despoierile, miseriile publice și private ale aceluī timpū în aceste țeri. Persónele ce aū figuratū în acelea pórta tóte diverse nume, de animale mai cu sémă. Autorulū însă le esplică la finele operei punéndū numele adevératū alū fie-căreia. Opera este voluminósă și-ți trebuie multă putere și bună-voință ca s'o cetesci, nu numai pentru obscuritatea și limba ei grea de rumegatū, dar și pentru lungimea reflexiunilor morale-filosofice. Cu tóte acestea este evidentū, că decū în loculū numelorū ficte s'arū substitui cele adevérate, și cuprinsulū ei s'ar' studia în legătură cu datele și descrierile ce se află în cronicile aceluī timpū despre cele mai multe din persónele ce obvinū ca actori, ariditatea operei s'ar' schimba în o narațiune interesantă despre viața publică, socială și familiară a aceluī timpū. Era necesarū ca unū asemenea studiū s'ese publice ca introduțiune la edițiunea Academiei-Române. Cu mai multă îngrijire este lucrată Istoria imperiulū otomanū.

Cronica anonimă IV. Acésta se atribue unū Nicolae Mustea, necunoscutū de-altmintrea, decâtū că în titlulū croniceī se numesce „diacū stare de divanū“. Acéstă cronică dimpreună cu varianta cuprinde evenimentele dela 1662—1729 Fără indoielă varianta nu este scrisă de același autorū, care a scrisū ceea-l-altă parte a croniceī. Cronicariulū dice, că evenimentele dela 1662—1704 le-a scrisū „după poveștile mai multorū ómeni aleși“, ér' de aici încolo de la sine însuși. Acéstă cronică conține pasagie întregi din cronica lui Neculce, ceea-ce provine de acolo că s'aū servitū, pentru timpulū mai vechiū, cum se vede de aceleași fontâne, probabilū de ale lui Dămianū și Dubăn, căci cronica consună

in pasagie întregi și cu cronica publicată sub numele lui Niculae Costinū. In fondū se vede a fi mai multū unū copiatoriū, celū multū compiatoriū.

Cronica anonimă V. Autorulū necunoscutū. Cuprinde timpulū dela 1662—1733. Nu este decâtū o compilațiune, câte-odată mai scurtată, altă-dată mai amplificată, din fântănele de cari s'a servitū anonimulū alū IV, cronica atribuită lui Nic. Costinū și Neculce. Acastă cronică a fostū tradusă in grecesce de Amiras.

*Ionū Neculce (1672—1744)*³⁷⁾. S'a născutū pela 1672 in Moldova, și la 1701 l'aslămū agă, la 1704 slugerū, ér' la 1705 spătariū. Sub Dimitrie Cantemirū, ântăitū totū ca spătariū, era mâna dreptă a domnului, curēnd apoi 'lū pune hatmanū in loculū lui Antiochū Jora destituitū, trece însē in același anū cu Cantemirū in Rusia unde petrece doi ani, de aici în Polonia, unde trebui să rămână ca refugiatū șapte ani, și abia la 1719 s'a pututū reintorče in patrie recăpētându-și moșiile ce i se confiscase. Până la 1731 trăesce retrasū, in acestū anū însē Grigorie Ghica 'lū face vornicū mare de țera de susū. In anulū următoriū sub Constantinū Mavrocordatū nu-lū mai aslămū in funcțiuni. Acestū domnū se încungiurase cu greci, prin urmare unū boeritū și romānū verde ca Neculce nu mai avea locū in ceta acestorū despoetori ai țerei. Inșē in a dōua domnie Mavrocordatū 'lū pune vornicū (1741). De aici incolo 'l perdemū urma, de-ore-ce inșē cronica și-a dus'o până la 1743, mai amintindū numai de schimbarea Domnilorū din 1744. in acestū anū sēu curēnd dupā aceea trebuie să fie muritū, fiindū deja fōrte bētrānū. Neculce a fostū căsătoritū și a lāsātū copii dupā sine.

Neculce nu se vede a fi fostū cu vre-o deosebită invēțatură, dar fără indoieală dupā Mironū Costinū celū

37). Fântănele biogr: cronicile contimpurane, cu deosebire propria sa cronică. (Cron. Rom. II. 266, 284; 287, 302, 305, 332, 338, 344, 369, 371: III 50, 183).

mai talentatū cronicariū, pe care însă 'lū întrece multū cu limba, stilulū și modulū espunerei. Neculce este nu numai unū capū din cele mai limpedi, vede lucrurile fōrte curatū, le judecā dreptū fără hesitare și multā reflexiune, dar' totū-odată este și unū sufletū plin de dorū și de durere pentru țerā, și care cu intristare cautā la viitorin. — Cu dreptū cuvēnlā elū vede în străinī causa nefericirilorū țerei. Elū nu lasā nici o ocaziune de a-i infera, pentru-cā ei nu respectū religiunea, și batū jocū de datinele și legile țerei, nu cautā decâtū cāștigulū, aū introdusū luxulū, desfrēulū, și-aū surpatū moralitatea. Sōrtea țerilorū romāne în cei 70 anī urmātorī pānā la 1821 a adevēritū cu prisosū judecata lui Neculce despre acele timpuri „a' cărorū plāgi fatale și adī le mai simțimū“.

Neculce ne-a lāsātū Letopisetulū țerei Moldovei dela 1662 pānā la 1743 cu o prefață și la începutū cu 42 tradițiunī istorice sub titlulū „O samā de cuvinte“. Dela 1662 pānā la Duca-vodā (1679) scrie dupā isvōdele ce le a „aflatū la unī si la alții, și dupā auđitele celorū bētrāni boeri“, ér' de aici încolo pānā la fine dice: „am scrisū singurū dintru a mea sciință... că aū fostū scrise în inima mea“.

Ionū Canta a trăitū în secolulū trecutū ³⁸⁾. La 1774 apare ca spātariū, la 1783 logofētū. Elū ne-a lāsātū o micā cronicā despre întēmplārile dela 1741—1769. Deși a scris fōrte pe scurtū, elū însă completēzā și lāmurēse în unele cestiūni cele narate în cronica lui Ienache Cogālniceanū.

Ienache Cogālniceanū ³⁹⁾, s'a nāsctū la 10 Oct. 1730 la Iași. Tatālū seū Vasile Cogālniceanū era mare căpi-

38). Cron. Rom. I. p. 22; III. 229, 232. — Uricariulū, V. edit. 2-a p. 417. — Archiva rom. 1845 p. 247. V. A. Urechie, Mironū I. 193.

39). Fântāne: autobiografia în Cron. Rom. III 174 nota — M. Cogālniceanū. Notițe biografice a cronicarilorū Moldovei în Letopisetele Țerei-Moldovei edit. I.

tanu alu tinutului Iasi. In 1746 a intratu ca copilu-de-casa la Ionu Nic. Mavrocordatū, ér' la 1749 sub Const. Racovitā Cehanū devine comisu alu treilea, ér' la 1756 Paflāmū vātavū de aprođi. Intre anii 1757—1761 și 1769—1774 a petrecutū in Constantinopolū, unde 'și-a terminatū și cronica. Elū ne-a lāsātū o cronică despre evenimentele dintre anii 1733 până la 1774.—Ienache Cogălniceanū este nu numai celū din urmă din cronicarii Moldoveni, dar insēmna totū-odatā și decadinta cronografiei. La elū nu mai aflāmū nici spiritulu de independentā, nici ardōrea patriotismului, nici vederea pētrundētore a antecesorilorū sei. In acēstā cronică se oglindā decadenta Moldovei, infrāngerea și nābușirea spiritului patriotic și deplina intronare a străinismului grecū. Totū in asemeni condițiuni se aflā și limba; ea-și perduse energia și timbrulū vechiū alū limbei lui Urechie și a Costinescilorū, seninātatea și eleganta lui Neculce; se imple de grecisme și turcisme, stilulū lāngedū și incolorū. Afarā de cronica in prosā ne-a mai rēmasū dela elū și două mici cronice rimate despre tăierea lui Grigorie Ghica și a boerilorū Manolache Bogdanū și Ionū Cusa. La 1782 a fostu stolnicū. A muritu la 1795.

Gheorgache, alu doilea logofētū, scrie la 1672 obiceiurile seū ceremoniile la înālțarea domnilorū. De atātū se mai interesau ōmenii, cāci domniile treceau iute una dupā alta, fără fapte de valōre; totū ce se mai vedea erāu ceremoniile seci, cāri se repetaū la sērbători, la suirile in scaunū ce se intēmplau mai la fie-care anū seū celū multū la trei ani, cāci domniū nu mai erāu de cātū nisce arendași, a cārorū glorie consista in pompe copilăresci. Acēstā condică de ceremonii totuși nu este fără valōre, cāci fără ea anevoie s'arū putē reconstrui din cronice aceste ceremonii. Afarā de ceremonii suntū presārate ici-cole incidentalū notițe importante din viața socialā și chiar spiritualā.

Ienăchiță Văcărescu ⁴⁰⁾ s'a născutu pela 1740 in Muntenia. Primi o educațiune îngrijită in familie. In etate tinăra trebui să urmeze pe tatălū seū Stefanū Văcărescu in esiliū la Cipru, trimisū de Const. Cehanū Racoviță. Sub Scarlatū Ghica se întorce in patrie și devine cămărașū la zidirea mănăstirei Spiridonū celūnou. — In 1763 revenindū Racoviță la domnie inveninā pe Stefanū Văcărescu tatālū luī Ienăchiță și pe unchiū-seū Barbu. La 1769 Rușii ocupāndū țera, Ienăchiță trece la Brașovū. Sub domnia luī Alexandru Ipsilantū ocupā inalte funcțiuni, āntāiū vistierī, apoi spătariū; conlucrā la eddicele Ipsilantū, este trimisū in misiunī diplomatice. Elū a scrisū o cronică a Sultani-lorū turcescī până la 1791 in două părți, cea dintāiū până la a. 1730, ér' a doua, scrisă ca unū memoriū, este mai importantă, căci amestecā evenimentele Munteniei și chiar' ale vieței sale. Limba este fōrte impes-tritātă cu turcisme. — Despre alte scrieri veđi la *Filologie și Poesie* ⁴¹⁾.

Ioniță Șoimescu la 1792 scrie (copiēzā seū compune?) *Istoria Țerei-Romānescī* cuprindēndū istoria anteriōrā luī Radu-Negru apoi dela acesta până la a. 1717, ne-publicatā incā ⁴²⁾.

Dionisie Eclesiarchulū a trăitū pe la finele sec. tre-cutū și inceputulū secolulul acestuia. Elū a fostū călu-gărū, „eclsiarchū alū episcopiei Rimnicū și dascālū slo-venescū“ ⁴³⁾. De la acesta avemū o cronică ⁴⁴⁾, care in-cepe la 1764 și terminā la 1815, cu o introducere și o prefață. Cronicariulū dice in prefață că scrie „cāte am aūditū de la cei bătrāni, și cāte-mī suntū prin sciință

40). Fântāne: *Cronica sa proprie*.—Odobescu: *Porții Văcărescī* in *Revista Rom* 1861 p. 481 sq.

41). S'a publicatū pentru āntāia ōră de P. Ilarian in *Tesaurū de monumente* II 244—302.

42). *Manuscriptulū* in *Biblioteca d. D. Sturza la Miclăușeni*.

43). *Hasdeu*, *Cuvinte din bătrāni* I. p. 21 notă.

44). *Tipăritā* in *Tesaurū de Monumente* II p. 159—236.

in dăilele stării vieții mele“. Cronicariulă se vede din textă, că și-a scrisă cronică la Craiova. Elă posedă puțină învățatură, dar' s'a silită a se informa câtă a putută pentru timpulă și starea lui. Aceste informațiuni și cu deosebire vederile lui suntă une-oră destulă de naive. Mai importantă este această cronică pentru amănuntele ce le înfiră ici-colea din viața socială de tôte dăilele, ce nu întâlnimă în alte cronice, ca d. e. prețurile viteloră, ale bucateloră, alimenteloră, mărfuriloră, cursulă moneteloră. Limbă este multă mai curată de câtă la Văcărescu. Dela acestă laboriosă călugără mai multe condice de documente și chrisóve traduse s'au păstrată în arhivele statulăi în Bucuresci.

Zilotă Romanulă este fără îndoielă ună pseudonimă pentru a căruă identificare cu ună Stefană Moră trăitoră în Bucuresci între anii 1780—1850 esistă óre-cară indicii, însă departe de a fi concludente. Acestă Zilotă ne-a lăsată ună felă de memoriă despre evenimentele Munteniei dintre anii 1800—1821 scrisă parte în prosă parte în versuri⁴⁵⁾. Elă nu descrie faptele în modă cronologică, nici se ocupă atâtă de ele, câtă mai vèrtosă de sentimentele sale de ură, de durere, de desgustă, de desperare, căroră le dă o viuă și elocuentă expresiune atâtă în o bună prosă, câtă și în plăcute versuri. Elă are idei înaintate despre aspirațiunile Româniloră, și se vede a fi scrisă sub înfluița ideiloră propagate de Miculă, Șincai. Maioră și Lazară, căci chiar la finele apostoliei acestuia în Muntenia și-a scrisă Zilotă Romanulă memoriulă seă, cu deosebire în Bucuresci.

În fine alte cronice de mai puțină însemnătate: 1) *Istoria oștirea ce s'a făcută asupra Moreii la 1715*, publicată în Archiva românescă pe 1845 p. 1—186, este interesantă cu deosebire pentru descrierile diverse-

45). S'a publicată pentru prima-oră în Col. lui Traiană pe 1882 p. 266 sq — Revista p istor. arch. și filolog. vol. V fas. I p. 58 —88: Scrierile inedite ale lui Zilotă Romanulă, de Gr. G. Tocilescu.

loru ținături și localități din Grecia. Autorul ei necunoscutu, de nu cumva va fi chiar paharnicul Statei Leurdeanulă, care a luat parte la acea expedițiune.

2) *Istoriile țerei Românești și a Moldovei*, compilate pe scurtă din mai multe cronice în a. 1733 publ. în *Calendaru pe a. 1857* p. 3—71. — *Domnia lui George Hangerliu*, scrisă la 1800 de unu anonim și publ. în *Albina Pindului*, pe 1869, p. 3—11, 25—29;

4). O mică cronică rimată scrisă la mănăstirea Prislou (la Silvașul-de-sus în Valea Hațegului) în sec. trecutū publ. în *Buciumul* pe 1863 p. 3—71. — 5). O geografie a Ardealului de prin sec. 17-lea (Cipariu, *Archiv* p. 433).

Epoca III (1800—1860).

Pe când în Moldova se încheiase epoca cronicarilor cu Ienache Cogălniceanu, er' în Muntenia mai răsufia abia în cronicile palide ale lui Ienache Văcărescu, Dionisie Eclesiarchul și în ieremiadele lui Zilotu Romanul, pe când în aceste țeri încetase ori-ce mișcare literară: pe atunci în Transilvania începe a se scrie istoria în adevăratul seū înțelesu; începe chiar istoria critică. Cei cari începă acēsta eră suntū Samuilu Micul (Clainu), Șincai și Petru Maiorū. Scrierile acestora produsera o adevărată revoluțiune în sciința istorică, cum o făceaū străinii pân'aci în tôte cestiunile ce ne atingeau pe noi. Unu răsboiū vehementū începura contra lorū invēșății străini. Ideile lorū însē în fondū au triumfatū, au fostū recunoscute. Er' în cătū pentru noi, ei tură sōrele, care a deșteptatū pe Romāni din adāncul somnū alū secolilorū.

Cu mōrtea lui Petru Maiorū se încheie acēstă epocă, care avu cele mai mari și mai fericite consecințe în viața Poporului-Romānū.

O coincidență admirabilă! celū din urmă din cei trei apostoli ai Romānismului, Maiorū, și dă sufletulū în mânăle creatoriului în 16 Febr. 1821, chiar când Tu-

dorul 'și luase avântul cu plăeșii seî; ca și cum sufletul apostolului și-ar' fi disu : acum potu să mă ducă la repausul eternu, căci mântuirea a sositu !

Acastă epocă d'o activitate puternică, care se desfășură în cursu de vr'o 40 ani (1880—1821), fu urmată, pe terenul culturii, d'o lungă stagnațiune. În adevăr apară din când în când unele undulațiuni de activitate istorică pe luciul linistit al acestui deosebitu importantu ramu de literatură, importantu mai alesu pentru unu poporū tinēru, ce are atātă trebuință de a cunoște faptele și suferințele strămoșilor seî, amicii și neamicii ; aceste undulațiuni însă suntă departe de avântul acestorū trei regeneratori. Următorii lorū se mulțumiră a-î studia și a-î apēra contra atacurilor străine, ca unu Murgu, Maiorescu, Bojinca ș. a. Alții ca Coghăniceanu, Laurianu, Bleescu și Ilarianu reluară firul activității pe terenul istoricū. Romāniū erau în dreptu să aștepte mai multu dela cei de dincōce, avēndu ei statulū lorū propriū și dispunēndu și de mijloce, însă aici d'odată cu renascerea se introduce instrucțiunea, educațiunea străină. Sentimentulū naționalū deja cu totul sdruncinatū prin domnia fanariotă, în locū de a fi deșteptatū și întăritū prin o educațiune eminenta națională, fu aruncatū de nou în apele străinismulū. Consecința nu putea să fie de câtū imbibarea spiritulū cu idei, datine și tendințe străine, și prin urmare înstrăinarea și uitarea de cele naționale. De altă parte vedēndū gradulū de cultură la care au ajunsū acele popore la cari ne căutamū educațiunea, și nesciindū se ne dămū samă, că ele au ajunsū aci numai după secolū de lupte și labore, că capitalulū de forțe materiale și morale, pe lângă luptă și labore, s'a adausū și păstratū prin *conservare*, amū cređutū, că ușorū se potū ajunge asemene lucruri, și cu deosebire pe terenulū literarū. Dar' fiindū-că istoria nu se pōte îngăima cu câte-va idei și frase scōse din romane, din poesii lunecătore, din filosofi cu frase frumoșe, ci trebuie adunate fapte

de fapte din nenumărate cărți, documente mucedе, faptele trebuie cernute, controlate și îndelungu cumpe-nite: astu-felū generațiunile dela 1821 încóce, neavendū o educațiune proprie pentru asemeni lucruri, nici n'au pututū sē le producă. Chiar cei ce s'au ocupatū in acēstā epocă cu istoria, au studiatū toți in țerū și nu-mai după-ce caracterulū și aspirațiunile lorū se formase deja la sinulū mamei sub sórele binefécătoriū alū patriei, s'au dusū și au vēdutū și străinătatea și au sciutū sē alegă ceea ce este bunū.

Maniū Samuilū Miculū sēu Clainū (1745—1806)⁴⁶. S'a născutū la 1745 in Sadu lângă Sibiū in Transilvania. Insuși spune, că familia s'ar' trage din Movilescii din Moldova. Numele Miculū l'au tradusū nemții in Clainū. A studiatū la Blajū, unde, după absolvirea seminariulū la 1762, a intratū ca călugărū totū acolo in mănăstirea Bunei-vestiri luāndū numele de Samuilū. Devine prefectū și mai-mare peste seminariū și mănăstire, se duce apoi pentru studie mai inalte in Colegiulū *Pazmanianū* din Viena. După șese anī la 1772 s'a intorsū la Blajū, unde devine profesorū de matematică și etică, dar se vede a se fi dusū éráși la Viena, căci la 1780 era prefectū de studie in colegiulū *Pazmanianū*. Se întórece la Blajū, și la 1784 indușmānindu-se cu episcopulū Bobū, cu care n'a pututū trăi in pace nici unulū din invēțații aceluī timpū, l'aslāmū acum in Blajū, acum in Sibiū, acum in Oradea-mare, pe atunci asilulū invēțaților persecutați de Bobū. Dar cu tótā acēstā vieță agitatā și lipsitā, elū desvóltā o colosalā activitate literarā. La 1804 devine revisorū de cărți pe lângă tipografia Universității din Buda, unde móre la 13 Mai

46). Fântāne: Cipariū, Acte și fragmente, Arhivulū pentru filolog. etc. P. Ilarianū, Viēța, operele și ideile lui Șincai, Buc. 1869.—*I. Bianū* Viēța și activitatea lui Maniū S Miculū (Analele Societății Academice Buc. 1876 t. IX p 79 sq). — Nic. Densușianu, Misiunea istorică, in Analele Acad. Rom. Seria 2: t. II. (1881) sect. I p. 150 —114. 203 sq.

s. n. 1806. Elu a dezvoltat o mare și întinsă activitate literară, încâtu afară de vre-o 25 opere teologice, între care amintim Biblia tradusă «tôtă după elinie», a lăsatu următoarele scrieri istorice :⁴⁷⁾ 1) *Istoria, lucrurile și întemplările Românilor*, cuprindendă răsboiele cu Dacia, istoria Transilvaniei și a Românilor din Dacia-Aureliană ; 2) *Istoria Domnilor* Țerei Românești dela descălecatul alu doilea până la a. 1724 ; 3) *Istoria domnilor țerei Moldovei* dela alu doilea descălecatu până la 1795 ; 4) *Scurtă cunoștință a istoriei Românilor* ; 5) *Istoria shismeii între biserica răsăritului și apusului* ; 6) *Istoria bisericăscă*,—tôte acestea scrise românește, ér' 7) *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum*, latinesce. Nefindū cunoscute scrierile istorice ale lui Miculū decâtu în unele fragmente, ce s'au publicatū, nu ne putemū pronunța mai cu de amăruntulū asupra lorū. Valoarea lorū însē rezultă de sine, și mai vètosū când vedemū nu numai pe învățaii contimporani români ca Șincai și Maiorū, dar' și pe cei străini d. e. Engel vorbindū cu adâncū respectū de elū. Miculu a mai publicatū cea dintăiū *Gramatică românească* cu litere latine, o *carte* de rugăciuni totū cu litere latine (v. p. 105), a scrisū unū Dicționarū românū-latinū-unggerm. despre care veđi mai în josū la Gramatică. A mai scrisū în fine o *Aritmetică*, *Vięta și fabulele lui Esopū*, și a tradusū după Baumaister *Logica* tip. la Buda 1748 și *Dreptulū naturalū* tip. la Sibiu 1800. și *Metafisica* (v. Gramat. Lexicog, Filosofia și Iurisprud.).

47). Operele istorice ale lui Miculū nefindū n'ci până aci publicate afară de nisce fragmente, este imposibilū a te orienta în ficșarea titlurilor și a numărului lorū. Noi înșirămū numai cele ce le-aū vèđutū aceia la cari ne provocămū : N. Densușianū loc. cit. și Cipariū, Archivū p. 276—8, sēu ne spune însuși autorulū. Unele din cele românești se află scrise și latinesce. Fragmente s'au publicatū din *Istoria bisericăscă* la Cipariū în Acte și frag. p. 79—137, ér' din *Historia Daco-Romanorum* etc a publicatū Laurianū în Instrucțiunea publ. pe Martie și Aprilū 1861 p. 67—118.

Gheorghe Șincai (1754—1816)⁴⁸⁾. S'a născutū la Șam-sudū în Transilvania la 28 Febr. 1754. După familie se trage din Șinca-vechie în ținutulū Făgărașului și anume, după tradițiunea păstrată în satū, din familia boerescă Bărsanū. Tată-seū se numia Ionă, mamă-sa Ana. Urmă de copilū la scōla unгурescă din Săbedū, dar' neplăcēdu-ī unгурia fu adusū la scōla sătēscă din loculū nascerei, de aci la Tărgulū-Mureșului, apoi la Clujū, unde invēță gramatica și poesia. La 1773 deveni profesorū de retorică și poetică la scōlele din Blajū, ér' la 1774 dimpreună cu Petru Maiorū fu trimisū la Roma în *Colegiulū de propaganda fide*, unde după șese ani de studii în 1779 luă doctoratulū în filosofie și teologie. La reintōrcerea sa în acestū anū rēmase în Viena, unde mai ascultă catechetica și metodică în scōla dela St. Ana. Aici intālni pe S. Miculū, cu care în colaborare publică la 1780 *Elementa linguae Daco-Romanae*. Intre anii 1782—1794 l'aflămū în Blajū directorū alū scōlelorū greco-catolice din Transilvania, în care calitate publică mai multe cărți scolastice, desvōltă o mare activitate înființandū vre-o trei sute de scōle. Șincai era călugărū, dar' la 1784 s'a lăsatū de călugărie. Episcopulū Bobū voindū a introduce în biserică innoiri latine, a aflatū opozițiune în cei luminați, ca Miculū, Șincai și Maiorū. Șincai fu acusatū de revoluționariū și la 11 Sept. 1794 închisū și scosū din directoratū. Neputēdu-ī afla vină, în Aug. 1795 se află liberū în Blajū. La 1796 se duce la Viena, se plānge la Curte, dar' fără rezultatū. Părăsitū de sōrte trăesce șese ani ca instructorū privatū la comitele Daniil Vaș de Tēga. La 1803 plecândū d'aici, l'aflămū acum la amiculū seū, episcopulū Samuilū Vulcanū dela Oradea-mare, acum la Pesta lucrândū cu S. Miculū. În anii 1807—8 a fostū scurtū timpū censorū și corectorū alū cărțilorū în Pesta. Pela 1812 venise în Transilvania sē-și supună *Cronica* la

48). Fântāne : cele dela Miculū și *Cronica* sa.

censură. Abătându-se pe la Blajū cu desagiū în spate în carī 'și purta cronică, se pusese la umbra unorū sălcī, unde aflându-lū eleviū din seminariū eșiū la preāmlare 'lū întrebāră : „pentru ce porūi atāta sarcinā în spate? „Acesta e fētulū meū, rēspunse, în care voiū fi preamăritū dupā mōrte; decā nu mi-a fostū rușine a-lū face, de ce sē-mī fie rușine a-lū purta?“ — Er' încātu pentru censura croniceī, censorulū maghiarū i-a rēspunsū : „Opus igne, author patibulo dignus!“ = Opera e demnā de focū, autorulū de furcī⁴⁹⁾. La 1814 se dice că a-fostū érāși la Blajū, și constrinsū de extremā miserie a voitū sē-se împacē cu Bobū, ca sē fie primitū érāși în mănăstire, dar' Bobū a rēmasē cu inima împetritā. D'aicī i se perde urma și pānā la 1868 nici nu se scia unde a muritū; atunci numai, dup'o jumētate de secolū, s'a descoperitū că a muritū la 2 Noembrie 1816 la satulū Sinea lângā Cașovia în Ungaria. Șineai este unulū din cei mai geniali scriitori din epoca de renascerē. Elū este cu atātū mai mare, cu cātū a avutū sē lupte cu cele mai mari miseriī. Opera lui cea mai însemnatā este *Cronica Romānilorū* tipăritā întrēgā la 1853 în Iași de cātrā Grigorie Ghica sub îngrijirea lui Laurianū. Cronica cuprinde evenimentele dela a. 86 d. Ch. pānā la 1739. Șineai descrie evenimentele în ordine cronologicā urmāndū anū de anū. Cu tōte acestea ține samā de spiritulū pragmaticū, adurmecāndū cauzele evenimentelorū și judecāndū consecințele. Elū face întrebuintārea cea mai vastā și variatā de fântāne, dar' totū-odată și rigurosā, confrontāndū și verificāndū diversiū scriitori. Elū prin pētrunderea lui adāncā aruncā o luminā neașteptatā în haosulū de evenimente petrecute în aceste țeri. De preparaūiunile vaste și seriōse

49). Unū altū censor' maghiar' din Clujū, Martonfi. încheie raportulū seū asupra croniceī cu frasa din Juvenalū: An de aliquid brevibus Gyaris et carcere dignum! = ōre pōte fi ceva mai demnū de Siberia? amū dice noi ađi (Nic. Densușianū, loc cit. pag. 111).

pentru această operă ne putem face o idee, când aflăm, că studiile lui preparatore zacă în 30 volume! ⁵⁰⁾. Şincai cel dintâiu se înalţă şi esecută concepţiunea de o „Istorie naţională a tuturor Românilor“, pentru-că el, om cu vederi de vultur, nu putea să creadă de cât în unirea istoriei şi a vieţii tuturor Românilor. Cronica lui Şincai e cea mai voluminoasă, mai completă şi mai serioasă operă istorică în literatura română. Ori din care punct-de-vedere vom judeca opera lui Şincai, vom trebui să recunoşcem, că el nu este numai un erudit profund, dar' este un adevărat creator şi reformator. El introduce serioşitatea studiului şi o pîntrundătoare critică ce lipsia cu totul pîn' aici. Puternic şi variat cum era geniul lui Şincai, este şi limba lui: simplă şi naturală, dar' scurtă, îndrăsnită şi viguroasă. Afară de cele amintite pîn' aici Şincai a mai scris: 1) *Răspuns la critica lui J. Eder asupra memoriului din 1791* (pentru drepturi politice) al Românilor din Transilvania, latinesce, nepublicat; 2) *Un vocabulariu* despre numirile de minerale, plante şi animale, latinesce, nepublicat; 3) *Istoria naturei* său a firei, rom. nepubl.; 4) *Epistola către căpitanul Lipsky* lat., cum se scrie numele topografice cu litere latine; 5) *Elegie latină*, în care 'şi descrie viaţa; 6) *Gramatica latină*, regulile românesce; 7) *Gramatica limbii române* în colaborare cu S. Micul (v. Gramatică).

Petru Maior (1753—1821) ⁵¹⁾. S'a născut la 1753 (1754?) la Căpuşul-de-Câmpie în Transilvania. Tatăl său Gheorghe Maior era protopop. Studiază la Târgul-Mureşului, Cluj şi Blaj, apoi între anii 1774—1779 dimpreună cu Şincai în Colegiul de propaganda fide la Roma. Reîntors deveni călugăr în mănăstirea din Blaj, dar', din cauza persecuţiunilor episcopului Bob,

50) Nic. Densuşianu loc. cit. p. 206—7.

51) Fântâna: Cele dela Micul — A. Marienescu, Viaţa şi operele lui Petru Maior, Buc. 1883. — Revista crit.-lit. II (1894) N. 2, 3, 4.

elū ese din mănăstire și devine parochū alū Reghinului și protopopū alū Gurghiului. Dar' și elū, ca și Miculū și Șincai, ne mai putendū suferi nici aici persecuțiunile lui Bobū, mai vĕrtosū, căci Maiorū era in contra innoirilorū catolice ale lui Bobū, părăsesce Transilvania și se duce ca revisorū de cărți la Pesta, și la 7 Martie 1809 intră in funcțiune, care o ocupă in cursū de 12 ani până la 14 Februarīū st. n. 1821, in care și a muritū rapede peste așteptare. In acestū timpū și-a dezvoltatū elū activitatea sa literară. Elū s'a ocupatū nu numai cu lucrările sale de predilecțiune, istorice și filologice, dar' a compusū și a tradusū și alte cărți in togmite pentru poporū, pentru trebuințele și deșteptarea lui, cari s'aū tipăritū unele anonimū și se vĕdū până adī ici-colea. Fără indoielă unele din acestea vorū fi lucrate și de alții la indemnulū și sub ingrijirea sa. Scrierile cele mai importante ale lui Maiorū sunt: *Istoria pentru începutulū Romānilorū in Dacia*, tip. Buda, 1812, și *Dicționarulū romānū-latinū-ungur.-nemțescū* tip. la 1825 totū acolo. Aceste cărți tipărite la timpū aū produsū o adevĕrată revoluțiune. Nici o carte încă până astădī n'a produsū la noi efectulū acestorū două cărți. Dar' nu numai la noi, o mare mișcare sĕu reacțiune s'a ridicatū in contra lorū la străini, cu deosebire la Maghiari, Slavi, Nemți și Sași din Ardealū. Criticele cele mai pasionate aū făcutū ei acestorū cărți. Lupta a ținutū întinsū și după mōrtea lui, și putemū dice că nici adī nu s'a terminatū. Ideile lui insĕ aū triumfatū: romanitatea originei și a limbei Romānilorū. Maiorū pe terenulū istoricū, pe lângă adānci cunoscințe ale sântānelorū, posedē unū sōrte agerū spiritū criticū. Elū este adevĕratulū intemeietoriū alū istoriei critice la noi. Nu putemū trece cu vederea, că nefericitulū episcopū Bobū a persecutatū acĕstă operă a lui Maiorū, cerendū dela guvernulū ungurescū s'o confisce și s'o nimicĕscă, guvernulū insĕ i-a refusatū cererea lăudāndū opera lui Maiorū ⁵²). Despre valōrea lui Maiorū pe terenulū filo-

52). A se vedĕ Revista crit.-lit. 1894 No. 4. 145—161.

logică vezi la Filologie. Elu ne-a lăsat, afară de cele amintite, încă următoarele scrieri: 1) *Didachii* său predice pentru crescerea pruncilor; 2) *Propovedanii* său predice la morți 1809 Buda, 3) *Predice* de duminică și sărbători 3 vol. Buda, 1810—1811; 4) *Intâmplările* lui Telemach; 5) *Orthographia romana* sive latino-valachica una cum clavi, Buda 1819; 6) *Istoria bisericeii* Românilor, atât a acestor dincóce precum și a celor dincolo de Dunăre, Buda (1813 său 1821 ?); 7) *Dialogul pentru începutul limbii române* (publ. în Lecș. de Buda); ⁵³⁾ 8) Scrieri polemice cu recensentii sei: *Animadversiones*, *Reflexiones* și *Contemplatio*; 9) *Răspunsul la cãrtirea* asupra sa. Tóte acestea tipãrite, ér netipãrite: o parte din *Istoria bisericeii*; *Protopadichia*, și fragmente de gramatica română.

Ionu Budai Deleanu, ⁵⁴⁾ contimpuranu cu Petru Maioru, a scrisu pe terenul istoric: 1) Descrierea istoricã, polit. administr., socialã, statisticã, etc. a Bucovinei, în limba germanã trad. romãnesce și tip. în diarul *Gazeta Bucovinei* 1894; 2) De originea popórelor Transilvaniei dela începutu până în timpul nou, în limba lat.; 2) Despre uniunea celor trei națiuni în Transilvania ș. a., aceste două din urmă netipãrite încă ⁵⁴⁾. (Vezi și Poesia și Filologia).

Eudocsiu Hurmuzachi (1812—1874) ⁵⁵⁾. S'a nãscutu în 1812 la Cernauca lângã Cernãuți, cursurile liceale le-a fãcutu la Cernãuți, ér' cele de dreptu la Universitatea din Viena, unde s'a și stabilitu cu locuința și a rãmasu până la mórte. Elu a trãit ca scriitoriu aprópe

53). Șincal în prefața Gramaticel române edit. II. (1805) precum și în Cronicã la a. 824 (I. p. 152) dice, cã a scrisu unu *dialogu* pe care voia „a-lu tipãri cu gramatica cea romînescã“, dar' nu i a „ingãduitu censura carței cel împãrãtesci de la Viena“.

54). Cipariu Archivu p. 705 sq. Manuscriptele lui Deleanu se aflã în Museul nat. din București.

55). Fântãna: Biografia de A. D. Sturza în vol. I. Operele lui E. Hurmuzachi.

necunoscută publicului român. Dar în totă viața s'a ocupat cu cercetări istorice, și după moarte s'a aflat o vastă colecțiune de documente relative la istoria Românilor adunate din Archivele Vienei, și mai multe scrieri istorice în mod fragmentar asupra Românilor. Guvernul României a început de multă a publica scrierile și colecțiunile de documente, din cari au și apărut mai multe volume. De mare importanță sunt *Documentele*, care aruncă o nouă lumină asupra istoriei Românilor și cu deosebire asupra epocii lui Mihail-Eroulă.

Mihail Cogălnicean (1817—1891)⁵⁶⁾ născut la Iași, descendent din familia cronicariului Ienache Cogălnicean. Antăiele învățături și le-a făcut în patrie. Pela 1834 fu trimis în Germania pentru a învăța drepturile. Mai multă plăcere avea însă pentru istorie, și astă-fel deja studentă începu a scrie în limba francesă istoria Românilor. Intors în patrie, la 1838 deveni adjutant domnesc și maior. Și începe apoi cariera diaristică cu *Dacia literară*, după care au urmat altele. La 1843 profesor de istorie la Academia națională, venit însă cu idei nouă din apus, nu plăcu domnului și boerilor, și trebui să părăsască catedra. La 1848 persecutat de guvern, pe care lă combatuse mereu, trece în Bucovina. Sub Grigorie Ghica se reintorce și ocupă diverse funcțiuni. În Divanul ad-hoc (1857) se desvleșce ca cel mai distins orator. După unire, ca orator și ministru, devine unul din bărbații politici cei mai însemnați în statul român, luptându până la moarte cu vigore. Pe terenul istoriografiei este cu deosebire însemnat prin publicațiunile *Cronicelor române* edit. I sub titlul *Letopiseștele țerei Moldovei* (1841—1852), ér' la 1872 începe noua edițiune sub titlul *Cronicele României*, din cari au apărut

56). O scurtă autobiografie în *Derobirea țiganilor*, Buc. 1891 p. 1—13.

numai trei volume (Cronicele Moldovei). Afară de acestea, diverse alte scrieri istorice și politice și publicări de documente în *Revistele* literare ce le-a publicat înainte de 1848.

Augustul Treboniu Laurianu s'a născut în 20 Iuliu 1810 la Fofeldea, lângă Sibiu în Transilvania. Studiile liceale le-a făcut în Sibiu, a trecut apoi la Facultatea filosofică la Cluj și de aici la Viena, unde ascultă științele matematice și fizice precum și cele filosofice și politice. După 1840 fu chemat profesor la Bucuresci unde la 1845 împreună cu N. Bălcescu începe publicarea *Magazinului istoric pentru Dacia*. La 1848 trece în Transilvania, unde împreună cu Bărnutu și Ilarianu devine unul din cei mai însemnați și activi bărbați în acea epocă. La 1850 fu chemat în Moldova de domnul Gr. Ghica, unde ca inspector general al școlilor organiză învățământul public, îngrijesce și conduce tipărirea *Cronicei* lui Șincai. La însărcinarea domnului făcu o călătorie prin Germania, Franța, Anglita și Italia, pentru studiarea instituțiilor de învățământ din acele țări. La 1858 trece la Bucuresci, unde anul următor fu numit efor al școlilor, bibliotecar și profesor de literatura clasică la Facultate. Móre la 1880. Dela elú avem: 1) *Istoria Românilor*; 2) *diverse scrieri istorice*, între cari și interesante publicări de inscripțiuni, toate în *Magazinul istoric*; 3) *Românii Monarhiei austriace* în limba germană, o colecțiune importantă de petițiuni, memorii și alte acte despre luptele Românilor de peste munți la 1848—9. Afară de acestea *Tentamen criticum* (gramatică română), *Dicționarul* și *Glosariul limbii române* (v. Filologia); a mai tradus *Filosofia* lui Krug și a redactat (1859—1861) *Instrucțiunea publică*.

Nicolae Bălcescu (1818—1852)⁵⁷⁾ s'a născut la 29

57). *Gr. G. Tocilescu* Vięta, timpul și operele lui Nicolae Bălcescu (Col. lui Trăianu pe 1876 Nr. 5). Precuvântarea de la *Istoria Românilor* sub Michaiu Vitezulú, edit. Acad. Rom. Buc. 1878.

luniu 1819 în Bucuresci. Antâiele învățături și le-a făcut în țară în colegiul St. Sava. Filosofia a ascultat'o dela învățatul de peste munți, Eutimiu Murgu. In etate de 19 ani intră în armată, unde, pe lângă studiile sale de predilecțiune, formeză cu învoirea superiorilor o școlă pentru instrucțiunea sub-ofițerilor. Implicat înse în conspirațiunea colonelului Câmpinean și Mitică Filipescu, care avea de țintă să scape țera de protectoratul rusesc și să-î dee o nouă censtituțiune, dimpreună cu alții fu condamnat la ocnă pe vieță, în fine înse pedepsa fu micșorată la închisore pe timp nedeterminat. Astū-felū ședu închis la mănăstirea Mărgineni doi ani, până 'la liberă Bibescu la suirea în scaun. La 1844 intră pe terenul literar cu studiul asupra *Puterei armate la Români*. La 1845 începe impreună cu Laurian publicarea *Magazinului istoric*. La 1848 ia parte activă la mișcarea națională. Espatriat trece în Transilvania, admiră luptele Românilor sub Iancu contra Maghiarilor, de aici se duce apoi la Paris. Nicî nu mai vedu patria pe care o iubea atât. La 1850 se pronunță bôla de pept și după o suferință de doi ani se stinge ca o lumină în 16 Noemvrie 1852 la Palermo, unde căutase o climă mai dulce. Guvernul român la 1860 a voit să-î aducă osemintele în țară, dar fiind pus într'un mormânt comun nu i s'au mai putut reafila. Scrierea lui principală este *Istoria Românilor sub Mihai Viteazul* rămasă neterminată. Bălcescu a voit să-î iee de model istoriografia antică, dar prea tinăr și încă nu de ajuns preparat pentru a și-o fi putut preface așa dicându în sânge, și, ca natură nervoasă și foarte simțitoare, prea mult supus actualității, a rămas cumpenindu-se între idealul antic și cerințele nouă ale istoriografiei. Drept aceea opera lui Bălcescu, judecată din fie-care din aceste puncte-de-vedere, nu atinge nici ținta ideală ce și-a pus autorul, nu implinesce nici cerințele istoriografiei moderne. Dar mai presus de tôte, ea implinesce scopul

practică ală deșteptărei și ală aspirațiunilor naționale ; și acesta pentru unū poporū începătoriū, mai vĕrtosū la începutū, este mai multū decâtū unū idealū ce pōte s'ar' fi înțelesū numai mai târziu. Autorulū și-a știutū vĕrsa în operă sentimentulū seū ferbinte, palpațiunile inimēi sale nobile, și până nu se vorū împlini aspirațiunile de cari palpită întrĕgă această operă, până atunci ori-ce inimă românească cetind'o va simți, va palpita, va aspira, se va entusiasma dimpreună cu elū. Acesta este farmeculū acesteī scrieri ; acesta a făcut'o populară. Acestū farmecū se rĕvarsă asupra tuturorū scrierilorū lui Bălcescu. Acestă operă ca prosă este una din cele mai bine scrise din periodulū III. Soleicismii, obscuritățile ici-colea, și incongruențele de stilū, mōrtea premară nu l'au lăsatū sĕ le delature. Cele-l-alte scrieri în limba română afară de *Mișcarea Românilorū din Ardealū la 1848* și *Cântarea României*, despre care vomū vorbi la Poesie, suntū publicate în Magazinulū istoricū.

A. Papiū Ilarianū (1828—1879), născutū la 27 Sept. 1828 în Bezdedū în Transilvania. Tatălū-sĕū, preotū și însuși omū învățatū, a fostū omoritū de Maghiari la 1848. Ilarianū a studiatū la Blajū, apoi la Clujū, unde și-a făcutū și cursulū de dreptū. La anulū 1848 fu unulū din inițiatorii marei adunări din Câmpulū-Libertății dela Blajū. Elū cutrieră țĕra cu alii o sumă destudenți, îndemnându poporulū sĕ mĕrgă la adunare, pe care Maghiarii voiaū sĕ-lū impedece întimidându-lū și rumpendū podurile de peste riuri, ca sĕ nu pōtă trece. Deveni apoi membru alū Comitetului de acțiune. După revoluțiune se duse la Viena sĕ-și completeze studiile juridice. Pentru serviciile sale în revoluțiune guvernulū i oferi o decorațiune, care o refusă dĭcĕndū, că elū nu s'a luptatū pentru decorațiuni, ci pentru drepturile națiuneī. D'aici trecĕndū la Pavia în Italia împreună cu Bărnuțū luă titlulū de doctorū în dreptū. La 1856 fu chematū apoi ca profesorū la Universitatea din Iași.

La 1860 deveni jurisconsultă ală Moldovei, la anul procuroră la Curtea de Casație și sub ministeriul Cogălniceană scurtă timp ministru de justiție. De aici încolo trăi ca avocată în București. Móre la 1879 în Sibii unde se duse să caute sănătatea. Cele mai importante din scrierile lui sunt: 1) *Istoria Românilor din Dacia superiără* tip. 1851—2 în 2 vol. tratând evenimentele politice, starea socială și culturală până la 1848; 2) *Tesaură de monumente*, 3 vol.; 3) *Independința Transilvaniei*, studiu ist.-politic; 4) *Vięta, operile și ideile lui Georgiu Șincai*.

Gheorghie Barițu (1812—1893) a întemeiată la 1838, și a condusă timp îndelungat diarele de peste Munți *Gazeta Transilvaniei* și *Fóia pentru minte* etc. Activitatea lui s'a mărginită cu deosebire la diaristică, ér' în anii din urmă ai vieții sale a publicată *Părși alese din Istoria Transilvaniei*.

Pe terenul istoric până la 1860 mai relevăm: 1) Aronă Floriană, *Istoria principat. Terei-Românesci*. Buc. 1836—7; 2) *Fóia pentru minte etc. de Brașor*, în care se cuprind multe documente istorice; 3) *Dacia literară și Archiva Românescă* de M. Cogălniceană, și *Magazinul ist.* de Lauriană-Bălcescu; 4) *Veniamin Mitropolitul* traduse și tip. la 1841 *Istoria bisericescă* în 4 vol.; 5) *Ionă Maiorescu* redacteză în limba germană *Memoriele lui Iancu, Balintă și Acsente*, despre luptele Românilor de peste Carpați în 1848—9⁵⁸), traduse și publicate românesce la Sibii, 1884; 6) *Uricariul* de Th. Codrescu, colecțiune de documente; 7) V. Rațu, *Istoria bisericescă*, Blajă 1854; 8) *Acte și fragmente de Cipariu*, Blajă, 1855, colecțiune de documente istorice relative la Români de peste Carpați; 9) V. Maniu *Disertațiune istorico-critică-literară asupra originiei Românilor*, Timișóra, 1857 ș. a. 10) C. D.

58). Publicate în „Die Romanen der österreichischen Monarchie”, Wien 1850-fasc. 2.

Aricescu a scris *Istoria Câmpulungului* și *Istoria revoluțiunei române dela 1821*.

Pe terenul istoriei literare până la 1860 numai mici și fragmentare începuturi: 1) ceva aflăm în *Descrierea Moldovei* de D. Cantemir, în *Istoria lui Petru Maior*, și în *Dialogul seń din Leșic*, de Buda; 2) Vasile Popu, *Disertație despre tipografiile românești*, Sibiu, 1837, importantă până în ziua de azi; totu elu serie o importantă prefață de cuprinsu istoric-literar la nefericita *Psaltire* în versuri a lui Pralea; 3) Cipariu publică în *Organul Luminării* (1847 până la 1848) studii asupra limbii române, cari amplificate le-a reeditat în *Principia de limbă*, Blaj, 1867. Totu densusu a scris *Despre latinitatea limbii române* ș. a. în programele liceului din Blaj în anii 1855, 1857—8 (v. Archivu p. 404 sq.).

Filologie: Leșicografie, Gramatică.

Prospectu istoric

Aprupe paralelu cu istoria s'au ocupatu Romani și cu studiul limbii, incepndu prin sec. al 17-lea cu leșicografia, urmndu în alu 18-lea cu gramatica și cu inceputulu sec. 19-lea contiruand cu perfecționarea dupa principiile filologiei. În decursulu acestui timp până la 1860 mai mare și mai serioasă dezvoltare a luat Gramatică și cu deosebire dincolo de Carpați. Cestiunea introducerei alfabetului latin și modul scrierei se ortografia au formatu mai cu samă preocupatiunea gramaticilor. Și precum în istorie preocupa pe scriitorii originea romană a Poporului-Romanu, totu asemenea în studiul limbii preocupa pe gramatici *latinitatea* limbii române. Precum romanitatea devenise dogmă în istorie, latinitatea era dogmă în gramatică; er' dela modul cum se intelegea acesta latinitate depindea diversitatea se omogenitatea principiilor și sis-

temelorū deosebiților gramaticī. Cei trei mari învățați, Miculū, Șincai și Maiorū, au înțelesū în două moduri deosebite această latinitate. Miculū și Șincai în prefața de la Gramatică atâtū dela edițiunea I câtū și II, dicū, că limba română este coruptă din cea latină, de aici au trasū principiulū, că limba română, câtū va mai fi cu puțință, se-se reducă, celū puținū în formă seū în ortografie, la latină. Șincai însă a simțitū în urmă, că acestū principiu nu se pōte esecuta, și deși 'lū susține în teorie, în practică însă în a II-a edit. a Gramaticēi începe a se abate dela elū. Paulū Iorgovicī în *Observațiile* sale încercă a împinge principiulū latinistū la o aplicare practică, dicēndū, că din rădēcinile latine, care s'au păstratū în cuvintele nōstre, «se tragemū atātea cuvinte, pre câtū se pōte întinde puterea vorbei de rădēcină». Elū înțelege acēsta mai alesū pentru terminii sciintifici care ne lipsescū, «se nu gândescă însă cineva, dice elū, că eū umblu se lapēdū din limba nōstră cuvintele cele străine; căci mie bine este cunoscutū, că nici o limbă nu e se nu fie mestecată cu cuvinte străine». Maiorū dice, că limba română este mai vechie decâtū epoca lui Cicerone; va se dică, elū înțelege mai bine lucrulū, că adecă limba română este continuarea graiului vulgarū *romanū* și nu a limbei latine. Dreptū-aceea și ortografia o adaptēză mai multū după natura limbei române; cu tōte acestea însă susține și elū forme ortografice latine întroducēndū și italiene. Er' încatū pentru etimologia cuvintelorū rēmase și elū latinistū severū.

Următorii acestora luară trei direcțiuni deosebite. Larianū în *Tentamen criticum* împinse principiulū latinității până la extremū, încatū distrugea cu totulū limba română, creāndū o limbă de fantasie. Acestū principiu încercă împreună cu uniculū seū discipulū, Massim, se-lū consacre în proiectulū de *Dicționarulū academicū*. — Cipariū apucă calea, ce ducea la adevērū, întroducēndū studiulū evoluțiunei istorice a limbei și tindēndū

a reinvia formele și elementele vechi și mai originale. Până aici principiul lui Cipariu este cel mai bun. În executare însă se abate încâtă-va dela el. În loc de a lega evoluțiunea istorică a limbei române d'ad-reptul cu graiul *vulgaru romanu*, o legă cu limba latină, și numai în mod subsidiar și sporadic se rapoartă și la graiul vulgar. D'aici provine, că Cipariu, în contra principiului se, în ortografie merge până susu la latină, fără indoielă de temă, ca să nu se prea depărteze cuvintele în forma esterióră de limba latină. Va să dică, ideia latinității predomină ideia romanității.

Mai târziu se nasce încă un alu treilea curent. Ionu Budai Deleanu, crede că în cultivarea limbei române se-se iee de modelu limba italiană. De-ore-ce însă scrierile lui nu s'aū publicatū, fórte puțin voru fi avutū cunoscințe de aceste idei ale lui. ele însă 'și află, póte numai din întâmplare și cu totul independentu, unu continuatoru în Eliade Rădulescu, care mai târziu, după a. 1850, voesce să reformeze limba română după cea italiană, și începe chiar a-și traduce posesiile sale mai vechi în o asemenea limbă. Acéstă încercare a rămasū însă cu totul individuală.

Românū de dincóce ne avēndū ocaziune a face studiile aprofundate, cari le făceaū cei de dincolo asupra limbei, începēndū a scrie cu litere latine, scriaū după cum le pica în condeiū, și când vedură, că pentru acestu lucru și pentru a scrie o românescă, cum se pre-tinde dela scriitorī, se cere multă gramatică, ei se în-spăimēntarā și necunoscēndū în fondū, ci numai în formă, principiile gramaticiloru de dincolo, începurā a pune în circulațiune frasa că cei de dincolo latinisēzā și strică limba. Pentru a acredita acēsta le venea în ajutoru două împregiurări: esagerările latiniste teoretice ale unora, și în generalu greutatea stilului la cei de peste munți, fiindū-că ei se ocupaū cu deosebire cu limbī străine, și din causă că lucrurile sciintifice nu se potū scrie în aceeași limbă ușorā cum se scrie unū.

simpliciu articolul de diară seü o comedie. Dreptu-aceea pe când unii din cei de dincöce în nevinovăția lorü, după tipărireä gramaticăi lui Cipariü, vorbeiau de «comedia limbistică de pe câmpulü Blajului», cei de dincölo încă le răspundeau cu dreptü cuvëntü: «Aşa, D-vöstră scrieți uşorü pentru că v'ați feritü de a scrie ce e greü şi förte greü». Astü-felü cei de dincöce pentru forme, care nu se țineaü de adevërata cestiune, se înspăimentau de calea anevoiösă a studiului şi a experienței şi preferau a scrie uşorü, cum le venia. D'aici lungă şi interminbilă confusiune! 1).

Din acestea au rezultatü trei direcțiuni: latinistă estremă, istorică-latinistă moderată, şi fonetică estremă seü anarchică. Latinistiü estremi, dintre toți cei mai puțini la numărü, erau în indoită rätëcire, căci nu înțelegeau orü nu voiau se înțelëgä, că altü ceva este limba latină ce ne-a rămasü scrisă şi alta graiulü vulgarü romanü, a cărui continuare este şi limba nöstră. Latinistiü moderati rätëciau, căci în cestiunea de ortografie nu se mărgineaü numai la etimologia internă a limbei române, ci se suiau până la latină, şi apoi în evoluțiunea istorică nu legaü limba română *de-adreptulü* cu graiulü vulgarü romanü, ci săriaü, peste elü, la latina clasică.

În aprețiarea acestorü döuë curențe s'au comisü totü-de-una mari greşeli, căci s'a strigatü şi unii, desorientati în asemenea lucruri, mai strigă şi ađi, că curentulü latinistü ar' fi stricatu limba. S'a trecutü cu vederea, că cei mai estremi latinisti, ca Laurianü şi Massimü, chiar' ei altü-felü 'şi făceau studiile filologice ca sciință şi altü-felü scriau limba ca limbă. Laurianü şi Massimü n'au scrisü nicăiri în scrierile lorü limba ce au depus'o ei în dicționiariulü lorü şi cu atâtü mai puținü în cea din

1). Despre diversele critice şi anticritice în această materie a se vedé cu deosebire în *Föia pentru minte* etc. dintre anii 1853 - 1856. er' pentru citațiunile de susü N-rii 11 şi 15 din 1855.

Tentamen criticum; chiar prefața Dicționarului este negațiunea directă a cuprinsului latinistă din Dicționarul. Micul, Șineai, Maioră, Cipariu, a scrisă fie-care o limbă mai românească, de câtă cum scriă chiar ađi mulți alții. Deleanu în *Țiganiada* lui a scrisă cea mai românească limbă. Iorgovici, care pune principiile ce le-a desvoltată mai rigurosă Lauriană în *Tentamen criticum* și în *Dicționarul*, declară lămurită, că elă nu voesce să schimbe limba din ceea ce este.

Din tôte acestea resultă lămurită, că acesti învățați se folosiați în epoca loră de teoriile de limbă ca de-o probă istorică de originea noastră, de-o armă de luptă contra străinilor cară negăă romanitatea Româniloră și latinitatea limbei române, în aplicarea practică însă nici prin minte nă le-a trecută, afară de Eliade, să schimbe limba, cum probéză tôte scrierile loră. Că minunată de bine aș știută ei să lupte, probéză următorele rezultate: ideile de romanitate și latinitate susținute de ei aș fostă probate și recunoscute și de străini, ér' limba română număi prin lucrările loră a intrată pe terenulă studiiloră științifice; ei aș dată lovitura de mórte cirilismului întroducendă alfabetulă latină; ei aș creată gramatica limbei române singură științifică și copiată de toți gramaticii până ađi.

Față cu cele două curențe științifice, curentulă fonetică extremă seă anarchică nu se nasce din cercetări seă studii asupra limbei, din contră elă se nasce togmai din negațiunea acestora, căci elă togmai nu voia să scie de asemenea lucruri, cređendă în naivitatea lui că este de ajunsă să fiă născuntă română, ca să scii serie romănesce. Pentru aceea fonetistii făceaă număi opozițiune, dar nu și studii, căci decă ei ară fi încercată acésta totă cu aceeași serioșitate și cunoscință cu care lucraă ceialalți, s'ară fi convinsă îndată a două și, că togmai ei distrugă limba, ceea-ce imputaă latinistiloră extremi, și încă mai sigură și mai curend, căci de ei se țineaă toți, căți nu sciaă și nu voiaă se-și dee

ostenelă să învețe limba său știința ei, și acestia erau mulțimea, și togmaî se lăudau cu *nos numero sumus*, pe când latinistii extremi erau abia de semintă, ba chiar și pentru acésta prea puțină. Pentru aceea *fonetistii n'aũ pututũ face nici gramatica, nici sã-și creeze și sã-și sistematizeze o ortografie*, căci a încerca să faci o ortografie fără gramatică este a frământa pâne fără apă său a face o societate fără legi, cari singure o potũ ține laolaltă. Anarchia în știință este ca anarchia în statũ—o voescu numai *proletarii* !

Lecsicografia. Incercările cele dintâiu pe terenul filologiei limbei române le aflămũ în lecsicografie. Până la Lecsiconulũ de Buda, care a făcutũ o epocă, aflãmũ o sumă de dicționare asupra limbei române, se înțelege mai tôte netipărite²⁾. De sigurũ multe suntũ încă necu-

2). În cele următore înșirămũ dicționarele ce ne suntũ cunoscute: 1) *Registrele de cuvinte* românescl dela Lucius (sec. 17 lea) după Șoimirovici, ale lui l'el-Chiaro ș. a. suntũ reproduse la Cipariũ, Principia p. 236—246; 2) *Lecsiconulũ romano-slavũ* din secolulũ alũ 17 lea aflãtoriu în posesiunea d. D. A. Sturza (specimene la Hãsdeũ, Cuvinte d. bẽtr. I, 259—312), autorulũ necunoscutũ; 3) *Dicționariũ slavo moldovenescũ* anonimũ de pela finele sec. alũ 17-lea, ce se afla în fõsta bibliotecă a Contelui Theodorũ Tolstoi la Moscva acum a guvernului (Analele Acad. Șed. din ¹²/₂₄ Aug. 1869 și Hãsdeũ, loc. cit.). acesta și celũ urmãtoriu sã presupunũ a fi autografele lui Nicolaũ Milescũ și mitropolitului Dositeiũ; 4) *Dicționariulũ limbei române*, anonimũ în bibl. societãții archeologice din Moscva (loc. cit.); 5) *Dicționariulũ bãnãțianũ românũ-latinũ* în biblioteca Universitãții din Pesta (Specimenũ în Col. lui Trãianũ, 1884 p. 406 sq. D. Hãsdeũ 'lũ numesce *Anonymus Lugoschiensis*, dar nu existã nici o probã pentru vre unũ *lugojanũ*, ci numai indicii pentru unũ bãnãțianũ); 6) *Vocabulariũ biblicũ* sãrbescũ-romãnescũ manuscrisũ (Cipariu, Principia p. 114); 7) *Dicționariulũ latinũ romãnescũ* alũ lui Teodorũ Corbea, brașoveanũ, dela începutulũ sec. alũ 18 lea, în bibl. rãpos. Cipariũ (Arhivũ p. 637); 8) *Dicționariũ românũ-germanũ* de Gabriel Lemeny (+1729) v. Nilles Symbilae II. 511; 9) *Vocabulariũ romano-latino-serbo-germanũ*, de Stefanũ Popoviciũ, scrisũ la 1843, acesta și alte 10) dõuc *Vocabulare* anonime, unulũ romano-serbo-latinũ și altulũ serbo-romãnũ, se aflã în Museulũ naționaliũ din Pesta (N. Densușianũ, Analele Acad. Rom. ser. 2. t. II. sect. 2 p. 197); 11) cu componerea

noscute.—Celu mai importantu dintre tote este *Lecsi-*
conulu rom. lat. ung. și nemțescu de Buda tip. 1825.
 Elu a fostu inceputu de S. Miculu și după mörtea lui
 continuatu de Vasile Coloși, preotu în Săcărămbu
 (Transilvania), de Ionu Corneli, canonicu la Oradea-
 mare. Petru Maiorü, Ionu Teodoroviciu, preotu românü
 în Pesta și Alexandru Teodori, doctoru în medicină.
 Celu care i-a datu forma în care s'a publicatu și cu
 deosebire etimologiile cuvintelorü, *Dialogulu* și *Trac-*
tatulu de fonologie, părțile cele mai importante, este
 Petru Maiorü. Fără de elu, lecsiconulu rămânea ceva
 de tote dılele, unü registru de cuvinte. Maiorü însă i
 însușă unü spiritu nou. Incätü pentru tractatulu de fon-
 logie vorbimü la Gramatică. După acësta, partea eti-
 mologică a Lecsiconulu a fostu cea mai importantă.
 Ea a fostu, care după *Istoria pentru inceputulu Romä-*

unü *Dicționariu în limba moldovenescă* (dicionario in lingua moldava)
 se ocupa la 1777 minoritulü F. Francantonio Minotto, misionariu ca-
 tolicü în Moldova (I. Bianü, Col. lui Traianü, 1883 p. 144—5); 12) *Lecsi-*
conulu sl.ao românescü compus de ieromonachulu Macarië în
 Bucuresci la 1778 (în bibl. centrală de acolo); 13) *Vocabularium va-*
lachicum de M. Teuder (1780) manuscrisü în bibl. regescă din Co-
 penhaga (Anal. Acad. rom. v. III (1871) p. 34); 14) *Glosariu românü-*
rusescü de preutulü Michailü Strilbetzki tip. la Iași 1789 (unü esempl.
 în bibl. centr. din Bucuresci); 15) *Dicționariu românü-latinü* de S.
 Miculu în bibl. ep. rom. din Oradea-mare (N. Densușianü loc. cit.
 p. 210) a se vedé și Lecsi. de Buda, prefata; 16) *Dicționariu românü-*
latinü germanü de la 1792 de Aureliü Antoniü Praedetis, în bibl. e-
 piscopiei române dela Oradea-mare (N. Densușianü, loc. cit. p. 109);
 17) *Dicționariu românü latinü francesü-germanü* se dice a fi com-
 pusü P. Iorgoviciü (v. Gramat.), necunoscutü; 18) *Lecsiconü romä-*
nescü nemțescü și nemțescü-romänü de I. Budai Deleanü (în bibl. centr.
 din Buc. Cipariü Archivü p. 706; Principia p. 321); 16) *Dicționa-*
rilü rom.-lat.-ung. de episcopulu I. Bobü tip. cu lit. latine, Clujü
 1822.—Iendchișă Văcărescu în prefata Gramaticel sale încă spune, că
 lucră la unü *Dicționarü românü*, nimicu însuș nu s'a aflatü între ma-
 nuscriptele Văcărescilorü (Analele Societ. acad. r. V. p. 22—23),
 Totü asemenea ne spune și Samuilü Crișianü (Köröși), că avea gata
 unü *vocabulariü* rom. lat. ung. (Cipariü, Principia p. 321 și Archivü
 p. 745 sq.).

nilorū, a pusū în mișcare pe învățații străini. Prin această se pune în plină cestiune și latinitatea seū romanitatea limbei nōstre. Atacurile străinilor au fostū vehemente, dar nu trecu multū și principiulū triumfă. Unul din cei mai mari filologi romanisti, celebrul *Diez*, recunoscū romanitatea limbei și o clasă la locul seū între limbile romanice. Dar Maiorū a comisū ereziū, dīcū unii și dīcemū și noi. Mai întâiū însē, se nu se pērdă din vedere, că pe atunci în această materie sciința nu era unde este astăzi, și asemenea ereziū, și unele chiar mai mari, le aflī la cele dintāiū celebrități ale timpului. Apoi se nu uitāmū, că nu era numai o luptă științifică, căci atunci mai puțin amū putē scusa ereziile, ci era mai vērtoșū o luptă eminentemente națională. Și când este vorba de a deștepta și a salva unū poporū din gura perirei, ar' fi stupidū se stai cu mâinile în sinū fiindū-că n'ai armele cele mai bune, seū se te lupți cu mânuși ca se nu-ți strici mâinile. Dēcā străinii, pentru a ne combate, și-au permisū dīlnicū nu numai *ereziū platonice*, ca noi, dar *violențe reale*, n'amū înțelege pentru ce se nu-ți ascuți sabia pe ce poți, dēcā de-o-cam-datā n'ai *oțelū* tare la îndemână. Așa au făcutū bētrāniū nostri, și vedemū că de minune bine au făcutū! Noi ne *rēsfițāmū* ađi cu ereziile loro! Er' dēcā voimū se le *întunecāmū* gloria, pentru ca se putemū străluci noi, atunci se muncimū ca ei în liniște și *fără sgomotū*, și posteritatea, ai cărei ochi nu se potū unge, va vedē.

Gramatica. Urme de idei gramaticale-filologice descoperimū chiar în *Tatālū nostru* cu litere latine de Luca Stroici (p. 102). Mai bine pronunțate și chiar aplicate cu o sistemă ôre-care și cu deplină cunoscința, le aflāmū în scrierile mitropolitului Dositeiu. Formarea de cuvinte nōue, introducerea de forme vechi seū rari, cunoscērea prosodiei și a variātei tehnice a versurilor: tôte acestea ne arată pe scriitorulū, care nu numai cunoscēa ce va se dīcā măestria gramaticală, dar

scia s'o și mânuescă. Er' încâtă pentru învățatulă D. Cantemiră ne convingemă din Cronica lui (I. 82—85), că elă era familiarisată cu Scaliger și cu «socotelele etimologhicescă». Tote acestea însă erau numai idei generale, adese-oră vage. O știință gramaticală a limbei române nu aflămă să fie existată pe atunci. Nici o urmă de vre-o gramatică românească de pe acele timpuri nu e cunoscută. În prefața de la *Indreptarea legii* (1652) se face amintire de gramatică și sintacșă, dar este a se înțelege celă grecescă său peste totă numai *îvățătura*, cum se dicea până la 1848. Cea dintăiă gramatică ce o cunoscemă până ađi este a lui *Eustatie Dimitrie Brașovianulă* scrisă la 1756 la Brașovă și dedicată lui Ionă Const. Nicolae Mavrocordată ³⁾. Acastă gramatică este fără îndoielă identică cu cea despre care dice Wilkinson că a făcut'o I. C. Mavrocordată la 1735 ⁴⁾. Er' Francantonio Minotto, amintită mai susă, totă în acelă locă ne vorbește, că elă avea (la 1775) terminată o gramatică a limbei românescă, despre care însă nimică alta nu se scie.

La 1780 apare antăia Gramatică tipărită a limbei române, compusă pe S. Miculă, amplificată și coordonată de Șineai ⁵⁾. La 1805 Șineai o tipări a două oră la

3). Un exemplariă din acastă Gramatică, cum se pare, chiar originalulă scrisă cu cirile, ce eră în usă în Transilvania, și bine conservată, se află în posesiunea d. C. Erbiceană, profesoră la Seminarulă din Iași, er' acum la Buc. Conține o dedicațiune către domnă, o lungă precuvântare, scara materiiloră, apoi corpulă Gramaticelă, anume gramatica proprie, sintacșă și prosodie. Pe lângă multe singularitățî, are și unele bune. Din familia Eustatie trăia pe la 1870 ună avocată în Brașovă.

4) W. Wilkinson: *Tableau historique de la Moldavie et de la Valachie*, traduit de l'anglais par Ch. Paris 1821 p. 120—1: „En 1735. Constantin Mavrocordato . . . fit, pour le jargon qu'on parlait, une *grammaire* en caractères tirés du grec et de l'esclavon“.

5) *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae, composita ab Sam. Klein de Saad. ord. S. Basilii M. etc. locupletata vero et in hunc ordinem redacta a G. G. Sincai, ejusdem ordinis, A. A. L. L. Phil. et SS. Th. D. Vindobonae 1780.*

Buda. Despre principiile pe care se basază vorbirămū mai susū in *prospectū*. La 1787 Ienăchiū Văcărescu publică Gramatica sa cu cirile sub titlu *Observații sēu băgări de sēmă asupra regulelorū și orânduiele'orū gramaticeī romānescē*, și anume in două edițiuni, cea dintăiū la Râmnicū, a două la Viena în 1804, cu deosebirea că in acēsta lipsește prefata. Gramatica in sine este de puțină valōre, autorulū este cu totulū neorientatū. De importanță suntu versurile aduse ca esemple in poetică (v. Poesia). La a. 1788 mai publică Ionū Morariū (Molnar) Gramatica sa germană-română, in care urmēză pe Miculū-Șincaī, și la 1798 o *Retorică*, ér' Radu Tempea la 1797 publică *Gramatica Romānescă* cu litere cirile, urmândū după gramatica lui Morariū. Totū la 1789 unū-ōre-care Școlariulu tipărește in Iași o mică Gramatică română-rusă. Paulū Iorgoviciū tip. la 1799 *Observații la limba Romānă*. Gramatica lui I. Budaī Deleanū a rămasū nepublicată, deși se dice, că ar' fi una din cele mai bune ⁶⁾.

Samuilū Crișianū profesorū in Clujū, publică la 1805 lat. *Ortografia latină romānă* ⁷⁾ după principiulū etimologicū.

Cea mai insemnată scriere in acēstă materie in ântăia jumētate a acestuī secolū este *Ortografia romānă* a lui Petru Maiorū scrisă in limba latină și publicată la inceputulū Leesiconuluī de Buda. Este nu numai cea mai voluminosă, dar' și cea mai sistematică, mai adâncă și chiar' genială cercetare din acelu timpū asupra părței celei mai interesante și mai grele a limbei romāne, asupra foneticeī. Toși gramaticēi următori s'aū adăpatū din acēsta. In adevēru pentru acelu timpū este de miratū unū studiū atātu de pētrundētoriu și sciintificū.

6). Cipariū. Archivī p. 706 sq. și Principiā p. 322 sq. 327, unde se află și o epistolă a lui scrisă cu litere latine, cum se vede, după regulele gramaticeī sale.

7). Cipariū, Principiā pag. 317 sq. ér' in Archivī pag. 745 sq., o reproduce întrégă

Maiorū este întemeietoriulū fonologiei la noi. Elū pentru lămurirea cestiunilorū se servește în modū comparativū de limba latină, grécă și de cele neo-latine, dar greșese căci nu ie în considerare evoluțiunea istorică a limbei și nu se servește de vechile nōstre monumente literare, deși cunoscea o parte din ele, precum se vede din *Istoria* lui. Adevēratū, decă vomū judeca acēstă scriere după cunoscințele de ađi, vomū afla erezii, nu este însă mai puținū adevēratū, că pentru acēlū timpū a fostū o scriere fenomenalā, și că în generalū, fōrte multe din ea au rēmasū adevēruri necontestate. Elū scōte din alfabetū literele k, x și y, susține însă pe q, încātū după elū pentru scrierea limbei romāne suntū de ajunsū 20 litere. Elū celū dintāiu regulēzā și ficsēzā intrebuintārea semnelorū diacritice, cu deosebire la é (ea), ó (oa), sedila, și cele pentru x și Ń, ș. a. Petru Maiorū a scrisū și *Gramatica limbei romāne* a rēmasū însă nepublicatā⁸⁾. După ortografia lui P. Maiorū și-a scrisū și J. Alecsi, mai tārđiū episcopū alū Gherlei, *Gramatica daco-romānă*, 1826. Alte gramatice, ce s'au mai scrisū, ca a lui C. Diaconū Loga (1822), a lui Eliade (1828) și gramatica plinā de curiositāți a lui G. Săulescū (1833—4) ș. a., s'au scrisū pentru usulū scolarū. Iordache Golesculū publicā la 1840 *Băguri de samā asupra canōnelorū gramaticesci*, este lipsitū însă de cunoscințele elementare gramaticale. Mai importantā pentru principiile sale este gramatica lui A. T. Laurianū, publicatā la 1840 sub titlulū : *Tentamen criticum*, care se abate cu totulū atātū dela starea actualā, cātū și dela evoluțiunea istorică a limbei romāne și pune regulē pentru o limbā idealā, care ca limbā romānēscā n'a esistatū nici-odatā, nici va esista. Pentru aceea cu dreptū cuvēntū a rēmasū cu totulū isolatā și nici sfortārile binevoitōre ale lui Papiū Ila-

8) Unele fragmente s'au publicatū în Archivulū lui Cipariū p. 27, 297, 338, 355, 360.

rianu în *Tesauru* (I. 94) de a o pune de nouă în evidență nu i-au putut ajuta, și mai puțină intruparea acelor principii în proiectul de *Dicționarul și Glosariu academicu*.—Dela Maioră încôce, celă mai însemnată pe terenul filologiei române este:

Timoteiu Cipariu (1805—1887). Elu s'a născut la satul Pănade aprôpe de Blajă. A învățat la liceul din Blajă, unde la 1826 a terminat și cursul teologică. Fu numit profesor la liceu și după aceea la cursul de teologie. Ajunse de tineră canonică. Intre 1847—8 redacteză *Organulă luminărei*. În 1848 e membru alu Comitetulă de acțiune. După 1848 face călătorii în Europa. La 1854 ie direcțiunea Liceulă. Móre în adânci bătrânețe la Blajă ca preposită alu Capitululă mitropolitană la 1887. Cipariu este nu numai unul din cei mai erudiți, și în faptă celă mai erudită dintre Români, dar' și unul care întrégă vieța și-a consacrat'o pentru cercetările asupra limbei române, și în adevăr nime n'a adâncit'o ca densusul. Elu întemeiază scôla istorică-etimologică în filologia română. Cercetările lui la început, ca tôte lucrurile seriose și de adevărată valoare, n'a fostă înțelese, și cei *naiți* 'și făceau glume mai multă de câtă lipsite de sare⁹⁾. Ađi studiile istoricofilologice, introduse de Cipariu, au devenit nu numai o predilecțiune, ci chiar o pasiune. Elu a creată cea mai bună Gramatică și Sintacsă, ce avemă până ađi, în cară pe basa graiulă viu și a monumentelor literare codifică, în modulă celă mai sistematică, legile principale ale limbei române. Dar' elu este și unul care a

9) V. nota 279 și *România Literară* pe 1855. Fôia pentru minte din 1855 No. 17 reproducându „farsele” din Rom. lit observă: „din care se cunoște de nouă, cu ce ușorătate se tratăză de unil ómenil însușiri de acelea ale limbei nóstre asupra căroră filologii altoril națiunii nu s'arú îndoi întru nimic a ține sfătuiră și conferințe seriose și mature; ei arú fi prea departe de a tracta proprietățile limbei ca și unil sujetu de comedioră, ori farsă dela Sadagura” etc.

lucrată mai multă pentru introducerea și popularizarea alfabetului latin. Scrierile sale sunt număröse, din cari noi amintim următoarele: 1) *Diariul Organul luminării* (1847—1848), importantă pentru studiile și diversele notițe literare publicate în elă asupra limbei române; 2) *Gramatica limbei române*, în două edițiuni, la 1854 mai pe scurtă și la 1869 amplificată; 3) *Sintacta limbei române*, cu ună apendice *Despre limba română* (1877); 4) *Archivul pentru filologie și istorie* (1867—1872); 5) *Acte și fragmente* (1855); 6) *Elemente de poetica* (1860); 7) Cestiunea originii Românilor sub titlu: *Cuvântă la înăugurarea Asociațiunei Transilvane*; 8) diverse cărți bisericesci și scolastice, și articoli prin diare, cu deosebire în *Foia petru minte* și programele Liceului din Blajă.

Totă omenii acestui periodă suntă: 1) *Nic. Bălășescu* (+1881) care a publicată la 1848 o gramatică, ce s'a folosită multă timpă în scóle; 2) *Gavrilă Munteană* (1812—1869), fostă directoră ală liceului română din Brașovă, a publicată o Gramatică și o sintactă a limbei rom. ș. a. și a tradusă operele lui Tacitu și Suetoniă; 3) *Aronă Pumnulă* (1818—1866) născută în Tera-Făgărașului la satulă Cuciulata, elevă ală lui Cipariă și Bărnută. După 1848 trece în Bucovina, unde ea profesoră de limba română devine ună altă *Lazară* pentru Bucovineni, deșteptândă sentimentulă națională și iubirea limbei române. Elă a publicată o gramatică pe basa principiului fonetică, după care formă și o ortografie particulară, fără îndoielă în scopă de a se face ceva propriă pentru Bucovina, și câtă mai ușoră pentru ea să-i atragă la studiulă limbei. Elă a mai publicată și *Lepturariă românescă* în 6 volume¹⁰⁾.

10). Despre activitatea acestui apostolă ală românismului a se vedă Dr. I. Sbiera, Viță etc. lui A. Pumnulă.

Filosofie, Jurisprudență, Elocință.

Prospectu istoricū

Impregiurările în cari s'au aflatu Români până la 1860 n'au fostu favorabile acestorū ramuri și cu deosebire jurisprudenței și elocinței. Filosofia presupune o lungă dezvoltare literară, jurisprudența și elocința o viață politică și socială bine întemeiată și care se fie pututu avé o evoluțiune liberă și liniștită celu puținu în intervale. Aceste condițiuni ne-au lipsitu, și anume libertatea și liniștea n'au cunoscut'o nici părinții nostri, nici generațiunile până la 1860, precum amu arătatū mai susu, cap. X și XI. Prin urmare n'ar' fi nici o minune, și n'ar' trebui să ne roșimū de locū, decă nu amu puté arăta chiar nimicu pe acestū terenū până la 1860. Cu tôte acestea, și aici se adeveresce ceea ce amu dișu în altū locū mai susu, că *amu fostū mai barbare timpurile de cătū Româniū*. Chiar și în acele timpuri de barbarii și miserii, părinții nostri s'au ocupatū din când în când cu meditațiuni filosofice, cu codificarea de legi și cu frumoasa artă a elocinței. Și mai ântâiu aparū meditațiunile filosofice, apoi încercările de jurisprudență și numai în fine, când începe a adia vântulu libertăței, începe a răsuna buciumulū deșteptătorin alu elocinței. În adevêrū nu putemū arăta lucruri mari, dar' în fondū foarte importante ca semne ale tendințelorū de cultură și de aptitudinī ale Poporuluī-Românū.

Filosofia. Cea dintâiu încercare filosofică suntū *Invățaturile* lui Neagoe-vodă (1512—1521) cătră fiulū seu Teodosie. Ele ni s'au păstratū într'unū manuscrisū de la 1654¹⁾. Invățaturile cuprindū regule, ce trebuie să le observe unū domnū în diversele impregiurări și mai

1). Archiva ist. a Rom t. I. pt. 2 unde la pag. 111—132 se publică întregū tractatulū. La 1843 se publicase după unū manuscrisū din 1816.

alesu cum se-se esercite generositatea domnescă²⁾. Es-punerea este foarte clară, logică și elocintă, stilul naturalu, dulce și animatū, limba corectă și de o verdeta și profumū ore-cum câmpenescu, ceea-ce este cu atatu mai importantu, căci lucrăză cu idei abstracte. In cătu pentru versiunea, decă Neagoe-vodă va fi scrisu romănesce seu in altă limbă, grecesce ori mai vartosu slavonesce, și pôte numai mai târziu se-se fie tradusu, noi observămū, că deși publicațiunile de pân'acum ale acestei opere nu satisfac cerințele științifice, asemănându însu limba și stilul cu cele din cronicile mai vechi muntene, nu amū avé nici unū motivū de a ne îndoi, cu atatu mai vartosu, căci vechimea in decursu de vre-o 130 ani, până la 1654. s'a mai ștersu prin copieri. Cercetări ulterioare însu voru puté lămuri lucrul și mai bine.

Divanulū seu gâlcéva înțeleptulū cu lumea de D. Cantemirū (v. Cronicari), scrisă in dialogū și tip. ântâiu la 1698, tratéză despre lupta între trupū și sufletū seu materie și spiritū, luându-se de basă filosofia teologică. Acesta era unū subiectū de predilecțiune pentru acéstă filosofie in evulū mediū, și are o întrégă literatură. Se baséază mai numai pe s. scriptură, ici colo câte unū filosofū profanū. Scrierea constă mai multu din frase de cătu din idei, și cu tôte că dialogulū nu permitea o sistemă, dar' se putea desvolta celū puținū in modū mai logicū, pentru ca se nu se repetéscă același lucru, aceleași idei de nenumărate ori. Stilulū și limba ca și in cele-l-alte ale sale scrieri romănesci.

D. Cantemirū a mai scrisū încă *Tractatū de logică* latinesce. Idei morale filosofice desvöltă in abundență și in lștoria ieroglică.

Ceasorniculū Domnilorū de Niculae Costinū (v. Cro-

2). Totū in limba romănă și despre asemenea materie am vđutū in tr'ună vechiū manuscrisū sub numele lui Vasile Machedonū „samo-dérjeșu Grecilorū“ *Invățături* cătră fiulū seu Leonū împératū.

nicari) este opera principală a acestui scriitoriu rămasă însă cu totul necunoscută ³⁾. Cuprinsul, foarte voluminos, este filosofie, morală și politică. Este scrisă cu multă aparatul științific, vaste cunoștințe de scriitori și fapte, espuse însă fără sistemă și într'unu modu greoiu. Pentru acele timpuri însă și pentru împregiurările noastre, opera este d'o erudițiune fenomenală. Atâtu din acestu punctu-de-vedere, câtu și pentru limbă, este păcatu că zace necunoscută, pe când se tipărescu alte lucruri apröpe fără nici o importanță.

Cu acestia se incheie epoca vechie a scriitoriloru nostri pe acestu terenü. Ar' fi incontestabilu de mare însemnătate a se studia limba acestoru trei opere din punctulu-de-vedere alu limbajulu filosoficu. Pintre aceste trei scrieri, ca metodü, limbă și espunere, se înalță *Invățaturile* lui Neagoe-vodă, ér' ca erudițiune *Ceasorniculü domnilorü*.

În timpulü următoriu până la 1860 în adevëru filosofia se generaliséză precum se lătesce și se ridică și instrucțiunea. Deja S. Miculü a tipăritü o logică și o Etică, și dincöce până la 1830 se mai tipărescu vre-o două logice, și alte câte-va fragmente traduse de prin unii filosofi. Profesorü mai însemnatü pentru filosofie în acéstă epocă este Lazarü, care spunü-că a ținutu la Bucuresci și prelegeri seü mai bine conferințe din filosofie, apoi Bărnuțu la Blajü (1832—1845) și totü elu la Universitatea din Iași (1855—1864), Eutimiu Murgu (1834—1836) la Academia din Iași și următoriu seü Petru Câmpeanu; Laurianü la Bucuresci, care traduce și tip. manualulu lui Krug, și éráși la Blajü profesorulu Tarța, care deși era pentru religiune, în admirabilele sale esplicări însă făcea apröpe numai filosofie, și era

3). Noi cei dintăiü amü descoperit' o la 1881 în bibl. centrală din Iași într'unü elegantü manuscrisul de la 1714 care séménă cu manuscrisulü lui Acsentie Uricariulü (v. pag. 226 n. 30); altü manuscrisulü dela 1801 se află în bibl. Seminariulu din Iași.

multu iubitū și ascultatū. Prin acestia se introduse in-
cetulū cu inेतulū cunoscința filosofiei mai nouē. Con-
secința acestei ridicări progresive a nivelului intelectualū
era naturalminte, că scriitorii nu se mai puteau pre-
senta publiculū cu scrieri filosofice, ca cele de mai
inainte, escelinte pentru timpulū lorū, dar nu pentru
alū nostru. Prin urmare acum era cu multū mai greū
a serie cineva o operă filosofică cu ore-carī pretențiunii
de originalitate. Dintre cei carī s'aū ocupatū cu filosofia
in timpulū nou, singurū S. Bărnūțu a lāsatu după sine
o sumă de scrieri filosofice, zacū însă, afară de două, ne-
tipărite și necunoscute⁴).

Cōntă V. (1840—1884) a publicatū *Teoria fatalis-
mulū și Incercări de metafisică*.

Jurisprudența. Colonia romană s'a întemeiatū in
Dacia cu instituțiunile romane. Cumcă acestea, după
retragerea legiunilorū și administrațiunei romane, nu aū
dispărutū cu totulū, probă viie și incontestabilă suntū
inseși cadrele instituțiunilorū romane păstrate in tōte
timpurile la Poporula-Romānū, ca *domnū, popă, jude,
jurași, bētrāni*, precum și nomenclatura principală ju-
ridică (v. p. 116 sq.). Consonanțe de principii și dispoziți-
uni particulare romane cu *obiceiulū pământulū la noi*
se vorū putē stabili numai când se va aduna din poporū
acestū obiceiū,⁵) după cum acesta s'a făcutū la celelalte
popōre, și care, afară de punctula-de-vedere curatū ju-
ridică, este de-o mare importanță pentru istorie și di-
versele cestiuni etnice.

Până la cele dintăiū codificațiuni din secolulū alū
17-lea, la Romāni de dincōce nu se află urme sigure

4). In *Notița biografică* la Dreptulū publicū alū Romānilorū de S.
Bărnūțu, Iași 1867, se inșiră tōte manuscriptele rēmase, inre care
vre-o 8-9 filosofice, nu scimū însă unde se mai află și drepti aceea
nici carī vorū fi originale. Elevii neuitatului profesorū incepuse a le
tipări. Nu se mai scie însă in ce stare se mai află lucrările.

5) Unū inceputū s'a făcutū sub ministerulū G. Chițu, și s'a publi-
catū ceva in Col. lui Traianū. (v. mai in josū pag. 269)

de legi scrise, între cari, se înțelege, nu pot intra dispozițiunile pentru anume cazuri sêu persoane, cari le aflăm prin chrisóvele domnesci. Susținerile că organizatoriul domn, Alecsandru cel bun, ar' fi introdus Basilicalele, nu le-am putut verifica prin nici o probă⁶⁾. În diversele chrisóve atât ale domnilor români, cât și în documentele străine de prin celelalte provincii locuite de Români, aflăm unanim probată existența unui *drept românesc consuetudinar*, er' la Români de peste Carpați, în diversele documente, se numesce *jus volachie, ritus volochie, lex antiqua et approbata*; va se dică: dreptul sêu obiceiul românesc, lege vechie și recunoscută; la Români din Galiția se numia *consuetudo juris valachici*, obiceiul dreptului românesc; la Români din Serbia *lege vechie*; este de asemenea cunoscut, că Români macedoneni aveau nu numai obiceiul dar' și căpitaniile lor. chiar' sub Turci⁷⁾.

Cât de importantă și înrădăcinată era această *vechie*

6). Adevărat D. Cantemir ne spune această în *Descrierea Moldovei* (prt. 2 c. XII), dar' în cronică nu aflăm nimic, și el nu ne arată de unde a luat acesta, drept-aceea relatarea lui n'o putem considera ca o probă contimpurană, când știm că D. Cantemir cam asardéază. Nu putem însă trece cu vederea următoarele indicii de óre care legi scrise: în Cronica din Magaz. istoric v. V. se dică: „La judecări mari se caută *Pravila* în divanul domnesc“, va se dică această era ceva cu totul excepțional. La Mănăstirea Neamțu există *Pravila oca mare* în limba slavónă din a 1474. (Revista p. istor., arch., și filolog. a. II. fasc. I. p. 135). Despre *Pravila alésă* veđi mai sus¹⁾ pag. 200. — Într'unu chrisovú alú lui Barnovschi dela 1828 se dice că judecata s'a făcutú *după legile țerei* (Archiva sciințif. și lit. a. II p. 180).

7). Despre acestea veđi *Porunca domnescă* din 1817 la Codicele Caragea (Legiuirile civile ale Țerei Românesce. de C. N. Brăiloiú Buc. 1854). *Anaforaua* obștescei adunări a Moldovei din 1827 (Uricării II 196). N. Densușianú. Monumente p. Țera Făgărașului p. 4 (not. 2.) 22, 23, 37—8, 136. Archiva ist. a Rom. t. I. part. I p. 154 nota; Donațiunea lui Dușanú din 1348 III p. 143: lege antică. obiceiú vechiú.

lege consuetudinară se p^ote ved^e cu deosebire la Români supuși puterilor străine, unde în t^ote timpurile s'a respectat^u mai mult^u s^eu mai puțin^u până chiar' în cestiuni de pură justiție, și chiar judecătorii și tribunalele încredințau^u bătrânilor satului decisiuni de procese⁸).

Dreptul^u consuetudinăr^u s^eu obicei^ele juridice ale Poporului-Român^u a încercat^u se le adune d. G. Chițu ca ministru de justiție. În cât^u se va fi putut^u realiza ac^esta, nu scim^u. Publicate s'au v^edu^t numai cele din districtul^u Bacău în *Columna lui Traian^u* pe 1882. În colecțiunile de proverbe și idiotisme încă se află păstrate principii și maxime din ac^est^u drept^u. Multe urme și dispozițiuni de asemenea natură se află prin vechile chris^ove și chiar prin cronice. Marea importanță a cercetărilor și a studiilor în ac^estă direcțiune este evidentă din mai multe puncte arătate mai sus.

Este însă natural^u, că ac^est^u drept^u consuetudinăr^u, ca o lege nescrisă, numai în atât^u se putea practica în cât^u voia s^e-l^u recunosc^e cel^u ce avea puterea în mână: domniⁱ și judecătorii, căci după cum ne spune Urechie, „ce i-au părut^u lui (celui mare) ori

8). N. Densușian^u, Mon. p. ț^era Făgărașului p. 48 într'un^u act^u al^u tribunalului din Făgăraș^u din 1689 se dice: „se fie datorⁱ a primi și a supune pământurile acele la împărț^elă în prezența bătrânilor și a boerilor din sat^u. . . . acea parte . . . se rămână condamnată la 60 fiorinⁱ unguresci din cari jum^etate s^e fie a judecătorilor și arbitrilor ce vor^u regula contraversa, er' jum^etate a părților ce vor^u sta pe lângă sentință“. Am^u v^edu^t asemenea judecări sătesci scrise atât^u din secolul^u 17 și 18 cât^u și din acesta, și am^u v^edu^t înșine casuri concrete înainte de 1848. Precum dinc^oce mitropolit^u lua parte la judecări în divanul^u doinnescu, asemenea dincolo preoții lua parte la judecările din sat^u. și am^u v^edu^t casuri înainte de 1848 unde cu deosebire preotul^u regula controversa. S'au v^edu^t documente unde părțile în cause civile au apelat^u la scaunul^u episcopesc^u, și care a decis^u cestiunea în ultima instanță. T^ote acestea erau vechi rămășițe de dreptul^u consuetudinăr^u național^u.

bine, ori rău, aceea au fostu lege“ (I, 132), asemenea și D. Cantemir în capit. citatū mai susū.

Cele dintăiū legi scrise aparū în sec. 17-lea. Sub Vasile Lupulū la 1646 se tipărescū *Pravilele împărătescī* (v. p. 143) în Moldova, ér' în Muntenia sub Mateiū Basarabū *Indreptarea legei* la 1652 (v. 197). Est de observatū însē, că ele se aflaū în parte traduse înainte de 1632, (Cipariū, Principiā p. 113) și nu i esclusă posibilitatea, că vorū fi fostū traduse de multū, și atunci s'ar' adeveri, că deja s'au aplicatū și înainte de a se tipări (v. pag. 200). Codicele de sub Vasile Lupu cuprinde mai multe dispozițiuni penale și se consacră aservirea țeranulū, ér' alū lui Mateiū Basarabū este unū amestecū întormū de dispozițiuni judiciare, administrative și polițiene, și mare parte se ocupă cu dreptulū canonicū. Dar' și după introducerea legilor scrise, *obiceiulū* pământulū rămăsese în multe în vigóre (Tunusli, 1863, p. 34). Alecsandru Ipsilantū publică în 1797 unū noū codice de legi în limba grecescă, estrasū din Basilicale. Scarlatū Calimachū publică la 1817 asemenea în limba grēcă unū codice civilū compilatū din Basilicale, Novele, și alți codici. Totū în acestū anū Caragea în Muntenia pune în lucrare codicele seū. În fine vinū Regulamentele organice. Cu unirea Principatelorū întră și jurisprudența în o nouă fasă.

Nu putemū trece cu vederea nici pe Romāni de dincolo. Deși ei n'au avutū unū guvernū propriū, cu tóte acestea aflāmū și la ei în acestū periodū o literatură juridică. Incă sub Maria Teresia începuse a se publica ordinațiunile în limba romānă. S. Micula traduce *Dreptulū naturalū* după Baumeister (v. p. 240). Austria luāndu-ne Bucovina, la 1812 pune de se traduce romānesce și se tipăresce în acelū anū în Cernăuți Codicele civilū și penalū, între anii 1850—1860 se traducū amēndouē acestea de nou în Transilvania dimpreună cu Procedurile. Tóte legile și ordinațiunile pentru Trasilvania eșiau în acestū timpū și în limba romānă tra-

duse de Andreiū Mureșianū, în calitate de translatoru pe lângă Guvernū. Scriitorī originali pe terenulū jurisprudenței în acestu periodū nu avemū de câtu pe :

Simionū Bărnutu (1808—1864)⁹⁾. Elu s'a născutu la 1 Augustū 1808 la satulū Bocșa-română în Transilvania. Cursulū gimnasialū l'a făcutū la Carei, celū licealū la Blajū. La 1832 fu însărcinatū cu catedra de istoria universală și de filosofie. ér' de la 1833 încóce rămase numai cu filosofia. Atâtū ca profesorū câtū și ca secretariū episcopescū, și pentru erudițiunea, activitatea și probitatea lui, 'și căștigă curēnd o mare popularitate. Cu deosebire principiile lui eminentamente naționale începū a introduce unū nou curențū în generațiunea tinēră. Episcopulū Ionū Lemeni, intrāndu cu imprudență în apele maghiarismulū, vine în colisiune cu curențulū naționalū alū cărui capū era Bărnutu. Se nasce unū procesū între Bărnutu și partida lui și între episcopū, care, se înțelege, se termină cu espulsiunea lui Bărnutu și a mai multī din cei mai distinși profesori și teologi. Bărnutu, deja în etate, se duce ca studentū la Facultatea de dreptū din Sibiu. La 1848 Bărnutu fu acela care în unire cu sentimentulū instinctiv alū poporului și în opozițiune cu curențulū așa numitei *inteligente* și a diarelorū române, cari nu întrevedeau pericolulū, dede proclamațiunea în contra uniunei cu Ungaria, ér' în Cămpulū-libertăței de la Blajū, prin memorabilulū seū discursū, puse bazele unei politice naționale. În revoluțiune elu fu capulū Comitetalū de acțiune. După revoluțiune 'și continuă studiile juridice la Viena și Pavia, unde luă titlulū de doctorū în dreptū. La 1855 fu chematū profesorū la Universitatea din Iași, unde i se oferiră catedrele de filosofie, dreptulū publicū alū Romānilorū și dreptulū naturalū. Dar' după o vieță atâtū de agitată și laboriósă, la 1863 se bolnăvesce, se

9). Fântāne: *Notița biografică* din *Dreptulū publicū alū Romānilorū*, Iași, 1867.

retrage la locul nascerei sale, unde a răposatu la 28 Maiu 1864. Afară de numărósele scrieri filosofice (v. la filosofie) elú a lăsatú și următórele opere de jurisprudență: 1) *Dreptulú naturalú privatú*, tipăritú la Iași 1868; 2) *Dreptulú gințilorú*; 3) *Doctrina Constituțiunei*; 4) *Constituțiunile statelorú principale* cu introduțiuni; 5) *Dreptulú publicú alú Románilorú* tip. Iași 1867 (v. Elocința).

Elocința. De elocință nu póte fi vorbá de câtú in state libere. Adevératú a esistatú in totú de una *obștesca Adunare*. Lucrurile insé se petreceá in modú patriarchalú, și voința domnului era de regulá și a obștescei adunări, încátú domnulú, decá ar' fi voitú sê audá și *alte párerí*, ar' fi trebuitú sê facá ca Napoleonú I cu generalulú: «contrađi-mí, domnule generalú, pentru ca sê fimú doi». Chiar cáile opósițiunei stunci nu duceá in sala adunárei, ci ea mergea și *pleda de peste hotarú*. Prin *Adunárele obștescú*, dupá regulamentulú organicú, mái cu samá așa numita opósițiune rusóscá incepe sê facá usú de elocință.

Mái din vechiú elocința la noi a fostú cultivatá încátú-va in bisericá. Acésta insé, dupá-cum se póte vedé din așa numitele *Omiliare* sêu *Cazanú* se mărginéa mái numai la traduceri din alte limbi. Nu vorú fi lipsitu la ocașiuni mari și cuvéntári originale, dar' nu ni s'au pástratú de câtú numai de pe la inceputulú sec. alú 18-lea.

Antimú Ivireanulú mitropolitulú Munteniei între anii 1709—1716, destituitú, rěspópitú și ucisú din ordinulú Domnului fanariotú Nicolae Mavrocordatú, ne-a lăsatú o colecțiune de *Predice* ținute la sêrbători mari. *Predicele*, apărute in dóuê edițiuni la Bucuresci in 1886 și 1888, se distingú prin cáldura sentimentului religiosú, limbá alésá, stilú armoniosú, viú și figuratú.

Petru Maiorú asemenea a publicatú multe predice (v. pag. 245), care pâná astáđi se mái rostescú ici-colea in bisericéle románe de peste munți. Aceste pre-

dice pentru spiritul lor religios-național n'au lipsit a exercita, mai ales în primele decenii ale acestui secolu, o bine-făcătoare influență asupra Românilor de peste munți.

Ca elocință eclesiastică însemnată este *Necrologiul lui Ștefanu-celū-mare*, unu exercițiū de elocință de pe la finele secolului trecutū. Puterea discursului stă în văpaia sentimentului naționalu, care comunică și stilului puterea sa electrică.

În afară de biserică în secolii trecuți abia aflăm din când în când câte-o urmă de elocință. Așa ni s'a păstrat discursul ce l'a ținut ambasadorul moldoveanu *Luca Cârjă* către regele polon Sigismund I. la a. 1523, în care propune o alianță a creștinilor contra Turcilor. În el se vede omul deprins cu toate metehnele elocinței⁹⁾.

Dela unu Gheorghie Maiota s'a păstrat tipăritu unu *Cuventu* la Paști ținut la Mitropolia din Bucuresci sub Constantin Brâncoveanu pe când mitropolitu era Teodosie Vestemianul (v. p. 197) mortu la 1709; autorul este cu totul necunoscutu de-aiurea. Limba curată și absolutu nimicū arhaicū nici în cuvinte, nici în ortografie: stilu viu, ruptu, cu antitese, mai numai cuvinte și formă retorică fără fondū¹⁰⁾.

9). Publicatū în Archiva istor. a României în traducere română nescă t. I. prt. I p. 9

10). Broșura în octavū micū cu cirile în 44 fol numerotate. are titlul: „Cuventu la mântuirea patimă a Domnului nostru Is. Chs. Făcut de propoveditorul sfin | tel Evangeliī al Besereciī ceī mare Kyr Gheorghie Maiota, alu lim | bel Elinesci și Latinesci da | scalū alū prealuminașilorū fi | al blagocestivului domnū alū | Uggrovlachit. | Io Konstandin vv. Voevod. | tipărit de Mihaī Iștvanovicī, Ipodiaco-nulū Typograful“. Pe foile 2—5 o precuvântare adresată mitropolitului Teodosie, fōia 6. verso icōna lui Christosū cu crucea în spate sub ea patru stihuri, pe fōia 7 începe Cuventu. Loculū tipăririi și anulū nu-l indicatū nicăiri. Broșura ni s'a comunicatū de părintele E. Micu din Bănatū

În cronice rară se află ici colea câte-o scurtă apostrofă.

Nicolae Bălcescu în opera sa istorică despre Mihaiu pune adese-ori, după maniera antică, discursuri în ro-stulă personagieloră, dintre care mai însemnate suntu cele puse în gura lui Mihaiu (pag. 116, 368, 372, 458). Memorabile suntu încă *discursulă introductivă* ală lui M. Gogălniceanu la începerea cursulă de istoria națională la 1843, și discursulă lui A. Hasdeu cătră elevii scôlei de la Hotină.

Cel mai mare discurs politică până la 1860 este discursulă lui S. Bărnutu ținută la $\frac{2}{11}$ Maiu 1848 în marea adunare a Romăniloră de peste munți în *Cămpulă Libertății* de la Blajă. Acestă discursă nu-lă putemă caracteriza mai bine, de câtă numindu-lă *discursă de marime antică*; mare nu numai în formă, în ideile și spiritulă în care l'a turnată celebrulă tribonă ală poporului, cum 'lă numiau, dar' mare, necalculată de mare totă-odată, în imensele lui consecințe, încătă mă îndoiescă, că se-se mai fie ținută vre-ună discursă, ale cărui consecințe se fie fostă atâtă de nemărgenite, ca ale acestuia pentru Romăni de peste Carpați. Elă este celă mai mare monumentă de pe Cămpulă-Libertăței și ună capă-d'operă de elocință română.

Dincôce de Carpați primele aventuri de adevărată elocință în sensulă modernă începă cu năua situațiune creată prin tratatută de Parisă. *Divanurile ad-hoc* suntu ântăia arenă pe care pășescă oratorii, între cari se distingă: I. C. Brăteanu, M. Cogălniceanu, C. Negri, Anastasie Pană și alții, a căroră activitate și aprejiare pe acestă terenă se ține de periodulă ală patruea.

CAPITOLŪ III.

Poesia

Prospectŭ istoricŭ.

După istorie mai curênd și mai multŭ s'a desvoltatŭ poesia. Istoria a semênatŭ semința ideilorŭ naționale, poesia, ca o plôie bine-făcătoare, le-a fecundatŭ; ele au încolțitŭ în curênd, au înverditŭ, s'au întinsŭ, au ocupatŭ terenulŭ. Poesia a popularisatŭ istoria și ideile ei. Fără de ea noi nu amŭ fi ađi unde suntemŭ, nu vomŭ fi unde dorimŭ s'ajungemŭ. Ideile suntŭ elementulŭ, suntŭ aerulŭ vitalŭ; poesia aripele care ne avêntă prin elŭ. Poesia totŭ-odată a desghiețatŭ curentulŭ amorțitŭ, înghiețatŭ alŭ limbei. Precum *națiunea*, totŭ asemenea *limba* fără poesie nu ar' fi unde a ajunsŭ. Acêsta este misiunea de deșteptare și cultură, care poesia și-a implinit' o până la 1860. Nu putemŭ cere în acêstŭ timpŭ mai multŭ de la ea. Cu deosebire nu putemŭ avê pretențiunea de a ne fi creatŭ capŭ-d'opere literare, de-a fi realizatŭ *ideule artistice*. Poesia a lucratŭ în acêstŭ timpŭ pentru *idealulŭ naționalŭ*. L'a realizatŭ în parte și l'a transmisŭ rațiunei practice pentru a-i da întruparea reală, și ea poesia a trebuitŭ sêu ar' fi trebuitŭ sê apuce calea idealului artisticŭ, pentru a ilustra întruparea reală a idealului naționalŭ și a-lŭ pune încetulŭ cu încetulŭ la înălțimea de la care nu se mai pôte cobori nei chiar distrugêndu-se. Dar' decă timpulŭ s'a perdutŭ, sperămŭ, că ne-a rêmăș încă d'ajunsŭ, d'ajunsŭ însê numai decă nu vomŭ mai întârđia.

Deși poesia noastră literară, în înțelesŭ mai strinsŭ, datêză numai dela începutulŭ acêstuï secolŭ, cu tôte acestea nu ne lipsescŭ scrieri din timpuri cu multŭ mai înainte. Cea mai vechie urmă de poesie literară cunoscută până ađi ni s'a transmisŭ numai prin tradițiune.

Suntă câteva versuri răsboinice atribuite chiar lui Stefanu-celū-mare, ele sună :

Haï frați, haï frați, la năvală dați,
La năvală dați, țera v'apărați !
Haï frați, haï frați, la năvală dați,
La năvală dați, crucea v'apărați !
Haï frați, haï frați, la năvală dați,
La năvală dați, steagulū v'apărați !¹⁾

Timbrulū literarū alū acestorū șese versuri este mai presus de ori-ce îndoielă. Ele însă arată vechia tradiție a oștilorū creștine, care aveau steagū cu cruce²⁾.

D'aici încolo nu mai este cunoscută nici o urmă până la 1673, când Dositeiū publică psaltirea sa în versuri, în care se află și o mică epigramă a lui Mironū Costinū. Din rutina tehnică a lui Dositeiū suntemū nevoiți a conchide, că elū a cunoscutū și alte poesii literare făcute mai înainte de elū, cari însă n'aū ajunsū până la noi. Elū care 'și adunase o sumă de cărți și manuscrite, care aflase până și o poezie atribuită lui Stefanu-celū-mare, de sigurū va fi aflatū și altele. Er' la 1674 unū bănățianū cu numele Haliciū (v. p. 104) scrie următorele versuri în metru anticū elegiacū și cu litere latine, care noi le reproducemū cu ortografia modernă :

Cântū sănătate, sārindū la voi, Romanus Apollo,
La toți, căți sânta 'n împărăție ședeți,
De unde cunoscințe așteptămū, și sciințe : ferice
De Amstelodam, prin cărți stă 'n omenie tipariū.
Lege derépt'an datū frumōsa cetate Geneva ;
Iți vine Franciscus, ține-te Leyda, Paris !

1). Buciumulū pe 1864 p. 855—6, aflatū de d. Hasdeū scrisū pe psaltirea slavo-română dela 1680, de mitropolitulū Dositeiū, care dīce că. „cântarea era făptuită de Stefanū-vodă celū bunū“.

2). Constantinū celū mare bate pe Goți, cu care ocaziune istoriculū Socrates libr. I c. 18 dīce : „Ilos enim *crucis vexillo*, quod est christianorum proprium. in proelio fretus tam fortiter devicit“.

Prindeți mână sorori, cu cestu nou őspe, 'nainte,
Frații, fărtații, nimfele pasă curënd.

Domni bunı, mari doctori, dascáli, și bunele dómne
Cu pace îi fiți, cu pâne și sare, rugámü.

Dela 1694 esistă unü manuscriptü de psalmi în versuri cu litere latine, scrisü în Transilvania (Valea-Hațegului), care probabilü este o copie de pe unü manuscriptü mai vechiü (v. p. 104). De aci în colo urmele se înmultescü. În sec. 18-lea Corbea traduce și elü psaltirea totü în versuri (1725). Se află manuscripte din secolulü alü 17-lea și începutulü celü presentü, ce continü o sumä do poesii, cele mai multe de origine literarä, förte populare pe acele timpuri, mai cu samä cantece de veselie la ospete, la nunte, gratulatiuni, colinde, rugäciuni, cantece la morți ș. a. Cele mai multe din acestea suntü färä indoielä förte vechi (v. pag. 182), de sigurü chiar cu secolü înainte de sec. alü 18-lea, cari s'au transmisü atätü prin graiü viü câtü și prin manuscripte, de unü timpü încöce însë au începutü se disparä dinaintea celorü nouë și numai ici coela se mai audü. La Sulzer aflämü mai multe poesii literare din secolulü trecutü³⁾. În desvoltarea poesiei romäne literare pâna la 1860 constatämü urmätöarele epöce:

Epöca I sëü arhaicä, adecä pâna la 1830, în care distingemü douë curente decsebite: celü dintäiü bisericescü atätü în poesia purü bisericescä, câtü și în poesia profanä sëü poporanä scrisä, și acestü curentü ține pâna 1780; alu doilea curentü, care începe cu deosebire cu Văcăresciü, este celü în spiritü neo-grecü sub influința elementulü socialü de atunci, și acësta ține pâna cätü 1830. În acëstä epöcă nu putea së-se producä ceva însemnatü. Poesia bisericescä s'a mărghinü la traductiuni libere, ca Dositeiü și Corbea. Poesia profanä se mărghi-

3). Sulzer, Geschichte d. transalp. Daciens v. III. 1—83, reproduce câteva la Cipariü Archivü p. 686—92.

nea la necesitățile spirituale reclamate de împregiurările de toate dăile, d. e. nunte, ospete, sărbători, înmormențări ș. a. Mai târziu în cea neo-greacă se cultivă cu preferință amorul. În scurtă, de o parte spiritul și stilul bisericesc se opune varietății și avântului poetic, de altă parte o împedecă influința poeziei neogrece, ca străină și ca una ce ea singură nu avea opere de gust și de valoare. Toate acestea, ce puteau altă ceva produce de câtă totu după asemănarea lor. Drept aceea în generală poezii din aceste timpuri n'au putut să se avente nici cu spiritul, nici cu limbajul. Vocea lor se simte totu-de-una înăbușită, limba neajutată, îngăimată. Numai ici-colea vezi pe poezi răsulându mai liberi și scoțându accente mai sonore. În acestu curenț se marcheză două direcțiuni: una populară și alta mai înaltă literară, și amândouă mai ales în poezia narativă. În cea dintâi avem pe Ion Baracu, care la 1800 publică pe *Arghir și Elena*, ér' la 1821 *Risipiirea Ierusalimului*; pe Vasile Aron care publică *Pățimile lui Christos și Piram și Tisbe* la 1808, pe *Leonatu și Dorofatu* la 1815, *Anul mănosu* la 1820. Ei creară unu stilu limpede și popular și toate acestea deveniră cărțile cele mai populare, și, ceea ce este mai mult, intrară în coliba țeranului mai ales dincolo de Carpați, ducându gustul cărții și idei mai înalte și în afumata lui locuință. Dincăce s'a popularisatu cu deosebire *Arghir și Elena*, care atinge mai multu corđa sentimentului. Scrierile acestor doi poezi mai au și o altă mare însemnatate, căci ele au început a elimina așa numita literatură apocrifă, străină ca idee și nefericită ca influință (v. p 103). În direcțiunea adouă aflăm cu deosebire pe Ionu Budai Deleanu scriind *Tiganiada*, epopeie comică în XII cânturi în spiritu satiric, care din nefericire rămânendu netipărită până târziu în timpul nostru, a rămas și necunoscută. Pe o adouă linie amă puté numi aici din genul idilei *Primăvera amorului* de I. Văcărescu și *Raportă din vis* de V. Aron.

Epoca II până la 1860. În această epocă poezia intră sevă voesce să între pe calea grea a înaltei literaturii. Pentru acesta însă lipsia condițiunile *sine quibus non*—, lipsia în generală instrucțiunea și adâncirea limbei. Lipsa instrucțiunii avea de consecințe sărăcia de idei, inferioritatea și nesiguranța gustului; pentru aceea vedem, că poeții acestei epoci, neînțelegându greutatea misiunii, începă foarte de tineri, mai de pe bancele școlii, și bancele încă erau puține la număr. Dar precum începă de timpuriu, totu atât de timpuriu le și scăă puterile, și pe când fisicesc sunt în puterea bărbăției, spiritualmente sunt deja bătrâni, căci sevă nu mai producă nimic, amuțindu cu totul, sevă repetăză numai cele din tinerețe, cu mai puțină putere și cu mai slabă avântă, ca tôte lucrurile ce se repetesc sevă se încăldescă de nou; sevă în fine se sfortăză la lucruri la cari n'au cugetată nici-odată, și pentru cari nici nu s'au pregătită la timp. Lipsa ideilor aducea cu sine și lipsa de inițiativă, de avânturi mari, de încercări grele; pentru aceea și vedem pe tōți poeții mărginindu-se la genurile ușore și neprecisate ale poeziei. Cei cari încercă lucruri mai grele, le părăsescă la începută, ca Eliade *Michaida* ș. a. Singuru Bolintineanu prin puterea naturală a geniului sevă pōte se-se avēte mai departe în poeziile sale narative *Florile Bosforului* și *Poeme*.

Pentru aceea în această epocă ne lipsescă scrieri de valōre atât în epică, câtă și în dramatică. Chiar epigrama, cea mai mică din tōte speciile de poezie, n'a fostă aprōpe de locă încercată. Lucrul se esplică ușor, pentru-că epigrama este condiționată de concentrarea unei cuintesențe de idei într'ună foarte mică volumă și într'o limbă elegantă, precisă și ascuțită; lipsindu însă fondulă de idei și o adâncă și variată cunoscintă a limbei, urma necesarminte ca epigrama să rămână, cum a rămasă, neîncercată. Lipsa de ună studiu adâncită ală limbei a produsă altă neajunsă de o natură și mai

fatală pentru poezie. D'aici adevărat provine, că cei mai mulți din poeții acestei epoci au un foarte restrâns vocabulariu și o mai restrânsă fraseologie. Aceleași cuvinte, aceleași frase se repetă mereu și interminabil. Un alt defect capital al poezilor din această epocă este, că ei nu se mărginesc, nu se concentrează asupra unei specii de poezie, ci mai tot, și cu deosebire cari se simt ceva în putere, încercă toate genurile de poezie: lirică, dramatică, narativă, satirică. Un scriitor în prosă nu poate să scrie fără ca să se concentreze atențiunea și puterile asupra unui obiect, să-l studieze, să caute, să mediteze, să așeze, poeții însă cugetându că cea dintâi idee, ce le plesnia prin cap, era deja și poezie, decă puteau să o încadreze cu câte-va rime, nu voiau să știe de studii preparatoare, ci făcându-și ei meseria foarte ușor și nefiind publici care să-i aducă la cuminție se înmulțeau ca ciupercile, lăsându în părașină terenul laborios al poeziei. Și așa ei scriau mereu și mai bucurându poezie de toate speciile, ca și când n'ar fi avut nici o idee de preceptul, că cine face de toate, nu face nimic bine! Puterile risipite, ori-cât de mari nu pot face nici-odată ceea ce ar face unite, concentrate, și cu atât mai vârtos puterile sufletesci.

În această epocă două creații originale putem să constatăm pe terenul poeziei: *balada istorică* și *oda națională*. Cea dintâi creată de D. Bolintineanu, adouă de A. Mureșianu, din nefericire amândouă au apus cu ei. Cu Bolintineanu nime n'a cutezat a concura în balada istorică; nime în oda națională n'a atins înălțimea lui A. Mureșianu. Acestea au fost nu numai cele mai însemnate creații în genul poetic, dar totu-odată și cel mai puternic mijloc de educație națională. Prin balade s'au popularizat faptele cele mai gloriose din istoria noastră națională; ele au scos pe Mircea, pe Ștefan și pe Mihai, din cronicile mucedate și i-au purtat în triumf prin totă Româניה; ei s'au coborât

pentru a străluci chiar în coliba țeranului. Amândoi ccesii *Vates*, adeverați profeți în înțelesul antic, au datu espresiunea cea mai înaltă idealului nostru național :

Astă-felă e Românu și Românu suntă eu,
Și sub jugul barbaru nu-mi plecă capulă meu !

Căci

Viitoriū de aurū țera noastră are,
Și prevēdū prin secolī a ei înaltare !

Er' celalaltū cu buciumulū reînvierei strigă :

Deșteptă-te, Române! din somnulă celū de mórte,
În care te-adânciră barbariī de tiranī!
Acum orī nicī-odată, croesce-ți altă sórte.
La care sē-se 'nchine și cruđiī tēi dușmanī!...
Români din patru unghiuri, acum orī nicī-odată
Uniți-vē în cugetū, uniți-vē 'n simțiri !

El resumă întregū spiritulū, adâncescū și cristaliséză sentimentulū și aspirațiunile întregulū Poporū-Românū fără deosebire de provincie. Singurī acesti doi poeți se înaltă la ceea ce este misiunea adevēratei poesii, la universalitatea sentimentulū, ideilorū și aspirațiunilorū unū poporū, și numai acéstă cale duce mai departe — la omenime: căci unū scriitoriū numai resumândū în sine și lăsândū sē-se resfrângă în scrierile sale întregū mediulū sēu poporulū, în care s'a născutū și a trăitū, cu sentimentulū, ideile și aspirațiunile sale, numai astă-felū se ridică mai pe susū de vulgulū literarū, de micile lui individualități, și se înaltă ca o parte constitutivă în sfera totalității omēnesci.

În acéstă epocă începe a se scrie câte-ceva și pentru teatru. Multămită tipurilor sociale și comediórelorū scrise de V. Alecsandri în tonū popularū, teatrulū începe sē nu pară de totū străinū.

Totū în acéstă epocă se continuă în poesie spiritulū poporanū, ce pe basa poesiei mai vechi luase la înce-

putul secolului unu nou și mai înaltă avântă cu Baracă și Vasilie Aronă. Elă continuă în a dóua epocă totú cu Baracă, căci V. Aronă murise, și cu deosebire cu Antonă Pană, elevă ală lui Baracă. Acestia se adresau cu deosebire la poporulă de josă, și chiar pentru acésta activitatea loră este fórte importantă. Totú-odată senasce și în literatura mai înaltă ună curentă populară, și a-nume prin publicarea poeziilor populare de V. Alecsandri. Acestă curentă însă era falsă, căci elă, în locă de a învăța în acele poesiă limba frumósă și curată de care se servesce poporulă în poesie, încercă să imiteză spiritulă, ideile populare. Acésta însă este o absolută imposibilitate. Creațiunile spontane ale poporului, la cară aă lucrătă generațiunii, în cară s'a concentrată în modă naturală, inconscientă, totă sufletulă poporului, este imposibilă ca să-se reproducă în modă literară. Poeziă potă și trebue să utilizeze limba, ideile, imaginile populare în creațiunile loră literare, dar încercândă a se identifica pe acésta cale cu poporulă, este a crede că poți să intri cu capulă prin stâncă. Fiindă însă în formă ușoră a turna asemenea versuri, căci suntă scurte și se mai admită, ca populare, și mai neregulate, astă-felă incepuse și uniă mai continuă și ađi a înșira vorbe legate mai bine mai rău, cară lipsite de originalitatea și imaginile îndrăznețe ale poesiei populare, sună ca nucile góle. Pentru aceea nici nu s'a putută produce nimică de adevărată valóre sub acésta formă.

Insușirea cea mai însemnată a poesiei din aceste epoce este spiritulă sănătosă, de care a fostă totú-deuna inspirată. În ea nu pătrunsese încă bólele de pesimismă și cosmopolitismă, din contră bătea ună pulsă puternică pentru bunurile marăle vieții, pentru misiunea înaltă a omenirii; ea lucrăză neadormită pentru a deștepta în Poporulă-romănă consciința de sine, a-í înălța demnitatea, și a-í aprinde sufletulă pentru idealulă națională. *Nu se încuibase spiritulă infectă de clică ce cultivă ambișionile neputincióse și intriga. Scriitorii în-*

fluința în bine asupra publicului și prin viața loră frățescă, ordonată și curată. Avântul neașteptat al Poporului-român trebuie să-l mulțămim în mare parte poetilor săi bătrâni. Acesta este cu deosebire marele loră merită!

O altă influință binefăcătoare s'a exercitată asupra limbei. Am vădit, că poezia până aci, în epoca I, avea să lupte multă cu neajunsurile limbei. În epoca II și limba poeziei se desmorțese de-odată, devine flexibilă, ușoră, sonoră. Cel dintâi poet la care întâlnim această nouă și dulce limbă, este Vasile Cârlova, care începuse a scrie la finele epocii I. Dela elu încolo aflăm cu totul altă limbă în poezie. Dar decât limba câștigă în flexibilitate și devine mai sonoră, nu totu așa se întemplantă cu regularitatea și corectitatea ei. Poetii scriu cu fondul și cunoscințele de limbă, ce le câștigă prin usul de toate zilele, fără a face studii anume, fără de cari nu se poate aprofunda limba și nu se poate câștiga materialul absolut necesar pentru a pute crea opere de adevărată și durabilă valoare. La cei mai mulți poezii le lipsesc atâtu cunoscințele gramaticale, cât și gustul fin pentru a ști alege între limbă și limbă, cuvânt și cuvânt, expresiune și expresiune: lucruri pentru cari nu ajungu cunoscințele limbei supte cu țiga s'au cari s'au lipit de om numai la întemplantare. Pentru aceea vedem, că Eliade, în o operă serioasă ca Michaida, nu și-a putut afla nici limba, nici stilul, nici forma chiar, și totu așa a pățit o Eliade și alții când s'au încercat să traducă din operele clasice, cari cereau o mai mare avuție de limbă și varietate de stil, decât cel îndatinat în poezia noastră; chiar Alecsandri, ca să nu vorbim de cei de a doua mână, comite, cum vom vedea, enorme greșeli gramaticale și sintactice. Acestă nesucces era natural, căci din nefericire mai vârtos poezii au luat în risu studiile de limbă ale gramaticilor, pe când togmă loră le trebuiau mai mult. Dar fiindu-că le desprețuia, ele

încă și-au răsbunat cu o sărăcie de cuvinte și de frase, cu greșeli gramaticale și sintactice, cu lipsa de varietate în stil și de avuție de forme în tehnică. Se vede, că nu cetise senu înțelesese celebrul precept al lui Boileau :

Sans la langue, en un mot, l'auteur le plus divin
Est toujours, quoi qu'il fasse, un méchant écrivain.

Unu lucră însă trebue să constatăm, în general în poezie se scrie o limbă mai bună de cât în prosă. Pe când prosa se îndopa cu cuvinte și expresiuni franceze, în poezie nu se putea face acesta așa ușor. Poezia, ca ceva intim, scos din sentimentul român, nu putea să se exprime decât erăși prin un element eminent intim, și acesta nu putea fi străin, necunoscut, nesimțit, ci trebuia să fie român, crescut, cum amă dice, și elu împreună cu sentimentul dela inimă. De-aici deosebirea în limba din prosă și cea din poezie.

Dintre poezi cea mai frumoasă, mai alasă, și mai corectă limbă o aflăm la Bolintinean; asemenea a lui Mureșian este plină, solemnă și corectă. La acesti doi se vede gustul estetic în limbă. Ceia-l-alți vaccilază între o limbă mai alasă literară, și între curentul de toate dille; pentru aceea scrierile loră sunt o împetritare acum de cuvinte foarte înaintate și de neologisme neimpământenite, acum de elemente ordinare, lipsite de orice grație și estetică, cugetând ei că așa ar' fi popular, fără să iee sēma. că nici în poezia populară nu afli cuvinte ca sburdalnic, harapnic, năprasnic, prielnic, indoelnic, șagalnic, tovarăș, tēfer, jivină ș. a., ci și poporul în creațiunile sale alege limba cea mai frumoasă, cea mai estetică și cu deosebire cea mai românească, neimpetritată cu totu felul de străinisme nodorose, nepolite.

A. Poesia lirică.

Prospectu istoric.

Poesia lirică, deși grea în fond, fiindu însă ușoră în formă, a preocupat cu deosebire pe poeții noștri. Dar chiar numai lipsa de o cunoștință aprofundată a limbii era d'ajunsu pentru-ca cei mai mulți poeți se nu pôtă ajunge la vre-unu ramu verde pe acéstă cale. În epoca I sên până la 1830, lirica este fôrte slabă. Poesia bisericescă sêu psaltirea în versuri, numai în modu impropriu sêu celu multu numai după formă o numărăm la lirică, în fondu este lipsită de proprietăți lirice. Suntu numai monumente istorice de încercare a poesiei literare și nimicū mai multu. Mai adevărate poesii lirice se află prin unele manuscrite de prin secolul trecut și de pela începutul celui presentu (p. 182), cari se lățise adâncu în poporū, de și erau de origine literară. Lirica ie ceva avântu cu Văcărescii și mai alesu cu Ionu Văcărescu. În o nouă fasă intră cu Cârlova, creațiunile acestuia; *Păstoriulū întristatū și Răsunetulū unū fluerū* începū a răsună în tôte părțile României. Urměză apoi Bolintineanū, ale cărui elegii avură celu mai puternicū resunetū. Totu pe acestū timpū începū a se popularisa și unele din poesiiile lui V. Alecsandri și Andrei Mureșianū.

În totu timpulū poesia lirică ajunge la o mai puternică espresiune în elegie. Acéstă era naturalu. Ranele suferințelorū seculare și tânjirea duiosă după zile mai bune, nu puteau să imprime nici poesiei lirice decâtu caracterulū melancolicū, doiosū. Cârlova începe cu *Păstoriulū întristatū*, Bolintineanū cu *O fată tinēră pe patulū morței*. În generalū cele mai doiose erau și cele mai populare. Astū-felū numai sentimentulū tristeței ajunse la o espresiune mai viie, mai puternică, va se dîcă mai adevărată, fie ca amintire a gloriei și a suferințelorū trecutului, fie ca întrevederea idealului doritū.

fie ca doru de patrie, fie ca durere de amoru, pe când fericirea liniștită, idilică, bucuria și veselia entusiastă și furia sublimă a războiului, nu-și putură afla o puternică expresiune. Cu deosebire poesia de războiu, deși i se oferi ocaziune la 1848, nu putu lua avântu. Mai multu sentimentu și avântu războinicu constatăm în baladele istorice ale lui Bolintineanu. În luptele Românilor de peste munți se cânta cu deosebite *Deșteptă-te Române, Auzi buciumulu că sună și Astăzi cu bucurie!*

P O E Z I I

Dositeiu mitropolitulu (p. 200) se distinge în *Psaltirea* în versuri cu deosebire prin o tehnică variată, încât sub acestu punct-de-vedere ar' pute concura cu oricare din poezii nostri mai târziu. Chiar și limba pentru o încercare atât de serioasă, deși, după cum credem, nu cea dintâiu, este destul de înaintată; cu deosebire însă mai bine i succedă versurile până la 8 silabe. Adâncă cunoștință a limbei ce-o avea Dositeiu, se cunoște mai cu samă din această *Psaltire*. Elu are o avuție de cuvinte, de expresiuni și de rime, ce ar' face onoare multor din poezii epocelor următoare. Este adevăratu, că dicțiunea lui arare-orî este poetică și foarte adese-orî stâlcesce accentulu cuvintelor. Unu altu defectu generalu alu lui este că siluesce une-orî gramatica, strică sintacsulu și făuresce cuvinte de prisosă său fără farmecu. Mai bine scie elu să nuanteze accepțiunile cuvintelor.

Teodoru Corbea, brașoveanu, care a trăit pe la finele secolului alu 17-lea și începutulu celui alu 18-lea, asemenea a tradusu *Psaltirea* în versuri. El trecându în Rusia și-a fostu dedicatu cartea lui Petru-celu-mare. Unu manuscrisulu și pôte chiar originalulu se află în biblioteca răpos. Cipariu. Necunoscându decâtu numai câte-va

fragmente, nu ne putem pronunța asupra valórei ¹⁾. **Văcărescii** ²⁾. Acéstă vechie familie, care după tradițiune 'și trage originea din Transilvania dela Făgărașu ³⁾, ne-a dată mai mulți scriitori și cu deosebire poeți: 1) *Ienăchiță Văcărescu* (p. 235) dela care avem un tractat de poetică adausă la gramatica sa (1787), în care ca exemple figuréza poesii de ale sale, între cari *Spune, inimiórá, spune!* și *Amărită turturea*, sunt le-ricite inspirațiunii lirice. Stichurile din cronică sunt fără valóre. 2) *Cluceriulă Alecu Văcărescu* și *Vorniculă Neculae Văcărescu*, fiii celui dintâiu, dela cari aseme-nea au rămasă mai multe poesii, dintre cari câte-va ale lui Alecu s'au publicatú într'o broșură (1796), multe sunt netipărite. 3) *Banulă Ienache ală II-lea Văcărescu*, asemenea a lăsată poesii netipărite înse ⁴⁾. 4) *Ionă S. Jancu Văcărescu*, mare logofétu, este celu mai însemnată dintre toți. Elú, fiulú lui Alecu Văcărescu, s'a născutú în ultimulú deceniu alú secolului trecut. Promovéză înființarea scólei de la Sântulú-Sava sub Lazarú, și totú în acelu timpú apare ca scriitoriu. Elú a muritú la 1863. Pentru acelu timpú elú este însemnată ca liricú. În elú se amestecă spiritulú neo-grecú, impusú prin societatea de atunci, și celú romanistú introdusú prin invétatú ardeleni; acesta 'și află o viie es-presiune în piesele *Cântecú românescú*, *Svátuire* și *Rugăciune*, *Glasulú lui Mihaiú Viteazulú* și *Ah! de-amú puté redobândi*. În cele mai multe din cele-l-alte respiră spiritulú neo-grecú. În unele piese, ca în *Piéza bună* și

1). Despre Corbea veđi Sulzer op. cit. III p. 14.—Cipariú, Prin-cipiá p. 120; Archivú p. 635—637. În *Buciumulú* I. 94 se dice cá s'ar fi tipăritú la 1720 în Alba Iulia în Ardealú, nu-l cunoscutú însé nici unú esemplarú tipăritú.

2). *Poezii Văcăresci* de Odobescu în Revista Rom. 1861 p. 481 sq. neterminatú. Analele Societ. Acad. Rom. t. X (1877), p. 21—23.

3). Esistă și adá în comuna Ohaba familia *Văcariú* și unú munte *Văcareá*, alú cărui nume obvine deja prin cele mai vechi documente.

4). Specimene din poesiié acestorú trei, în Bibl. pop. română 1878 v. I. p. 69—91.

Pieza rea și *Ielele* aplică idei și credințe populare române. Nesiguranța direcțiunii și neajunsurile limbei nu i-au permis o deplină dezvoltare. Cea mai însemnată, prin avântul poetic și cu o limbă mai curgătoare, este *Primăvara amorului*. Traducerile încercate din franceză n'au succes. De la elu avem: *O colecțiune de poezii* (1848), o elegie *Elisa*; altele zac încă inedite; traduceri teatrale: *Britanică*, *Ermiona*, *Regulă*.

Constantin Conachi (1777—1849), născut în Moldova la Țigănesci, a fost logofet, a aspirat și la domnie, care însă a obținut-o Mihălache Sturza. Elu trăi apoi retras. Era tată vitregu lui C. Negri, luându pe mama acestuia, Smaranda, în căsătorie la 1828. De la elu avem o colecțiune de poezii orig. și trad. sub titlul *Alcătuiri și tâlmăciră*. Poeziile lui se ocupă aproape exclusiv cu amorul, într'un ton lamentatoriu, foarte monoton și picură de un sentiment efemeiat.

Barbu Parisu Mămuleanu (1794—1837) s'a născut la Slatina districtul Olta. Venind de tinere la Bucuresci a trăit cu deosebire pe lângă Constantin Filipescu. De la elu avem *Rostu de poezie* (1822) și *Caracterele*, (1825). Dintre poeziile lui unele sunt elegice, ca *Plângerea patriei*, *Rugăciunea*, er' altele, cu deosebire *Caracterele*, sunt mai mult satirice. Ardent patriot, cunoscător al firei omenesci; limbă ușoră și naturală. I lipsesce însă avântul.

Gheorghe Asachi (1788—1871) s'a născut la 1 Martie 1788 la Herța în Moldova. A studiat în Lemberg, unde la 1804 a luat gradul de doctor în filosofie. A făcut și cursul de inginerie și, la 1813 fu numit profesor pentru ingineria practică, foarte necesară și căutată pentru hotărnicia moșiiilor. La 1817 organizează cu spesele sale o societate teatrală de delectanți traducându însuși și piesele în limba română. La 1 Iunie 1829, la două luni după *Curierul Românesc* al lui Eliade, scote și el *Albina Românească*. Ie parte la redactarea Regulamentului organic. Sub Mihălache Sturza, ca re-

ferendaru alu scóleloru, lucră multu pentru desvolta-rea invetămentulu publicu in Moldova. Elu scóte prin procesu dela călugării greci moșiile donate de Vasile Lupulu scólei din Trei-Ierarchi, pe care aceia le usurpase. Cu deosebire elu este spiritulu motoru in tóte direcțiunile in Moldova până pela 1840, când apare pe scenă noua generațiune cu Cogálniceanu, Negri, Alecsandri ș. a. In lunga sa viétă elu a desvoltatú o activitate fórté intinsă pe terenulu literarú, dar și fórté desconcentrată, căci se ocupă aprópe cu tóte speciile de literatură. in prosă și in poesie. Activitatea lui a fostú deșteptátóre. Acesta este meritulu lui celú mai mare. Ca scriitoru însé nu s'a distinsú in nici o specialitate. Dreptú-aceea este aprópe imposibilu a-i nimeri clasa scriitoriloru între cari sê-lu puni. Multă energie și bună-voință fără talente deosebite. Este cu deosebire slabú in limbă și balantéză între epoca vechie și nouă. Deși a scrisú numérose poesii, numai vre-o dóuë trei au atrasú încátú-va atenziunea publiculu, ca *Dochia*, *Pe fintirimulú unu satú și Florăriți Română*. A réposatú la a. 1871. Scrierile lui suntú fórté numérose, din cari amintimú : 1) *Culegere de poesii* (1854); 2) *Fabule* (1862); 3) *Nuvele istorice a României* (1867); 4) Mai multe piese teatrale (v. Teatru, Romanu, Fabulă).

Vasile Cârlova (1809—1831). S'a născutú la Târgoviște unde și-a făcutú și studiile. Elú, talentu precóce, la etatea de 18 ani a și începutú a scrie. La 1831 in etate de 22 ani a intratú în armatá, in care anu, după o scurtă bólă, a și muritú. Elú puținú a trăitú și puținú a scrisú. Dar cu tóte acestea a întipăritú o urmă neștersă in calea sa. Elu desparte timpulú nou de timpulú vechiu. In scrierile lui răsuflá mai antáiú geniulu nou alú limbii și cu deosebire alú poesiei române. Cu elu se desmórtesce vócea răgușită a Musei române. Nouă limbă. noué idei și nou aventú. Ca sub o vérgă magică se schimbă d'odată totulu. Dreptú-aceea înțelegemú pentru ce puținile sale poesii avură celú mai mare răsunsetú,

fărmeacă d'odată totă inima, totu auđulú românescú. Sub farmeculú lui, Musa română începe a cânta cu totulú pe altă córdă, dulce și sonórá. Sub influința lui începe a scrie Negruzzi, Hrisoverghi 'l imiteză pasú de pasú până chiar în alegerea subiectelorú. Imaginațiune fierbinte, sentimentú entusiastú, espresiune simplă și vigorósă, stilú dulce și fărmeacătoríu, o limbă ce curge ca unú limpedú riușorú : étă proprietățile neuitatului, ba uitatului poetú, căci în cursu de o jumătate de secolú nu s'a aflatú nici unú sufletú românescú, care cu căi-va gologani sê adune celú puținú într'o broșurá sacrele relicvie ale geniului, care, alú doilea după Stefanú-celú-mare, întonă *Marșulú oștírei Române* reinviate ! Se vede că acésta este rêsplata sufletelorú nobile și-a adevératelorú merite ! — Cârlova ne-a lăsatú urmátóarele paesii : *Păstoriulú întristatú, Ruinele Târgoviștei, Răsunsetulú unú fluerú, Inserarea, Rugăciunea, Oda oștírei române ; Hero și Leandru*, unú actú traducere din *Zaira* lui Voltaire.

Andreiú Mureșianú (1816—1863) s'a născutú în 16 Nov. 1816 la orașulú Bistrița în Transilvania. Tatá-seu era morariú de scórtă de argăsitú. Cursulú gimnasialú l'a făcutú în loculú natalú, celú superiorú și teologicú la Blajú. La 1838 fu chieimatú ca institutorú la scólele românesci din Brașovú. La 1839 fu numitú profesorú la gimnasiulú romano-catolicú totú-d'acolo. Totu în acéstú anú începe activitatea lui literară ca colaboratorú la *Gazeta de Transilvania* și la *Fóia pentru minte*. La 1850 fu adimenitú pe calea funcționarismului, căci i se oferí în acélú anú postulú de translatorú și redactorú pentru partea română la Buletinulú oficialú pentru Transilvania pe lângă Guvernú în Sibíiú. Acéstú postú însé a fostú fatalú pentru elú. Funcțiunea în sine, de a traduce mereú, era obositóre și chiar abrutisátóre. Elú ca autorú alú lui *Deșteptă-te Române*, a cărui cântare era strictú oprítă, era pusú sub inspecțiune polițienescă, și i se interđisese a mai scrie poesii prin diare. Astú-

felu decât mai scria din când în când câte-o poezie, o publica în *Foia pentru minte* sub pseudonimul *Eremitul din Carpați*. Diverse alte neplăceri, ce le-a avut câtă a fost în Sibiiu, l'au făcutu din și in și mai melancolicu. La 1861 fu pusu în disponibilitate, și se retrage éráși la Brașov. Rēulū se agraveză și móre in ¹²/₂, Oct. 1863. Dela elū ne-a rămasu o Colecțiune de poezii (1862, 1881). A tradusu o parte din *Noptile* lui Yung din cari s'a publicatu ceva in *Foia p. minte* din 1864. A mai tradusu *Icōna creșterei rele*. Activitatea lui A. Mureșianu, ca poetu o putem distinge după trei epoce: cea dintăiū până la 1842 seú a întâielorū încercări, in cari se observă lupta cu limba și cu forma și nesiguranța in direcțiune și in alegerea subiectelor. Cu deosebire in această epocă se ocupă cu subiecte erotice, dar fără succesu. Poesiile *Așa mi-a fostu ursita*, *Rēsunsetu* și *O panoramă în visu*, cele mai bune din această epocă, constitue trecerea la: adoua epocă, până la 1850, epoca de forță a poetului, căci in acestu timpū se desvóltă geniulū seú in totu puterea: *Glasulū unu Românū*, *O privire de pe Carpați*, *Devotamentulū familiei Hurmuzachi*, *Cătră martirū românū*, suntū mărgăritarele din această epocă, ér' *Deșteptă-te Române* ⁴⁾ este diamantul in corōna poetului și a înaltei lirice in poesia română. Această odă admirabilă, in cadre restrinse de 11 strofe, concentreză totu ce este mare și sublimū în trecutulū nostru, fie ca glorie, fie ca suferințe; dá espresiunea cea mai puternică aspirațiunilorū

4). In totu decursulū anului 1848 poetulū a publicatu numai douē poezii, una din 4 strofe in memoria Adunării din Câmpulū-libertăței, ér' după aceea numai această unică poezie *Deșteptă-te Române*, care a spărutū întâia óră in *Foia p. minte*. 1848, 21 Iuniū Nr. 25. Este semnificativū, că cu totu fenomenalulū succesū ce l'a obținutū această poezie indata după publicare, poetulū a statū rezervatū, de unde se vede, că elū a sciutū prețui favorulū Musei și nu l'a forțatū, pe când unū altulū ar' mai fi turnatū o duzină chiar *invita Minerva*.

mari ale Poporului-Român. așită la sapte mărețe, fulgeră asupra tirăniei, aruncă blăstemul, ca Joe fulgerul, asupra trădătorilor, și îndumnezeesce libertatea. Cu vócea gravă a profetului ne cértă pentru «*órba ne-unire*» din trecut, ne strigă să ne deșteptăm, să ne ridicăm «*din patru unghiuri*» și să ne unim «*în cugetú și în simțiri*». Din acéstă epocă mai avem și o admirabilă poezie filosofică : *Omulú frumosú*. In a treia epocă, de la 1851 până la mórte, spiritulú poetului, sub împregiurările in cari se află, incepe a lánceđi. Poetulú in acéstă epocă este mai multú meditatívú de câtú expansívú, pentru că-și perduse multe din ilusiuni. Din acéstă epocă se află adresate poesiú la personagie, dintre cari unele nule-aú meritátú nici mai nainte și cu atâtú mai puținú dupá aceea. La acésta însă pórtá vina situațiunea falsá in care împregiurările vieței împinsese pe poetú. A. Múreșianú nu este numai unú poetú, elú este unú omú inspirátú de divinitate, este profetú pėtrundėtorú de cele viitoare. In adevėrú poesiile lui continú profetiú. In poezia *O privire de pe Carpați* de la 1844 predice «*nuoriú de ghiėtá ce vinú spre țėră*» (Rusiú la 1848) ; in *Deșteptá-te Románe* profetesce *furarea Dunărei prin intrigá și silá*. A. Mureșianú, ca și când și-ar' fi întelesú gravitatea misiunei sale, elú nu s'a arátatú desú la publicá cu scrierile sale, elú nu a făcutú pe scriitorulú de profesiune, ci a servitú ca organú alú unui ce superiorú, pentru momente mari. Pentru aceea poesiile lui suntú putine la numărú.—Limba lui este curatá románescá, feritá de cuvinte vulgare sėú deforme și de sunete neestetice precum și de neologisme, afará de vre-o câte-va latinisme ca *lustra*, *impera*, *vultú*, *contentú*, *strepitú*, *proprina* și *fulceru*, care tóte se puteáu pune cu cuvinte románesci, din punctú-de-vedere gramaticalú și sintactícú. limba este câtú se póte de corectá ⁵⁾.

5). O amėnunțá analizá scriticá asupra poesiilorú lui A. Mureșianú a se vedé in ale nóstre *Cercetări literare* p. 121—142.

Vasile Alecsandri (1821—1890) s'a născut în Bacău. Studiile și le a făcut în țară prin pensionatele franceze. S'a dus apoi la Paris pentru a urma cursurile de medicină. La 1839 revine în patrie, și-și începe cariera literară în revista *Dacia literară* redactată de M. Cogălniceanu. Pe la 1842 începe a se ocupa cu culegerea poeziilor populare din graiul poporului. La 1844 împreună cu Cogălniceanu și C. Negruzzi fu însărcinat cu direcțiunea teatrului român și francez din Iași. În această calitate începe a scrie piese teatrale românești. În urma mișcărilor din 1848 părăsesce patria și merge la Paris. Revenind în țară, la 1855 începe a scote revista *România literară*. După unire ie parte la afacerile publice, ca deputat și ministru. În anii din urmă ministru din partea României la Paris. Móre la 1890. Alecsandri încă a lucrat aproape pe toate terenele poeziei. Forța lui principală însă consistă în lirică. El este unul dintre principalii lirici la noi.

Lirica lui Alecsandri însă este môle, blândă, fără a-dăncime în cugetare și fără energie în expresiune, nu agită sentimentul, nu-l înfierbântă, nu entusiasmază; poetul trece ușor pe de-asupra sentimentelor, întotmai cum rondunica atinge ușor cu aripa suprafața liniștită a luciului, o lină încrețire apare pe de-asupra și îndată ărași totul s'a liniștit. Lirica obține mari și durabile succese, când este ca furtuna, alu cărei geni intră jos în mare, o răscolesce în adâncuri, unde fierb și vuesc, și vibrațiunile ce se comunică în afară se prefac în valuri ce răpesc cu sine totul. Afară de acesta poetul nu s'a ocupat în lirică cu unu anume gen, nu s'a specializat, ci s'a legat mai vêtos de totu felul de ocaziuni externe, cari ori-cât le-ar' ni meri poetul pentru moment, fiind ele trecătoare slăbesce și interesul și se recesce și sentimentul său dispozițiunea specială ce domina odată, și prin urmare slăbesce și se șterge și valoarea poeziilor. Rare, forte

rare suntu geniile, care au pututu, dar si acestea numai cate-odata, se creeze *ideale eterne* din asemenea situatiuni trecetore. D'aici provine, ca poesile lirice ale lui Alecsandri n'au pututu prinde adancu si trainicu in vietu si sentimentulu intregulu Poporu-Romanu, cum au prinsu *elegiile* lui Carlova, *plangerile* si *baladele* lui Bolintineanu si *Deşteptă-te Române* ala lui A. Muresianu : tote in modu spontanu, naturalu, prin propria loru forta, fara amesteculu si insistenta compositoriloru musicali, caci in acestu casu se impune melodia prin frumusea ei si po' sia remane aproape indiferenta, pe cand in casulu celu dintaiu poesia este totul, er' melodia ceva secundara. Din numerocele poesii lirice ale lui Alecsandri, *Hora unirei* a prinsu ceva mai adancu in poporu. In lipsa conditiuniloru fundamentale, lirica lui Alecsandri lucră mai multu cu forma esterna, mai alesu cu frasa, de catu cu puterea internă, va se dica cu ideia si cu sentimentulu. Pentru aceea lirica sa a pututu fi usoru imitata, pe cand Carlova si cu deosebire Bolintineanu in elegie, dar mai alesu in balada, si A. Muresianu in oda, au ramasu neimitati. Dintre tote numai in elegie i succede poetulu a atinge sentimentulu ceva mai adancu, si dintre tote piesele mai adancu in *Tu care esti perduta*, mai putinu in *Adio Moldovei* si in *Dulce Moldova*, pe cand in cele de bucurie e forte langeda d. e. cand poetulu se intorce din esiliu in patrie, fara indoiela, avea multa cauza se-se bucura, cu tote acestea poesia *Intorcerea in tara*, scrisa sub aceea impresiune, este forte palida. Nici amorulu nu i-a pututu da expresiune intima si fierbinte, nici sentimenteloru resboinice unu vigurosu resunetu. In ciclulu de poesii facute cu ocasiunea a doue resboie, in Italia la 1859 si la noi peste Dunare, nici o piesa nu este inspirata de entusiasmulu resboinicu. Singuru numai naratiunei de dupa resboiu a lui Peneşu Curcanulu i-a imprimatu unu timbru mai energicu, care insu ca naratiune obiectiva nu pote escita sentimentulu resboinicu.

cum ar' puté face acésta unū cântecū. Mai bine i-au succesū micile tablouri séu descrieri în *Pasteluri* și mai alesū în cele mai scurte. Cele mai dezvoltate lan-gheșcū, și frazele ocupă loculū imaginilorū și alū ide-ilorū. O limbă mai bună aflămū, dintre tóte scrierile sale, în piesele lirice, căci acestea, întogmai ca în poe-sia populară, nu suférū cuvinte puținū poetice, cum suntu cuvintele lungi, străine séu cu formațiuni străine, reū-sunătoare, neologisme și provincialisme, pe când în poesile narrative și în piesele teatrale poetulū și-a im-pestrițatū și deformatū limba cu o sumă de cuvinte, dintre cari unele nepoetice, cum suntu neologismele, ca *straniū, caducū, clemență, fastū, completū, specimenū, ofrandă, decretū, antiteză, regretū, completezū, productū, cortegiū, fluviū, providențialū, solitarū, angelicū, pre-sentezū, concertezū, aprețuescū, confiatu, capitulezū, pre-dispunū, precedatū, transfigurare, berbanție, prosternū, presagiū, abiectū, complace, achita, apartinū, conformū, teasū, corniferū, complice, flagela, fecundū, resplendū, suavissimū, raportū, justū, plumetitū, ș. a. și de altă parte: bârlogū, sburdalnicū, craiū, trufașū, năprasnicū, duchū, vęduchū, lagărū, buntū, jivină, dihanie, pras-nicū, poreclă, tovarășū, pribagū, tēfērū, rēsvrătire, go-dacū (purcelū), ocolū, gingașū, surguciū, huceagū, za-padă, ceairū, prihănie, șevăelnicū, nevolnicū, tueșū, prepuelnicū, norodū, urgelnicū, oblăduire, harapnicū, ș. a. și tóte acestea nu în comedióre séu în farse, ci în piese scrise cu intențiune de înaltă poezie. — Unū altū defectū alū limbei lui Alecsandri suntu desele gre-șeli de gramatică, sintacsă ⁶⁾ și tehnică.*

6). *Despotū-Vodă*: adevărații fiit al geniulul românū; țermurii scăldate; leū năprasnicū al căruī largă ghiară; ași spus'o însuși; alū lumelorū stăpânū; sū putemū îngrabă resboiulū a'ntreprinde; ferbinte sărutări; și schimbă-se apoi cât a' vrea!; cine póte sū ne desparte; la culmele puteril.—*Fântâna Blanduziei și Varia*: descânteci fioróse; dulcele-și cuvinte; zimbirele i divine; m'ar desparte; gândirele-mi nebune; frigareie nūpte; personagi; s' aude preludele; bună feste;

Alecsandri a scrisu: *Doine și Lăcrămiore, Pasteluri, Legende, Dumbrava-Roșie, Ostașii noștri, O colecțiune de poesii populare* (p. 121). *Piese teatrale*, ș. a. (v. Poes. narat., dram. și Nuvele).

Dimitrie Bolintineanū (1826—1872) s'a născutu la a. 1826 în comuna Bolintinulū-de-vale, aprópe de Bucurescī. Invătătura și-a făcut'o la St. Sava. Intră apoi ca funcționariū la Ministeriulū de interne. Deja cele dintăiū poesii 'i atragū atențiunea publiculū, căci *O fată tinēră pe patulū morței* a fostū unū evenimentū literarū. Frații Golescī iaū inițiativa pentru a ajuta pe tinērulū poetū sē mērgă a-și complecta educațiunea literarā la Parisū. Elū se duce la 1847, dar la 1848 revine în patrie și incede a redacta diariulū *Poporulū Suveranū*. Părăsirea studiilorū, intrarea în politică și încă pe calea obositóre și deprimátóre a diaristiceī militante, a fostū o fórte mare greșelā, care și-a rēsbunatū amarū asupra talentelorū sale naturale de poetū. După suprimarea mișcārilorū, elū fu esilatū, și se duse la Parisū. Acestū esiliū a fostū de celū mai mare folosū pentru poetū. Elū este epoca de glorie a poetulū. Din acestū timpū datēzā cea mai mare parte din scrierile sale cele mai insemnate. Din Parisū, în timpulū esiliulū, elū s'a dusū în Turcia, și fiindū-cā acēsta nu-lū lāsa sē-se întórne în țērā, făcu diverse cālătorii prin Asia-micā, Siria, Palestina, Egiptū, Archipelū și pela Romāniī de peste Balcanī. Elū și-a descrisū tóte aceste cālătorii. La 1859 se întórce în patrie. Devine ministru de esterne și de instrucțiunea publicā. În timpulū activitāții sale multe idei mari le-a pusū în circulațiune și în parte a și realizatū din ele. Ideia unei Societāți aca-

oiși; osānditā a pare o fință; cu fruntele plecate; șapte culme; menitā a pere din luminā; creanga verde crescēnd mīndrā colōnā până la cerurī frunđosa lui corōnā; *fulgerii* detunā; nimic nu pote a ne desparte ș. a

demice este a lui ⁷⁾). Asemenea prin stăruințele lui, ale lui Negri și V. A. Urechie, se înființază cele dintâi scole la Români-macedoneni. După 1866 trăese retras, copleșindu-lă încetul cu încetul miseria și în urmă bôla. Cu toate acestea elu în acestu timpŭ desvôltă o mare activitate literară. Miseria și bôla 'lă doboră. Unŭ deputatŭ la 1871 arată în Cameră miseria poetului, altŭ deputatŭ răspunde: *Ce s'ă facemŭ!* Și astŭ-felŭ celă mai mare poetŭ alŭ nostru móre la 20 Augustŭ 1872 ca celŭ din urmă salahorŭ—într'unŭ spitalŭ, și totŭ atâtŭ de obscurŭ fu înmormântatŭ. Numai târđiŭ prin inițiativa d. G. Chitŭ ca ministru, i s'a pusŭ o pētră la mormēntŭ.

Celŭ mai genialŭ dintre toți poetŭi nostri este incontestabilŭ Bolintineanŭ. Elu fu unŭ geniŭ precoce, incepu de timpuriŭ și termină curēndŭ. Succesulŭ, care încoronă chiar cea dintâiŭ a lui poezie, fu și pentru elu o pedecă d'a putē înțelege deplinŭ grēua misiune a poetului. Elŭ incepu a scrie și scrise mereŭ fără a cugeta că de unde nu mai puni, séu ieŭ mai multŭ de câtŭ puni, curēndŭ va veni timpulŭ când n'o s'ă mai afli ce s'ă ieŭ. Cu toate acestea Bolintineanŭ, ca nici unulŭ din contimpuranŭi sei, duce în *Plângerile* sale la înaltă perfecțiune elegia începută de Cârlova, și este totŭ-odată creatoriulŭ a două alte specii. Elŭ creză la noi balada istorică și narațiunea poetică. Pe când ceilalți poetŭi rătăceau fără orientare încóce și incolo pe vastulŭ câmpŭ alŭ poeziei, elu în anii forței poetice și concentrēză puterile asupra acestorŭ specii. Nici-odată până ađi mai dulci, mai puternice și mai mișcătore accente elegice n'a scosŭ vre-unŭ poetŭ la noi. Ele nu suntŭ jocuri de frase, versuri ticluite numai pentru ochi și urechi, ele suntŭ scânteŭi electrice, cari nascŭ din prisosința puterei și a sentimentului, și pentru aceea a-

7). V. A. Urechie, Actele și solemnitatea oficială și neoficială a înăugurării Societăței literare Române, Buc. 1867, p 50.

celași efectă de o adâncă și ardătoare duiosie produce în sinulă oră-cărui le cetesce. Er' limba loră este d'ò dulcătă și duiosie îmbătătoare. — Baladei istorice, cu totulă necunoscută pân' aci în literatura nôstră, elă 'i dede și nascerea și cea mai înaltă perfecțiune, încâtă nime nu mai încercă după elă să-și măsore puterile cu creațiunile lui. Dreptă-aceea balada istorică muri dimpreună cu creatoriulă seă. Cei cari sciă, că tótă Dacia răsuna de cânteculă baladeloră : *Pe o stâncă négră, Pe câmpia Turdă, Ca ună globă de aură, Nôptea se întinde, Intr'o sală'ntinsă, Vin, de mă sărută* ș. a. a-acea voră sci să cumpenescă marea influință ce aceste balade aă esercitată asupra spiritului publică la Română. Ele nu suntă numai simple balade, narațiuni scurte de fapte, ele suntă în fondă neimitabile cêntece de răsboiă. Și decă nimică altă ceva n'ar' fi scrisă Bolintineană, acestea erau d'ajunsă pentru-ca noi să-lă numimă ună Tirteă română.

Afară de elegii și de balade, Bolintineană a mai creată o sumă de alte piese lirice, cum suntă *Caiccelaneele și Cântecele* (1855), cari cele mai multe suntă de o înaltă frumuseță și unele adevărate mărgăritare. Cânteculă de răsboiă *Inima-mă e sécă*, este de o rară energie. Dar puterniculă seă geniă nu se opri aci. Elă celă dintăi dede narațiunei poetice adevarata limbă, spirită și desvoltare, anume în *Florile Bosforului și în Poeme* (1855). Avântulă fantasiei, plasticitatea espunerei, foculă sentimentului vërsată în ele, lumea de nôue idei și vederi, dulceta limbei, suntă, tôte cuprinse la olaltă, neimitabile precum în faptă aă și rëmasă. Tôte acestea înalte calităăi ale lui Bolintineană începă mai târziu a slăbi. După 1855, în care ană aă apărută *Poesiile vechi și nôue*, geniulă lui începe a se pâli, numai rară mai scânteie puterea lui cea vechie. Elă scrie multă încă și dup'acesta, dar' mai multă nu mai amintesce pe Bolintineană celă de-odată și nu mai rară mai apare ca celă vechiă. Elă, adoratoriulă și desmormântatoriulă

gloriilor trecute, popularisază acum pe eroii naționali ca Mircea, Stefanu, Mihaiu ș. a. nu numai prin scrieri istorice, scrise dulce și ușor pentru popor, dar și prin piese teatrale în care se mai resumă încă odată totă puterea lui de care mai dispunea, și prin epică, în care însă mai puțin s'a putut afla pe sine însuși. Desilusionat de cele ce vedea, căci nu mergeau cum el doria și-și închipuia pentru marele viitoriu ce-l întrevedea, mănuesce și biciul satirei. Are însă și Bolintinean defectele sale. El încă a lucrat prea rapede. Numai vorbim de ultimii ani în cari a dezvoltat o activitate febrilă, alu cărei motiv se vede a fi fostu desperata lui stare materială. D'aici provin dese repetări ale acelorași idei, frase și cuvinte. Cu toate acestea nu numai prin geniū, Bolintinean se distinge între toți și prin limbă. Limba lui, și mai alesu în epoca de glorie, este cea mai alasă și mai curată și totu-odată și mai corectă, și dacă vom considera, că el încă a lucratu destul de iute, vom trebui să admirăm armonia fărmeătoare și rotundimea versului. El singuru a înțelesu, că, deși limba română suferă hiatulū, totuși unu adevăratu poetu trebuie să-l încungire câtu numai pôte. El l'a evitatu în unele poesii în modu absolutu, fără a stropși gramatica și sintacsa limbei, ceea-ce probază marea putere ce avea elu asupra limbei. În poesiile mai târzie nici limba nu mai este totu-de-una la înălțimea de mai înainte.

Bolintinean, ca scriitoru, are și o mare calitate morală. Elu este modestu ca o fată mare, nici odată, nici în scriere nici în împregiurările vieței, nu încercă a se impune prin reclamă. Elu este preotulu sacru alu Musei, care seriosu și solemnū, ca și când n'ar' vedé lumea, servește liniștitu la altarulu ei⁸⁾.

8). G analiză critică a poeziilorū lui Bolintineanu a se vedé în ale nōstre *Cercetări literare* p. 288—356

Din numărósele scrieri ale lui Bolintineanu amintim urmátóarele: 1) *Poesiile vechi și noue*, plângerii, balade, Florile Bostorului, Caiccelanee, epistole, cântece, poeme (1855); 2) *Cântarea României și Melodii române* (1858); 3) *Bătăliile Românilor* (1869); 4) *Legende și Basme naționale* (1858, 1862); 5) *Satire politice*: *Nemesis*, *Eumenidele*, *Bolintiniadele*, *Menadele* (1861, 1866, 1870); 6) *Conradu*, poemă în 4 cânturi; 7) *Ielele, grame și epigrame politice* (1869); 8) Scrieri dramatice: *Mihaiu viteazul condamnat la moarte*, *Stefanuvoda celu berbantu*, *Alecsandru Lapusneanu*, *Stefanu Gheorghe-voda*, *Marirea și uciderea lui Mihaiu Viteazul*, *Mihnea-voda*, *Postelniculu Const. Cantacuzinu*, *Brancoveni și Cantacuzinu*; 9) Romane: *Maniulu și Elena* ș. a.; 10) Istorice: *Viețile lui Traianu Augustu*, *Mircea celu bătranu*, *Vladu Tepeșu*, *Stefanu celu mare*, *Mihaiu Viteazul și Cuza* ș. a.; 11) Călătorii: în Moldova, la Ierusalim, la Români din Macedonia și muntele Atosa, a Domnitorulu Românilor (Cuza) la Constantinopol, în Asia mică; 12) *Traduceri*, traduce pe Anacreon, participă la traducerea *Miserabililor* de V. Hugo; 13) Diverse alte scrieri și articole de ziare.

Gheorghe Sionu (1822—1892) născutu la Hârsova distr. Vasluiu. A urmatu puțin la St. Sava, d'aci incolo și-a câștigat cunoscintele prin propria diligență. A intrat apoi în funcțiune publică. La 1848 fiindu esilat trece în Bucovina, de unde revine la 1850. La 1859 trece la București unde începe a scóte *Revista Carpaților* și unde și móre la 1892. În poesiile sale lirice elu a imitat și une-orii aprópe l'a tradus pe celebrul poetu francesu Beranger: *Noroculu* (La fortune) *Orangutanulu* (Les Ourangs-Outans), *Rundunelele proscrisulu* (Les Hirondelles), *Censorulu meu* (Le Censeur), *Pêrulu meu albu* (Mes cheveux) *Lizișora* și altele. Din poesiile sale s'au popularizat *Limba Românească* și *Lizișora mea*. Afară de o *Colecțiune de poezii* și alta de *fabule*, a mai scris piese teatrale și a tradus *Istoria lui Fotino* și

a fraților Tunusli din grecesce (v. Teatru și Fabule).

Gheorghe Crețeanu (1829—1887). S'a născut la București, a studiat la St. Sava, apoi la Paris. Reîntorsu în patrie devine funcționar, mai târziu ministru la culte. Măre ca membru la Curtea de Casație. Poesiile sale le-a publicat sub titlul *Patrie și libertate*. Talentu liricu și cu deosebire elegicu; mai însemnate: *Dorul țerei*, *Cântecul străinătăței* și *Glasul viitorului*.

Mihaiu Eminescu (1849—1889) este cel dintâiu poetu bolnavu său desechilibrat, în literatura română. Mamă-sa bolnavă și transmisese bóla la toți copiii, din care doi deja mai înainte înnebunise și unul, ér' după alții, amândoi s'a sinucis. Elu după o vieță forte desordonată⁹⁾ înnebunesc la 1883 și măre la 1889. Bóla din moștenire s'a potențat prin alegerea scriitorilor cu care s'a ocupat, anume filosofu pesimistu dar epicureu Schopenhauer și așa numitul «poetu bolnavu» alu Germanilor, Heine, de asemenea epicureu. La acestea s'a adaos și legăturile sale sociale totu de aceeași natură. De-aici a urmat că elu din cauza stăreii patologice, turburate a sufletului, ne putendu percepe lumea de sine și prin sine, a fostu cu totul aservitu de ideile și vederile acelor scriitori străini și lumea lor a primit'o ca a sa proprie, pentru aceea elu în *Poesiile* sale (edit. 1884) descrie aproape esclusivu lumea și vieța germană din Heine, se înțelege însă, palidă și ștersă cu tóte copiile.

Elu lumea românescă n'o cunósce și, afară de vre-o două-trei reminiscențe, poesiiile sale nu posedu altuceva *etnică-românescă*, nici ca natură încungiurătoare, țără și popor, nici ca vieță etică: idei și datine, dureri și bucurii, aspirațiuni și lupte; dincontră face apo-teosa celui mai selbatecu vandalismu strigându: «sdro-

9). Descrisă chiar de amicii și cunoscuții sel v. *Convorbiri literare* No. 11 și 12 (jubilaru) 1892 p. 176—195.

biți orânduie! sfărmați totu ce arată mândrie și avere! sfărmați statue, palate și temple!... și a predica apoi asemenea idei funeste chiar la noi, care tot mai multu trebuie să lucrăm până ne vom reculege din sdrobirea și vandalismulu secoliloru trecuți! O altă consecință naturală a stării sale bolnave a fostu, ca poeziile sale suntu în generalu fără legătură internă, desordonate și confuze. Sentimentulu iubirii ce-lu preocupă aprópe în tóte poeziile, este unu sentimentu bolnăviciosu, lipsitu de orice înălțare nobilă și aventu idealu, și este atrasu numai de materiă brută. Pe lângă acésta în tóte domină o *atmosferă de lume mórtă*, mocnită și năbușitoare, unu sentimentu posomoritu de nemulțămire, unu desgustu bolnavu de viață, fără a refusa însă ceva din plăcerile ei cele mai abrutizătoare. Lipsitu de inspirațiune, care este absolutu imposibilă fără *seninătatea minții*, a lucrātu cu ce-a pututu culege din cei doi scriitori și mai alesu din Heine. Și din acestia însă, din cauza stării sale bolnave, n'a pututu culege de câtu trăsăturile mai brute, amorulu materialu, desgustulu de viață și atmosfera de lume mórtă, tóte părțile bune din ei au rămasu neatınse. Cu deosebire din Heine n'a pututu imprumuta absolutu nimicū din spiritulu lui sarcasticu, din temperamentulu lui veselū, profumulū lui liricu, ci a imprumutatu numai stafagiulu esteriorū și anume celū din momente posomorite și amorulu brutū, adecă partea absolutu slabă din Heine. Totu așa a imprumutatu și din Schopenhauer. Bolnavu fiindu s'a impresionatū numai de părțile bolnave din modelele sale. Din tóte acestea a urmatū apoi sărăcia de subiecte și învêrtirea acelorași idei în tóte poeziile, alcătuirea a-nevoioasă și migăloasă a versulu, cāpocirea cu cuvinte căutate și repetite; cu fraze leneșe și umpluturi. Avêndū apoi o limbă fórtē săracă a alergatū după neologismī neadmiși nici în prosă, necum în poezie, ca reflectū, faldurī, bracu, brăcuitu, nimbū, nefastū, selbe, murū, savantū, solitarū, imberbū, constelatū, sombru ș.

a. seŭ după cuvinte nepoetice : coșcovŭ, simulezŭ, succedŭ, neliberŭ, egalŭ, scopŭ, sensŭ, numerosŭ, cumcŭ (fôrte desŭ), propriŭ ș. a. ; a nesocotitŭ reguli gramaticale din cele mai elementare : lunce, siniŭ (sinuri), gene lunge, poveste feericŭ, snopuri, mâne (mâni), vinuri sece, torții (tôrțe), ziduri lustruiți, sfinx pëtrunsă ; *ale trestilorŭ sunetŭ*, *ale preoțilorŭ cântecŭ*, de dorulŭ alŭ străinului ; espresiuni și epitete stângace, sarbede și chiar absurde : neguri negre, flori care cântŭ, nôpte largă, viêtă plană, brațe de valuri, nuori de eresŭ, cerŭ plinŭ de eresŭ, vatră sură, vârfulŭ lungi, noori lungi, prilejŭ lungŭ, îmbrățișări de brațe ș. a. ; intonarea cuvintelorŭ adese-orŭ stâlcită când pentru ritmŭ, când pentru rimă, afară de acestea fôrte multe versuri schiope lipsindu-le silabele cerute, ér' altele neavëndŭ pausă ; — rima e saracă, anemică și falsă : farmă-dormă, poetŭ revêdŭ, bată-slôtă, vadă-luminosă, môle-sale, cridă-zugrăvită, zborŭ-nori, coboră-turbare, mirare-picioare ș. a. pe lângă ácêsta întrebuinteză fôrte desŭ versuri albe, neadmise în poesia română originală.

Chiar decă fondulŭ n'ar' fi străinŭ, săracŭ și bolnavŭ cum este, greșelele de formă, ca numărŭ și calitate, suntŭ atâtŭ de enorme, încâtŭ ar' sdrobi, din punctŭ-de vedere alŭ adevêratei arte, chiar și celu mai strălucitŭ cuprinsŭ.

Tôte acestea, fondŭ și formă, puse în asemenea condițiuni, aŭ pututŭ fi ușorŭ imitate de toți începătorii, distrugëndŭ însê în ei ori-ce aventŭ și originalitate ¹⁰⁾.

1) *Constantinŭ Stamati moldoveanŭ* ; 2) *Ionŭ Eliade Rădulescu* are mai însemnate *Sburătorulŭ*, *Poetulŭ murindŭ* și unele traduceri din Lamartinŭ ; 3) *Constan-*

10). O analiză critică amănunțită a se vedé în *Revista crit.-lit.* No. 5—6 din 1894.

tină Negruzzi, *Marșul lui Dragoș* scrisă de elu s'a popularisată la 1848 în Transilvania pe numele lui Iancu; traduce mai multe din *Baladele* lui V. Hugo; 4) C. A. Rosseti a publicată în tinerețe *Ceasuri de mulțumire* din cari unele devenise populare; 5) *Cesară Boleacă* (1813—1880): O colecțiune de poesii de conținut feliurită, puțină talentă în poesie, limba aspră, mai bun prosator; 6) *Grigorie Alecsandrescu* avută și adese-orî nou în idei, dar puțină corectă în limbă și slabă în tehnică; mai succese *Anvlă 1840*, *Umbra lui Mircea la Cozia*, *Suferința*, *Ucigașul fără voie*, *Nu, a ta mörte*¹¹⁾; 8) *Catina*, poesii revoluționare popularizate în 1848; 9) *Alecsandru Sichleană* (1834—1857), talentă fericită, dar' nu putu ajunge la desvoltare; 10) *Alecsandru Depărățeană* (+1865), multă fondă de poesie, dar limba impestrițată cu multe galicisme; 11) *Const. D. Aricescu* diverse poesii, unele cu puțină, alte fără poesie, mai ales cele mai târzii; 12) *Niculae Niculeană* (1833—1871) natură ferbinte poetică, dar' întunecată de pesimism; s'a născută la Cernat (Săcele) în Transilvania, numele lui de familie Tomășoiu¹²⁾; 13) *Mihailă Zamfirescu* talentă fericită, dar' nu prea îngrijită, espresiunea adese-orî prosaică; 14) *Dimitrie Petrino* (1833—1878) diverse poesii, unele bine scrise, dar în general pline de pesimism; 15) *Ionă A. Lăpădată* (+1878) unul din cei mai talentați din generațiunea jună; lirică voiósă și plină de aventă; deosebită frumoșe: *Glasul străbunilor*, *Părul de aur*, *Dumnezeul nostru*.

11). O analiză critică de noi în *Cercetări literare* p. 29—58.

12). Ni s'a spus de röp. prof. universitară P. Suci, care l'a cunoscut de când episcopul Chesarie de la Buzeu adusesse pe nepotul său de la Săcele la Buzeu, unde P. Suci se afla pe atunci profesor la Seminariu.

Poesia narativă.

Prospectu istoricū.

Cele dintăiu urme de poesie narativă aparū in sec. alū 17-lea. Cea mai vechie o avemū dela Mironū Costinū, cronicariulū, care in 18 versuri tipărite in Psaltirea versificată a lui Dositeiū (1673) vorbesce cu scurtime epigramatică despre colonisarea Daciei, care temă a dezvoltat'o apoi mai pe largū in poema scrisă, din nefericire, in limba polonă la 1684 (v. p. 220). Er' mitropolitulū Dositeiū tipăresce in Paremiariū (1683) unū poemelnicu in 132 versuri alū Domnilorū Moldovei și alū faptelorū lorū mai însemnate. Cronicariulū Ienache Cogălniceanu face ôre-care progresū pe acéstă cale descriindū mórtea tragică a lui Grigore Ghica, Bogdanū si Cuza, publ. in Cron. Rom. (III 274—294). Totă de origine literară este și cronica seū mai bine legenda in versuri a Mănăstirei Prislopti (p. 237). Tôte acestea înse suntū numai palide începuturi. Piese, cari in adevēru merită a se numēra la poesie narativă, începū a se scrie numai cu începutulū acestui secolū. Și cea dintăiu piesă este Arghirū și Elena (1800) de I. Baracū, urmēzā apoi Vasile Aronū, Beldimanū, ér' in epoca II (1830—1860) se inmulțescū, căci începū a scrie Eliade, Negruzzi, Bolintineanu, Alecsandri ș. a. — Celū mai înaltū genū de poesie și anume epopeia, in epoca I până la 1830 o încercă in spiritū umoristicū-satiricū I. Budaï-Deleanū, in spiritū bisericescū I. Baracū in *Risipirea Ierusalimulū* și Vasile Aronū in *Patimile lui Christosū*; in epoca II in spiritū eroicū Eliade in Michaidă. Mai multū și mai cu succesū s'a cultivatū narațiunea poetică.

P O E T I I.

Vasile Aronū (1770—1822), fiū de preotū, născutū in comuna Glogovești lângă Blajū, unde a făcutū liceulū ér'

cursul de drept la facultatea dela Clujă. S'a așezatŭ apoi ca avocatŭ la Sibiu, unde a muritŭ la 1822. Elŭ este unŭ poetŭ popularŭ de multă valoare, care împreună cu Baracŭ și A. Panŭ formeză pleiada poetilorŭ celorŭ mai gustați de poporŭ până josŭ în coliba țeranului. Limba lui este limba românească generală, fără provincialisme, asemenea și versulŭ e celŭ popularŭ, afară de unele piese scrise în spiritŭ mai înalt literar. Scrierile suntŭ următorele poeme: *Patima lui Christosŭ*, în dece cânturi, *Anulŭ mănosŭ*, *Leonatŭ și Dorofata*, *Narcisŭ*, *Piramŭ și Tisbe*, tôte tipărite în nenumărate edițiuni; *Eneida* netipărită, și *Bucolicele* lui Virgiliŭ, din cari s'a tipăritŭ în Folia pentru minte; *Raportă din visŭ* publicatŭ în Telegrafulŭ românŭ din Sibiu, suntŭ vre-o 15 ani, și trei elegii.¹⁾

Ionŭ Budai-Deleanŭ (p. 245) a scrisŭ la începutulŭ secoluluiŭ *Țiganiada* sŭu *Tabăra Țiganilorŭ* în 12 cânturi. publicatŭ pentru întâia oară în *Buciumulŭ Românŭ* an. II (1877). Este o epopeie în tonŭ comicŭ, în care se descrie o expedițiune a Țiganilorŭ. Este în generalŭ o operă de înaltă valoare în genulŭ sŭu: ea pŭte concura cu ori-care altă asemenea operă din literaturile străine. Er' în câtŭ pentru noi ea este unica operă în specialitatea sa, și în generalŭ cea mai serioasă, și care a succesŭ mai strălucitŭ dintre tôte încercările pe terenulŭ epicŭ până la 1860. Este plină de comicŭ și umorŭ, și adese ori tracteză cu unŭ caustic sarcasmŭ împregiurările sociale din trecutulŭ României. Tonulŭ, după maniera clasică este ținutŭ totŭ-de-una susŭ, ceea ce este cu atâtŭ mai singularŭ, căci subiectulŭ este din sfera cea mai de josŭ a societăței și a vieței; nici-odată însă nu greșesce limbajulŭ și atitudinea ce convine

1) Cipariŭ în Archivŭ p. 234, și 784 Țice că într'altelē a avutŭ manuscrisulŭ *Eneidei* și cele trei elegii. din cari nimicŭ nu s'a publicatŭ. Unde vorŭ mai fi? Manuscrisulŭ orig. alŭ lui *Raportă din visŭ* se află în bibl. Academ. române.

fie-cărui personagiū. Desvoltarea este organică și plastică, și espunerea viie și foarte variată. Este scrisă în strofe de 6 versuri în endecasilabulū italianū, greu pentru limba română, și pe care poetulū nu l'a observatū rigurosū. Limba este foarte bună și corectă, stilulū de o concisiune clasică neîndatinată la noi, și pentru aceea la prima cetire pare greoiū. Nededați la noi cu cetirea de scrieri mai seriose și prin urmare mai grele, această operă de valoare chiar și după tipărire a rămasū necunoscută. ²⁾

Ionū Baracū (1779—1848), fiu de preotū, născutū în comuna Alămorū nu departe de Sibiū în Transilvania, și-a făcutū studiile la Aiudū, drepturile la Clujū. La 1802 s'a aședatū ca avocatū la Brașovū, la 1806 a fostū numitū translatorū sēn interpretū pentru limba română pe lângă magistratulū din Brașovū. A redactatū *Fóia Duminecei*. A muritu la ¹⁰/₂₂ Iuliū 1848. Elū este unū scriitorū popularū atâtū în limbă câtū și în concepțiune, pentru aceea scrierile lui aū intratū adâncū în poporū. Versulū lui este în generalū celū popularū, narațiunea simplă și nemăestrită, totū așa și limba lui este generală, ca limba bisericéscă. Poemele *Arghirū și Elena* și *Risipirea Ierusalimului* în 8 cānturi, suntū principalele lui scrieri. Afară d'acestea a mai scrisū *Rătăcirile lui Ulise* în 7 cānturi, după Odiseia lui Omerū, din cari s'a publicatū numai o parte în „Albina Carpaților“ pe a. 1879; *Deucalionū și Pirha* și alte mituri din Metamorfósele lui Ovidū; a tradusū o parte din *O mie și una de nopți* ș. a. ³⁾

Ionū Eliade Rădulescu (1802—1872) s'a născutū la Tergoviște, învățătura și-a făcut' o la St. Sava sub La-

2) O analiză critică a operei v. Ar. Densușianū, Cercetări literare, Iași. 1888 p. 245—277.

3) Veđi *Fóia* p. minte etc. 2. 1848 pag. 272, 284 unde se înșiră 28 de scrieri de ale sale. La Academia română se află o parte din manuscriptele lui în două volume conținendū vre o 23 scrieri deosebite afară de unele mērunțișuri; manuscriptulū lui *Arghirū și Elena* lipsesce.

zară, căruia i-a și urmată în catedră, și fiindă scólele lipsite de cărți didactice elă tipăresce o matematică și Gramatica română. La 1 Aprilă 1829 începe redactarea *Curierului Românesc*. D'aici încolo elă devine bărbatulă celă mai însemnată atăt pe terenulă literară, câtă și pe ală lupteloră politice, cu ună cuvântă în tôte direcțiunile deșteptării și desvoltărei năstre naționale. Ună spirită ageră, îndrăznelă și d'o activitate neobosită; elă tu ună fermentă în tătă vieța năstră literară, politică și culturală, cu deosebire până la 1848. De-aici începe a se ivi pe scenă generațiunea mai tinăre. Elă întemeiază societăți (p. 153), elă începe dincăce nu numai celă dintăiă diară politică, dar și literară, *Curierulă de ambe secse*. elă traduce și îndemnă pe alți a se ocupa cu literaturile clasice vechi și moderne. Elă strigă generațiunei tinere: *scrieți băeși, numai scrieți!* O frasă bună pentru agitațiune literară, dar nu și pentru literatură, celă puțină cum l'ău înțelesă și l'ău urmată mereu *ad-literam!* La 1848 elă este capulă revoluțiunei. În scurtă elă este care a făcută să incolțescă și să inverdescă în curendă semina deșteptării semănată de reformatorii dela începutulă secolului. Cu 1848 se încheie epoca lui de acțiune, urmază alți și elă intră în retragere, scrie însă mereu până la mărte în 27 Aprilie 1872. Eliade încă s'a ocupată cu tôte speciile literaturii, încătă ca și colegului seă de acțiune. Asachi, anevoie 'i poți afla loculă între cărți scriitorii se-lă puni, de-ore-ce nici o specialitate n'a cultivat'ă cu deosebire. Noi l'amă pusă în acestă locă, căci din tôte se vede, că a avută o deosebită predilecțiune pentru poesia narativă, și pe acestă terenă a lucrată mai cu insistență, mai alesă traducendă. Deși în generală elă a avută mai mare înclinare pentru poezie, succesele lui însă pe acestă terenă suntă modeste, căci elă pentru poezie avea mai multă iubire decâtă putere, pentru aceea n'a putută se-si elupte ună adevărată și durabilă succesă. La acesta se mai adaugă și innoirile ce mai târziu a

cugelată că suntu neapărate pentru limba română. Elu începe precum in prosă așa și in poezie cu unu verde și agitată stilu românesc, dar deja in Michaidă începe a-și forma o limbă și unu stilu, care culminează in *Imnulă creațiunei*, și care nu numai ca poezie, dar nici ca prosă nu se pôte mistui, și in urmă chiar și poeziile mai bune le traduce in această limbă. In Michaidă n'a nimeritū nici tonulū, nici limba, și mai puținū stilulū epicū; n'a nimeritū nici chiar formă, căci versulū albū pôte fi admisū in traduceri, dar nici de cum in opere originale românesci, când limba noastră este atâtū de avută și variată in rime. Totū asemenea n'a nimeritū limba, stilulū și tonulū in cele-l-alte traduceri din poezii clasici.—Decū însă succesele lui ca scriitoiū in literatură n'au pututū fi durabile, neșterse suntu succesele lui in marea operă a deșteptărei și desvoltărei nōstre naționale, pentru cari a bine-meritatū de patrie, și patria recunoscētore i-a înălțatū și eternisatū memoria prin o statuă. Scrierile lui suntu fōrte variate și numērōse și afară de cele amintite mai înșirămū: 1) *Cursū de poezie generală*, colecțiune de diverse poezii; 2) *Traduceri* din Eneidă, Dante, Ariosto, Tasso, Osianū, Molière, Lord Byron, Cervantes, Biblie ș. a.; 3) *Istorice*: Istoria universală, Istoria Românilorū, Instituțiunile României, *Equilibriu între antitezi* și diverse articole intre cari și istorice ș. a.; 4) *Linguistice*: Gramatica rom., Paralelismū între limba rom. și ital., vocabulariū de vorbe curatū române și străine, ortografia română. (v. *Lirica*, *Dramatica* și *Sătira*).

V. *Alecsundri* până la 1860 pe terenulū poeziei narrative nu scrie decâtū puținē piese și numai in tonulū și maniera populară, între cari amintimū: *Măriōra Floriōra*, o dulce musică de cuvinte și de rime, dar fără o acțiune și fără ideie precisă; *Sentinela Română*, o descriere ictorică à vol d'oiseau a luptelorū Românilorū; *Povestea populară*: *Trei fete de împēratū*, pe care poetulū, sub titlulū *Sirăte-Mărgărite*, a imbrăcat'o in

versurii populare, este singură care are, pe baza basmului popular, o idee precisă și organică dezvoltată.— Numai mai târziu a început a se ocupa cu narațiunea poetică în înțelesul mai înalt literar, publicându mai multe așa numite *Legende*. Care a succedut mai bine, ca dezvoltare și acțiune, este *Danul căpitanul de plaiu*, o figură naturală, adevărată, și abstragându dela unele exagerări cam copilărești, în ea fantasia s'a încreștinat fericit cu realitatea. *Vladul Tepeșu și Stejarul* are mai multe succese de frage că de concepțiune și de dezvoltare.—*Dumbrava Roșie* este cea mai dezvoltată, dar cea mai puțin reușită. În cinci capitole totu nu mai preparative de luptă și abia în două capitole o luptă superficială schițată, în care chiar eroii legendarii Michul, Palădabă, Alimoșu, Sparge-lume, anunțai cu pretențiune, nu iau nici o parte. Dincontră preparativele trebuiau schițate pe scurt și lupta dezvoltată, dar toată această este partea cea mai grea. Er Stefanu, anunțat ca erou principal al poemei, numai în capitolul V apare și ține, în contra datinei și limbajului eroilor, o foarte lungă tiradă, în care se laudă singur, și după aceea dispare, căci elu nu ia parte la luptă; ci mai târziu, la *Aratu*, l'aflăm că „*asistă pe unu calu negru, sub unu stejaru frunzosu*,” la umbră, întotdeauna precum comandantul se Cârja a aștitat la luptă și apoi „*de-o parte s'a retrasu*”²⁾. Multe versuri neglijate.

Constantin Negruzzi a scris o singură narațiune poetică, *Aprodul Purice*. Pentru timpul în care a scris'o (1837) se pôte dice un succes. Chiar și astăzi, ca dezvoltare și lină narațiune epică, decât vomu abstrage dela nesiguranța versului, merită a se aminti printre celelalte în literatura rom. Poetul n'a putut însu se țina sus până la fine tonul începutu, căci dela versul

2) O analiză critică de noi asupra *Dumbravei-Roșie* în *Cercetări literare*, p. 143-165.

Sórele-acum cu mărire cade la tonul de cronică rimată.

Dimitrie Bolintineanu este cel mai însemnat și în această specie de poezie. El scrie într'un mod al său cu totul special și nou. Se asemănă încâtă-va cu Lord Byron, deși în *Florile Bosforului* și în *Poeme* (1855) nu are nimic de la el. Splendórea fantasiei, espunerea viie și plastică, palpitarea vehementă a sentimentului, dulcéta limbei și farmecul versului, toate acestea într'atâta te răpesc la cetirea *Florilor Bosforului*, încât în adevăr abia te lasă să mai și cugeți ce cetesci, fiindcă ți se destăinuesc óre-cum toate prin sentiment. Cele mai însemnate sunt *Zeila*, *Mehriube*, *Suadea* și *Hial*. — Pe lângă aceste subiecte orientale, a scris și din istoria noastră națională sub titlu *Poeme*. Poetul în acestea nu desvóltă sborul de fantasie din *Florile Bosforului*. Nică subiectul, nici realitatea lucrurilor nu-i permiteau această. El și ie aici mai multă tonul eroic. Cea mai însemnată din acestea este *Andrei*, ce tracteză expedițiunea lui Mihail-Eroul asupra Nicopolului, condusă de hatmanul Udrea.—*Traianida* este din epoca de decadentă a poetului, în care nu mai reasli pe Bolintineanu.

O poemă particulară, deși scrisă în prosă, trebuie s'o amintim aici. Este *Cântarea României*, pe care întâia óra a publicat-o Nicolae Bălcescu în *România Viitoare* (Paris, 1851) dicându, că ar' fi aflat-o scrisă într'o psaltire vechie, deși limba și ideile o trada de o scriere nouă. Bălcescu a făcută această numai pentru a-i da o mai mare autoritate și influință. În fine însă V. Alecsandri a susținut că originarminte ar' fi scris-o Alecu Ruso, moldoveanu, în limba francesă. și Bălcescu numai a tradus-o. Această susținere a rămas cu totul neprobată. Ori-care să fie proveniența ei, pentru avântul și ideile adevărat poetice cu cari s'a scris, și pentru conținutul ei propriu unei poezii epice, ea ocupă un loc de onóre, deși într'un vestmânt contra etichetii poetice.

Eteriu lui A. Beldimanu este o cronică rimată.

Alți scriitori și traducători pe acestu teren până la 1860 mai amintim: 1) *Iosifū Conțu*, *Bătaia brăscelor cu șoreci* a lui Omeru tradusă la 1816 după o traducție ungară, manuscriptul în bibl. Museului din Cluj; 2) *Constantinū Aristia* a tradusă 6 cântări din *Iliada* (v. Teatru); 3) *Constantinū Stamati* a scris poema *Ciubărū-Vodă* în care amestecă și povești populare; 4) *Daniilū Scavinschi* a descris o *Călătorie la Borsecu*; 5) *V. Pogorū* traduce *Henriada* lui Voltaire (1838); 6) *Eneida* lui Virgilu a fostu tradusă de V. Aron, apoi de *Moise Sora Noacu* (1807—1862) în versuri albe, cum se vede dintr'unu fragmentu (Pumnul, Lepturariu. t. IV, 39), și de *Atanasie Șandorū* în esametre, nici una însă din aceste traduceri nu s'a tipăritu; această din urmă se află în bibl. Academiei române; 7) *A. Panu* a tradusă din grecesce pe *Erotocritū*; 8) *Gheorghe Sionū* a tradusă *Mórtea lui Socrate* de Lamartinu și unu fragmentu din *Paradisulū perdutū* de Miltonu, dar nu din originalu; 9) *A. Pelimonū*, *Traianū în Dacia, Faptele Eroilorū* ș. a.

Poesia dramatică.

Prospectu istoricu.

Urme de poezie dramatică se află și la noi chiar în literatura populară, ér' acțiunii teatrale în datinele Poporului-Român. Orațiunile dela nunți sunt dialogu; ele sunt împreunate cu ore-cari acțiunii teatrale. Colindele se cântă pe multe locuri în coru împărțitu în câte doi, când sunt patru seú mai mulți colindători. Irodii sunt în adevéru o mică reprezentațiune teatrală în totă forma. Jocul Călușerilor este împreunatu cu producțiunii de forță, ér după cum ne descrie D. Cantemiru în Descrierea Moldovei (II, c. 8), jocul călușerilor din Moldova, este éraš de natură teatrală, căci

căluceii se îmbracă în vestminte femeesci. 'și punți cununii de pelinü pe capü, 'și învölescü fața cu pânză albă și vorbescü ca femeile. Dela acestea până la teatru formalü mai este numai o jumătate de pasü. Cu töte acestea, teatrulü nostru nu s'a desvoltatü nici din literatura populară, nici din acțiunile teatrale cu cari suntü împreunate unele datini ale poporului, ci din contră a fostü introdusü pe calea civilisațiunei, pe la începutul acestui secolü.

Cea mai vechie urmă de poezie dramatică împreunată cu acțiune teatrală o aflămü la Sulzer (III, 1—83) înainte de 1881—2, în cari ani a eșitü *Istoria* lui. Elü adecă ne spune, că la Brașovü la o nuntă săsescă s'a produsü o mică farsă scrisă în limba română de unü românü însemnatü cu monografulü *M cu ile*. Persónele suntü: mirele, unü ciobanü și soții acestuia ca nuntași. Sulzer reproduce o parte din această farsă scrisă cu spiritü. Acesta este cea dintâin piesă teatrală românescă cunoscută până aji. Totü în Transilvania s'a scrisü între ani 1777—1780 o tragedie în limba română despre mörtea lui Grigorie Ghica-Vodă, netipărită, manuscriptulü în bibl. episcopală din Oradea-mare ¹⁾. Iordache Slălineanu traduce după o traducere grecescă pe *Achile la Schiro* de Metastasio și-lü tipăresce la 1797. Cele dintâin reprezentațiuni teatrale în limba română le întimpinămü pela finele deceniului alü II-lea alü acestui secolü. Asachi ne spune în autobiografia sa la *Novele istorice* ed. 3-a, că elü „La 1817 a organizatü pe a sa cheltuielă unü teatru de societate în salonulü hatmanului Costache Ghica,“ și s'aü „reprezentatü mai multe piese în limba română și francesă.“ Asemenea începuturi s'aü făcutü și la Bucuresci la 1818 prin stăruințele lui Ionü Văcărescu. Wilkinson (op. cit. p. 127) ne spune, că la 1819 a venitü la Bucuresci o trupă germană, care juca opere germane și comedii

1) N. Densușianü, *Analele Acad.* ser. 2. t. II. secți. I. pag. 212.

traduse românește. Spiritul teatral începuse deja a lucra și în scriitorii noștri. Încă dela 1821 avem o mică farsă originală scrisă la Bucuresci, publicată în Col. lui Traianu, 1872 Nr 7. De ôre-ce înse grecismul era în flóre, fără îndoielă pe acela timp se juca mai vârtos grecesce, căci în faptu aflăm, că la 1819 se juca în Bucuresci *Orestu* tragedia lui Alfieri tradusă grecesce. La 1820 s'a publicat în Bucuresci în limba grecescă „Culegere de diverse tragedii, cari au fostu reprezentate pe teatrul din Buturesci în limba grecescă“, ér' Const. Aristia a tradus și a tipărit la 1827 pe *Georges Dandin* ²⁾. Dar totu în acestu anu Al. Beldimanu publică tragedia *Orestu* a lui Voltaire trad. rom. De aici încolo grecismul începe a dispăre depe scenă și a-î lua locul limba română. La 1827 I. Văcărescu publică traducerea română a lui Britanicu: *Er' dela 1830* încóce teatrul se înrădăcinéză totu mai tare și începú a se tipări în românește piese teatrale, mai alesú traducerí. La Iași teatrul ie avântu cu o trupă francesă a fraților Foureaux. Asachi începe a se cugeta atunci mai seriosú la teatru, formă o societate de amatori și începu a scrie piese teatrale din istoria națională și a traduce străine ³⁾. Deși Eliade și C. Goleșcu pusese înființarea teatrului naționalu ca una din misiunile societății ce o formase pela 1827, deși la 1834 societatea avea o scólă de musică și declamaținne ⁴⁾, și se tradusesse o sumă de piese dramatice, cu lóte acesteia teatrul naționalu nu începe a se realiza decâtu de pela 1840. Din acestu timp începú d'o parte a se in-

2) Despre acestea veđi *Revista p. arch. istor. și filolog.* vol. II fasc. 2 p. 246 sq.

3) C. Negruzzi, *Scrieri* I. p. 343

4) I. Eliade Rădulescu, *Equilibriu între antiteși* p. 78. 80—82. A se vedé Filimon „Ciocoii vechi și noi“ Buc. 1863 p. 194—199. *Curierul românesc* din Ianurú 1834. N. 71.—Eliade în *Isachar* p. 85. T. Burada, *Cercetări asupra Conservatorului filarmonicu din Iași* (1836—1838). Iași 1888. Despre teatrul și scólă filarmonică din Buc. veđi totú T. Burada în *Convorb. lit.* XXIV N. 1 și 2.

teresa și guvernele de elă, de altă parte, pe lângă pie-sele străine, începă a se scrie și a se produce pe scenă și piese naționale originale și localisate. Meritul celă mai mare pe acestă terenă 'lă are V. Alecsandri, care împreună cu M. Cogălniceanu și Cost. Negruzzi, luându direcțiunea teatrului din Iași, începă a scrie diverse piese teatrale, mai cu samă comedii, farse și tipuri sociale, cari fură multă gustate de publică. Totă-o-dată apare în Moldova Milo, care prin puterea talentului seă artistică introduce o nouă vieță pe scenă; în Muntenia apare C. Carageali. Teatrulă era în fine introdusă, dăr slabă întemeiată. Prin zidirea teatrului în Bucuresci se pune cea dintăiă bază solidă acesteii instituțiunii.—In cursul desvoltării teatrului până la 1860 constatămă două curente deosebite: în primele fase ale introducerii teatrului vedemă ună gustă pentru operele clasice, așa încătă până la 1840 se tradusesse deja mai multe asemenea opere clasice (Eliade, op. cit. p. 81), dela 1840 încóce însă, după ce se introduce farsa și vodevilulă, începe a se reci gustulă pentru operele clasice și nici nuse prea traducă. Gustulă clasicității ținu mai multă în Bucuresci și se stinse mai cūrēndă în Moldova, fiindă-că în Moldova erau gustate scrierile lui Alecsandri bine interpretate prin Milo, pe când în Bucuresci C. Carageali se ținea mai multă de scóla clasică⁵⁾. In generală, literatura teatrală în această epocă este fórte puțină și slabă și se ocupă aprópe număi cu genulă ușoră de comedióre și vodevile. Chiar și traducerile se mărghinescă mai număi la acestea, și se facă în modulă celă mai ușoră, fără a se interesa, ca celă puțină limba se fie mai corectă și mai românescă. Traducătórii suntu adese-orí fără cunoscințe literare. Comedióra și vodevilulă francesă domină aprópe esclusivă teatrulă română. De cele germane, ca mai puțină cunoscute, se folosiaă localisatorii seă scriitórii așa diși „originali.“—

5) Veđi și diarulă „Constituțiunea“ pe 1864 No. 36.

Românii de peste munți n'au avut și nu au încă teatru. Pela 1850 se improvizase în Brașov o societate de amatori, care a dat puțin timp reprezentațiunii românesce. Asemenea încercări mai făceau ici-colea studenții. Actorii din România numai după 1860 au început a trece și a da reprezentațiunii teatrale și dincolo.

P O E T I I

Până pela 1840, cum am vădit mai sus, literatura dramatică s'a mărginită aproape numai la traducțiuni: I. Slătineanu traduce pe *Achile la Schiro*; A. Beldimanu pe *Orestu*, Ionu Văcărescu pe *Britanicu*, *Regulu* și *Ermiona*; Eliade: *Zairu*, *Amfitrionu*, *Marino Faliero*, *Ambi Foscari*; Gr. Alecsandrescu: *Alzira*; I. Rusetu, *Heracliu*, *Harpagon și Cinu*; I. Câmpineanu: *Intriga și Amorul ș. a.*; I. Voinescu II: *Bădăranulu boeritu*. Alții traducă alte piese, în câtu se făcuse deja unu repertoriu cu piese mai alesu clasice. Piesele traduse până la 1836 sunt în totalu 31. (Gazeta Teatrului naționalu, 1836 p. 21).

V. *Alecsandri* singuru dintre toti scriitorii nostri s'a ocupatu mai seriosu cu scrieri teatrale și singuru a obtinutu insemnate succese. Elu este întemeietorul literaturii noastre dramatice. Până la bătrânețe s'a ocupatu cu genulu ușoru de scrieri dramatice: comediore, farse, vodevile, tipuri sociale din Moldova. Pe așesta se întemeiază cu deosebire popularitatea lor. Se înțelege, când am judeca aceste piese din punctu-de-vedere alu artei dramatice după toate formele, ele sunt departe de a pute susține critica. Ar' si însu greșitu a face acêsta, căci însuși poetulu nu le-a scrisu cu intențiunea de a face opere de înaltă literatură dramatică, ci le-a scrisu pentru trebuințele cele mai de aproape, pentru a pute fi puse ușoru în scenă, și a le pute reprezenta actorii și amatorii puțin deprinși. precum acêsta s'a întemplat și se întemplă mereu. Ma-

rele lor merit este, că au început a naționaliza teatrul, și acesta este foarte mult. Să fim prea mulțumiți cu aceste rezultate practice.—În anii din urmă V. Alecsandri a apucat o nouă cale în scrierile sale dramatice, care a inaugurat-o cu *Despotul-Vodă* și a continuat-o cu *Fântâna Blanduziei* ⁶⁾ și cu *Ovidiul*. Poetul prin aceste piese intră pe terenul literaturii înalte dramatice. Aici datorii suntem, în interesul bine înțeles al literaturii, a aprecia, deși numai în scurt, aceste piese totu de-pe aceeași înălțime a artei dramatice la care tind și poetul.—Înainte de toate poetul chiar dela prima piesă, *Despotul-Vodă*, s'a vădit că nu se lămurise încă în sine ce fel de piesă a voit să producă, din care cauză a întinpat o critică nefavorabilă. Acest defect nu l'a îndreptat nici în celelalte două piese mai noue, căci poetul nici aici nu scia împede pe ce teren să lucreze și se mișcă: pe al dramei proprii, sau pe al comediei? căci despre tragedie nu poate fi vorba; și pentru-ca să nu vină de nou în colisiune cu critica, nu le mai intitulează nici una nici alta, ci le numește simplu „piese.” Nici una din aceste piese nu ne prezintă caractere dezvoltate și precisate, ci numai simple figuri legate unele de altele mai mult în mod mecanic, decât prin motive interne, prin evoluții și complicații psihologice. Poetul nu poate complica acțiunea, și, totmai ca în lirică, nu poate scormoli sentimentele, nu poate pune în luptă pasiunile, fără de cari piesele de teatru sémănă cu o șiruitură de oșe fără carne. Și aici poetul lucrează, ca în lirică, cu mijloace externe, cu tabloul, ca d. e. în *Despotul-Vodă*, cu persoane deja mari în istorie ca Horațiu, Augustul și Ovidiul, și în deosebi cu pompa decorațiilor și în fine cu fraza.

Pentru aceea poetul, după puținul succes cu *Despotul*, și luă refugiu la epoca cea mai strălucită a imperiului roman, care numai cu figurile simple trebuia

6) Acastă piesă am analizat-o în *Cercetări literare* p 219—184.

să facă asupra noastră o bună impresiune, fără a mai căuta după valoarea internă a piesei. A vedea pe Horatiu încurcat în ale iubirei și cântându cu *duioase ahturi* înaintea noastră; pe Augustu suferindu și elu miseriile noastre familiare și sociale, pe Ovidiu făcendu aventuri de amoru, și murindu chiar aici pe pământul nostru, și pe lângă acesta—, toți acestia marii nostri strămoși“: ar' trebui să fimu reci ca Cehlăul, ca să nu-i admirăm, și să nu-i aplaudăm. Din punctu-de-vedere artisticu însă togmai reprezentarea demnă pe scenă a unor asemenea personagie și caractere istorice este foarte grea, și într'adevăr poetul tôte acele personagie le-a coboritu foarte josu sub nivelul pe care ele apară în istorie, pe tôte le-a pusă în situațiuni nedemne de pozițiunea ce ocupă în istorie. A-lu cobori pe Horatiu la o sclavă, a-lu face se-i cânte cu ochi galeși, a avé rivalu unu sclavă, a-lu pune în societate cu unu desrăbălatu ca Postumus, care ca *Pretoră*, celu mai mare funcționar alu Romei, regina lumei, vorbește și se pôrtă ca cei de laie și se mai presintă pe scenă și ca unu bădăranu; a-lu presenta pe Augustu fără auctoritate în familie și a-lu face să-se infățișeze într'ună așa locu... unde Ovidiu și toți se află în orgii cu curtezanele lor, și a-lu pune să mai tină încă chiar acolo și o lungă tiradă morală; a presenta pe Ovidiu ca unu omu coruptu, moralicesce decădutu, va să dică a-lu lipsi nu numai de demnitatea de care nu poți desbrăca pe unu geniū chiar pe scenă și mai cu samă când elu este eroul piesei, dar' totu odată a-lu lipsi și de iubirea și compătimirea noastră; tôte acestea sunt greșeli neiertate, căci în locu de a fi puși în scenă cu demnitate, chiar și când s'arū întempla lucruri comice în giurul lor, ei înșiși sunt făcuți ridiculi. Se ne închipuim, că Romanii s'arū scula și arū vedea pe marii lor omeni jucându pe scenă asemenea triste role, ei arū muri adoua oră sen, artistii și poetul arū fi esilați din Roma. Afără de acesta poetul i lipsește cunoscianța vieții romane în gradul cum se cere

pentru asemenea lucruri și d'aici o sumă alte greșeli. Pe lângă defectele de fond concurg și defectele de formă; limbă impestrițată cu cuvinte străine și ordinare și neologisme, cu greșeli de gramatică și sintaxă și adese ori versul neingrijit și defectuos. Numai ici-colea apară pasage bine scrise. — Comparate aceste trei piese una cu alta, în *Despotul* bate pulsul ideii naționale, *Fântâna Blandusiei* apare ceva mai caldă ca sentimentul, ér' cea mai slabă este *Ovidiul* atât ca concepțiune, cât și ca executare, ca limbă și ca expresiune; versul cu deosebire suferă de impluturi.

D. Bolintineanul în ultimii ani ai vieții sale a scris vre-o cinci drame, toate subiecte din istoria națională. Ele sunt totu ce a scris mai bun în anii sei din urmă. Din punctu-de-vedere al concepțiunii sunt superioare pieselor lui Alecsandri. Bolintineanul însă le-a acomodat mai puțin pentru cerințele scenei. El lucră mai mult cu sentimentul, și din contră nu se îngrijese de locu de pompa esternă se nu pune nici un preț pe ea. Deore-ce el lucră cu deosebire cu sentimentul patriotic, lipsese piesele de variațiune. Limba în general scutită de greșeli, versul nu totu-de-una ingrijit, dar' mai rar defectuos. Incercări seriose d'a se pune în scenă piese d'ale lui Bolintineanul nu scim se se fie făcut,

Maleiul Milo (1813—) născut în Moldova, întră ca tinere în funcțiune de stat, dar' neplăcându-i această carieră se duse la Paris, unde petrecu 11 ani cu studiul artei dramatice. Revenind în patrie deocamdată nu putu pași pe scenă, căci nu-l lăsa familia preocupată de prejudețele sale boeresci, ci a obținut numai direcțiunea teatrului. În fine însă el pași pe scenă, și din serea dintăin deveni favoritul publicului. El cu deosebire popularisă piesele lui Alecsandri. El este un adevărat geniu comic, și adă încă, la cele mai adânci bêtănete, când mai pășese pe scenă, storce a-plausele publicului. El a scris și operete și vodevile

multă gustate de publică, ca: *Baba Hârca*, *Apele dela Văcăresci*, *Prăpastiile Bucureștilor*, *Sporlele Bucureștilor* ș. a.

Const. Negruzzi încă a scris două piese, *Cârliani* vodevilă și *Musa dela Burdujeni*, farsă, și a tradusă pe *Maria Tudor* și pe *Angelo de V. Hugo* ș. a.

Dintre poeții vechi cari au scrisă ocașională piese de teatru mai amintimă: 1) *Constantin Fața* a scrisă comedioara *Frânșitele*, 2) *G. Asachi*: *Elena Dragoșu*, *Petru Rareșu*, *Turnu lui Butu*, *Voichița* ș. a. 3) *Th. Codrescu*: *Plășulă*; 4) *Gh. Tăutu*; 5) *Nicolae Istrate* a scrisă *Mihulă*, scenă din resboiulă lui *Stefană-cel-mare* cu *Mateiu Corvinu* la *Baia*, o piesă binișoră scrisă, în care este însemnată piesă lirică *Amară e viața* devenită populară; 6) *T. Strâmbeanu*, *Radu-Leonă-vodă și ministrii săi fanarioși* ș. a.; 7) *I. N. Șoimescu*, *Radu dela Afumași* ș. a.; 8) *George Baronză*. *Mateiu Basarabă seă Dorabanții și Seimenii*; 9) *G. Sionu*, *La Plevna*, *Candidatū și deputatū*, și traduceri; și alții.

Poesia didactică.

Poesia didactică depinde în generală dela dezvoltarea mai înaltă și popularizarea științelor. În specială cosmologia, doctrinele morale și estetice și în fine ocupațiunile agricole suntă care atragă mai curândă, pe acestă terenă, și pe scriitorii și pe cetitorii. La noi nu s'au făcută în cele dintăiu epoce ale evoluțiunei noastre literare, decâtă mică încercări. Cea dintăiu încercare o aflămă la *Vasile Aronă* în *Anulă mănușă*, în care se descriu fugitivă lucrările agricole de peste anulă. Eliade făcuse câte-va versuri pe cari le intitulase *Poemă didactică* după *Boileau* și *Horatiu*, în care amestecă câte-va principii generale reu și confusă espuse. Mai aprópe de o poemă didactică este *Conradă* în 4 cânturi ală lui *D. Bolintineanu*, călcată slabă după *Peregrinagiulă lui Haroldă* ală lui *Byron*. Mai multă s'a cultivată la noi *Satira* și *Fabula*.

Satira. Nici această nu s'a cultivată anume, seriosă și cu intențiunii, cum amă dăce, clasice, ci mai numai accidentală și mai totu-de-una cu motive și reflexe de politică militantă, cari producă scrieri adese ori foarte personale și totu-de-una curându trecătoare. Această direcțiune greșită a fostu o consecință a spiritului de facțiuni politice atâtu de desvoltatū la noi. Pentru aceea numai rarū află câte o scriere satirică în care poetulū sēse înalte mai pe susū de pasiunile de tōte dălele, mai cu samă Mămuleanu, Gr. Alecsandrescu și Bălăcescu. Spiritulū satiricu este de alminterea o proprietate deosebită a Poporului-Romānū. Anecdotele sēu *Snovele* populare, cari vorbescū de Țigani, ér cu deosebire *Evangeliiile Țigănesci* chiar *Horele*, suntū adese-ori pline de ghimpī satirici (v. Epigr.), cari întēpă pān' în sufletū. Prin manuscrisurile de poesii vechi literare (p. 182) se află adese-ori și piese satirice. Cea mai vechie satiră literară, celū puținū după unū datū mai precisū, este *Istoria ce aū scosū Domnilorū și Boerilorū* din Moldova și Muntenia, între anii 1778—1773 reproducă în cronica lui Ienache Cogălniceanu (III 270—273). *Țiganiada* lui Deleanū (p. 306) este în fondū o satiră plină de fiere, și cu deosebire în unele scene, ca cea din mănăstire; prin formă și desvoltare însă se ține de genulū epicū.

Vasile Fabianū Bobū s'a născutū la 31 Dec. 1795, în comuna Rușii-Bărgăului în Transilvania, nepotū alū episcopului Bobū. Elū a studiatū la Blujū și la Oradea-mare. La 1820 fu adusū de G. Asachi la Iași ca profesorū. La 1828 e profesorū de matematică, geografie și limba latină la gimnasiulū ce se înființase atunci la Iași. La 1835 trecu ca profesorū de filosofie la Academia. A muritū la 1836. Dela elū avemū două satire scrise cu gustū și idei clasice; una sub titlū *Moldova la 1821* în 148 versuri, scrisă cu multă finețe și amestecată cu accente elegice, în fondū însă numai satiră; alta *Geografia țintirimului*, neterminată, descrie în modū satiricū lumea ceealaltă.

B. P. Mămuleană în cele mai multe din poeziile sale și mai ales în *Rostul de poezie* (1822) și în *Caractere*, este umoristică-satirică.

Vasile Aron este plin de umor în poezia *Leonat* și *Dorofata*.

Elizade, între altele, a scris o poezie satirică, *Tandalida*, în care pe lângă adevărată satiră se amestecă și personalități. În general este scrisă cu multă spirit. Totu satiră în alegorie este și *Măcișul*.

Gr. Alecsandrescu are mai multe satire: *Răsunarea șorecilor* are mult umor, *Adio* precum și *Confesiunea unui renețat* sunt scrise cu multă fier, succesul de expresiuni și cu o vehemență arhiloică; *Epistola către Voltaire* este însemnată pentru partea din urmă, în care aruncă săgeți asupra Parnasului român; *Epistola la A. B. II* și *Satira spiritului meu* biciuesc starea socială.

Constantin Bălăcescu (1800—1880) rămas pe nedrept aproape necunoscut; în poeziile sale tipărite la 1845 este cu deosebire satirică. *Fă-mă tată să-ți sémăn* este o poezie satirică, ce ie la refecă viața de pe atunci. El între altele a scris și mai multe fabule.

Satire a mai scris C. A. Roseti, Nic. Istrati, și G. Tăutu. — C. Negruzzi și cu A. Donici au tradus din rusesc *Satirele* lui Antioch Cantemir fiul lui D. Cantemir.

Dintre toți s'a ocupat mai mult cu satira *Dimitrie Bolintineanu* și anume cu satira politică. El în diarele sale satirice intitulate *Nemesis*, *Eumenidele*, *Bolintineadele* și *Menadele*, a publicat multe satire. Defectul lor răsar din modul cum se scriau și se publicau; cele mai multe adecă ca articole defond în versuri. Pe lângă acesta sunt adese-ori prea personale și se legă de evenimente neînsemnate. Piese mai bune aflăm numai în *Nemesis* (1861) d. e. satirele *Cuconul* *Notreșu*, *Spiritul meu*, *Sciri din Iad* și *Advocati* cari sunt ținute mai general, și scrise cu multă spirit. În celelalte se află numai ici-colea pasaje mai bune.

Cu satira eminentamente politică s'a ocupat multu N. T. Orășanu și adese-orî cū multu spiritū (Opere satirice Buc. 1875).

Cu satira în spiritū curatū popularū s'a ocupatū.—

Antonū Panū (1797—1854). Elū s'a născutū la comuna *Slivden* în Bulgaria. Tatălū seū de meserie era căldărariū. În 1812 a fostū luatū de Ruși ca captivū cu totā familia. Dusū în Rusia fu aplicatū în armată ca musicantū. La 1826 fugindū din Rusia trece în Muntenia și d'aci la Brașovū unde a intratū ca cântărețū la biserica romănescă St. Nicolae din Scheiū. Aici a făcutū elū cunoscință cu poetulū Ionū Baracū, care pân' atunci deja publicase pe *Arghirū și Elena și Risipirea Ierusalimului* (p. 307). Prin scrierile acestuia și prin petrecerea cu elū în cursū de doi ani, câtū a staīn în Brașovū, se deșteptă în A. Panū gustulū literaturēi¹⁾. Panū după doi ani trece la Bucuresci și la 1830 'și începe cariera literară cu publicarea *Cânteceleorū de stea*. Elū și în Bucuresci a trăitū ca cântărețū și cu lecțiunī de musică. Elū a muritū la 3 Noembre 1854, și s'a înmormântatū în biserica Lucai în Bucuresci. Cum amū mai disū, Panū, Baracū și Vasile Aronū, suntū trei poeti de mare însemnătate în literatura română, nu prin înălțimea clasică a scriirilorū lorū, care nu o aū, ci togmai prin coborīrea lorū josū la poporū, pentru eceea scrierile lorū aū fostū și suntū până adī adevērata literatură populară.—Motivulū pentru care punemū pe Antonū Panū între satirici, este pentru că mai tōte scrierile lui originale suntū scrise în spiritū umoristicū-satiricū popularū. Scrierile lui aū cu deosebire tendințe didactice morale, ér' spiritulū în care le scrie este celū satiricū popularū, care l'aflāmū în anecdotele și chiar în

1). Despre acestea aflasemū din ōmeni bētrāni pe cānd eram în Brașovū și mi le-a împărtășitū în urmă în scrisū și fiulū lui Ionū Baracū, protopopolū Baracū din Brașovū rēposatū anulū 1884 în a-dānci bētrānețe.

proverbele noastre. Acesta este o trăsătură caracteristică a Românului de a îmbrăca chiar cele mai serioase și mai instructive lucruri în umor, căci el îl pune mai totu-deună în luptă negliobia cu înțelepciunea și din colisiunile între ele răsare involuntar umorul, satira. În această manieră, în acestu spirit — a scris A. Panu, și acesta este și motivul pentru care el a devenit atât de popular. Scrierile lui sunt foarte numeroase, dintre cari cele mai însemnate: *Povestea vorbei* său proverbele adunate din popor (171). Proverbele sunt ilustrate cu diverse istorioare și narațiuni în versuri, scrise cu multu spirit; *O ședătoare la țară* său *povestea lui Moșu-Albu*, narațiuni în versuri pline de învățatură și umor; *Spitalutu amorului* colecțiune de diverse cântece; *Năsdărăniile lui Nastratinu Hoge*. Afară d'acestea a tradus din grecesce pe *Noulu Erotocritu* poemu epicu-romanticu și a publicatu diverse istorioare, parte în versuri, parte în prosă, precum și cărți bisericesci și de musică bisericescă²⁾.

Fabula. Fabula o aflăm și la noi deja în literatura populară. În literatura scrisă o constatăm în manuscrise de prin sec. 17-lea³⁾. S. Miculu a tradus *Vięta și fabulele lui Esopu*⁴⁾ care pot să fie cele tipărite la 1812 anonim și fără locu. Fabula ca o specie în aparență simplă și ușoră, în fondu însă foarte grea, a sedus pe cei mai mulți din poetii nostri să-se ocupe cu ea. Dar' chiar de s'ar' fi scris la noi poesia cu mai multă îngrijire și serioșitate de cum s'a scris în general, totuși nu incupe îndoielă, că abia unul, cel mult doi, puteau să atingă în fabulă o mai înaltă perfecțiune. Chiar literatură deja clasice abia posedu unul doi fabulisti. Din câți s'au ocupatu la noi cu fabula, ca po-

2). Pentru diversele sale scrieri a se vedé *Operele lui Antonu Panu*, recenziune bibliografică, de G. Dem. Teodorescu Buc. 1891.

3). M. Gaster, Lit. pop. p. 165.

4). Cipariu, Archivu p. 275.

sie, numai doi, Gr. Alecsandrescu și A. Donici aș putut obține rezultate mai însemnate, la o înaltă perfecțiune însă n'aș putut-o duce nici ei.—Din punctul de vedere filosofic instructiv și cu tendințe naționale-politice s'a ocupat cu fabula

*Dimitrie Țichindealū*⁵⁾, contimpuranu cu Petru Maiorū, născutū în Bănatū la Becichereculū-micū, anulū nu se scie, dar' după cum se vede din activitatea lui, pe la 1760. Elū a fostū învățătorū și preotū, ér' după înființarea preparandiei din Aradū la 1812, fu numitū aci profesorū, dar' la 1815 din cauză de persecuțiuni, cari și le atrăsese prin sentimentele sale naționale, părăsi Aradulū și se duse ca preotū în loculū nascerei. Elū a muritū la Timișora la 1818. Țichindealū a publicatū la 1814 în Buda *Filosoficescī și politicescī prin Fabule moralnice învățaturi* > adecă *Fabule* la cari ca morală se adaogū feliurite învățaturi morale și politice, avēndū cu deosebire în vedere starea politică și socială a Romānilorū. Operă voluminosă, 484 pagine, este totă în prosă. Scrierea este o imitațiune și une-orī traducere după o asemenea operă a lui Dositeiū Obradoviciū (1739—1811) scriitorū sērbescū născutū și elū în Bănatū, la Ciacova, care la 1788 publicase *Fabulele lui Esopū* cu învățaturi morale și politice. Cartea lui Țichindealū, prin învățăturile sale morale și mai presusă de tôte pline de patriotismū, a avutū o influință desteptătoare asupra Romānilorū.

Scrisă cu aceste intențiuni nici nu pōte fi vorba de o aprețiere din punctū-de-vedere artisticū. Limba lasă multū de doritū, cu tōte acestea este interesantă pentru provincialismele ce se află în ea. Eliade scosese o nouă edițiune la 1838, devenită și aceea fōrte rară.

5). Date biografice: *Dimitrie Țichindealū* (date nouē despre viața și activitatea lui) de I. Vulcanū, Buc. 1893; observămū că falsū se scie *Cichindealū*, căci în edit. fabulelorū din 1814 se scie, „Țichindealū“ (ЦИХИНДЕАЛ).

Alecsandru Donici (1806—1866) s'a născutū la 1806 la moșia părintescă Stânca în Basarabia. Elū 'și făcu studiile în Rusia, mai întâiū într'ună institutū privatū, întră apoi în scōla de cadeți, din care eși ca ofițerū rusū. Când se reintōrce în patrie, elū nu mai scia romănesce. Trece la Iași și întră în magistratură. Mōre la 1866. Elū ne-a lasatū 91 fabule dintre care cele mai multe suntū luate pe dintregulū din fabulistulū rusū Krilov.

Grigorie Alecsandrescu (1812—1885) s'a născutū la Târgoviște, a studiatū la St. Sava, a intratū apoi în serviciulū militarū, din care a eșitū mai târđiū. Ie parte activă pe terenulū literarū și politicū. Amicū întâiū cu Eliade, în urmă s'a'n desbinatū. Elū trăesce mai multū ca privatū, și mōre în adânci bētrânețe la Bucuresci în 1885. Poesia *Anulū 1840*, elegie doiōsă amestecatā cu veninulū satirei, 'i căștigā d'odatā popularitate. Alecsandrescu are multū fondū de idei, cum abia mai intāl-nim la poeții din epoca lui, și multā energie în espre-siunī; are însă și unū defectū—care a pusū multū în umbrā talentele sale, este negligența formei, versulū în generalū necorectū, stilulū adese-orī neingrijitū—lipsā de studiulū limbei. Elū a scrisū diverse poesii: lirice-meditative, satire, epistole ș. a. Mai insemnatū este însă ca fabulistū și se distinge prin avuția și varietatea ideilor și a formei, prin vioiciunea narațiunei, care totū-odatā este variatā, ușorā, naturalā, și cu limba mai correctā. Câte-odatā desvōltā însă prea multū narațiunea și slăbesce efectulū moralei prin o prea lungā reflesi-une. Unele din fabule suntū în fondū numai istoriōre sēu anecdote.

Cu fabula s'a mai ocupatū G. Săulescū, Asachi, Eliade, C. Bălăcescū, A. Panu, I. Sērbū din Basarabia, care a publicatū la 1851 o colecțiune de 50 fabule, C. Stămati, care are 40, ér G. Sionū, 101 fabule, C. V. Carp, ș. a. dar' în generalū cu puținū succēsū. ⁶⁾

6). Asupra cărorā a se vedē *Fabulistii români* de Th. D. Speranța, Buc. 1892.

Epigrama. În prospectul generală asupra poeziei amă arătată cauzele pentru cari la noi nu s'a cultivat epigrama, de și timpul său mai bine secolul nostru este cel mai propriu pentru epigramă. Pentru luptele noastre politice totu-de-una atât de agitate, pentru starea noastră socială, înțelegem, acelor civilizați, pentru frecările și animositățile ce le observăm pe câmpul liniștit al literaturii chiar și înainte de 1860: toate aceste împrejurări erau de natură a favoriza cultivarea epigramei. Cu toate acestea aflăm numai încercări sporadice. Nici un poet macar nu a cultivat anume cât de puțin epigrama. În poeziile populare, *Hore sat Chiviturii*, cum se mai dicu pe unele locuri, se află adeseori clasice epigrame. Prin cărțile noastre vechi se află în formă epigramică așa numitele stichuri prin cari se închină cartea său cari se adresază la *herbul țerei*, însă toate foarte seci. *Stichurile despre împărații Otomanii*, presărate ici colea de lenăchiță Văcărescu în *Cronica sa*, sunt scrise în formă de epigrame, dar fără spiritul ei, și chiar și acelea, cari s'ar apropiat ceva în spiritul de epigramă, de sine nu se pot înțelege fără cronică. Din poeziile sale, spiritul epigramatic aflăm în *Șoimul* și în *Flórea*. Prin poeziile lui I. Văcărescu încă se află unele epigrame. Gr. Alecsandrescu are vre-o cinci epigrame din care trei sunt bune: *Celul ce scria*, *D**** și *In iadul*. A Donici a scris două epigrame nimerite: *Torentul și ómenii* și *La morméntul unui doctor* cea mai bună. Decă Antioch Cantemir ar' fi scris românesce cele nouă epigrame traduse de Negruzzi-Donici, ar' fi cele mai bune în literatura noastră mai veche. Câte-va epigrame, din cari unele bunisore, a scris și C. Bălăcescu.

Novelă, Romanu.

Prospectu istoricu.

Pe lângă epigramă nici o specie de literatură n'a fostu mai puțin și mai slabu cultivată la noi ca literatura romanțieră, deși togmai acésta este cu deosebire literatura secolului nostru. Acésta trebuie să ne mire cu atâtu mai vèrtosu, căci deja pe la finele secolului trecutù începuse a se ceti la noi romanele franceze. Dar ne putem uşorù esplica pentru-ce acéstu ramù de literatură a fostu cù totulù neglijatu. Inainte de tôte, deși acésta literatură se numeşte *uşoră* sèu mai bine *uşuratecă*, cu tôte acestea nu este așa de uşorù a o scrie. Unù romanu, ca se-lu poți scrie, cere în faptă multe cunoscințe și fie-care operă în specialu o labóre minuțiosă, fie istorică, fie scientifică, fie de datine și moravuri, ba chiar de țeri, localități, clase și indiviđi anume, cu ale cărorù specii ai a face în operă. Și numai la studiu de acestea n'au fostu dedați scriitorii nostri, cari se ocupau sèu mai bine puteau să-se ocupe cu literatura *uşoră*. Acésta, după noi, este cauza principală a neglijărei literaturii romanțiere. După acésta vinu alte cause secundare: lipsa de cunoscință aprofundată a limbei, pentru a puté scrie uşorù și a impune cu frumuseța și corectitatea limbei, fără de care romanulù nasce mortu; educațiunea străină, dedarea cu ideile, cu viața și cu impregiurările străine. Cum vei cere de la clasa noastră mai bună să cetescă scrieri romanțiere românesci, când ea a trăitù viața cea mai frumoasă în străinătate, s'a dedatu cu ideile și formele de acolo, ér' pe cele din țera sa nu le cunoște, nu-î placù sèu chiar le desprețuesce? Acésta *viață străină* a adusù cu sine apoi și invasiunea romanțelorù străine, mai alesù franceze. Priviți espositoarele librăriiilorù, intrați in ele și uitați-vè în stelage: nu veți vedé de câtù totù ce produce Franța dela cele mai bune, cari suntù rare, până la cele mai

nebune, mai infecte romane, cari sunt nenumărate, și acestea placu cu deosebire. Intrați in casele noastre și căutați bibliotecile, și decă le aflați, suntu in generalu pline de romane. Uitați-vă ce cetesce Românimea noastră feminină ! Dreptu-aceea n'a fostu și nu pôte fi vorba numai de a produce, ci totu-odată și cu deosebire ces-tiunea este de a combate o puternică concurență, și a-cesta nu se pôte combate de cătu mai întâiu prin edu-cațiune *națională în țără*. Atunci numai voru incepe a se interesa și de romanțele ce s'arū scrie la noi, și marfa care se caută se face. Pân'atunci insē roman-țele, cari se voru scrie, voru sta aruncate prin ungherele librăriilor, ca cele de pân'acum. Cei cari au ce-titū și mai cetescū puținele produțiuni romanțiere, ce au apărutū sporadicū la noi, suntu cū deosebire cari nu și-au făcutū educațiunea in străinătate, clasa mai să-racă. Și trebuie să-se scie, că este forțe mare scādere și chiar unū *pericolū* pentru educațiunea noastră națio-nală, că celū mai puternicū espedientū alū secolului său mijloculū de lățirea ideilorū. și, pentru noi, a ide-ilorū sănătose *naționale*, și peste totū a gustului de cetire, că acestū espedientū la noi s'a aplicatū pe dosū, adecă pen-tru propagarea ideilorū *străine și bolnăviciose, pentru co-rupțiunea moravurilorū, limbei și uciderea mișcării literare*.

Decă la noi nu s'au produsū pe acestū terenū scrieri originale. decâtū forțe puține. ca o tristă recompensă s'au tradusū forțe multe. Traducerile insē aprōpe fără escepțiune suntu totū atātū de scālāmbate și anarchice, precum suntū și ideile depuse in cea mai mare parte din acēstā literaturā. Traducerile s'au făcutū totū-de-una in fugă, și forțe rarū de omeni chiemați la ase-menea lucrări. D'aici influința desastrōsă asupra limbei

S C R I I T O R I

G. Asachi a scrisu *Novele istorice a României* cu-prindëndu: *Dragoșu*, *Alecsandru-celü-Bunü*, *Svidrigelo*, *Elena Moldovei*, *Valea-Albä*, *Bogdanü*, *Voivodu*, *Petru-Rareșü*, *Meropa în Moldova și Rucsanda Dómna*. Tóte suntü scrise în tonü istoricü, chiar și atunci, când scriitoriulü vorbesce dela sine. Stilulü nu este celü ce tre-bue să fie în novelä, limba fără coloritü și greóie. În scurtü, cum au fostü scrise nu s'aü pututü popularisa, și afarä de Moldova, aü rămasü aprópe necunoscute.

Constantinü Negruzzi (1809—1868), născutü în Mol-dova, primele învățaturü le primi în limba francesä dela unü emigrantü. La 1821 refugiindu-se în Basarabia a petrecutü acolo trei ani în care timpü a făcutü cunos-cință cu celebrulü poetü rusü Pușchinü. Acéstä impregiurare nu rămase fără influință asupra lui Negruzzi. Elü și-a începutü cariera literară sub influința poesie-lorü lui Cărlova, și mai întâiu păși cu traduceri ca *Șa-lulü negru* după Pușchinü, câteva *Balade* de ale lui V. Hugo și *Satirele* lui Antiochü Cantemirü traduse din rusesce în colaborare cu A. Donici. Inträndü în func-țiuni de statü a fostü abstrasü dela ocupațiunile lite-rare. A muritü la 25 Aug. 1868. Afară de po-esii, piesele teatrale și cele amintite mai susü, elü a scrisü câte-va *Novele* și *Schife istorice*, ca *Zoe*, *O alergare de cai*, *Aü mai pătit' o și alții*, *Alecsandru Lăpușnea-nulü*, *Sobietki și Româniü*. În tóte acestea Negruzzi s'a desvilitü mai bine, că ce putea produce. Elü are unü stilü simplü, o narațiune viie, unü spiritü observatoriü, glu-metü și une ori sarcasticü, calități indispensabile pentru acestü genü de literaturä. A fostü o greșelä pentru scri-itoriü și o daunä pentru sāraca nósträ literaturä ro-manțierä, că nu s'a ocupatü mai seriosü și nu ne-a datü mai multe asemeni scrieri. Nu mai puținü impor-tante suntü *Scrisorile la unü prietenü* pentru studiulü societății și alü impregiurärilorü de atunci.

Dimitrie Bolintineanu a scrisu *Manoilă*, *Elena* și *Doritorii nebuni* (fragmentu). Celu mai importantu este *Elena*, și fără îndoielă, în genulu mai înaltu, celu mai bunu romanu la noi.

Nicolae Filimonu (1919—1865) s'a născutu în Bucuresci, a studiatu pela dascălii de la biserică și d'aci încolo s'a perfecționatu prin propria diligență. Antăiu cântărețu la biserică, mai apoi funcționariu la Ministeriulu cultelor. Móre la 1865. Elu a scrisu, între altele, novelele *Mateo Cipriani* și *Slujnicarii* și romanulu *Ciocoii vechi și noi*, rămasu netermioatu. *Ciocoii vechi și noi* este uniculu romanu de moravuri scrisu după realitatea lucrurilor. În elu se arată nu numai adevaratul talentu, dar și studiulu seriosu alu timpulu și alu împrejurărilor în care se petrece acțiunea. Este bine dezvoltatu, espusu cu multu simțu și rigurosa consecință.

Mai amintimă până la 1860: I. Eliade, *Colecțiune de novele*; Alecsandri, *Buchetiera de Florența*, și *Istoria unui galbenu*; I. M. Bujorianu, *Misterele de Bucuresci*; I. Dumitrescu, *Radu Buzescu*; V. A. Urechie, *Coconutu Gurluescovicii*, *Baptiste Veleii*, și *Vasile*; A. Odobescu, *Michneu-Vodă*, *Dómna Chiajna*; I. Créngă. *Povestii și Amintiri* în stilu provincialu moldovenescu.

CAPITOLU IV.

Literatura dialectelorü.

Cu literatura dialectelorü române, anume macedo-românü și istriianü, stămü förte réu. Deși au trecutü o sută de ani de când Cavallioti a începutü, a serie în dialectulu macedo-românü, cu tóte acestea până în ziua de azi literatura în acestu dialectu este totu numai la începutü și nici nu întrevodemü, când se va introduce o adevărată mișcare literară, deși de-acum înainte sun-

temu în dreptu a aştepta, de nu cumva acestu intererantă, vigurosă şi distinsă elementu română va voi vrëndu-nevrëndu sē renunțe la marea sa origine şi la unu viitoriu mai bunu ce-şi pōte crea, şi de nu cumva noi cei de dincōce vomu lăsa sē mērgă lucrurile cum au mai mersu, nici calde nici reci.

În cătu pentru elementulū istrianu, putemu dīce că nici nu-lū cunōscemū, deşi cutrierămu în totu anulū E-uropa. Străiniū ne-au descoperitū mai ântăiu acestu elementu, suntū vre-o 50 ani, ei se ocupă mai multū cu elū; la noi afară de I. Maiorescū nime nu l'a mai descrisū. Acestu elementu, fōrte imputinatū (p. 43) este în agonie. Celū puţinū ar' fi o datorie de frate sē adunămū *ultimulū cuvēntū* de pe buzele unū frate ce mōre părăsitū şi înstrăinatū!

În cele următōre vomu resuma pe scurtū ce cunōscemū din literatura acestorū dialecte până ađi.

Literatura Macedo-Română. Celū dintăiu scriitoriu cunoscutū în acestu dialectu cu o dată sigură este: 1) *Teodorū Anastasie Cavallioti Moschopolitanulū*, despre a căruī viēţă nu se scie nimicū de cătū că în titlulū cărţii se numesce dascălu, preotū şi protopopū. Sub numele lui s'a tipăritū la Veneţia 1770 unū abecedariū grecescu intitulatū *Protopiria* (*Πρωτοπειρία*) în care se află şi unū registru de 1070 cuvinte din dialectulū macedo-romănu, scrise cu litere grecesci. Cartea nu se mai află, dar cuvintele amintite s'au păstratū în opera lui Thunmann¹⁾. Rosa în cartea sa citatā mai în josu dīce că Cavallioti ar' fi însinţatū tipografie în Moschopolū şi ar' fi tipăritū mai multe cărţi, şi amintesce mai mulţi Romāni învăţai. 2) *Daniilū*, dascălu şi preotū în Moschopolū; sub numele acestuia s'a publicatū la 1802 o carte de lecturā intitulatā *Εισαγωγική διδασκαλία*, în care se află unū textū macedo-romănu de cuprinsū va-

1). Ioh. Thunmann's *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774.

riatū în 53 capitole scrisū cu litere grecesci. Cartea lui Daniilū dela 1802 este numai o a doua edițiune, edițiunea I nu s'a aflatū de câtū numai în reproducțiune ²⁾, și anulū tipărireii se pune nesigurū între 1760 până la 1770. Amēndouē aceste scrieri ale lui Cavallioti și Daniilū, și anume părțile de limbă macedo-română, le-a retipăritū însoțite de studii filologice celebrulū filologū Fr. Miklosich ³⁾. 3). *G. C. Rosa* a publicatū la 1808 în Buda o carte intitulatā «Cercetări asupra Româniloră sēu Vlăchilorū» (Untersuchungen über die Romanier oder Vlachen). Din o altă carte a lui tipăritā în 1809 despre scrierea și cetirea românescă cu litere latine nu este cunoscutū pân'acum nici unū esemplarū ⁴⁾; Kopitar o numesce «carte mică dar importantă ca tendință». 4) *Michailū G. Boiadgi*, românū macedoneanū emigratū în Austria pe la începutulū sec. acestuia, trăia în Pesta ca învățatoriū la scōla grecescă de acolo și se afla în relațiuni cu Petru Maiorū pe când acesta era revisorū de cărți totū acolo. Boiadgi publică la 1813 *Gramatica română sēu macedono-vlachică* cu regulele în limba grecă și germană, cea mai bună gramatică macedo-română până ađi. Publicarea acestei gramatice a produsū mare mișcare și opozițiune la Greci, vedēndū ei, că începū a se deștepta și Româniī d'acolo; pentru aceea a fostū escomunicatā chiar de Patriarchulū de la Constantinopolū (p. 126). Elū a tradusū în acestū dialectū și Evangelia lui Luca despre fiulū perdutū (Cipariū, Principie p. 90). 5) *William Martin Leake* în opera citatā vorbesce și despre Macedo-români, produce și probe de limbă, pe care le-a produsū I. C.

2). La William Martin-Leake, *Researches in Greece*, London, 1814.

3). Dr. Franz Miklosich, *Rumunische Untersuchungen. I. Istro- und Macedo-Rumunische Sprachdenkmähler, 2-te Abtheilg.* Wien, 1882.

4). Acēstā scriere o cunoscemū numai din recensiuinea lui Kopitar, veđi Fr. Miklosich, Barth. Kopitars Kleinere Schriften, Wien 1857 p. 182—188, titlulū cărți lui Rosa este *Τέχνη τῆς ὁμαρικῆς ἀναγωγῶσεως μὲ λατινικὰ γράμματα.*

Massimū în gramatica sa, în care (p. 130) totū-odată amintesce și de o *Carte de rugăciuni* tipărită la Pesta, nu spune însă în ce anū.

D'aici încolo nu mai aflămū sē-se fi ocupatū cineva cu acestū dialectū până la 1856, în care anū I. C. Massimū, în loc. cit. amintesce o «dare tru scire» tipărită în acelū anū la Constantinopolū de Ioane Valecāldeanū. *Gramatica macedo-română* a lui I. C. Massimū, Bucurescī 1862, este o copie alterată a gramaticēi lui Boiadgi. Nouă conține câteva poesii literare de Michailū Neculescu din Megarova. *Dimitriu Atanasescu*, iștitutorū românū în Tērnova lângă Bitolia, a publicatū mai multe cărți școlastice : Abecedare, Gramatică, Istorie sacră și națională ș. a. *Ioan Caragiani*, profesorū la Facultatea de litere din Iași, a publicatū unū scurtū studiu istoricū-linguisticū asupra Macedo-romānilorū și dece poesii populare ⁵⁾.

Importante pentru studiulū acestūi dialectū sunt *Mostrele* publicate de *Vangelii Petrescu*, partea I în 1880, a II în 1882 în Bucurescī. *Tașcu Iliescu* a publicatū la Montpellier în 1882, sub titlu *Ascăparea ali Dince*, o traducțiune în dialectulū macedo-romānū a poemei populare franceze languedociene *L'Escrivete*,—*V. A. Urechie* a publicatū câtū-va timpū unū diarū macedo-romānū *Frățilia*, și ca Ministru de culte și instruct. publ. a făcutū sē-se traducă unele cărți bisericescī în acestū dialectū. Rēposatulū A. Bagavū a publicatū o *Carte de cetire*, ér' la 1888 începuse a publica în Bucurescī o revistă macedo-română sub titlu *Macedonia*, care însă după câte-va numere a încetatū.

Literatura dialectulū românū-istriianū. Aici nu putemū vorbi decâtū de urme de limbă. Atențiunea învățătilorū asupra acestūi restū de Romāni, deja condamnați la perire, și asupra limbei lorū, a tras'o unū Antonio Covaz, care la 1846 publică în diariulū *Istria* din Tri-

5). Conv. Lit. an. II (1868—9 Nr. 21--24).

estü unü articolü asupra Românilorü din Istria și a dialectului lorü, producëndü și câte-va mustre de limbă. Mai târziu 'i cercetă Ionü Maiorescü și rezultatulü cercetărilorü lui s'a publicatü sub titlulü *Itinerariü în Istria și Vocabulariü istriano-românü*, Iași, 1874. Acesta însă nu multü adause la cunoscința acestui dialectü. Mai multü lumină s'a făcutü asupra lui prin publicațiunea *Tecsturilorü istriane* de Fr. Miklosich⁶⁾. Unü micü tectü intitulatü «romano-slav» cuprindëndü traducerea novelei I Giornata I din Decamerone alü lui Boccaccio se află publicatü în opera lui G. Papanti, *I. Parlari italiani*, Livorno, 1875, p. 687; tectulü scrisü după limbagiulü din Berdo (Valdarsa in Istria) este förte amestecatü cu slavisme.

(Fine)

6). Op. cit. partea I. Viena, 1881.

Indreptări și întregiri

Pag. 6 șirul 6 cetește: *mais-magis*; p. 7, la nota 16 adaugă: Gröber's Grundriss d. rom. Philolog. I. 531, 579, 816; p. 16 §. 25 c. *cu h*; p. 22, §. 27 c. *balteus*; p. 27 și 18 c. *Catus*; p. 29 c. *Festus*; p. 29 și 31 c. *ἄριστος*; p. 29. §. 33. c. *minasset*; p. 33. §. 22. c. *languente*; p. 34. §. 30. c. *luto*; p. 38 §. 14. c. *Croația*; p. 40. §. 13. c. *tusyra*; p. 43 și 31. c. *Diefenbach*; p. 60 §. 33. c. *μετά*; p. 60. §. 34. c. *Analecté*; p. 62. §. 14. c. articolulul *-lu și -a*; p. 63, §. 23. c. *bizantinū*; p. 71. §. 26. c. *arhaicū*; *ibid.* §. 30 c. *applicare*; p. 82. §. 36. adaugă: Gröber's Grundriss d. rom. Philolog. I. 571, 679; p. 85. §. 25. c. *τάβλα*; p. 86. §. 30. c. *κορτίω*; p. 88. §. 38. c. *slavischen*; p. 99. §. 28. c. *Romanum*; p. 99. §. 39. c. *latino*; p. III. §. 17. c. *Sânt Iana*; p. 175. §. 6. c. *povesti*; p. 209 §. 5. c. *Radu*; p. 231. §. 25 c. *Cronica anonimă III*; p. 232 §. 4. c. *Cronica anonimă IV*; p. 232. §. 7 c. *anonimul III*; p. 237 §. 13 adaugă: *Melchisedecū episcopulū (+1898)* a scris *Cronica Romanulū, Cronica Hușilorū, Notițe, Tamblacū* §. a.; p. 257 §. 20 c. *slavo*; p. 258. §. 28 adaugă: *Alecsandru Cihac (+1887)* a publicatūla 1870 și 1879 *Dicționarulū etimologicū daco-românū* (*Dictionaire d'etymologie daco-romane*) în două volume, operă superficială și tendențioasă, afară de aceea îi lipsescū cunoscințele filologice absolutū necesare pentru asemenea lucrare, din care cauză etimologiile cuvintelorū, mai alesū în volumulū II unde se tratéză partea cea mai grea, se întemeéză în cea mai mare parte numai pe asemănări depărtate de cuvinte fără legătură internă. Partea mai importantă a dicționarulū zace în materialulū avutū de cuvinte depusū în elū;—p. 306. §. 16 adaugă: I. Budai-Deleanū, fiū de preotū din Transilvania, s'a născutū pe la 1760 și prin alū doilea deceniū 'lū aflămū consilieritū la guvernulū din Lembergū unde a și muritū.

INDICELE LUCRURILORŪ

- A. proteticŭ 48, 62; ă, a
 3. 198
 Afină, 174
άζουές 61
 Albina românească 128
 Alecsandria 181
 Alimori 112
 Anecdote 177, 321
"Απισ 59
 Aravona 40
 Arhitectură 132
 Arghirŭ 112, 174, 183.
 A-Românŭ (Armânŭ) 44
 Articolŭ, definitŭ 13, 58;
 nedef. 15; orig. art. 16
 seq., urme de art. 58
 seq., 62 seq.
 Arvună 117.
 B. bi=ghi, 48, 53, 84
 Bălauri, 174
βάλλε și *βάλλαι* 58, 61
 Baltagul 40
Βάρες 61
 Barbaricum 64
 Basmŭ v. Poveste
 Bêtrâni 118, 117, 267
 Bibliotecă 132; — Tribunei
 175
Βλακεία 45
Βλάξ, Βλάρες 45
 Bócetŭ 165
- Βόνω Δόμνω* 62
 Brescu n. de loc. 40
 Brezaia 39, 173
 Bucorija 40
 Bucóvnă 137, 147
 Buhaiŭ 172
 Bugomilă 181
Βούγο 58
βούτες 61
 C. ce, ci, 5; 48; vaccil. 56
 Călucei 174, 312
 Calulŭ-de-aurŭ 174
 Cânt. a României 306, 311
 Cântice bêtrânesci 162,—de
 stea 174
 Cânteculŭ dorilorŭ v. Bóceta
 Căpară 117
 Căpetenia castrelorŭ și ți-
 nuturilorŭ Vlachelorŭ 42
 Capul n. de loc. 40
 Cărți latinesci 101
 Căsătoria 130
 Casmete 112
 Catechismulŭ de Sibiiŭ 192,
 —calv. 195.—cu lit. lat.
 195, 196
 Cauzele unității l. româ-
 ne 92
 Cenușerésa 174
 Cerbulŭ 115, 173; —cu cór-
 nele -de aurŭ 174; 40

- Cerul se deschide 114
Chiuiturî v. Hore
Ciclu epicu pop. 163
Cimiliturî v. Ghicitorî
Cirilû 75
Cl— 48
Cloşca de aurû 174
Coterii literare 282
Codicele mănăstirii Seculû
191 ;— voroneţianû 184
189 ;— sturzanû 191.
Colinda 39, 115, 161, 312
Comerciulu Daciei 130
Conjuraţiune 123
Coşinđiana 112, 174
Credinţe 180
Creştinismul în Dacia 110
Cronică, — anonimă 204 ;—
putnă 205, Hurulû 206 ;
— anonimă I. 211 ;— ano-
nimă II 216 ;— anonimă
III 231 ;— anonimă IV
232 ;— M-rei Prislopû 237
Cucul, n. de loc. 40
Cultul morţilor 130
Cultura în Dacia 129 seq.
Curierul românesc 128
D trecutû în z 6, 56, în
r 82
Dacia-Tabula rusa 66, —
colonie clasică. 73
Daci v. Influenţa ; = Ro-
mâni 64, fusiune ? 72
Dafinû 174
Danielu 39
Datine 180
Descânţece 115, 169
Desfacere 69
Detoriû 117
Dialecte, deosebirile faţă cu
l. rom. 47
Dicală v. Proverbe
Dicetóre v. Proverbe
Dina munţilor 174 ; flori-
lorû 174 ;— dinelorû 174
Disă v. Proverbe
Divinităţi dace 68, — păgâne
în Dacia 110
Doină 167
Domnana (Dómna Ana ?)
39.
Domnû, 117, 267
Dorilă 174
Draculus 62
Duculus 39
Dzer 40
Dzguta 40
E. trecutû în i 8,
Ἐξουλιέρτε 58
Evangelie cu lit. lat. 196 ;
— űigănescă 170, 321
Evangelariulû de Londra
191.
F trecutû în h 48
Faima Lipskăi 127
Fanariotû (caract.) 148, 143
φάρταρα 61
Farmecû 169
Fata din buturugă, — din
rodie ;— de aurû 174
Fetû-frumosû 174
Flesiunea, — nominală 9 ;
nominat. 12, celelalte ca-
surî 13, v. articolû ;—
verbală, particularităţi
18 ; timpurî ausiliare 18 ;

perfect. tare 91, condit.
18, infinitivă cu *ad* 19;
suficse pers. 19,—urme
vechi de fles. 59;—fără
eză și *escă* 91.

Floriile 114

Fluyara 39

Fóia p. minte etc. 128

Folkloră : studii 179

Frânturi de limbă 172

φρίτζα 61

φρινζάτον 61

φουδάτα 61

G înainte de e și i 6

Gazeta Transilvaniei 128

γέντερ 53

Geografia Ardealului 237

Ghermanulă 113

Gheunóia 174

Ghicitori 171

Gl—48

Glieg 40

γοινάρτις 53

γοῖνος 53

Graulă, n. de loc. 39

Grecism 74 125, 135, 142,
314

Grecă, nume de rușine 41

Grun 40

II. omisă la începută 52

Hore 169, 321, 327

Horea 155

Hurulă 296

Iculus (Yculus) 39

Idiotismă 172;—lat. rom. 33

ιγγερ 62

Impărată 119

Influințe,—pasive : dacă 65;

—grecăscă 73, 142;—
slavonă 75; francesă 151,
lat. și francesă 108;—
active : asupra l. grecescă
84; asupra l. maghiare
87;—asupra l. slavice
de sudă 88.

Inmărmurescă 101.

Irodii 173

ἰσοα 61

ιστοριανά, ιστοριάνιδες, ιστορί-
δες 171

Ιουλιο- 58

J trecută in z. 7

Jana 112

Jintită 39

Jocuri de copii 172

Jude 116, 117, 267

Judecată 117

Judeșă 117

Jurați 116, 117

Jurep 39

Jus Volachie 268

K asibilată 85

Καπο- 58, 61

Karuca 40

Katerva 40

Κλεισοῦρα 61

Κόρδα 61

Κόρτις 61

Κόρτον 58, 61

Kulastra 40

Kyratura 40

L in articolă neomisă 48
trecută in r. 81, pas-
trată 50,
Lado 112
Limba 88;

- română în sec. 8 în Panonia și Scitia 64; barbară, scitică 63, 64; situația și rola între limbile romanice 35, 89;— în corespondență oficială 121, în coresp. și acte private 123; generalizarea în biserică 124; ausonică 54; tracică-ilirică 5, 88;—populară în biserică 98, 100;—macedonică 63; sub fanarioți 125
—lat. față cu rom. 109, —dacă 67
- Lecsicălu: elemente române 22;—lat. populară 26;—umbrică 31; oscicu 82.
- Lecsicănu lu de Buda 260
- Ledescul n. de loc. 40
- Legătură 170
- Lege 117;—vechie 268.
- Legende 175
- Lerescul n. de loc. 40
- Lerū 111
- Lex antiqua et approbata 268
- Λίστρια 56
- Literatură apocrifă 181
- Λωζ 61
- Lunia curată 113
- Lupatul n. de loc. 40
- Λουπο 58, 61
- M finalū omisū 9, nasalū -mij 85
- Maghiarismulū 157
- Măhaciū 191
- Mama-păduriū 174
- Manuscripte vechi 133, 189
- Maraçul 23
- Mărculū boilerū 113
- Martiniū 113
- Martī-séra 174
- Marturū 116
- Maurovlachū 39
- Međilă 171
- Meiū 55
- μέσα 61
- Mezulus 39
- Miedū 54
- Mikula 39
- μινσουράτορ 61
- Misiodaci 47
- Monete rom. cu inscript. lat. 102
- μουλτουσανοι 62
- μουντες 58, 61
- N între două voc. 92, trecutū în r. 50, 80. 92, 184, în 185. nasalū 88.
—nt la verbe omisū 19.
- Necrologulū lui Stefanū 237
- Nēgul 63.
- Negulus 39
- νοβο 58
- Nomenclatură agricolă 72; bisericăscă, religiōsă 111, 116; — scrierei 97; — trupulū 70;—de țesutū 72; juridică 117;—politică 117
- Numărulū Românilorū 43
- νούμερον 61
- O vaccil. în ū 8. 88
- Obiceiu lu pământuluī 267

- ἠὺς* 61
ὠραίζω 61
Organul Luminării 105 262
Orație la nuntă 173. 312
P trecut înaintea de i în
ch. 48
Păcală 77
Păcălituri v. Anecdote
Păliile 114
Păpărude 173
Părliile 115
Patronii în Dacia 118
Pausavit 52
Pentecostariu 191
Pictură 133
Pietri pe morminte (epi-
tafe) 128, 133
Pietrosul n. de loc. 40
Pirpirună v. Păpărude
Plugușorul 172
Poesii glumete și batjoc-
ritore 170
Pomelnice 203
Popă 116
Poveste 174
Pravila de Govora 196
Prejda 40
Prepozițiuni 21
PRIMAVERA 52
Prislopă (M-re) v. Cronica
Proverbe 170; — lat.-rom.
33.
Psaltirea scheiană 184, 190
Putyra 39
Radul 40
Radusul n. de loc. 40
Relele aduse din străină-
tate 154
remasisse 52
Renascerea 125
Ritus Volochie 268
Români, orig. numelui 44
nota 25; — în Dalmația,
Bosnia, Albania, Pano-
nia, Croația, Slavonia,
Serbia 49; — *Ρωμαῖοι* 38;
Romani Dalmatiae 39;
în Galiția și Polonia 40;
la Bugă 40; în Penin-
sula balcanică 41; teri-
torul ocupat și adiși nu-
mărul 43, — starea lor
145; străinii contra lor
136, 156, caracterul 42
131. 324
Rotacismul 80
Rotundul n. de loc. 40
Rugăciuni 170
Rumeri 44
Ῥωμαιστῆρα 55
Ῥουμλιανὰ 55
Rusale 114
S finală la subst. și adiect.
omisă 9, 57; — la verbe
19; — trecut în ș 7, se=
ș 56, 85
σαγία 61
Sâmbe, Sămbea 112
Sânđiana 174
Sciția 64
Scolă 132; de Cotnari 133;
Rădășeni 134; în Tran-
silvania, Moldova, Mun-
tenia 134 seq.; — rom.
lat. 139; — scolă grecăscă
149, 152; — în parohii

- 157; — Româniî opritiî
dela scôlă 140
- Scorpie 174
- Sculptură 132
- Semne latinescî 101
- Sërbătorî latine 111
- σεργοί 53
- ΣΕΓΝΑΙ 52
- Sehelba 40
- ΣΕΚΟΔΟ 52
- σεκούριζα 61
- Sëptëmăna nebunilorü. 113
- σέσβλοι 62
- Şesul n. de loc. 40
- Sintacsă 20, 259
- σζάμνον 61
- σζάρα 61
- σζεπτε-ζάσας. 61
- σζουάνες. 61
- Slavismulü, introducerea
75; consecinţele lui 107;
scóterea 124 seq.
- Smeî 179
- Snóve v. Anecdote
- Societatea filosoficéscă 126
- Stămaria 47
- Stéua 173
- Stresina 39
- Strigarea peste satü 114
- Strigături v. Hore
- στρογγες
- Studii v. Folklorü
- Sucna-Murga 174
- Suflarea bucinului 115
- Suliza 65
- Sum-chetru 47
- Sumedru 47
- T finalü omisü 19, aspi-
ratü in ț 6
- Tatălū nostrü 102
- Teatru in Dacia 129; po-
pularü 172
- Terminologie v. Nomencla-
tură
- Tipărituri vechi cu lit. lat.
104 seq.
- τόρνα 60
- Tipografie 132
- Tradiţiuni 176
- Tuduru 39
- τουρβουλίνη 55
- Țurcă 173
- Tusul n. de loc. 40
- Tusyra 40
- U finalü 150
- Unirea relig. cu Roma 137,
consecinţele ei 139 seq;
— celorü trei naţiuni
123
- Unitate limbei lit. 188
- Urga 112
- Usura 117
- Vascul n. de loc. 110
- Vergelulü 114
- Vêtolomeiü 113
- Vi=ghi 84
- Isü 97
- Viera familiară in Dacia
- Viêt 28
- Vifleimü 173
- Vilcana 39
- Vilcan 39
- Vinerea-mare 114
- Vlachia major. 37;—minor
37;—vechie 38;—mare
47;—mică 42;—de susü 42

Vlachü 45	Voronețianü v. codice
Vlassini 39	Vrajă 169
Vodă 119	Ware 40
Volachie și Voločie 268	Yculus v. Iculus
Voinicü-infloritü 174	Zăba 61
Vorbă bătrână v. Proverbe	Zirnă 112

INDICELE SCRITORILORŪ

- Achirie 195
 Absente Uricaruln 228
 Alecsandrescu Gr. 304, 316
 321-2, 325-7
 Alecsandri 164, 168, 169,
 173, 178, 281, 282, 285
 293, 294, 296, 305, 309
 315—6, 331
 Alecsi I. 261
 Amfilochie ep. 150
 Amiras 232
 Aricescu 251
 Aristia 312, 314
 Aron ep. 142
 Aron V. 183 305, 312,
 320, 322-3
 Arsene M. T. 178
 Asachi Gh. 128, 288, 314
 320, 326, 330
 Atanasie mitrop. 103, 138
 Atanasescu D. 333
 Azarie 207
 Bagavt A. 334
 Băicanŭ G. 177
 Bălăcescu 321-2, 326-7
 Bălăşescu M. 263
 Bălcescu N. 187, 247, 250,
 274, 306, 311
 Băncilă P. 174, 182,
 Baracu I. 183, 305-7, 323
 Bariŭ G. 250
 Bărnuŭ S. 266, 267, 271,
 274
 Baronzi G. 320
 Bărseanu A. 162, 168, 169
 Basarabŭ M-vodă 145
 Beldimanŭ A. 305, 312, 316
 Bibicescu C. I. 162, 165,
 168
 Bobŭ v. Fabianŭ
 Bobŭ I. 157
 Boiadgi 126, 333
 Bojinca 238
 Boliacŭ C. 304
 Bolintineanu D. 279, 280,
 285, 305, 310, 319, 320
 322, 331
 Bota I. 175
 Branconviciŭ Gh. 225
 Brancoviciŭ S. v. Sava
 Braşoveanulŭ Eust. v. Eus-
 tatie
 Brătianu C. I. 274
 Buburuzeiŭ I. 227
 Budai v. Deleanu
 Bujoreanu M. I. 381
 Burada T. 162, 172
 Cacavela E. 202
 Câmpeanu I. 266
 Cămpineanu I. 153

- Candrea v. Frâncu
Canta I. 233
Cantacuzinu Iord. 197
Cantemiru D. 228, 251,
265
Caragiali C. 315
Carajani I. 334
Caramfilu A. 164, 168,
Carja L. 273
Carlova V. 283, 285, 294
Carp 336
Catina 340
Cavallioti A. T. 332
Cichindealu v. Tichindealu
Cihac A. 74, 80, 336
Cipariu T. 105, 250, 251,
253-5, 262
Clainu v. Micula
Clănau v. Hurulu
Codrescu Th. 250, 320
Cogălniceanu I. 209, 233
305, 321
Cogălniceanu M. 238, 246,
250, 274, 315
• Coloși V. 257
Conachi C. 288
Conța I. 312
Constantinu căpitanulu 224
Cónța V. 267
Corbea T. 256 not. 277,
288
Coresi diac 193
Corneli I. 257
Costinú M. 185, 196, 276
305
Costinú N. 225, 265
Covaz A. 334
Créngă I. 178, 331
- Crețeanu Gh. 301
Crișianu S. 260
Dămianu log. 209, 227,
231
Daniila 332
Danovici P. 227
Dascălu v. Simion
Daula T. 162
Deleanu Budai I. 253, 260,
278, 305-6, 321
Depărățeanu A. 304
Diacu v. Tudoru
Dionisie Eccles. 235
Donici A. 322, 325-7
Dositeiu mitrop. 185, 200,
258, 267, 305
Duban T. 227, 231
Dumitrescu I. 331
Eftimie 208
Eliade I. R. 127, 127, 153
187, 261, 279, 283 305
307, 314, 316, 320, 322
325, 326, 331
Eminescu M. 301
Eremitulu din Carpați 291
Esopu 324-5
Eustratie Brașoveanulu 259
Eustratie log. 200, 215
Fabianu Bobu 321
Faca C. 320
Filimonu N. 175, 331
Filipescu Cap. Const. 224
Filoteiu Calug. 199
Florianu Ar. 250
Fogarași St. 195
Fotino 150, 301
Frâncu-Candrea 165
Fundescu C. I. 172, 175

- Gavriilū super. 207
Gheorgache log. 234
Ghermanū. Nisis 198
Ghenadie mitrop. 197
Ghica Gr.-vodă 103
Golescu C. 153, 314
Golescu I. 261
Golescii 296
Greceanū R. 198, 225
Greceanū Ţerb. 198
Grigore popa v. Măhăcene
Iagi v. Vurdună
Haliciū 276
Hasdeū A. 274
Herce 195
Hinţescu 171, 178
Hrisoverghi 290
Hurmuzachi E. 245
Hurulū 206
Iene Popa 193
Iarianu P. A. 238, 249,
271
Iliescu T. 334
Ilinca Pătraşcu 103
Ionescu S. G. 180
Inochentie ierom. 197
Iorgoviciū P. 252, 255,
260
Ispirescu P. 171, 172, 175,
177
Istrate N. 320, 322
Ivireanulū A. 199
Jarnik 168, 169, 172
Lăpădatū I 304
Laurianū T. A. 238, 247,
250, 252, 254, 255,
261, 266
Lazarū Gh. 127, 152 notă
47, 266
Leake M. W. 333
Leurdeanū St. 237
Ligaridi 197
Loga Diac. 261
Lucius 256 not.
Lucrătorū-Tipogr. v. Ispi-
rescu
Lupaşcu P. D. 170
Lupulū v. vodă 124, 135
Macarie 208
Macedoneanulū M. 197
Măhăcene Tecste 191
Majorescu I. 335
Maiorū P. 125, 126, 176,
186, 238, 243, 250—2,
257—8, 260—1 272
Maiota Gh. 273
Mămuleanu P. B. 288 321-2
Măndrescu C. S. 165, 168-9
Mangiuca S. 180
Maniu V. 250
Marianū S. Fl. 164, 168-
70, 173-4, 176, 178, 180
Mărgineanulū 175
Marienescu M. A. 162, 164,
178
Massimū 252, 254-5, 334
Melchisedec egum. 187
Melchisedecū ep. 336
Mera T. I. 175
Metodiu 75
Miculū Inocenţiu 141
Miculū S. 105, 108, 125-6
186, 239, 252, 257, 259
266, 270
Mihaiū Popa 193
Milescu N. 198, 217, 256 n.

- Miklosich F. 333, 334
 Milo M. 315, 319
 Minotto F. 250
 Misailu căl. 216
 Mitrofanu ep. 198
 Mocsalie v. Moxă
 Moldovanu I. 175
 Molnar v. Morariu
 Morariu I. 260
 Moru St. 236
 Mola I. 175
 Movila P. 124, 198, 200
 Moxa M. 275, 216
 Munteanu St. 168, 168
 Munteanu Gavr. 263
 Murgu G. 238, 266
 Murgu log. 207
 Muresianu A. 271, 280,
 290, 294
 Mustea 231
 Naumu Cloe. 204
 Neagoevodă 207, 264—
 266
 Neculcea I. 176, 186, 232
 Neculescu M.
 Negri C. 274, 288, 297
 Negruzzi C. 290, 304-5
 315, 320, 322, 330
 Nicoleanu N. 304
 Nifonu patriarch. 133, 207
 Noacu S. M. 312
 Obedenaru 109, 175
 Odobescu A. 177, 179 331
 Orasanu T. N. 323
 Panonianulu A. D. 197
 Panu Anast. 274
 Panu Ant. 171—1, 174,
 177—8, 182, 274, 282,
 306, 312, 323, 326
 Patrizzi 197
 Pelimon A. 312
 Peluzio Vito 202
 Pestiselu M. 195
 Petrescu V. 334
 Petrino D. 304
 Pompiliu M. 164
 Pogoru V. 312
 Popa Gr. 191
 Popa I. 182
 Popa I. din Vintu 196
 Popa 267
 Popescu B 225
 Popoviciu St. 256 n.
 Popu V. 251
 Pumnula A. 263
 Pungă-Golă S 178
 Racocea 127
 Radu Gram. 191
 Radulescu G. 253, 255
 Rațu V. 250
 Reteganulu P. I. 164, 168,
 175
 Romanulu v. Zilotu
 Rosa C. G. 333
 Roseti C. A. 304 322
 Rusetu I. 316
 Ruso A. 306
 Șaguna A. 157
 Șandoru A. 312
 Șăulescu Gh. 206, 261. 326
 Sava ep. 124
 Sbiera I. 162, 175, 182
 Scavinschi D. 312
 Schott frații 175
 Scolariulu 260
 Serbu I. 326

Sevastos E. 165, 280
 Sichleanu A. 304
 Silvestru ierom. 196—7
 Sima Gr. 172, 175
 Simion Dasc. 215
 Șincai Gh. 105, 108, 125,
 126, 186, 241, 252, 599
 Sionu G. 300, 312, 320,
 326
 Slătineanu I. 313, 316
 Șoimescu N. I. 320
 Șoimescu I. 235
 Șoimirovici 104
 Sora Noacu v. Noacu
 Stamati T. Dr. 177, 303,
 312, 326
 Stănescu N. B. 175
 Stefanu-celu-Mare 276
 Strâmbeanu T. 320
 Stroici log. 102, 202, 258
 Șuluțu mitrop. 157
 Sunyogh Fr. 196
 Tașcu v. Iliescu
 Tamblacă 133
 Tăutu G. 320, 322
 Tarța 266
 Tempea R. 260
 Teodorescu D. G. 162, 168,
 170, 172—4, 180
 Teodori A. 257
 Teodoroviciu 257
 Teodoru log. 123
 Teodosie Vestem. 197, 219

Teodosie log. 206
 Teofilu mitrop. 197
 Tichindeală 325
 Tomaidulu A. 198
 Tordași N. 194
 Tröster 104
 Tudorü diacü 194
 Thunmann 332
 Tunusli 301
 Urechie N. 103, 185,
 205-6, 213, 227
 Urechie Gr. 200, 214
 Urechie A. V. 187, 331,
 334
 Văcărescii 277, 285, 287
 Văcărescu A. 287
 Văcărescu Ienăchită 235,
 287-327
 Văcărescu I. (banulü) 287
 Văcărescu S. Iancu 235,
 260, 278, 288, 313-4,
 316
 Valecaldeanu I. 334
 Varlaam mitrop. 199
 Veniaminu mitrop. 250
 Viciu B. 174
 Voinescu I. 316
 Vulcanu S. 157
 Vurdunä P. Hagi 172
 Zacanu Efr. 134, 194
 Zamfirescu M. 304
 Zilotu R. 186, 236 v.

